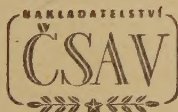
ESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

asopis pro slovanskou filologii

očník XXVI PRAHA 1957 Sešit 4

OBSAH

ČLÁNKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

ZPRÁVY:

K základům Kuryłowiczovy nauky o přízvuku v indoevropských jazycích

Karel Janáček (Olomouc)

Nečetl jsem dosud tak podnětnou jazykovědnou knihu se speciálním námětem jako je Kuryłowiczova *L'accentuation des langues indo-européennes* (Kraków 1952, 526 str.). Nejsem s ní naprosto hotov, jako se s ní nevyrovnal žádný z dosavadních kritiků. Příčinu toho vidím v obtížích látky — jde vesměs o výklad buď předhistorických fází přízvukových nebo nejstaršího doloženého stavu, hlavně v jazyce staroindickém, řeckém a jazycích baltoslovanských — a v odvaze, s jakou Kuryłowicz řeší problémy, před nimiž jiní kapitulovali: strukturalista Kuryłowicz uplatňuje poprvé funkční hledisko na rozsáhlou oblast indoevropskou, jejíž poslední souhrnné zpracování — myslím Hirtovu *Indogermanische Grammatik V Der Akzent* 1929 — nemůže uspokojit jak pro značnou subjektivnost autorovu, tak pro roztříštěné a přitom nediferencované podání látky s mechanickým vysvětlováním přízvukových změn pomocí úzce ohraničených a málo průkazných hláskoslovných zákonů a pomocí vedlejšího přízvuku.

Ze svých starších metodologických článků přinesl si Kuryłowicz theoretickou výzbroj, zvláště pojmy *hierarchie* (která existuje mezi jednotlivými částmi jazykového systému a určuje konkretní směr vývoje. Tímto pojmem nahrazuje Kuryłowicz po vzoru starších strukturalistů mladogramatický pojem analogie), *diferenciace* (jevící se formálním, v našem případě přízvukovým rozlišením tvarů původně stejně znějících, ale lišících se funkčně) a *polarisace* (t. j. vystupňovaný rozdíl, existující mezi tvary, vzniklými většinou diferenciací). Pokud jde o látku samu, opírá se Kuryłowicz rovněž o řadu svých studií, věnovaných přízvuku indickému, řeckému, baltoslovanskému a jiným.[1])

Se svými revolučními, již od třicátých let hlásanými názory, tak na př. o pozdním a nezávislém vzniku *řeckých* a *baltoslovanských* intonací — z toho plyne pro Kuryłowicze malá důležitost těchto jazyků pro rekonstrukci indoevropského přízvuku — Kuryłowicz dosud obecně neprorazil, a pokud se on sám zabývá svými kritiky, vytýká jim obyčejně, že směšují fonologii s fonetikou a *diachronii* se *synchronií.*

Za jazyk, který nejlépe obráží přízvukové poměry indoevropské, považuje autor starou indičtinu, a to védské období. Zejména tvrdí (str. 3), že stará indičtina je jediný jazyk, pomocí něhož je možno rekonstruovat přízvukové poměry indoevropské: „nos conclusions concernant ce dernier (t. j. l'accent indo-européen) s'appuient sur une seule langue, l'indien". Podle Kuryłowicze máme tedy vyjít pro ostatní jazyky zhruba z období védského, srv. str. 4 o druhém nejstarobylejším jazyce: „Pour comprendre l'accent grec il suffit

---

[1]) Za zapůjčení nebo obstarání četných studií Kuryłowiczových, resp. posudků o něm děkuji Slovanskému semináři Masarykovy university, členu-korespondentu prof. V. Machkovi a odb. as. Dr M. Krbcovi.

de partir d'un état à peu près védique.“ Považuji proto za správné obrátit výlučnou pozornost k první kapitole nazvané *Indien et indo-européen* (str. 6—120), ne proto, že bych rozuměl staré indičtině lépe, než řečtině a baltoslovanštině, nýbrž proto, že tvoří podle Kuryłowicze historický předpoklad pro jazyky ostatní.

A v této hierarchii je možno pokračovat. Podle autora měly v indoevropském prajazyce všechny kmeny mobilní přízvuk a stálý přízvuk, který vystřídal pohyblivost (kromě jednoslabičných slov) ještě v prajazyce, byl způsoben dvěma činiteli: zánikem střední samohlásky (srov. stind. *pitáram, pitré* místo * *pit*ₐ*ré*), čímž je dán předpoklad pro vznik kolumnálního přízvuku i u baryton (t. zv. premier recul) a za druhé posunutím přízvuku z koncových slabik středních pádů (jejich koncovka začíná souhláskou) oxyton v době, kdy se neslabičné *i̯, u̯, r, n* vokalisovaly a tím byla získaná kolumnálnost znovu porušena. Podle Kuryłowicze totiž bylo původní **pitrbhíḥ* dvouslabičné, po přechodu *r* > *r̥* se přízvuk posunul na *pitŕ̥bhiḥ*, aby se obnovila kolumnálnost. To je t. zv. deuxième recul. Obě tyto změny vykládá autor v prvním paragrafu první kapitoly (La flexion nominale, str. 6—31) a opírá o ně svůj výklad v § 2 (La dérivation nominale, str. 32—73 srov. str. 40: le réarrangement accentuel de la déclinaison a dû produire des répercussions dans les dérivés secondaires) a v § 3 (La composition nominale, str. 74—104, srov. str. 93: l'importance (sc. des deux reculs) pour l'histoire de la composition paraît suffisamment claire). A protože celá první kapitola tvoří historický podklad pro ostatní jazyky, soustřeďuje se mně vlastní problematika i tíha Kuryłowiczových důkazů do 26 stran z celkového počtu 512.

Ačkoliv jsem již pátý recensent Kuryłowiczovy knihy, mohu říci, že tak nebyla pojata dosud žádná kritika. Přesto upozorňuji čtenáře na dosavadní posudky a přímo na ně odkazuji. Vedle Z g u s t o v y zprávy (Archiv orientální 21, 1953 472—474) jsou to německý posudek L e u m a n n ů v (Orientalistische Literaturzeitung 50, 1955, sl. 12—15), francouzský L e j e u n ů v (Bulletin de la Société de linguistique 48, 1952, fasc. 2, 23—30) a ruský I v a n o v ů v (Voprosy jazykoznanija 1954, seš. 4, 125—136). Indolog L e u m a n n se omezuje jen na oddíl staroindický, ale nevytýká nic, co by nebylo již u I v a n o v a. Obsáhlý posudek grecisty L e j e u n a vynechává rozbor největší kapitoly, o baltoslovanském přízvuku, kritisuje nejkonkretněji kapitolu o řeckém přízvuku, z výtek proti první kapitole považuji za nejzávažnější, byť jen sumárně formulovanou tuto: „Le lecteur sera souvent amené à se demander, sans trouver, formulée, la réponse à sa question, dans quelle mesure l'auteur assigne à tel ou tel groupe de données védiques une antiquité ie.“ (Str. 25.) Posudek Ivanovův se dotýká vedle problémů konkretních i otázek zásadních, jako je strukturalistická methoda Kuryłowiczova. Ivanov referuje rovnoměrně o celé knize a hledí spravedlivě rozdělovat pochvalu i výtky.

Považuji za účelné říci před vlastním rozborem na adresu kritiků — ale vlastně autorovu — několik slov. Indolog Leumann píše (str. 14): „Folgende altindische Unregelmässigkeiten betrachtet K. als Reste und damit als Be-

weise ursprünglich beweglicher Betonung: Instr. *tudatā́, bṛhatā́* und *pathā́* neben Akk. *tudántam, bṛhántam* und *pánthām*." V dalším mně jde speciálně o přízvuk participia *tudán*. Čteme-li u Kuryłowicze (str. 22) „il nous semble certain que ... *tudaté, tudatáḥ* etc., ont resisté au recul (*tudaté* > **tudáte* etc.)" souhlasíme s interpretací Leumannovou. Leumann se mohl opírat i o str. 24: „En indien lui-même la preuve péremptoire du fait que la conservation de l'oxytonèse archaïque de *tudaté, tudatáḥ* est en raport étroit avec ..., est fournie par ..." Ale obraz se změnil, čteme-li str. 23: „Il est donc probable que les types bhárant- et tudánt- étaient à l'origine tous les deux représentés par les paradigmes à accentuation columnale." A důkaz, že tomu tak bylo, podává Kuryłowicz na téže str. nahoře: „Le point de départ indo-européen est constitué par le système:

sg. acc. **bhérontm̥* et **tudóntm̥*, mais **du̯iséntm̥*
sg. dat. **bhérontei̯* et **tudóntei̯*, mais **du̯isn̥téi̯*."

Východisko z tohoto rozporu, který ušel Leumannovi, je jasné: první citát (il nous semble ...) je vzat z komplexu str. 21—22, který začíná slovy „Une fois qu'on admet le principe d'accentuation columnale, ..." Tím se diskretně naznačuje, že celá tato stránka nepodává názor autorův, nýbrž theoretický, ale neskutečný případ. Octla se tam však i sugestivní slova „il nous semble certain...", která zmýlila Leumanna. Vlastní mínění tlumočí Kuryłowicz teprve odstavcem str. 22 násl., který začíná významně slovy En réalité... Zbývá odstranit druhou možnou oporu Leumannovu, totiž slova l'oxytonèse archaïque des *tudaté*. Zde se slovem *archaïque* míní stav pozdní, vzniklý působením nekolumnálního dvisatáḥ na původně kolumnální *tudántaḥ*. Vidíme nečekaný, ostrý kontrast mezi slovy à l'origine a archaïque. Tímto způsobem, po starém zvyku klasických filologů, je nutno komentovat Kuryłowiczovu knihu.

Na str. 128 svého posudku vytýká Ivanov Kuryłowiczovi málo zřetele k relativní chronologii: Jde o rozpor týkající se středních pádů. Celé místo zní: „Курилович, повидимому, предполагает что «средние» падежи существовали еще до ослабления гласных ... Но этот процесс относится к очень древнему периоду (как и все преобразование ударения именных парадигм [см. стр. 3]). Между тем средние падежи возникли в сравнительно позднюю эпоху, как убедительно показал сам Курилович в одной из своих ранних работ". Na konci citátu se Ivanov dovolává Kuryłowiczových *Études indo-européennes* z r. 1935, 165—168 (v dalším zkracuji É. ie). Zde jde o dvě věci najednou. Zásadního rázu je výtka, že si Kuryłowicz odporuje. Ta však neplatí, jakmile jde o Kuryłowiczovy projevy z různých dob. Právě v É. ie., jichž se Ivanov dovolává, má Kuryłowicz toto prohlášení: „Le but du présent exposé étant purement constructif, nous omettrons, sans les mentionner, les points que nous avons abandonnés soit sous l'influence de la critique soit après mûre réflexion" (28). Protože i poslední kniha Kuryłowiczova je zcela jistě konstruktivní, platí i pro ni táž zásada; autor ji potvrzuje, když probírá

baltoslovanský přízvuk: „Nous sommes loin de vouloir soutenir tout le détail des hypothèses avancées dans ces publications“ (191). Jde o *Rocznik Slawistyczny* 10, (1931) 1—80; 14 (1938) 1—66, *Studi Baltici* 7 (1939 37—87. Konkretně však uvádí tamtéž jedinou změnu, že totiž již neuznává pro dobu baltoslovanskou *paradigmes doux immobiles.* Proto nelze z Kuryłowiczových rozporů v různých dobách vysuzovat, že by si jich nebyl vědom: naopak, mlčky se svých starších názorů vzdává.

Zbývá však ještě jedna věc. Ivanov (na uv. místě) parafrázuje mínění Kuryłwiczowo ослабление гласных (K. má přesněji la disparition) относится к очень древнему периоду. Místo u Kuryłowicze zní: „le réarrangement accentuel en question, entraîné par la disparition des voyelles médianes, doit être considéré au point de vue chronologique comme un phénomène de date très reculée“. Tímto réarrangement míní autor kolumnálnost, vzniklou ze starší mobilnosti. Tutéž kolumnálnost datuje str. 6 takto: „Il semble hors de doute que l’accentuation immobile des paradigmes nominaux provient d’un développement relativement récent, quoique préhistorique, d’un état de choses plus ancien . . .“ I tyto, tak různé formulace, musíme chápat jako dvě varianty téhož smyslu. Na str. 6 je formulace přejata doslovně z É. ie. (91) : „la chute de la voyelle médiane dans le premier type (t. j. δουρός . . .) est le phénomène d’affaiblissement le plus ancien . . ., tandis que dans πατρός la disparition de l’*e* est de date relativement récente.“ Výraz na str. 31 ‚très réculée’ pak není formulován vědecky, nýbrž populárně. Pro lepší porozumění dalšího připomínám, že pro immobilisaci má Kuryłowicz v É. ie. (138) ještě toto synonymní datování: „l’immobilité de l’accent (phénomène relativement tardif comme il résulte de l’état intact des désinences *-es, ei, -ē*).“ Jde však o vážnější věc. Přímo mottem k celé knize É. ie. je výrok z úvodu (str. III) : „Il paraît clair qu’une chronologie relative de faits aussi bien phonétiques que morphologiques doit former le problème central de toute recherche qui se pose le but de décrire la langue-mère indo-européenne.“ Nemohu v zásadním posudku zacházet do podrobností, proto se omezím na některé doklady, v nichž užívá Kuryłowicz k datování dvou navzájem časově odlehlých jevů přesně téhož termínu ‚relativement récent‘, nebo jeho synonyma ‚relativement tardif‘. Str. 105 píše o univerbaci, t. j. o splynutí předpony a slovesa, že je „clairement un fait relativement tardif, presque historique“. Protože o téže věci říká str. 110 že je „accomplie dès une date préhistorique“, nemůže nikdo vidět nějaký podstatný rozdíl mezi touto formulací a formulací na str. 6 „relativement récent quoique préhistorique“. A přece jedna z nich označuje zjev indoevropský druhá až indický, který podle str. 119 „n’a pas précédé de beaucoup les anciennes parties du RV“. Že druhý způsob datování vzniku kolumnálnosti, totiž ‚date très reculée‘ (31) nemá vědeckou hodnotu vedle označení ‚relativement récent‘, vyplývá z datování vzniku baltoslovanských intonací, které právě Kuryłowicz tak omladil proti všemu dosavadnímu hodnocení a které přes to pocházejí podle něho z doby ‚extrêmement reculée‘ (422). I jinak udržuje Kuryłowicz čtenáře v pološeru: probíraje složeniny *men-* kmenů, označuje (57

původ slovesné platnosti komposit *s-man* za ‚relativement tardive‘ „ne datant que d’une époque postérieure à l’univerbation“. Protože Kuryłowicz oznamuje až na str. 105, že proti dosavadnímu datování klade univerbaci až do doby předvédské, nemůže mít nikdo na str. 57 tušení, že se už nejedná o dobu indoevropskou.

Tato krajní neurčitost terminologie je však jen důsledkem (či příčinou?) jiného zásahu Kuryłowiczova: str. 10 pozn. 1, říká autor o svém přepisu indoevropských forem: „Pour des raisons de commodité nous retenons, dans ces formes reconstruites, la phonétique indienne. Cela nous permet de tourner certains problèmes qui n’ont ici qu’une importance secondaire, notamment celui de l’apophonie *e/o*.“ To znamená, že se čtenáři zhroutila touto transkripcí — třebaže ne zcela důslednou — jakákoli historická perspektiva od jednotného prajazykového období s přízvukem exspiratorním, pak melodickým, s rozchodem na nářečí, přes vznik indoíránštiny, předhistorické indičtiny až do védské a klasické indičtiny. Tato nepochopitelná kouřová clona je ještě zesilována takovou záměnou termínů, jako je ‚préhistorique‘ a ‚indoeuropéen‘ (424), ačkoliv je jasné, že ‚préhistorique‘ může značit i dobu samotné indičtiny, ještě nedoložené (srv. výše o univerbaci). Na str. 32 staví proti sobě ‚résultat historique‘ a l’alternance préhistorique et hypothétique‘ (totiž **génə̯e* : **ĝenéə*), na str. 20 rozeznává u indických adjektiv na *-anč* ‚contraction préhistorique‘ a ‚contr. historique‘. Termín préhistorique je na obou místech opět nesrovnatelný. Jindy užívá Kuryłowicz o zjevu zaručeně indoevropském slova ancien (str. 40 l’ancienne barytonèse de *vŕ̥ka*), které je ještě mnohoznačnější než ‚préhistorique‘. Rovněž za nepostačující vyjádření indoevropského stáří považuji tuto kontrastní formulaci (str. 10): „Nous affirmons que tous les thèmes, barytons aussi bien qu’ oxytons, ont jadis connu le mouvement d’accent conservé, à l’époque historique, par les monosyllabes.“ Relativní chronologie je věc nesmírně obtížná, ale zde nebylo uděláno ani v transkripci, ani terminologicky nic pro ulehčení problému.

Terminologická labilnost vadí i jindy: Na str. 6 vykládá Kuryłowicz, jak je patrně správné, že *án* a *á* ve tvarech *brahmáṇaḥ* a *brahmásu* (s nepůvodním přízvukem) jsou střídnicí za *n̥*, že zde tedy v suffixálním, nepřízvučném *-an* zaniklo *a*. Ale str. 9 mluví o „la conservation de la voyelle prédésinencielle, p. e. gén. sing. *brahmáṇaḥ* < **brahmaṇáḥ*. Toto uchování staví Kuryłowicz na téže straně do protikladu k ‚la perte totale de la voyelle prédésinencielle‘, na na téže straně do protikladu k lndcmésáhrdcméáyetaoiméáymrdméáypéáyp př. v *pitrā́*, místo *pit$_a$rā́*. *Ale i v brahmáṇaḥ* byla ‚perte totale de la voyelle prédésinencielle‘, jak ukazuje str. 6 a 28 (brahmṇah); autor míní výrazem conservation pozdní střídnici. Stejně užívá termínu conserver o dodatečném vzniku na str. 12, kde píše „les cas moyens des thèmes en *n, r, i, u* à flexion ouverte ont conservé la syllabe médiane“. Ale již str. 13 vykládá tyto tvary jako původně dvojslabičné, tak **pitr̥bhiḥ* a pod.: teprve později se vyvinul foném *r̥* a tak vznikla teprve sekundárně střední slabika.

Jen jednou větou se zmiňuji o Kuryłowiczově citaci cizích prací. Je —

kromě citace materiálu — minimální, hlavně asi proto, že autor maje zásadně jinou methodu i jiné pojetí jazykových změn, nepovažuje za rozumné stále výslovně polemisovat, nebo vybírat detaily, s nimiž souhlasí. Kuryłowiczova kniha tedy není soustavná učebnice, nýbrž badatelské dílo, naplněné tvůrčími myšlenkami autorovými.

Kuryłowicz sám přiznává, že užívá leckdy apriorní methody (2). V praxi to znamená, že nevychází, jak to dělali mladogramatici, z historického stavu, aby rekonstruoval stav starší, nýbrž že od svých konstrukcí k historickému stavu dochází. Je v tom síla — mladogramatici, nemajíce představu celku, nedovedli složit ani známé detaily v systém — ale jistě i nebezpečí, jehož si je autor vědom (2).

Hlavním cílem Kuryłowiczovy knihy je výklad morfologické funkce přízvuku (1), a to od období indoevropského až do nové doby. Autor vychází ze změn fonetických, ale systematické proniknutí těchto změn má již aspekt morfologický, není odůvodněno hláskoslovně. Tímto výkladem o morfologickém zobecnění fonetických podnětů navazuje Kuryłowicz na svou již zmíněnou a po této stránce velmi záslužnou práci É. ie. Kuryłowicz hlásá, jako někteří jiní jazykozpytci, obecnou pohyblivost indoevropského přízvuku (srv. str. 423 la mobilité générale des paradigmes d'un état de langue préhistorique), t. j. slabé pády mají koncový přízvuk jak u oxyton, tak i baryton. Jeho ještě předhistorické ustálení (kromě monosylab, jež zůstala pohyblivá v indičtině a řečtině) vykládá autor — jak jsem již naznačil — tímto způsobem: původní přízvukové střídání oxyton na př. ak. *ukṣáṇam* gen. **ukṣaṇáḥ* se změnilo v přízvuk kolumnální zánikem středního, oslabeného vokálu ve slabých pádech: *ukṣṇáḥ*. Tato kolumnálnost byla přenesena i na barytona, tak původní ak. *vŕṣaṇam* gen. **vṛṣaṇáḥ* > **vṛṣṇáḥ* > *vŕṣṇaḥ*. Je tedy kolumnálnost oxyton hláskoslovná, kolumnálnost baryton morfologická, vyvolaná snahou přizpůsobit se ustálenému přízvuku oxyton a vzniklá tedy na rozdíl od oxyton skutečným posunutím přízvuku z koncové slabiky.

K těmto velmi důmyslným vývodům je třeba říci toto: autor postuluje obecnou pohyblivost přízvuku, ale dokazuje ji jen na kmenech na *-n-*, *-r-*, *-i-*, *-u-*. Nikde nedokazuje nekolumnální přízvuk *-o-* kmenů a *-ā-* kmenů, zejména neuvádí předhistorické vzory, ani neříká konkretně, jak tyto kmeny k historické kolumnálnosti došly. Za druhé, své obecné tvrzení omezuje sám velmi nedůsledně jiným apriorním tvrzením, že totiž *-nt*-ová participia thematických sloves byla od původu kolumnální (23, srv. výše o Leumannovi). A tak tedy Kuryłowicz důkaz pro své obecné tvrzení neprovádí. Myslím, že za dnešního stavu vědění není tento důkaz vůbec možný. Není však ani nutný, neboť z toho, že některé vzory byly mobilní, neplyne synchronně obecná mobilnost, jak vidíme na př. na dnešní litevštině. Právě litevských paralel užívá Kuryłowicz (str. 12, pozn. 1) k tvrzení, že se v prajazyce lišila barytona a oxytona jen v silných pádech.

Obraťme se však k hlavní thesi autorově o dvojí etapě na cestě ke kolumnálnosti. Samým základem celého učení Kuryłowiczova o vzniku kolumnálnosti

je tvrzení o ztrátě vnitřní samohlásky v kmenech na *-r-*, *-n-*, *-i-*, *-u-*. Srv. str. 9: „la perte totale de la voyelle prédésinencielle a entraîné la coincidence des colonnes accentuées des cas forts et des cas faibles“. Protože po této ztrátě zůstávají neslabičné *i, u, r, n,* které mají velký vliv v derivaci a komposici, *je vlastně ztráta středního vokálu jediným balvanem, který uvedl všechno ostatní v pohyb.* Proto je nutno sledovat Kuryłowiczovu argumentaci. Na str. 11 podává názornou tabulku, jak si představuje paradigmata ještě pohyblivá:

„acc. sg. *vṛ́ṣaṇam* mais *ukṣáṇam*	*bhrātaram* mais *pitáram*
dat. sg. **vrṣ*$_{a}$*ṇé* comme **ukṣ*$_{a}$*ṇé*	**bhrāt*$_{a}$*ré* comme **pit*$_{a}$*ré*
instr. pl. **vrṣabhíḥ comme *ukṣabhíḥ*	**bhrātrbhíḥ* comme **pitrbhíḥ*

et, analogiquement, acc. sing. *ávim* mais *paraśúm*
dat. sing. **aviyé* comme **paraśuvé*
instr. plur. **avibhíḥ* comme **paraśubhíḥ.*”

Důsledky ztráty středních vokálů líčí autor (ibid.) takto: „La suppression de la voyelle médiane *a* des cas faibles entraîne une transformation profonde du système.“ Jak jsem totiž již dříve naznačil, oxytona se stávají kolumnální foneticky, barytona se kolumnují morfologicky. Přitom však střední pády v této době prý zůstávají přízvukovány ještě na poslední slabice, tedy na př. **ukṣabhíḥ* a pod. Tuto hypothesu o přízvuku středních pádů podpírá autor třemi důkazy, které nutno otisknout doslovně: „1. Le recul de l’accent dans les cas moyens peut être indépendent de l’accentuation des cas faibles, cf. p. ex. *pratīcáḥ, bṛhatáḥ* en face de *pratyágbhiḥ, bṛhádbhiḥ;* 2. il y a certains phénomènes de la dérivation et de la composition nominales qui plaident l’existence de formes comme **ukṣabhíḥ*... à une époque où l’accentuation des thèmes barytons (*vṛ́ṣaṇ-*, ...) avait déjà aquis son aspect historique (barytonèse columnale de tous les cas); 3. il n’était pas nécessaire que le recul **pitrbhíḥ* > *pitṛ́bhiḥ* etc. eût lieu pour que le principe de l’accentuation columnale se réalisât dans les cas moyens.“ Kuryłowicz totiž vykládá tvar *pitrbhíḥ* dvouslabičně. U těchto tří důkazů je paradoxní to, že se nepodporují, nýbrž vyvracejí. Pro úsporu místa se omezím jen na rozbor logický. Při prvním důkazu plaiduje autor pro přízvukovou různost středních a slabých pádů, proti tomu třetí důkaz počítá s přízvukovou shodou těchto pádů, t. j. na př. *ukṣṇáḥ a ukṣṇbhíḥ* jsou obě dvojslabičné. Protože se Kuryłowicz rozhodl pro třetí eventualitu, padá automaticky jeho první důkaz. Druhý důkaz není ve skutečnosti důkazem, protože si autor pomáhá z nesnází, které dosud působil výklad přízvuku u derivátů a komposit, tím, že se řídí třetím důkazem, t. j. hypothesou o neslabičnosti *i, u, r, n.* Zde se Kuryłowicz pohybuje v kruhu, protože na našem místě se odvolává na kapitolu o derivaci a komposici, ale v těch naopak vychází z důkazu třetího. Je tedy třeba redukovat tři důkazy na jeden, lépe, na jednu hypothesu.

Podstata celého problému je ve slůvku analogiquement, které jsem ocitoval výše ve schematu. Kuryłowicz tvrdí, že jako jsou ablautové kmeny na *-r-* a *-n-*, tak byly ablautové také *-i-*, *-u-* kmeny otevřené na př. ávih, parašúḥ. O těch se obecně tvrdí, že právě ony nemají ablaut na rozdíl od zavřených kmenů. Kuryłowicz však považuje **-iy-*, **-uv-*, za redukovaný stupeň proti plnému stupni *-i-*, *-u-*, v akusativu. Nechci zde ztrácet slov o těžkém problému ablautu, a proto se pokusím o vyvrácení jen podle knihy Kuryłowiczovy. Str. 25 píše autor: „Les cas forts et les cas moyens de ces thèmes recouvraient les cas correspondants des baryton à flexion ouverte: *-iḥ*, *-im; -*ibhíḥ*, *-*iṣú*. To je communis opinio. Na str. 24 píše — což je rovněž communis opinio — že „leur (t. j. kmenů *-i-*, *-u-* zavřených) différence principale par rapport aux thèmes à flexion ouverte c'est la désinence *-s* au gén. sing. (*-e-ḥ*, *-o-ḥ*) de même que le degré plein du suffix flexionnel au dat. sing. (*ay-e*, *av-e*)". Tento plný stupeň je samozřejmě míněn v poměru k slabému stupni těchto kmenů, t. j. *-i-*, *-u-*, který se vyskytuje právě v silných a středních pádech obou deklinací, zavřené i otevřené. Je tedy, podle samého Kuryłowicze, shoda otevřených a zavřených kmenů ve slabém stupni *-i-*, *-u-*, vzhledem k plnému stupni *-ei-*, *-ou-* zavřených kmenů. Kdyby byl autor svou tabulku doplnil i o tvary nominativní a dal mluvit tvarům historickým *(pitā́, pitáram, pitré, pitṛ́bhiḥ* proti *ávih, ávim, ávye, ávibhiḥ)*, byl by základní synchronní rozdíl obou kmenů jasný. *Pitā́* je ablautový vzor, kdežto *ávih,* jak dokazoval i B e n v e n i s t e v jedné kapitole svých epochálních *Origines de la formation des noms en indoeuropéen* (50—86), spolu se slovy typu *mádhu* je neablautový, protože původně konsonantický vzor. Nakonec se vracím k onomu stupni *-iy-*, *-uv-*, kterým se podle Kuryłowicze liší stupňování kmenů otevřených od kmenů zavřených. Ale právě o těchto zavřených kmenech píše autor, str. 28: „Autre est le cas des *i*, *u* de *agn(i)yóḥ* ou *śátr(u)voḥ*. L'apparition ou le manque d'une syllabe accessoire est toujours en fonction de la structure de la syllabe précédente." Vykládá-li Kuryłowicz toto střídání foneticky u neobyčejně hojné kategorie zavřených kmenů, je pravděpodobné, že deset existujících slov *-i-*, *-u-* kmenů otevřených, které se ve většině pádů shodují s kmeny zavřenými, má eventuální *-iy*, *-uv-* rovněž jako variantu fonetickou, ne ablautovou.

Shrneme-li dosavadní výsledky, pak Kuryłowicz dokázal původní pohyblivost jen u *-r-*, *-n-* kmenů, t. j. je téhož mínění jako badatelé před ním. Prvotní pohyblivost ostatních kmenů nedokázal, naopak připouští původní kolumnálnost u *-nt-*ových participií sloves thematických, a protože také oxytonové, *-i-*, *-u-* kmeny lze nazvat kolumnálními, pak these o obecné pohyblivosti v určité době neplatí, se všemi důsledky, plynoucími z toho pro Kuryłowiczovu hierarchii.

Viděli jsme, že Kuryłowicz uznával u *-nt-*ových participií thematických sloves původní kolumnálnost. Ale tato kolumnálnost bylo prý narušena v době, kdy hlásky *e*, *o*, *a* splynuly v jedno (tedy v indoiránštině) a kdy se kolumnální tudán **tudántaḥ* od slovesa thematického stalo pohyblivým vlivem nekolumnálního *dviṣán* od slovesa athematického. Zároveň ablaut *dviṣán* — *dvi-*

ṣatáḥ pronikl do vzoru *tudán* a dokonce i *bháran*, jenže zde zůstal přízvuk kolumnální, tedy *tudán* — *tudatáḥ*, *bháran* — *bháratah*. To vše je ovšem Kuryłowiczův výklad. Fakta jsou ta, že *bháran* má stálý přízvuk, ale ablaut, a *tudán* a *dviṣán* nestálý přízvuk a ablaut. Lepší výklad samozřejmě nemám, ale opět vadí porušení zásady, kterou autor jinde hlásá. Jako červená nit se vine v pojetí Kuryłowiczově — od indoevropské doby až do historické indičtiny (str. 21) — tendence ke kolumnálnosti. V případě participií zde už dokonce kolumnálnost byla, ale když v době indoiránské nastala shoda silných pádů u participií od sloves thematických i athematických, zvítězila nekolumnálnost participií sloves athematických. Kuryłowicz zapomněl tento opačný vývoj zdůraznit. Vyplývá tedy ten výsledný dojem, že byly odedávna některé kmeny kolumnální, jiné nekolumnální a že některé se staly z pohyblivých kolumnálními (-r-, -n- kmeny), jiné z kolumnálních pohyblivými (oxytová -nt- participia sloves thematických). Je tedy závěr (str. 31), že une ancienne oxytonèse générale des cas faibles et moyens a été remplacée par une accentuation columnale, barytone ou oxytone, dosti nepřesný.

Z druhého a třetího paragrafu (str. 32—104) vybírám a kritisuji jen to, co je zásadní a přesahuje sféru indologickou. Kuryłowicz věří ve stálost čtyř typů jmenných derivátů v různých dobách, ve staré indičtině, baltoslovanštině, litevštině a ruštině (str. 69), při čemž nemusí být historická souvislost jednotlivých typů. I zde však vidím od samého začátku malou přesnost a stálost v definování jednotlivých typů. Na str. 32 mluví o základním rozdílu mezi dérivés primaires a secondaires: La distinction entre les dérivés primaires et les dérivés secondaires est d'une importance capitale pour l'accentuation. Toto vysvětluje podrobněji str. 32: Un dérivé primaire... est bâti sur la racine... Proti tomu (ibid.) tout différent est le cas des dérivés secondaires. Là c'est un thème et non pas une racine qui constitue le fondement du dérivé. Zde tedy autor obě kategorie jasně liší. Ale ze str. 38 plyne, že úplně ztotožňuje dva existující typy derivátů primárních s dvěma ze čtyř typů derivátů sekundárních. Přitom nezůstává stejná ani náplň těch dvou skupin derivátů primárních. Na str. 34 dělil je takto: les dérivés à accentuation radicale et ceux à accentuation suffixale. Ale hned na téže straně tento princip nahrazuje jiným: I. Les dérivés accentués d'une manière permanente sur la dernière syllabe du suffixe a II. Les barytons accentués soit sur une syllabe non-finale du suffixe, soit sur la racine. Je jasné, že v druhé versi zničil Kuryłowicz samostatnost přízvukování kořenného tím, že s ním spojil i část přízvuku suffixálního, a naopak zúžil pojem přízvuku suffixálního na oxytonesi. Zvítězila tedy dvojice oxytonese — barytonese nad dvojicí kořen — suffix. Tímto novým členěním dosáhl sice shody s prvními dvěma typy derivace sekundární na str. 38, ale zanedbává tím specifičnost primárních derivátů, o níž mluvil předtím. Mimo to dělení sekundárních derivátů, jak je podáno na str. 38—40, se nekryje s dělením na str. 33. Ze srovnání všech čtyř typů vyplývá, že typ *b)* accentuation du suffixe ze str. 33 odpovídá typu I. accentués sur la (dernière) syllabe du suffixe na str. 38, a typ c) accentuation initiale ze str. 33 odpovídá

typu II. barytons accentués sur la racine ou sur une syllabe non-finale du suffixe. Zejména toto ztotožnění zaráží. Oba zbývající typy se kryjí co do smyslu přesně na obou místech.

Na str. 74—87 mluví Kuryłowicz o nominálních tatpuruša takovým způsobem, jako by všechna vznikla jako varianty bahuvrihiové (str. 74): les *tatpuruṣa* nominaux représenten le résidu d'une formation ancienne de bahuvrihi. Teprve od str. 88 mluví — pod měnlivou terminologií — o starších, nezávislých typech *tatpuruṣa*.

Přízvuk komposit, speciálně staroindických, není dosud plně osvětlen, třebaže některé obecné tendence uznávali badatelé před Kuryłowiczem. Proto Kuryłowicz celkem právem posuzuje stav otázky takto (str. 74): A première vue l'inconstance et la variabilité de l'accentuation des composés indiens est déconcertante. Sám má řadu výkladů nových, povšimnu si jen těchto: stanoví-li Kuryłowicz nově pro určitou kategorii komposit určitý přízvuk — v historické době ovšem změněný — a některá slova uvnitř těchto kategorií tomu odporují, pak má pro ně v řadě míst ten výklad, že to jsou „résidus lexicaux" nebo „stylistiques" (tak str. 82, 83, 85, 92, 94). Důkaz sám nepodává, nýbrž odkazuje na stať Rysiewiczovu (Un archaïsme de l'accentuation védique z r. 1948). Považuji však za samozřejmé, že by měl autor ve své knize dokázat nejprve, že některá slova byla chápána jako archaismy a že právě tato slova mají odchylný přízvuk a že naopak odchylný přízvuk je jen u těchto archaismů. Mimo to — podle Kuryłowicze — Rysiewicz vykládá jen motifs de la conservation partielle de l'ancienne accentuation du second membre (str. 85), kdežto Kuryłowicz vykládá pomocí archaismů i jiné odchylky od pravidla. Tímto dogmatickým výkladem vzniká nebezpečí, že se slova s odchylným přízvukem prostě pojmenují lexikální residua. Protože si autor vytvořil zároveň — na základě své theorie o neslabičnosti i, u, r, n — představu o tom, jakými etapami procházelo přízvukování jednotlivých kategorií, vykládá tyto negativní případy, t. j. lexikální residua jako jednotlivé etapy vývoje.

Nemám dost místa, abych ukázal, že str. 84—85 (od on sait que, po cas individuel) a str. 93—94 (od parmi les tatpuruṣa verbaux po s'est conservée), jednající o verbálních tatpuruṣa s 2. členem -ta, -na, -ti, jsou úplné a nepochopitelné dublety. Obě spočívají — jako gros celého paragrafu — na Wackernagelově materiálu a autor zde vypisuje dvakrát táž slova a dvakrát vykládá tytéž odchylky týmž způsobem. Přídavek na str. 93: V. p. 84, patrně korekturní, a dvojí citace Rysiewicze nás nezbaví podezření, že zde byl excerpován — bezděky — dvakrát týž materiál pro týž účel. Myslím, že tato nehotovost je klíčem k výkladům některých rozporů, jež jsem u Kuryłowicze zjistil.

Tato verbální *tatpuruṣa* na -ta, -na, -ti jsou podle autora stará tatpuruṣa nominální. Když však na str. 88—89 Kuryłowicz vypočítává stará nominální *tatpuruṣa*, nezmiňuje se o těchto kategoriích vůbec. To znamená, že figurují někde, kam podle autora přešla teprve časem, ne však na místě původním. Přitom Kuryłowicz nemá pro vysvětlení odchylného přízvuku slov na -ta atd. jiný důvod, než že je považuje za stará *tatpuruṣa nominální*. Ale to je jen

verbální výklad postřehu Wackernaglova (Altindische Grammatik II, 215): Die Ratio des Unterschieds (t. j. těch dvou kategorií *tatpuruṣa*) liegt im Dunkel. Nur beachte man, daß die Betonung derer auf -ta mit derjenigen der auf ein gewöhnliches Adjektivum ausgehenden übereinstimmt.

Na závěr bych chtěl říci, že jsem vybral z velkého bohatství Kuryłowiczových podnětů jen několik, které se mi zdály závažné a s jejichž řešením nesouhlasím. Myslím, že v empirické vědě jako je jazykověda nelze bez nebezpečí postupovat apriorní methodou. Na druhé straně chápání jazyka jako struktury, z něhož plyne závislost jedněch jevů na druhých a tím leckdy větší jednoduchost ve výkladu, je velkým pokrokem proti mladogramatickému pojetí. Snad by větší opatrnost v praxi přivedla autora k jistějším závěrům.

Karel Janáček (Olomouc)

Ještě k staroslověnskému
сътворилъ бѫдѫ

(Na okraj článku P. Vyskočila, Slavia 25, 1056, 260—261.)

Helena Křížková (Olomouc)

Analytickému futuru v slovanských jazycích bylo dosud věnováno málo pozornosti a problematika nejen nebyla vyčerpána, nýbrž ani ukázána v celém rozsahu. Setkáváme se často s tím, že se jednotlivé jevy zkoumají dosud isolovaně, nepřihlíží se k jejich výskytu v jiných slovanských jazycích a zejména k případnému různému postavení v systému ostatních podobných jevů, mechanicky se přenáší současný stav do minulosti. Jen tak se mohlo stát, že se na př. v historických mluvnicích staré ruštiny nerozlišují vždy zřetelně mezi opisnými prostředky k tvoření futura spojení s fázovým slovesem имѫ a modálním имамь,[1]) proto na př. v mnohých gramatikách mezi praslovanskými (a podobně staroruskými) prostředky k tvoření futura vystupuje *bǫdǫ* s inf., ačkoli jde vlastně o prostředek pozdní. Avšak chceme zde poukázat na některé problémy spojené s vývojem t. zv. futura exacta v slovanských jazycích, t. j. opisného tvaru *bǫdǫ* + *l*-ové participium.

Tvrzení, že k tvoření futura exacta v slovanských jazycích odedávna sloužil opis tvořený pomocí *bǫdo* + *l*-ové participium, si vyžaduje revise. Je známo, že na př. v evangelních textech staroslověnských se futurum exactum vyjadřuje zpravidla dokonavým praesentem. Doklady na *bǫdǫ* + *l*-ové participium se v evangeliích nevyskytují. Rovněž v ostatních textech stsl. jsou to doklady ojedinělé a význam futura exacta nemají.[2])

Vedle názoru, že jde ve slovanských jazycích o staré futurum exactum, objevují se tvrzení, že jde vlastně o tvar kondicionálový. Spojení se vyskytuje velmi často v podmínkových konstrukcích; odtud vyplývá snaha interpretovat tyto formy jako kondicionál futuri, jak to činí v poslední době pro stsl. na př. P. Vyskočil (Slavia 25, 1956, 260—261). Tato teorie staronová se datuje již od A. Ch. Vostokova,[3]) po něm ji vyslovil na př. F. I. Buslajev[4]) a jiní. Avšak již A. A. Potebnja[5]) přesvědčivě dokázal, že v případě

[1]) Viz na př. T. P. Lomtev, *Из истории синтаксиса русского языка*, Москва 1954, 42—43; P. S. Kuznecov, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1953, 279 a pod.

[2]) Nejnověji považuje tyto tvary za futurum exactum H. Birnbaum, *Zum analytischen Ausdruck der Zukunft im Altkirchenslavischen*, ZfslPh 25 (1956) 5.

[3]) *Грамматические правила славянского языка, извлеченные из Остромирова евангелия; Филологические наблюдения* А. Х. Востокова, СПБ 1865, 73.

[4]) F. I. Buslaev, *Историческая грамматика русского языка*, I, Москва 1881, 213.

[5]) A. A. Potebnja, *Из записок по русской грамматике*, I, II², Харьков 1888, 291 n.

spojení *budu* s *l*-part. nejde a nemůže jít o будущее условное, protože se toto spojení vyskytuje rovněž ve větách jiných než podmínkových, a pokud někde s tímto významem vystupují, vyplývá význam podmiňovací z kontextu nebo ze spojky, na př. při spojení s аще. Protože se však i v dnešní době znovu objevují pokusy interpretovat toto spojení jako modus (alespoň v některých případech), soudíme, že by bylo správné pokusit se alespoň stručně osvětlit některé problémy spojené s tímto chápáním.

Věty hypothetické, podmínkové, potenciální jsou založeny na tom, že možnost uskutečnění nějakého děje je kladena v závislost na splnění děje jiného. Mezi dvěma ději, jež jsou vázány na sebe svou posloupností, je ustanoven příčinný vztah, který může být odrazem spojitostí existujících reálně, přirozených, případně spojitostí námi vytvořených. Očekávám-li, že se nějaký děj uskuteční, stane-li se to, na co je onen děj vázán, vyslovuji vlastně podmínku pro uskutečnění tohoto děje. Podmínka je vyjádření možnosti, pravděpodobnosti, s jakou očekáváme realisaci děje. Hodnotíme-li děj podle možností, jež jsou dány pro jeho uskutečnění, rozlišujeme zpravidla možnost reálnou, jež se může s velkou pravděpodobností stát skutečností, a možnost pouze abstraktní, s mnohem menší pravděpodobností realisace. Možnost abstraktní bývá námi vyjadřována jako podmínka více méně irreálná. A k vyjádření podmínky irreálné v slovanských jazycích odedávna slouží kondicionál. Je to tvar časově bezpříznakový, rozlišující pouze vidy; jeho časový význam bývá dán větnou souvislostí.

Může se vztahovat k minulosti: Аще се бы было не добро, не бы сего князь и боіаре приіали (Новгород. лет. по Синод. сп., 1888, 61); ale také k budoucnosti: Аще бо бисте вѣрѫ имали моисеови, вѣрѫ бисте ѩли и мьнѣ (Mar., J 5,46) a přítomnosti: аще бы у меня такии служил, держал бых его против сердца своего (Пов. о разор. Рязани, Волокол. сп., XVI. stol.).

I v současné češtině nebo ruštině je kondicionál hlavním prostředkem k vyjádření nereálné možnosti (vedle imperativu a infinitivu). V ruštině jde o formu časově bezpříznakovou, v češtině rozdíl mezi kondicionálem minulým na jedné straně a přítomným // budoucím na druhé je nový.

Avšak vedle možnosti abstraktní, nereálné, vyjadřované ve větách podmínkových zpravidla kondicionálem, existuje ještě rozsáhlá oblast možností více méně reálných. Mluvčí váže splnění nějakého děje na podmínku, jejíž uskutečnění je jisté, pravděpodobné nebo alespoň možné. V současné češtině i v ruštině klademe v takovém případě po podmínkové spojce indikativ (praeterita, praesentu, futura). Indikativ je vlastní podmínkovým větám vyjadřujícím možnost reálnou.

Můžeme vést dosti zřetelnou hranici mezi podmínkou reálnou a nereálnou v minulosti a v přítomnosti:

Čekali ho včera. Nepřijel-li, poslal telegram (je možné obojí — nevím, zda přijel).

Kdyby byl nepřijel, byl by poslal telegram (určitě přijel, je to tedy nemožné).

Mám-li tu knihu doma, půjčím ti ji (nevím, je možné, že ji mám doma). *Kdybych měl tu knihu doma, půjčil bych ti ji* (nemám ji doma).

I nejreálnější podmínka je však vždy pouze potenciální, jde-li o realisaci v budoucnosti. Mezi podmínkou reálnou a irreálnou v budoucnosti je postupný přechod. Podmínku téměř neskutečnou mohu vyjádřit ještě jako možnou a naopak. — *Nepřijede-li v neděli, napíše.* — *Kdyby nepřijel v neděli, napsal by* — mají zdánlivě týž význam. Avšak postoj mluvčího je rozhodující při hodnocení podmínky a jejím formálním vyjádření. Indikativ připouští mnohovíce možnosti uskutečnění než kondicionál, avšak obojí je nakonec stejně potenciální. Je tedy v budoucnosti mezi možností reálnou a irreálnou mnohem méně výrazný předěl než v minulosti a přítomnosti.

Současná ruština i čeština nemají pro vyjádření podmínky reálné zvláštní jazykové prostředky. Sloveso stojí zpravidla v indikativě, podmínkový význam vyplývá buď z kontextu a je dán prostředky mimovětnými, může být charakterisován pouze intonací a pod., nebo je navíc ještě vyjádřen spojkou. Kondicionál převádí vlastně podmínku reálnou do jiné roviny, proto je vyloučen.

I v stsl. nebo v staré ruštině je třeba rozlišovat mezi podmínkou vyjadřující možnost nereálnou a podmínkou reálnou. Podmínka nereálná bývá vyjadřována kondicionálem. Rozlišení mezi podmínkou reálnou a nereálnou v budoucnosti je ovšem těžké, objektivně jde vždy o jev potenciální. Avšak subjektivně i zde je možno hodnotit možnost uskutečnění. V podmínkových větách zaměřených do budoucnosti vyjadřuje kondicionál podmínku, jejíž splnění se subjektivně vylučuje, indikativ pak podmínku reálnou. Názorně je to možno ukázat na Smolenské gramotě z r. 1229. Smolenský kníže uzavírá pevný mír s Němci. Obě strany jsou subjektivně přesvědčeny, že po uzavření dohody nemůže dojít k narušení míru a k boji. Proto je možnost něčeho, co by vedlo k porušení mírového stavu, vyjádřena kondicionálem:

Ѧж быхъмъ что тако учинили. того Бъ не дай. аж бы промежью нами бои былъ. а любо чл҃вка оубиють до смрти. како чл҃вка то ѿплатити. аж бы миръ не ръздроушенъ былъ (Обнор.-Барх., Хрестоматия по ист., I, 1952, 45).

Na tomto úryvku je současně názorně vidět, jaký je rozdíl mezi možností abstraktní a reálnou. Vylučujeme (subjektivně), že se stane něco takového, aby se mezi námi rozpoutal boj; odtud kondicionál (аж быхъмъ ...учинили). Není však vyloučeno, ba naopak je jisté, že bude zabit příslušník jedné nebo druhé strany. Proto je možnost reálná vyjádřena indikativem (а любо чл҃вка оубиють). Podobných možností je v gramotě několik desítek. Jsou obsahem podmínkových konstrukcí, jež stanoví, co je třeba učinit, dojde-li k nejrůznějším přestupkům s obou stran. Všechny jsou vyjádřeny indikativem praesentu (dokonavým nebo nedokonavým) — bezespojkově nebo často se spójkou аже:

Ѧже розгнѣваеть ся князѣ на своего чл҃вка. а боудѣте винъватъ немчицю роусинъ. а ѿимьть князѣ все женоу и дѣти у холъпство. первое платити емоу латинину... (Хрест., I, 46).

Děj předcházející jinému ději v budoucnosti je právě tak vyjádřen praesentem jako děj následující.

Podobně je tomu v chronologicky mnohem starší smlouvě na př. mezi Olegem nebo Igorem a Byzancí a rovněž tak v Ruské pravdě a pod. Stejné poměry nacházíme rovněž v stsl.:

Аще кто приемлеть тѣло бжие. в кръвь недостоинъ сы. то грѣхъ себѣ приемлетъ (Euch. Sin., 69a 14—16).

Rovněž spojení *budu* + *l*-ové participium se vyskytuje v podmínkových konstrukcích. Je třeba proto stanovit, je-li blízké svým významem kondicionálu nebo spíše indikativu, t. j. vyjadřuje-li podmínku irreálnou nebo spíše reálnou. Smolenská gramota z r. 1229 má pouze 2 doklady:

Аже латинескыи чловкъ оучинитѣ насилие свободнь жене. а боудѣть пьреже на неи не былъ сорома. за то платити гривьнъ .е. серебра. Аже боудѣте пьрвѣе на нѣи сърамъ былъ. взяти еи гривна серьбра (Хрест., I, 47).

Oba doklady jsou sice v konstrukci podmínkové, avšak jejich význam je podobný významu indikativu. Od indikativu praesentu se liší pouze zvláštním odstínem. Je to plně rozložitelné spojení, v němž будеть je paralelní tvaru учинить a былъ je skutečné ptc. perf. act., t. j. jméno; označuje stav, který se zjistí v okamžiku, kdy „latinský člověk" учинить насилие. Je to tedy volné syntaktické spojení s významem resultativním.

V obšírné smlouvě Igorově s Byzancí je 5 dokladů s významem obdobným. Je to význam stavu, vztahujícího se k určitému momentu budoucímu, nikoli pouze děj předcházející ději jinému: ukáže-li se vzavší, bude-li koupivší, bude davší atd. Nejde tedy o skutečný analytický tvar, nýbrž o spojení dvou slov, jeho výsledný význam se rovná pouhému součtu významů obou komponentů. Stejně je tomu v Ruské pravdě (i když jde vlastně o pozdní opisy):

А иже крадеть любо конь, любо волы, или клеть, да аще будеть един крал, то гривну и тридесят резан платити ему (Акад. сп., stať 38).

Děj pouze předcházející jinému se vyjadřuje dokonavým praesentem stejně jako v stsl: оже ли утнеть руку и отпадеть рука любо усохнеть, то 40 гривен (stať 5) — viz stať 40: аже украдеть овьцу, или козу, или свинью, а их будеть 10 одину овцу украле, да положать по 60 резан продажи, а хто изимал, тому 10 резан.

Будеть кралъ není pouze děj předcházející jinému ději, nýbrž právě stav, výsledek, avšak vztahující se k momentu budoucímu — na rozdíl od prostého participia: Паки ли будеть что татебно купил в торгу, или конь, или ..., то выведеть свободна мужа два или мытника; аже начнеть не знати у кого купил, то ити по нем ... (Простр. ред, Троиц. сп., stať 37).

Materiál, který poskytuje RP a nejstarší gramoty, dovoluje nám zatím učinit závěry, že v nejstarším období vývoje ruského jazyka není možno považovat spojení *budu* + *l*-ové participium za zvláštní tvar, plně gramatikalisovaný s jediným významem, v němž by nebylo možno vydělit význam kompo-

nentů. Nesouhlasíme v tomto bodě s výkladem na př. T. P. Lomteva,[6]) který dokazuje, že již v nejstarších textech *budu* + *l*-ové participium vystupuje jako slovesný tvar, nikoli jako typ jmenného přísudku. Podle našeho mínění nejde o jedinou formu, nýbrž o plně rozložitelné spojení, jehož význam vyplývá z dílčích významů jednotlivých složek.

Jsme si ovšem vědomi toho, že přistupujeme k analyse těchto spojení zvenčí a můžeme tedy vnášet do nich obsah, který snad neměla, neboť jak přiléhavě vyjádřil svého času Potebnja, *описательная форма спряжения отличается от простой признаком имеющим место только в мысли постороннего наблюдателя, а не самого говорящего* (Из записок I, II, 139).

Rovněž všechny stsl. doklady se dají intepretovat jako volné syntaktické spojení. Význam podmiňovací je sekundární stejně tak, jako je druhotný u indikativu. *Bǫdǫ*+*-lъ* vystupuje pouze s významem podmínky reálné, možné, podobně jako indikativ. Navíc má však význam stavový.

V Euch. Sin. jde o týž typ podmínkových konstrukcí jako na př. v Smolenské gramotě:

Аще кто разбои сътворит. или отъ рожденнѣ своего оубиетъ. і лѣ҃ да покаетсѧ. въ инои области. толи по томь да приѧ҃ бѫдет въ свое отечьство. аще бѫдет правено покаалъ о хлѣбѣ о водѣ... аще ли҃ бѫде҃ недобрѣ покаалъ. то да не прињать бѫде҃ въ свое о҃тчьство (102a7, 15)
— je třeba interpretovat nikoli ‚až by se pokál‘ — ‚kdyby se nepokál‘ (Vyskočil), nýbrž ‚pokaje-li se‘, ‚nepokaje-li se‘, ovšem přesněji ‚ukáže-li se, bude-li pokávším se‘. Stejně je tomu v ostatních dokladech:

Тѣмьже чѧда не сътѫжимъ си. Хотѧщии покаати сѧ. Понеже не вѣмъ доколѣ живи бѫдемъ. да аще ны деситъ день съмрътьны въ грѣсѣхъ. то въ скѫѩ сѧ и родили бѫдемъ (71a1—6) — ‚zastihne-li nás den smrti v hříších, proč potom budeme narodivší se‘ (t. j. ‚proč jsme se narodili, k čemu nám to bude, že jsme se narodili‘ — nikoli ‚k čemu by nám to bylo‘).

Аще ключитъ сѧ. да кѫдетъ сгнило въпадъшее. достоитъ пролиѣти (20a25 — 20 b1 — i P. Vyskočil připouští zde volné spojení spona + ptc.). Plně rozložitelné je spojení *bǫdǫ* + *l*-ové ptc. i v ostatních textech:

еда бѫдетъ сългалъ приходивыи, по что ми гнѣвити ѩзыкъ старцоу (Supr 239.25 — ‚co když se ukáže, že lhal, ukáže-li se selhavším — nač mám teď hněvat starce‘; Maria to považuje za docela reálné, proto také Josefovi nic neřekla).

Не бо на хвалѫ намъ слово и на благодарьствие тъчьѭ трѣбѣ. нъ и на оучение оуспѣшьно и на оутѣшение. аште на то створимъ владыкы подражали бѫдемъ. аште ли на сѫпротивьное то диꙗвола (Supr 379.11) — ‚učiníme-li to, budeme napodobivšími, následovavšími ...‘; blíží se významem futuru I.

прѣклонитъ сѧ і падетъ: егда оудоблѣлъ бѫдетъ оубогъимъ (Ps 9, 31 —

---

[6]) *Об употреблении глагола относительно категории времени в древнерусском языке*, Ученые записки МГУ, 150, 1952, 232 n.

P. Vyskočil připouští interpretaci i jako futurum exactum, avšak za správnější pokládá ‚padne, až by ovládl chudé', t. j. s podmínkou; podmínku je možno přijmout, avšak reálnou, t. j. ‚jakmile, až se ukáže ovládnuvším, bude ovládnuvším').

и аще и грѣхы бѫдетъ створилъ ѿдадѧтъ сѧ емоу (Jac 5, 15 Ochr Christ Hilf Šiš; ‚bude-li učinivší hříchy', t. j. učiní-li hříchy, odpustí se mu).

Jak je vidět z rozboru stsl. dokladů, ani jeden nestojí ve větě potenciální s významem podmínky irreálné, nýbrž vždy vedle indikativu praesentu — s významem plně rozložitelným na dvě složky. Že je tento význam pro stsl. velmi pravděpodobný, o tom svědčí podobné poměry v perfektu, o němž na př. A. Dostál (*Studie o vidovém systému*, 603 n.) soudí, že si v mnoha případech ponechává zřetelný význam výslednosti, t. j. vlastně rovněž význam syntaktického spojení.

Ve staré češtině jsou doklady s *budu* + *l*-ptc. ojedinělé, podle Gebauera mohou mít význam futura exacta i futura I. (Gebauer, *Historická mluvnice* IV, 554—555): *Tehda kdyz powod dyedynu obdyřzy na tom gehoz ze scody pohonyl tehda bude scodu obdyrzal z nyez byl drzewe pohonyl* (Kniha Rožmb., XVI, 254); *Pakly toho swyedeczstwye neprzywedl. tehda ge ktoz sye dolozyl urzada ten bude stratyl bez przyssah* (VI, 151). Vzhledem k poměrně malému počtu dokladů, k tomu dokladů pozdních (nejstarší texty sahají do konce XIII. stol.), nemůžeme načrtnout vývoj *budu* + *-l* ve staré češtině; zůstává mezera mezi stavem, kdy máme ještě syntaktické spojení (viz na př. s participiem *s*-ovým: *gyzz nebudem podobne omluvy moczy gmyety, nebudem -ly poznawsse wijeru, ...* Štít., Řeči nedělní, Praha 1929, 133), a stavem v nejstarších textech, které odrážejí již rozpad předpokládaného „futura exacta". Význam spojení je dán v staré češtině kontextem, rovná se zpravidla futurálnímu významu dokonavého praesentu. To znamená, že původní význam stavový, výsledkový se v té době již necítil, spojení dostalo pouze význam budoucí (analogicky vedle praeteritálního významu starého perfekta). Většího rozšíření tato forma v češtině patrně nikdy nedosáhla a existovala spíše jako potence, možná varianta, která se však nestala skutečností. Vedle futurálního významu dokonavého praesentu a analytické formy *budu* + inf. musela zaniknout.[7])

Naopak v slovinštině dalo původní syntaktické spojení analytické futurum I. typu *dal bom.*

Představovalo tedy syntaktické spojení *bǫdǫ* + *-lъ* možnost pro vytvoření skutečné futurální opisné formy, ale právě jen možnost; jednotlivé slovanské jazyky šly v tomto případě samostatnou cestou a nestejnou měrou této možnosti využily. Většinou bylo využito k tvoření futura opisů jiných (*budu* + inf., *choću* + inf., *imu* + inf.) a *budu* + *l*-ové ptc. beze zbytku zaniklo.

Helena Křížková (Olomouc)

---

7) O poměrech v západní slovanštině viz mou stať Ke vzniku západoslovanského futura, Sborník VŠP, Jazyk a literatura, Olomouc, 1957, č. 4.

Staropolské *tet*

Jan Petr (Praha)

Od posledního, v pořadí již třetího, vydání staropolských kázání tak zvaných Svatokřížských uplynulo více než dvacet let. I když se jedná o neobyčejně pečlivou edici, vzniklou spoluprací tehdejšího nejlepšího znalce staropolštiny Jana Łośe a vynikajícího paleografa Władysława Semkowicze, přece se v jistých časových odstupech objevují různé rozpravy, ve kterých badatelé navrhují změny ve čtení textu. K těmto pracím přímo pobízejí připojené fotokopie rukopisu, které v současné době z nutnosti (originál kázání Svatokřížských je t. č. mimo území Polské Lidové Republiky) musí nám sloužit za jediný podklad pro zkoumání rukopisu.

Náš drobný textologický příspěvek je vyvolán podobnou snahou jako celá řada předcházejících zkoumání, totiž zpřesnit čtení jednoho výrazu v textu. Výsledky, ke kterým dojdeme v závěru, mají význam pro srovnávací studium slovanských jazyků, ne tedy pouze pro poznání jazyka rukopisu nebo jen staré polštiny. Pro tento širší dosah problému rozhodli jsme se jej zkoumat a proto také mu přikládáme jistý význam. Úkolem naší rozpravy bude prozkoumat s několika hledisek otázku, jak je třeba čísti v KSv (takto nadále budeme zkracovat název památky — kázání Svatokřížská) dosti nejasnou formu ukazovacího zájmene, zda *ten to, tet to* nebo *teć to*. Tato otázka povstala před odborníky již dávno, není tedy jakožto badatelský problém ničím novým. Byla dokonce, jak níže ukážeme, předmětem dosti oživených sporů, při nichž se docházelo k zcela protichůdným závěrům. Každé ze tří vydání památky přináší totiž jiný způsob čtení zájmena, což samo o sobě svědčí o obtížnosti a nejasnosti problému. Je zřejmé, že otázku samu je třeba řešit s hlediska linguistického na jedné straně a při pomoci srovnávací paleografie na straně druhé. Žádná z obou vědeckých disciplin nemůže nám dáti spolehlivé důkazy pro jednoznačnou odpověď, ale pouze srovnání a vzájemné doplnění závěru jazykovědy a paleografie nám umožní dojít k jistějšímu závěru. Toto je úkolem našeho příspěvku, který se jinak nezabývá významovou stránkou ani postavením ve větě zmíněného zájmena.

V dochovaném rukopise KSv z poloviny XIV. století nacházíme několikrát zapsanou formu zájmena ukazovacího, známého v dnešní polštině jako *ten*, ve zkrácené podobě *tʒ tʒto*. Tuto zkrácenou formu čte první vydavatel Kázání A. Brückner[1]) jako *ten to*, zápis cr 2 čte *teclo* (v přepisu podává

---

[1]) A. Brückner, *Kazania świętokrzyskie, zabytek języka polskiego z wieku XIV*. Prace Filologiczne 3 (1891) 697—740, zvl. 725.

ten człowiek) a formu dv 5 označil jako nečitelnou (v přepisu *ten to*). Při přepisu formy *ten to* podlehl Brückner nejspíše sugesci všeobecně vystupující v staropolštině podoby a jen dosti nejistě se přitom opíral o zjištění, že znak ʒ, známý ze středověkých latinských rukopisů, označuje různé koncovky jako *-en, -ec, -ek*, z nichž rozhodl se pro první. Tím více se podivíme, když v jeho etymologickém slovníku polského jazyka[2]) najdeme větu: „również utraciliśmy zdwojone *tet*, rus. *tot*, czes. *tet*, częste w Kazaniach świętokrzyskich (13. wiek)", která nasvědčuje tomu, že Brückner změnil svůj původní názor. Za Brücknerem opakuje tvrzení o formě *ten to* v KSv Z. Paulisch ve svém článku,[3]) který nepřináší pro poznání památky téměř nic nového.

Německý slavista P. Diels, který po druhé vydal KSv na základě fotografií rukopisu,[4]) se rozhodl pro čtení *tet to;* vodítkem mu byl grafický usus zkratek v latinském textu samotných kázání. Tento postup byl metodicky zcela správný a přesvědčivý a je třeba se divit, že právě J. Rozwadowski v recensi Dielsova vydání[5]) kategoricky odmítl formu *tet tet to* jako zcela neznámou a cizí staré polštině. Sám kromě vlastního čtení připouští i původní Brücknerovo slovy: „niewątpliwie należy czytać *tećto* i może *ten, tento*" (s. 122). Jeho argumentace, i když nebyla přesvědčivě zdůvodněna, jistě ovlivnila vynikajícího paleografa Wł. Semkowicze, který se přiklonil ke čtení *teć teć to*. Ve své znamenité recensi Dielsova vydání[6]) věnoval této otázce značnou pozornost. Dovolává se v ní jazykovědné autority J. Rozwadowského („Otóż ze stanowiska paleograficznego przyznać trzeba prof. Rozwadowskiemu zupełną słuszność", str. 214) a sám vychází ze základního poznatku, že litery *c t* nelze mnohdy v rukopise kázání dosti dobře rozlišit. Podle Semkowicze rozhodujícím pro výraz *teć to* je podoba litery *t* v poměru k předcházejícímu *c* (podrobněji níže). Zkrácené zápisy *tʒto*[7]) čte *teć to*, avšak jeho argumentace budí dojem, jako by směřovala k zdůvodnění předem postaveného závěru. Svoje čtení zavedl Semkowicz po smrti spoluvydavatele do transkripce třetího vydání KSv,[8]) ačkoliv v původním textu a v úvodu k vydání (srov. s. 46—47) se dovídáme, že J. Łoś četl *tet tet to*. Nejnověji touto otázkou se zabýval W. Taszycki v podnětném článku *Na marginesie ostatniego wydania „Kazań świętokrzyskich"*.[9]) Tento vynikající znalec staré polštiny se vyslovil pro čtení *tet tet to*, opíraje svou argumentaci o jazyková fakta; mezi nimi

---

[2]) A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 568.

[3]) Z. Paulisch, *O pisowni i języku Kazań Świętokrzyskich*, Sprawozdania Komisji Językowej Akad. Umiejętności 5 (1894) 204—239.

[4]) P. Diels, *Die altpolnischen Predigten aus Heiligenkreuz*, Berlin 1921, 18 a 62.

[5]) J. Rozwadowski, *Nowe wydanie Kazań Świętokrzyskich*. Język Polski 6 (1921) 121—123.

[6]) Wł. Semkowicz, *Rec.* P. Diels, *Die altpolnischen Predigten*... Rocznik Slawistyczny 9/II (1930) 205—216.

[7]) Z technických důvodů užíváme při napodobování rukopisných zápisů jen liter běžné tiskárenské potřeby. Zájemce najde si snadno příslušná místa ve fotografiích připojených k vydání Łoś-Semkowicze.

[8]) J. Łoś i Wł. Semkowicz, *Kazania t. zw. świętokrzyskie*, Kraków 1934.

[9]) Poradnik Językowy 1950, zesz. 2 (81), 1—5, zvl. 3—4.

hraje důležitou roli skutečnost, že formu *tet* zná i stará čeština. Pro úplnost třeba dodati, že nejnovější vydání polské historické mluvnice[10]) uvádí pouze formy *ten tento,* a nepřináší tedy na naši otázku nového pohledu. Dodejme, že autoři vykládají dosti nepřesvědčivě vznik formy nom. sg. masc. *tъ - nъ* jako výsledek kontaminace původních dvou zájmen *tъ* a *onъ* (str. 33). Brání tomu existence takových zájmen stčes. jak *j-en* (v stpol. do XVI. stol.), *s-en* nebo *on-en.*

Tolik nacházíme v dosavadních odborných publikacích, kde se řeší podoba zájmena na okraji jiných otázek textologických. Naším úkolem bude soustřediti se pouze na zmíněnou formu zájmena. Budeme se zde zabývati pouze nom. sg. masc., neboť ostatní pády nejsou s hlediska našeho zkoumání důležité. Jejich úplný výčet najde zájemce ve třetím vydání KSv na str. 57.

Nom. sg. masc. zmíněného ukazovacího zájmena, jehož námi zdůvodňovanou formu nebudeme zatím čtenáři podávat, vystupuje v textu KSv v prosté podobě: *tʒ* cv 21, a zesílené částicí *-to*: *tʒto bog* br 14, *tʒto* cv 26, *tʒto* cv 34, *tʒto ocʒ ſuφti* dv6, *nā tʒto ocʒ* dv 12, *tʒto ocʒ* dv 19 a ve dvou zápisech *terto* cr 2, *terto* dr 5 (srov. připisek č. 7 ohledně významu litery *-r-*). Předem vylučujeme z rozvažování formy neutra *toch* cr 26, cr 36, *toc* av 13, cr 34, *tochto* cr 21, o kterých se zmiňuje diskuse. Podle Taszyckého můžeme jen stručně říci, že jde o neutra *toć, toć to,* zesílená emfatickou partikulí *-ć* (≤ dat. sg. *ci*), a nemající proto bezprostřední význam pro naši otázku.

Proti dosavadnímu postupu při řešení této otázky, kdy se vycházelo ze dvou forem cr 2, dr 5 zvolíme postup jiný, odpovíme totiž nejprve na otázku, jaké hlásky nebo slabiky může představovati zkratka ʒ.[11])

Z dosavadních bádání dobře víme, že rukopis KSv stojí mezi kursivou a písmem kaligrafickým, že v textu nacházíme četné písařské zkratky. Poměrně hojný systém zkratek v polském textu, jak na to upozornil Brückner a jak to později podrobněji zpracoval P. Diels, je přejat z pozdně středověkého usu latinské brachygrafie. V KSv nacházíme příklady suspense, kontrakce, jsou zde zastoupeny i zvláštní znaky pro krácení výrazů, které nás budou zvláště zajímat. S tohoto hlediska jsou KSv na půdě polské jedinečným rukopisem, protože žádný jiný neprojevuje tak velký vliv latinské písařské techniky. Není však ojedinělý na půdě slovanské, jak na to upozornil P. Diels po prozkoumání staročeských textů ze XIV. století.[12]) Tím je pro paleografa určeno místo KSv ve vývoji středověké rukopisné techniky a její způsob přenášení do textů psaných národními, v daném případě slovanskými jazyky.

---

[10]) Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego,* Warszawa 1955.

[11]) O genetickém původu tohoto znaku srov. Wł. Semkowicz, *Paleografia łacińska.* Kraków 1951, 471.

[12]) P. Diels, *Abbreviaturen in der mittelalterlichen Schrift.* AfslPh 38 (1923) 133—136. Autor dochází k následujícímu závěru: „Wer diese Tatsachen unvoreingenommen betrachtet, wird gewiß zu dem Schlusse kommen, daß die altpolnischen sog. Heiligenkreuzer Predigten mit ihrem Kürzungssystem nur dem Grade, nicht der Art nach etwas Besonderes darstellen."

Je třeba si uvědomiti, že KSv obsahují vedle textu polského také text latinský (oba psané jednou rukou, t. j. toutéž osobou), protože tato skutečnost má pro nás velký význam. Jestliže ze samotného polského textu nelze (!) určiti význam formy *tȝ*, musíme prozkoumat hodnotu znaku nejprve v polském a latinském textu samotných kázání a později bude třeba se obrátit k jiným latinským rukopisům té doby, v nichž se užívalo zmíněného znaku.

V polském textu KSv vystupuje znak ȝ ještě v těchto výrazech: *yuſicȝ* (wszyciek) ar 4, *ſkutȝ* (skutek) cv 16, *ocȝ* (ociec) dv 6, dv 12, dv 19. Vidíme tedy, že krátí koncovou slabiku za *-ek, -ec*. V latinském textu KSv vystupuje v těchto slovech:

-que *uſȝ* (usque) br 42; -us v koncovce -bus: *ſapiētibȝ* (sapientibus) br 41, *ig'bȝ (ignibus)* br 43, *q'bȝ* (quibus) br 43, *ſcorpionibȝ* (scorpionibus) bv 9, *diebȝ* (diebus) bv 10, *omñbȝ* (omnibus) bv 29, *in laboribȝ* (in *laboribus*) cr 26; -m *pniaȝ* (penitentiam) br 8; -rum *eoȝ* (eorum) cr 2; -et *patȝ* (patet) bv 8, *fuiſſȝ* (fuisset) bv 29, *fluxiſſȝ* (fluxisset) br 30, *audȝ* (audet) cv 6; -ed *ſȝ* (sed) bv 1, bv 25. — Podaný materiál z KSv nás neopravňuje téměř k žádnému závěru, protože je co do počtu příkladů značně omezen. Třikrát zkrácené slovo *ociec* nemůže býti důkazem pro užití znaku ȝ ve významu *-ec* (z čeho by se vyvozovalo *teć to*), protože jde pouze o jedno slovo, které díky svému významu náboženskému a častému užití podléhá zkrácení ve středověkých textech různých jazyků, většinou dávno před tím ustálenému. Z užití znaku v latinském textu nás musí udivit několik slov, v nichž vystupuje ȝ ve významu koncové slabiky *-et*. Toto zjištění uplatníme při formulování konečného závěru, protože je to nejprůkaznější výsledek, ke kterému jsme došli po prozkoumání grafiky Kázání.

Uvedli jsme již, že brachygrafický systém KSv byl přejat z tehdejšího usu latinských textů středověkých. Již toto Brücknerovo a Dielsovo zjištění nás nutí k tomu, abychom se zamyslili nad středověkými způsoby zkracování slov. Toto zkoumání nám umožní znamenitá příručka A. Cappelliho,[13]) která již vyšla v několika vydáních. Dovídáme se zde, že tato zkratka nikdy neměla pouze jeden význam (srov. str. XXXI a násl.), o čemž se ostatně přesvědčíme sami při seznámení se s celým slovníkem. V některých případech se jí zkracovalo koncové *-(b)us* (na př. *actobȝ* — actionibus), na konci slova po *a, e, u* má hodnotu *-m* (na př. *naȝ* — nam, *ōeȝ* — omnem, *hitus* — habitum); nejčastěji však vystupuje na místě koncového *-et* (na př. *habȝ* — habet, *tȝ* — tenet, *dȝ* — debet, *pȝ* — patet, *oȝ* — oportet, *aȝ* — apparet, *addȝ* — adderet, *derȝ* — deberet, *optȝ* — optinet//obtinet, *remoȝ* — removet, *plȝ* — placet atd.), od XIV. století se jí užívá i ve významu *-est* (na př. *prodȝ* — prodest, *adȝ* — adest). V slovníku najdeme příklady na krácení koncového *-que* (na př. *atȝ* — atque, *abſȝ* — absque), vedle *usqȝ* — usque.

Uvedený materiál paleografický dosti výrazně ukazuje na to, že zápisy *tȝ, tȝto* máme čísti jako *tet, tet to*. Ani forma *ten, ten to* není dosti dobře

---

[13]) A. Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum*, Milano 1949.

myslitelná, protože nemáme příklady pro užití zkratky ȝ za *-en-*. Jediný příklad tohoto druhu *flūeȝ* — flumen, který uvádí Cappelli v úvodě slovníku z r. 1901, v pozdějších vydáních jako nejistý vypustil.

Tolik můžeme vyvoditi ze srovnávací paleografie středověkých textů. Zbývá nám prozkoumat otázku oněch dvou nejasných zápisů cr 2 a dr 5, na kterých W. Semkowicz zvláště opíral svoje vývody o formě *teć to*. Doslovně píše, že „rozstrzygające znaczenie na rzecz litery *c* ma postać następnego *t*. Jest to litera w obu razach nakreślona w ten sposób, że trzonek jej wystrzela ponad beleczkę poziomą i tworzy mały łuczek (widoczny zwłaszcza w cr 2), wyginający się ku literze poprzedniej. Otóż taki kształt uzyskuje litera *t* z reguły tylko wówczas, jeśli ją poprzedza litera *c* lub długie ſ, jest to bowiem ślad starej ligatury, jaką te dwie litery niegdyś tworzyły. Przy zbiegu dwóch *t* takiego wydłużenia drugiego z nich nigdy nie spotykamy, o literze ſ mowy tu być nie może, jedynie więc *c* przyjąć trzeba i czytać ten wyraz *tecto* (=*tećto*).“ (Rocz. Slaw. 9/II, 1930, 214.) Podali jsme zde úmyslně plné a doslovné znění Semkowiczova tvrzení, protože se jedná o vynikajícího odborníka v paleografii, s jehož vývody není snadné polemisovati.

Můžeme však namítati, že kromě celé řady příkladů, kdy skutečně nelze rozlišiti *t* od *c*, jsou slova, v nichž dosti jasně můžeme viděti rozdílné tvary obou liter, jako na př. v zápise slova *taco* cr 35. Srovnejme dukty liter *t-c* v právě uvedeném výrazu s třetím písmenem sporného zápisu *terto*, který nacházíme na téže straně rukopisu (cr). Bez zvláštních obtíží poznáme, že se jedná o zápis litery *t*, který se shoduje se zápisem ve slově *taco*. Srovnání obou výrazů *terto-taco* vylučuje možnost předpokládat s hlediska paleografického znění *tećto*. Ani citovaný argument o tvaru litery *t*, následující po *c*, není přesvědčivý a budí oprávněné pochybnosti s naší strany. Nestojí totiž nic na překážku domněnce, že písař KSv v případě potřeby vyjádřit třikrát tutéž hlásku stejnou literou užil k tomu různého tvaru písmen. Jasný důkaz podává nám zápis cr 2. Na prvním místě se tato snaha po rozlišení podoby liter (do jisté míry můžeme zde mluviti o „grafické disimilaci“) projevila u dvou *tt*, které spolu bezprostředně sousedily. Tím si také vysvětlujeme, proč litery o téže fonetické hodnotě mají různé grafické vyjádření. Docházíme tedy opět k závěru, že oba sporné a dosti nejasné zápisy cr 2 a dr 5 budeme čísti jako *tet to*.

Při této příležitosti bude vhodné zmíniti se ještě o dvou jiných slovech, jejichž zápis lze čísti z důsledku nevýrazného rozlišení *t-c* dvojím způsobem. Máme zde na mysli výrazy *wszyciek-wszytek* ar 4 a *milućka-milutka* br 3. S hlediska podrobného paleografického srovnání bych se přikláněl spíše k závěru, že je třeba čísti uvedené zápisy v KSv jako *wszytek* a *milućka*, i když v obou případech není toto čtení zcela jednoznačné a může po případě budit jisté pochybnosti. Je to však problém, který stojí v bezprostřední souvislosti s thematikou našeho studia a organicky se vyvozuje z našich předcházejících úvah. Ke čtení *camoc* br 8 nemáme žádné připomínky.

Nedošli bychom však k nespornému závěru, kdybychom kladli při řešení našeho problému hlavní důraz na stránku paleografickou. Jedná se totiž v podstatě o problém jazykovědný a na prvním místě zde nabízí pomoc srovnávací metoda linguistická, umožňující nám chápat dané jevy v souvislosti a náležité spojitosti. J. Rozwadowski ve zmíněné již recensi odmítl Dielsovo čtení *tet to* jako nemyslitelné proto, že se nevyskytuje podobná forma zájmena v žádné jiné polské památce. Není těžko pochopit, že tento argument je zcela nedostačující a nepřesvědčivý. Totéž lze totiž říci o formě *teć to*, kterou hájil Rozwadowski, protože také není nikde jinde doložena. Víme však, že KSv díky svému starobylému jazyku obsahují několik výrazů a forem, které neznáme odjinud. Uvedeme zde alespoň *dzińsia* a *chociał* (praet. od **chocieć*), vystupující také pouze v KSv.[13a]) Nehledě na to však nikdo nepochybuje, že tyto starobylé formy skutečně existovaly v staropolštině v době vzniku původního znění Kázání, tedy při nejmenším ve XIII. století. Uvedené formy bez nejmenší pochybnosti zařadíme do staropolské slovní zásoby. Naše jistota pramení mimo jiné z toho, že zmíněné archaismy mají oporu v druhých slovanských jazycích. Známe totiž paralelní dolnolužické *źinsa* a ruské *chotětь*.

Podobně můžeme podpořiti průkaznost našeho tvrzení o dávné existenci polského *tet, tet to* slovanskými paralelami. Při takto šíře chápaném problému se ukáže, že nejde o ojedinělou a osamocenou formu, že tedy naše vývody nejsou pozbaveny bezpečného jazykového základu. Víme totiž, že stará čeština zachovala několik málo dokladů o formě zájmena *tet*, pocházející ze starší doby. J. Gebauer[14]) uvádí několik příkladů, z nichž na ukázku podáváme: *tet póvod* Rožmb. 29, *tet angelic* Přípis. Svatojiř., *tet mladecz* Dět. Jež. 3 b, *že já (Ježíš) tedtt jsem* (= quia ipse ego sum) Ev. Zimn., Pat., 47 b, Luk. XXIV, 39 a pod. Kromě toho, jak podává F. Trávníček,[15]) existuje v jižní části středního Slovenska forma *tot* (kde *o* je střednicí za jer). Jak tedy vidíme, český a slovenský jazyk podává bezpečné důkazy, že forma **tъtъ* skutečně existovala v jazycích západoslovanských. Již toto zjištění silně oslabuje průkaznost skepse a odmítavého postoje J. Rozwadowského. Stejného původu jako české a slovenské formy je dnešní ruské *tot* (proti ukrajinskému a běloruskému *toj*), které se ve zvokalisované podobě za původní *tъtъ* dokládá od XIII. století. I. I. Sreznevskij[16]) v staroruském slovníku vedle citací na *tot* podává výpisek z kupní smlouvy z r. 1400, kde se zachovala původní forma *tъtъ*, i když v té době její zápis neodpovídal skutečné výslovnosti. Je to však jediný dosud v literatuře známý zápis, protože také Miklošičův slovník[17]) uvádí jen formy zvokalisované, které vypsal autor z církevněslovanských textů ruské redakce.

[13a]) Též part. praes. *rzeka*, doložené — 5krát — jen v KSv. *JK*

[14]) J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* III/1, Praha a Vídeň 1896, 442. Poslední příklad máme z kartotéky Staročeského slovníku ČSAV v Praze.

[15]) F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 356.

[16]) I. I. Sreznevskij, *Материалы для словаря древне-русского языка*, СПб 1893, III, 1058.

[17]) F. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vídeň 1862—1865, 1016.

Podaný jazykový materiál nám ukazuje, že posuzované staropolské *tet, tet to* nestojí osamoceno, ale má oporu v sousedních slovanských jazycích. Naopak, domnělá podoba *teć to* nezná paralel z jiných jazyků. Tento fakt značně oslabuje průkaznost Semkowiczovy hypothesy, kdyby ani nebylo jiných důkazů. Vše totiž svědčí o tom, že KSv zachovala nám formy zájmena *tet, tet, to.*

Vznik reduplikovaného *tъtъ* (>*tet, tot*) vysvětlil dosti přesvědčivě již dříve K. Brugmann,[18]) když se zamýšlel nad původem příslušné ruské a staročeské formy. Podle jeho mínění došlo ke zdvojení proto „um der Form ihren Wert als Silbe zu wahren". Takový výklad můžeme přijmouti i nyní, ale s jistými doplňky, které se ovšem vztahují i na původ formy *tъnъ* nebo *tъjь*. Zesílený jednoslabičný základ *tъ* pomocí druhé částice vystupuje jako příznak nom. a acc. sg. masc., v jiných pádech k zesílení nedošlo. Fonetický výklad, že totiž po zániku jeru by se nemohlo nezesílené zájmeno, které by netvořilo slabiku *(t-)*, udržet,[19]) postihuje jen část skutečnosti. K zesílení zájmenného základu **tъ* muselo dojíti v době, kdy jery tvořily součást slovanského vokalického systému; kdyby tomu bylo jinak, pak bychom těžko vysvětlili samotnou vokalisaci silného jeru (> *ten, tet*), která již předpokládá spojení **tъtъ *tъnъ*. Z toho však vyplývá, že v době vzniku uvedených spojení nebyly rozhodujícími důvody fonetické, ale že to byly důvody snad jen pomocné, že však třeba hledati příčinu ve významu zájmena a z toho vyplývajícího postavení ve větě. Nasvědčují tomu dějiny uvedeného ukazovacího zájmena, které se v pozdějších dobách ještě několikrát zesílilo částicemi různého druhu. Nejprve pomocí *-to* (KSv znají formu *tet to*), které vystupuje také u staropolských zájmen *jiż-to, jen-to* (a v praslov. **kъ-to, *čь-to*). Z pozdějších uveďme polské nářeční *toten, tota, toto*. Jinak spisovná polština zachovala nám nezesílenou formu *ten, ta, to* na označení bližšího, určitého jevu, která se klade i postpositivně za určované slovo. Čeština zná později zesílených forem tohoto zájmena větší počet, o čem nás poučuje každý slovník českého jazyka.

Slovanské ukazovací zájmeno **tъ* (< **tos*, srov. litev. *tàs*) bylo velmi záhy zesíleno částicí různého původu, z čehož vznikly formy **tъnъ, *tъjь, *tъtъ*. V západoslovanských jazycích převládá od nejstarších památek forma **tъnъ* (čes. a slov. *ten*, pol. *ten*, hluž. *tón*, dluž. *ten*, kaš. *tän*, slovin. *tìęn*, polab. *tǫ*),[20]) pouze výjimečně zachovala se ve staré češtině a polštině forma *tet, tet to,* známá i z jiných jazyků slovanských. Někteří badatelé však pochybovali o existenci formy *tet* v staré polštině, zachované pouze v Kázáních Svatokřížských. Paleografickým a linguistickým rozborem jsme se snažili dokázat, že můžeme, ba dokonce máme uznati pro staropolštinu podobu *tet, tet*

---

[18]) K. Brugmann, *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straßburg 1911, II, 2, 346.

[19]) Srov. J. Janko, *Západoslov.* *tъnъ *atp.*, LF 31 (1904) 342—349, kde je uvedena i starší literatura o původu zájmena.

[20]) Srov. výklady Z. Rysiewicze, *Zachodniosłowiańskie* tъnъ, sьnъ, jьnъ, Księga referatów — II Międzynarodowy Zjazd Slawistów, Warszawa 1934, I, 108—113.

to. Zachovala se nám v rukopise, který nese na sobě znaky dávného nářečí severomalopolského. Nemůžeme však nic říci o dávném rozšíření formy *tet*, zda byla známa na celém jazykovém území nebo jen v některých nářečích. Můžeme však na základě dosavadních výsledků polské historické dialektologie sformulovat domněnku (málo podloženou, ale ne zcela libovolnou), že forma *tet, tet to* patří k jiným archaismům, které nám zachovalo do doby historické nářečí malopolské. V jiných nářečích tato forma nejspíše nebyla známa, alespoň není doložena. Zeměpisné rozšíření formy *tet* tvoří v západoslovanských jazycích jistý uzavřený celek. Zde však záhy zanikla a byla vytlačena formou *ten, ten to*.

Jan Petr (Praha)

Spoluhlásková skupina *zg* v slovenčine a v češtine

Rudolf Krajčovič (Bratislava)

Tento článok treba chápať ako doplnok štúdie *Zmena g > γ (> h) v západoslovanskej skupine* uverejnenej v predchádzajúcom čísle Slavie. Nadväzujem v ňom na článok A. Lamprechta, ktorý som pri písaní citovanej štúdie ešte nemohol vziať do úvahy.

A. Lamprecht vo svojej podnetnej štúdii *Vývoj hláskového systému českého jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku* (Slovo a slovesnost 17, 1956, 65—78) sa medzi iným dotkol aj známej historickej zmeny *ġ* > *γ* (> *h*) a v tejto súvislosti si povšimol aj vývin spoluhláskovej skupiny *zg* v moravských a v českých nárečiach. Vyslovil o nej tieto závery: 1. v skupine *zdž* > *ždž* sa staré *dž* nezmenilo v *ž*; na základe toho sa dá predpokladať, že sa mohlo zachovať i *g* v skupine *zg*; 2. zmena *g* > *γ* v skupine *zg* prenikla len čiastočne a zachované *zg* splynulo so skupinou *sk* alebo zostalo; 3. slová typu *mizga, mozg, rázga* sú slová domáce a nejde ani o vypožičky, ani o vplyvy poľštiny, event. maďarčiny. Podľa jeho pozorovaní spoluhlásková skupina *zg* sa v pôvodnej podobe zachovala najmä vo východnej časti moravských nárečí.

Zhodou okolností príčiny západoslovanskej zmeny *g* > *γ* (> *h*) na území starej slovenčiny, češtiny a hornej lužičtiny som v širšom rámci skúmal v ašpirantskom seminári univ. prof. E. Paulinyho v štud. r. 1954/55. Materiál a výsledky som zhrnul v štúdii *Zmena g > γ (> h) v západoslovanskej skupine* [Slavia 26 (1957) 341—357]. V rámci tejto štúdie som sa okrajove dotkol aj vývinu spoluhláskovej skupiny *zg* v západoslovanských jazykoch. Vývin tejto spoluhláskovej skupiny si však vyžaduje väčšiu pozornosť. Som tej mienky, že poznatky o vývine skupiny *zg* v moravských nárečiach môžu poslúžiť pri rekonštrukcii historických nárečí na pomedzí moravsko-slovenskom. Keďže však tézy o vývine tejto spoluhláskovej skupiny podrobnejšie rozviesť v uvedenej práci nebolo možné, nadväzujúc na úvahy A. Lamprechta, chcel by som na tomto mieste v krátkosti jeho závery konfrontovať s náhľadmi vlastnými a pokúsiť sa o formuláciu predbežnej tézy.

Hovoriť o zmene *g* > *γ* a o vývine spoluhláskovej skupiny *zg* na tomto mieste chcel by som však aj z iných dôvodov. Pri hľadaní príčin západoslovenskej zmeny *g* > *γ* (> *h*) som o vývine skupiny *zg* dospel k náhľadom, ktoré s náhľadmi A. Lamprechta sú takmer totožné, alebo sú im veľmi blízke. No pre nedostatok možností publikovať na Slovensku väčšie jazykovedné práce moja štúdia o zmene *g* > *γ* napísaná roku 1954—1955 vyšla až r. 1957. Za týchto okolností sa ľahko môže stať, že moje náhľady sa budú hodnotiť ako náhľady už známe, formulované nesamostatne. Tieto poznámky majú teda zároveň upo-

zorniť, že v našom prípade ide síce o náhľady blízke, ale že sa k nim dopracovali bádatelia na rozličných pracoviskách samostatne a nezávisle.

V uvedenej štúdii v súvislosti s výkladom príčin zmeny *g* > *γ* v slovenských a českých nárečiach sme vyslovili predpoklad, že spoluhlásková skupina *zg* sa na území starej češtiny a slovenčiny vyvíjala nerovnomerne: na celom území starej slovenčiny sa skupina *zg* z a c h o v a l a, v češtine sa pravdepodobne rozložila zg > z — g, pričom *g* sa v niektorých nárečiach zmenilo v *γ* (> *h*), alebo toto *g* mohlo byť substituované fonémou *k* ako v iných prípadoch. Pravda, nemožno vylúčiť ani eventualitu, že v češtine niektoré slová majú skupinu *sk* miesto *zg* od pôvodu (Fr. Trávníček). K náhľadu o zachovaní spoluhláskovej skupiny *zg* na území starej slovenčiny viedol ma jednak nárečový materiál (napr. *rozbrezglo sa*, svitlo, *mízga*, spisovne *miazga*, *rázga*, *mozgy*, resp. *modzgy* ap.), jednak charakter samotných príčin, ktoré — ako sa domnievame — spolupôsobili pri zmene veláry *g* v spirantu *γ*. Takto teda reálnosť našej tézy o zachovaní skupiny *zg* najlepšie vysvitne z nášho výkladu zmeny *g* > *γ*. Preto ho v krátkosti uvedieme.

Podľa našich úvah zmenu *g* > *γ* na južnej části jazykového územia západoslovanskej skupiny spôsobili činitele fonologicko-morfologické. Vychádzame zo systému alternácií, ktoré v morfológii vznikli po tzv. II. psl. palatalizácii. Ako je všeobecne známe, po II. palatalizácii na rozhraní morfém vznikli alternácie *k/ć*, *g/dź*, *ch/ś*, teda alternačné jednotky zviazané istými fonologickými vlastnosťami: *k/ć*, *g/dź* zviazané vlastnosťou záverovosti, alternačná jednotka *ch/ś* bola zasa zviazaná vlastnosťou trenosti. Ako vidno dôležitým faktorom bola tu vlastnosť záverovosť — trenosť. Avšak po známej hláskoslovnej zmene *dź* > *ź* (ide o *dź* z II. palat.) vznikli v alternačnom systéme iné pomery. Na rozhraní morfém začala fungovať alternácia typu *g/ź*, t. j. alternácia, ktorá z hľadiska fonologického nezodpovedala alternačnému systému *k/ć*, *ch/ś*. Domnievame sa, že záver veláry *g* sa začal rušiť v dôsledku tendencie vyrovnať v alternačnom systéme fonologické vlastnosti na rovine záverovosť — trenosť. Takto vznikla alternácia typu *γ/ź* zviazaná vlastnosťou trenosti. Tento proces bol podporovaný najmä vývinom morfologického systému. Morfologický systém totiž v dobe pádového synkretizmu si vyžadoval pevný pomenovací základ, ktorého zakončenie by charakterizovali fonémy rovnaké, alebo aspoň zviazané niektorými totožnými vlastnosťami. Fakt, že členy alternácií s jednou velárou čo do fonologických vlastností k sebe neboli ľahostajné, dá sa dokázať z nárečového materiálu. Na tých oblastiach slovenských nárečí, kde sú zachované alternačné typy *noha/noze*, t. j. alternacie trené *h/z*, slová s novým *g* majú alternácie záverové typu *striga/stridze*, teda *g/dz*. Vznik spiranty *γ* z velárneho *g* na rozhraní morfém zo stanoviska hláskoslovného systému znamenal však zásah do velárneho radu. Táto okolnosť spôsobila, že prechod *g* > *γ* na rozhraní morfém sa začal chápať ako zmena fonologická a celý tento rad sa začal prehodnocovať. Miesto fonémy *g* sa v systéme oslabilo, až napokon táto fonéma ustúpila novej trenej fonéme *γ*.

Vyššie uvedené doklady zo slovenských nárečí ukazujú. že v skupine *zg* zmena $g > \gamma$ sa nevykonala. Ako si teda vysvetliť túto skutočnosť z hľadiska nášho poňatia otázky? Keď si porovnáme gramatické tvary napr. *mízg-u* (< **mězg-*), *rázg-u, mozg-u, rozbrezg-lo (sa)* ap., zistíme, že spoluhlásková skupina *zg* sa zachovala na rozhraní morfém. A ďalej, keď si porovnáme tvaroslovné alebo derivačné dvojice, napr. *rázga* : *ráždžie/rážďie, rozbrezg* : *brieždžiť/briežďiť* atď., zistíme zasa, že skupina *zg* vystupuje tu ako celistvý alternačný člen a že tvorí alternačný typ *zg/ždž*, resp. *zg/žď*. Ako vidno ide o alternáciu, ktorej členy sú zviazané vlastnosťou záverovosti. Zo stanoviska našich výkladov teda pre zmenu $g > \gamma$ v skupine *zg* nebolo podmienok. Ak sa však skupina *zg* na území starej slovenčiny zachovala, potom je zrejmé, že slovo *rázga* nemôže byť spätnou vypožičkou z maďarčiny, ale je to slovo domáce, ktoré sa svojím **ořz* > *raz* celkom organicky radí medzi tzv. stredoslovenské juhoslavizmy. Za domáce treba považovať aj slovo *miazga*. Etymologicky predpokladá buď psl. **męzga*, alebo ide o výsledok ľud. kontaminácie slov *mľazga* s pôvodným *miezga* (< **mězga*). Totižto slová *mľazga* a *miazga* sa v niektorých nárečiach vyskytujú popri sebe a znamenajú tú istú vec. O jestvovaní slova *miezga* v slovenských nárečiach v starších časoch najlepšie svedčí miestny názov *Miezgovce* v okr. Bánovce nad Bebravou.

Dokladový materiál s literatúrou a problematikou podrobnejšie uvádzame v štúdii *Zmena* $g > \gamma$ ($> h$) *v západoslovanskej skupine*. No i z uvedeného vidno, že naše výsledky sú veľmi blízke záverom A. Lamprechta. Pre nás najdôležitejšie je jeho zistenie, že východná časť moravských nárečí má skupinu *zg* zachovanú v pôvodnej podobe. Na základe toho by sa dalo uvažovať, že táto časť moravských nárečí čo do vývinu spoluhláskovej skupiny *zg* sa historicky pridružovala k jazykovému územiu starej slovenčiny. Z toho by nám vyplývalo, že historickú západnú izoglosu zachovanej skupiny *zg* bude treba viesť nárečovým územím Moravy.

Rudolf Krajčovič (Bratislava)

Недрукований досі вірш Петра Гулака-Артемовського

Корній Заклинський (Прага)

Цю пам'ятку, твір одного з піонерів відродженої української літератури, найшов я у Празі. У «Památník»-у «národního p semnictví» на Страгові, поміж рукописним листуванням Франтішка Ладислава Челяковського, є теж лист Ізмаїла Срезневського з дня 17 квітня 1840 р., де він переписав для Челяковського вірш Гулака-Артемовського, складений 17 березня 1819 року.

Яка була доля цього вірша? Взяв його з собою з Харкова Срезневський, вибираючись на студії слов'янських мов до західних і південних слов'ян (крім Болгарії). Тут треба точно з'ясувати причини, чому вірш післав Срезневський саме Челяковському і в яких обставинах.

Срезневський був у Харкові ентузіастичним збирачем і видавцем українських народних пісень — почасти оригінальних, почасти підроблених в добрій інтенції —, давніх літературних пам'яток, та творів відродженої української літератури. «Žil tedy v Charkově — пише про нього проф. Jiří Horák у своїй молодечій праці — v témž ideovém ovzduší, jímž byl tehdy prosycen slovanský západ a jih, v ovzduší romantického kultu svérázné lidové poesie a poněvadž sám bděl nad prvními nejistými kroky samostatné literatury maloruské, přinášel si živý zájem pro obdobné snahy u nás a u jižních Slovanů.»[1])

Жива письменницька діяльність Срезневського — родом росіянина — головно його писання про Україну, зробили його відомим в Росії, та допомогли йому, професорові-ад'юнктові статистики в харківському університеті, при виборі кандидатів на мовні студії до західньослов'янських

---

[1]) Jiří Horák, *Z dopisů I. I. Sreznevského a P. J. Preise.* Zvl. otisk z výr. zprávy českého gymnasia na Král. Vinohradech, 1913, na 4. — Із висловлених тут тверджень не можна згодитися на авторове перецінювання впливу «української школи» в польськім письменстві на початок відродження „maloruské literatury v Haliči a jižní Rusi" (ст. 4), та ще на те, що Срезневський познайомився із польським романтизмом „posléze prostřednictvím haličsko-ruských literátů nebo snad charkovských Poláků" (ст. 4), бо вже від 4 грудня 1818 р. був лектором польської мови при харківському університеті хороший знавець польської літератури, Петро Гулак-Артемовський, про якого саме у цій статті йде мова. А Гулака-Артемовського назвав Срезневський — поряд із Вацлавом Ганкою — «первым своим руководителем в изучении слав'янских древностей и наречий». (Дивись: П. Гулак-Артемовський, *Твори*. Редакція, вступна стаття та примітки І. Айзенштока. Державид Харків 1927, 344; а також, *Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель*, издал В. А. Францев, Варшава 1905, 1054.

країн. Перебуваючи на чеській землі,[2]) Срезневський, як видно, обзнайомлював чеських науковців і письменників також з Україною. В листі до матері з Праги, 16 березня 1840 р. він пише: «С Ганкой разговариваем по русски; с Каубком по малороссийски».[3]» У письмі з дня 27 (15) квітня (апріля) з Праги Срезневський просить через матір «Амброзия Лук. и Николая Ив. прислать все, что маут печатнаго малороссийскаго . . . Малороссия тут вовсе неизвестна».[4])

Дня 4 травня уявляє собі Срезневський, також у листі до матері, як весело він проводив би час у Празі з приятелем Амбросієм Лук. (Метлинським): «Только с условием: не забыть ничего малороссійскаго, до котораго у меня Челяковский большой охотник».[5])

Тут уже Срезневський говорить про Челяковського та його з а і н т е р е с о в а н і с т ь У к р а ї н о ю. Із цих слів Срезневського можна мати враження, що це Срезневський зацікавив Челяковського українською літературою. Одначе ми маємо досить доказів українофільства Челяковського з давніших років.

Студіюючи народні пісні й письменство всіх слов'янських народів і одержавши рукописну збірку українських пісень Гошовського, яку прислав Бандтке Добровському,[6]) Челяковський ще в 1822 році надрукував у першому томі своїх «Слов'янських народних пісень», п'ять українських співанок, додаючи до них чеський переклад; у другому і третьому томі своєї збірки він знову помістив по п'ять українських народних пісень, знову з чеським перекладом[7]). Потім він часто виявляв своє прихильне відношення до українців. Коли Петро Кеппен задумав через рос. Академію Наук запросити Челяковського і Ганку (первісно також Шафарика й Палацького) на професорів слов'янських мов у Росію, та притім висловив побажання, щоб оба кандидати по дорозі відвідали для мовних студій Закарпатську Україну, Челяковський у листі до Петра Кеппена з дня 1 березня 1830 на це дуже радо згодився, із виразом щирої симпатії для українського народу.[8])

---

[2]) Від 16. II. до 15. VI. 1840, від 28. VI. до 19. VII. 1840 і від 7. XI. 1840 до 15. I. 1841. (Дивись: Изм. Ив. С р е з н е в с к и й, *Путевыя письма из славянских земель*, СПб 1895).

[3]) Там-таки, на стор. 88. Професор чеської мови й літератури у празькому університеті, Ян Православ К о у б е к, перебував раніше в Галичині від 1831 до 1837 р.

[4]) Там-таки, на стор. 86. Амбросій Л у к., це український поет-романтик Амбросій М е т л и н с ь к и й, професор харківського університету; Николай Ив., це Микола К о с т о м а р о в, український поет і історик; оба були приятелями родини С р е з н е в с ь к и х.

[5]) *Путевыя письма*, 88.

[6]) V. A. F r a n c e v, Maloruské národní písně v pozůstalosti J. Dobrovského, Národopisný Věstník, 16 (1923) 37.

[7]) *Slovanské národní písně sebrané Frant. Ladisl. Čelakovským*, I, 1822, 155—163; II, 1825, 112—120; III. 1827, 138—149.

[8]) „In Betreff ihres Vorschlags, eine zu diesem Zwecke führende Bereisung der rusniakischen Gegenden vorzunehmen, kam es mir vor, als wenn Sie diesen Gedanken in meiner Seele gelesen hätten, da Sie mir die Ausführung derselben zugedacht haben.

В 1834 році Челяковський був кандидатом на кустода університетської бібліотеки у Львові.[9])

Українськими виданнями інтересувався Челяковський, як видно з його листу із Вратіслава до Вацлава Станєка з дня 24 травня 1846 р., де він просить Станєка купити для нього нову українську книжку.[10])

Під час побуту у Празі Срезневський учився у Челяковського слов'янських мов[11]) і мав нагоду часто його відвідувати. На спомин Срезневському написав Челяковський пам'ятний листок із прощальним віршем:

Izm. Iv. Sreznevskému.

Buď zdráv a šťasten, Ukrajinský druže!
A sudbau li na konci života
Kdy v trninách Tvůj krok se zamotá,
Vykveťte z nich vždy Tobě vonné růže.

V Praze 21. Dubna 1840. Fr. L. Čelakovský.[12])

Як же було в Челяковського з перекладами української поезії, що ввійшли до його «Малоруської антології» з 1842 р.? Ще в 1833 році надрукував він переклад пісні «Ой мати, мати, серце не зважає», із Наталки Полтавки Котляревського.[13]) При стрічі у Празі міг Срезневський Челяковському теж доставляти матеріал з української поезії. І виходить, що саме для цього передав йому Срезневський під час свойого перебування у Празі рукописний вірш Петра Гулака-Артемовського.

Цей вірш залишився досі недрукованим. Челяковський його не використав; він же любувався романтичними темами, зближеними до народної творчості. З української поезії він вибрав для перекладу окрім згаданої пісні з «Наталки Полтавки Котляревського (1833), три ліричні вірші Амбросія Метлинського, чотири вірші Костомарова, один Льва Боровиковського, один Маркіяна Шашкевича, та додатково один Опа-

Dieser nach dem russischen zunächst am meisten ausgebreitete slav. Volksstamm ist in der That einer vorzüglichen Beachtung werth und Nachforschungen über seine Sprache etc. sind an Ort und Stelle..." (Korespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského, vydal Frant. Bílý, II, 163. Čelakovský Köppenovi).

9) Там-таки II, 340.

10) „Opatř mi Holovackého Věnok Rusínám ve Vídni vyšlý, viz Česká Včela, str. 144." (ČČM 1872, 39: Dopisy Čelakovského a Václava Staňka).

11) „В Праге выучал чешский язык у Шумавского, другие славянские языки под руководством Челяковского, пользуясь советами и указаниями Шафарика и Ганки..." (*Измаил Иванович Срезневский, Краткий биографический очерк*, СПб 1913. Ім'я автора не зазначене).

12) *Описание выставки в память столетия со дня рождения И. И. Срезневскаго*. СПб 1913, 16. Автор (Францев) не зазначений. Вірш передрукований звідсіля у четвертому виданні (найновішому) творів Челяковського (*Básnické spisy*, k vydání připravil Karel Dvořák, Praha 1950).

13) ČČM 1833, 369.

наса Шпигоцького.[14]) А тут дістає Гулаковий рукописний вірш, написаний бурлескним стилем, дуже реалістичний; в ньому похвала п'янству, з революційним закінченням, яке ніяк не перейшло би було через тодішню австрійську Меттерніхівську цензуру.

Також видавці кореспонденції Челяковського не надрукували цього листа Срезневського до Челяковського.[15])

Текст листа подаю давнім правописом, з характерними Гулаковими знаками: и̂, î (и, і з дашком), та з поясненнями Срезневського: Strahov P 18 J 46 Sreznĕvskij, Izmail Ivanovič Čelakovskému Fr. L. 17. IV. 1840 (1 dvojl.) Gulak Kudrjumovu, přepis Sreznevského.

Цѣлую Васъ сердечно, любезнѣйшій Алексѣй Емельяновичъ!*)

У меня сейчас почти былъ Евграфъ Матѣевичь.**) Онъ мнѣ намекнулъ что-то объ Алексѣѣ. Я къ святцамъ; — и вижу что въ самомъ дѣлѣ васъ надобно поздравить. Но горе мнѣ! Не могу лично исполнить столь пріятный для меня долгъ: Четыре недѣли прошло уже, какъ жестокая болѣзнь приковала меня къ постели.

Здоровъ бувъ зъ празникомъ, мîй любый Олексію!
Сказавъ бы ви̂ршъ тоби̂, та далеби̂ не вмîю.
Нехай святиться твîй, Олексо, сей денёкъ;
Пîй на здоровьячко гори̂лку та медокъ.
Що выпьешь, то твое. Пîй поти, поки пьеться!
Ось бачь — мени̂ и льють, та ба! уже не пьеться!
Уже одъ знахори̂въ я выпивъ не одну . . .
Допивсь, — що песъ коли й ногою вже дригну!
Я хочу въ шинкъ, — вони-жъ до якîйсь шлють аптеки.
Уже и зъ ли̂жка я неразъ чухравъ навтеки;
Такъ що-жъ! Пîймаюсь — бра! простягнуть и припруть
Розни̂муть зубы ще — и ли̂ки въ горло льють.
Бодай не брататься, Олексо, зъ знахорями!
Пîй лучче зами̂сть ли̂къ — гори̂лку зъ парубками.

---

14) *Sebrané spisy F. L. Čelakovského*, svazek II. *Spisů básnických knihy šestery*, řada II, VI. *Anthologie*. Nákladem Jana L a i c h t e r a v Praze 1916, 262—280.

15) Дослідників міг відстрашити жахливий почерк Срезневського; я мав досить труду з перечитуванням цього рукопису, і користувався притім допомогою науковців в професорських кругів: д-ра Леонтія Копецького, д-ра Івана Панькевича та д-ра Ореста Зілинського; за це складаю їм велику подяку, як також керівництву Страговського «Літературного архіву» за уможливлення праці.

*) Кудрюмовъ, гражданскій чиновникъ, человѣкъ довольно образованный, благый и любившій угощать у себя литераторовъ.

**) Ф и л о м а ф и ц к і й, Магистръ, Издатель Украинскаго Вѣстника, потомъ Профессоръ Харковскаго Университета. Онъ вышелъ или лучше сказать выведенъ изъ простаго званія моимъ отцомъ, у котораго былъ писцомъ. Въ дорогѣ изъ Ярославля въ Харковъ онъ былъ моимъ нянькой, потомъ учителемъ. Я обязанъ ему не менѣе, какъ и отцу моему.

Що бъ ты не знавъ, щò то на свйтй е гостець,
Що бъ був здоровый ты якъ Кіевській чернець,
Що бъ до тебе нйщо лихее не пристало,
Що бъ нудненько тобй зъ похмйлья не бувало,
Що бъ не торкнулися до тебе чиряки,
Нй волосъ, нй лишай, нй струпъ, нй болячки,
Що бъ ты нй соняшниць, нй кашлю не боявся,
И що бъ ты зъ трясцею нйколи не стрйчався;
Щò бъ ворогъ не ступивъ у тебе на порйгъ,
И не судивъ тебе изъйвши твíй пирйгъ;
Що бъ ты парубковавъ и добре налазывся,
Та ще й щобъ не старымъ зъ кимъ добрымъ оженився.
Тымъ часомъ пíй, поки горйлка въ пляшцй є.
Бож въ свйтй, куди глянь, то все що-небудь пье.
Земля пье зъ неба дощь, а землю небо смокче;
Пшениця й блекота, все пить на свйтй хоче;
Травиця и квйтки холодну росу пьють,
А бджолы изъ квйтокъ медокъ солодкій сцуть;
Мужикъ горйлку пье, — та й панъ — же не гуляє,
Бо кровь мужицьку вйнъ лежить да попивае.

Честь имѣю быть съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностію вашимъ покорнѣйшимъ слугою.

Петръ Артемовскій Гулакъ***) 17го Марта 1819 года.

Прага 1840. Апр. 17.

Вірш цей є гумористичним посланням поета приятелеві Олексієві Емельяновичу Кудрюмову в день ім'янин; написаний 17 березня 1819 року. Поет був хворий уже чотири тижні. Зрозуміти тодішній настрій поета та його сміх крізь сльози поможе нам примітка редакції харківського «Украинского Вестника» з того ж 1819 року в 10 числі, додана до віршованої байки Гулака-Артемовського «Тюхтій і чванько», про автора байки: «Находясь почти безперерывно и давно уже в болезненном состояніи, он борется с желанием заниматься любимым своим предметом, литературою, и с трудностию удовлетворить желанию своему совер-

***) Артемовскій Гулакъ — изъ духовнаго званія. Учился сначала въ Кіевѣ, въ Академіи, потомъ самоучкою въ домѣ какогото Польскаго помѣщика у котораго училъ дѣтей. Тутъ выучился по Польски и по Французски. Потомъ пріѣхалъ въ Харковъ въ Университетъ, былъ студентомъ, магистромъ — наконецъ сталъ профессоромъ. Я былъ лѣтъ трехъ-четырехъ, когда онъ сухой и блидный какъ смерть ходилъ съ нами, т. е. съ отцомъ и со мною на кладбище — любимое мѣсто гулянки нашего отца. Онъ мнѣ угождалъ, но я, терпѣть его не могъ. — Характеръ его до сихъ поръ остался тотже. — Жаль, что этотже характеръ виною и тому, что онъ мало пишетъ по Малороссійски и губитъ свой прекрасный талантъ.
Срезневскій.

шенно. Большую часть сочинений своих, напечатанных и находящихся еще в рукописях, написал он, не вставая с болезненного ложа. При всем том всякий, подобно мне его знающій, сказать об нем может:

«Он плачет для себя, он для других смеется;
И в шутках и в слезах — все тот-же остается».[16])

Вірш великого знавця народної мови Гулака-Артемовського, з чітким ритмом, живий і барвистий, гумористичний та досить оригінально поставлений (хоч і подібні теми у поезії нераз стрічаються). Вірш цей належить до першого періоду творчості Гулака-Артемовського, коли його поезії були цінніші; бунтарське закінчення побільшує число протикріпацьких та протипанських відзивів цього поета та доказів його молодечих революційних настроїв.

Інтересні теж пояснення Срезневського. Про його близьке відношення до Євграфа Філомафітського не находимо в біографіях Срезневського ні згадки: це невідомий досі факт із біографії видатного славіста.

Про Гулака-Артемовського довідуємося, що Срезневський був знайомий з ним вже від третього чи четвертого року життя (десь від 1815 р.); тим уточнюється здогад проф. І. Айзенштока: «З Гулаком-Артемовським Срезневський був знайомий, мабуть ще із студентських часів».[17])

Срезневський нарікає на характер Гулака-Артемовського та пояснює недостатнє заінтересування Гулака власною творчістю, тим характером. Але взагалі оба професори жили в добрім взаімовідношенні.

Корній Заклинський (Прага)

---

[16]) Редактором Украинского Вестника був саме Євграф Ф і л о м а ф і т с ь к и й. Примітка С р е з н е в с ь к о г о про характер Артемовського подібна до цієї характеристики, написаної Філомафітським: «характер его до сих пор остался тотже», замість того, щоб С р е з н е в с ь к и й був висловив свою думку ясніше.

[17]) Петро Г у л а к - А р т е м о в с ь к и й, *Твори*. Редакція, вступна стаття та примітки І. А й з е н ш т о к а, Державид. Харків 1927, 344.

Юліан Тувім в еміграції

Іван Лозинський (Львів)

Одинадцать років тому, після семирічного періоду вигнання, повернувся з еміграції на батьківщину видатний польський поет-демократ Юліан Тувім. Цей період в житті письменника дуже мало відомий широким колам читачів і дослідників і тому являє особливий інтерес.

Події другої світової війни відіграли вирішальну роль в остаточному переході Ю. Тувіма на позиції революційного робітничого класу. Війна показала, що реакційний режим довересневої Польщі сковував творчі сили поета, не дозволяв йому на весь голос висловити свої думки і погляди.

В даній статті автор на основі матеріалів, здебільшого одержаних від самого Ю. Тувіма, робить перший короткий загальний огляд життя і творчості поета в еміграції, на протязі 1939—1946 рр.

Зрозуміти та належно оцінити його творчість і громадську діяльність в еміграції можна, простеживши уважно за головними подіями свідком яких був поет і які спрямовували творчу енергію Ю. Тувіма у відповідному напрямі.

5 вересня (IX.) 1939 року Юліан Тувім залишив Варшаву перед наступаючими німецько-фашистськими військами. Сильне бомбардування столиці гітлерівською авіацією, безперервні пожежі і дим, що повиснув над Варшавою, ріки невинно пролитої людської крові — ось яка картина представилася Тувімові, коли він покидав улюблене місто.

«Моя втеча з Варшави, — писав поет, — і все, що після неї наступило, було випадковістю, несподіванкою, результатом сприятливого або несприятливого збігу обставин.[1]) Однак Тувім жалкував, що опинився на славнозвісному «Заліщицькому шосе», а не на шляху, що вів до Пинська і далі на схід.

Поразка, якої зазнала Польща в 1939 році, нещастя, які спали на польський народ, глибоко вразили Тувіма, хоч національна катастрофа не була для нього несподіванкою, — при це свідчила його сатира і виступи в пресі. Підтвердження факту, що «романс» польської санації з німецьким фашизмом доведе Польщу до катастрофи, Тувім образно змалював у поемі «Kwiaty polskie»:

Gdy zapijały się z radości
Ozońskie błazny i bałwany,

[1]) List Juliana Tuwima (ze spuścizny po poecie), Trybuna Ludu № 362, від 30 грудня 1953, стор. 3.

Że podejmują Ribbentropa
(A wyrok był już podpisany,
Na śmierć skazana Europa).[2]

Восени 1939 року Тувім через Румунію прибув у Пориж. Тут він написав відомий вірш «Gawęda rymowana o ojcu i synu, o dwóch miastach i starej piosence», де звертається до своїх дитячих років і пригадує, як батько сорок років тому розповідав йому про Париж, план якого накреслив нігтем на столі.

Батько помер.[2]) Син опинився в еміграції в тому самому Парижі і тепер шкодує, що батько ніколи не прийде сюди, але запевняє батька, що син все-таки повернеться у вільну Лодзь, відвідає могилу батька і буде наспівувати Марсельєзу. Цей вірш пройнятий глибокою вірою в перемогу над фашизмом.

У другому невеликому вірші *Lekcja,* написаному в Парижі, Ю. Тувім звертається до польської дитини і закликає її вчитися прекрасної польської мови за новим букварем. В цьому букварі є малюнки: могила перед будинком, маленькі могилки на великому кладовищі, з-під брудного снігу стирчать чорні хрести.

Властива Ю. Тувімові іронія у вірші *Lekcja* набрала нової сили, вона сповнена гніву поета-патріота проти віковічних ворогів польського народу — пруських загарбників.

У квітні 1940 року, рятуючись від німецько-фашистських військ, Тувім емігрував з Франції у Португалію, де пробув чотири тижні, а в червні 1940 року виїхав у Бразілію, в Ріо-де-Жанейро. Тут він почав писати поему *Kwiaty polskie.* За весь час перебування в Бразілії, а потім і в Америці, Ю. Тувім працював над цією поемою,[4]) яку мріяв видати повністю у відродженій Польщі. Небезпека, яка нависла над батьківщиною Юліана Тувіма, визначила перелом в його світогляді. Не боротьба з обивательщиною і філістерством, не спроби поєднання поезії з природою, але спогади про минуле, пережите, й бороться за нове, майбутнє, стали предметом його поезії. Відтворення раніше пережитого поетом в певній мірі визначило характер всього задуму поеми *Kwiaty polskie.*

В поемі *Kwiaty polskie* Ю. Тувім показав все своє минуле, починаючи від дитячих років аж до останніх днів буржуазно-поміщицької Польщі. З великою силою свого художнього слова Ю. Тувім відтворив померлу епоху і «поховав її на кладовищі польської шляхетчини, давши польському народові великий антифашистський твір».

Уривки з цієї поеми друкувались у польській пресі в Америці, Англії,

---

2) Julian Tuwim, *Kwiaty polskie,* wyd. Czytelnik, Warszawa 1950, стор. 120.
3) Ізидор Тувім — батько поета, помер в 1935 році.
4) Над чем работают антифашистские писатели-эмигранты, Интернациональная литература № 7, Москва-Ленинград, 1942, стор. 148.

а також в Радянському Союзі (в журналі «Nowe Widnokręgi»[5]) і газеті «Wolna Polska».

В 1940 році на сторінках еміграційної преси з'явилось знамените звернення Тувіма до «варшавських собак» — політичний вірш, який закликав навіть «заблудних собак Варшави» до боротьби проти гітлерівців і помсти ворогові за знущання над польським народом.

Цього ж року Ю. Тувім пише відому *Молитву*,[6]) в якій гаряче молиться за нову, Народну Польщу. *Молитва* написана в новому для Тувіма жанрі публіцистичної поезії, яка має глибокі традиції в польській літературі (Б. Червінський, Л. Варинський). Рядки цього вірша сповнені високого пафосу — це вираз бойової програми польського народу, його надії на справедливий устрій, на нове, краще життя на засадах справжньої демократії.

Молитва дійшла до народу окупованої гітлерівцями Польщі, переписувалась, передруковувалась і таємно поширювалась. Вірш Тувіма став бойовим гімном, що давав натхнення чесним польським патріотам в боротьбі проти німецьких окупантів.

Побіч славетної *Roty* М. Конопницької, *Молитва* Ю. Тувіма була своєрідною військовою присягою для бійців Польського Війська народного, яке пліч-о-пліч боролося з Радянською Армією проти гітлерівських загарбників.

В *Молитві* Ю. Тувім писав:

Wtłoczonym między dzicz niemiecką
I nowy naród stu narodów —
Na wschód granicę daj sąsiedzką,
A wieczną przepaść od Zachodu.[7])

І ці сміливі слова були сказані під боком польського еміграційного реакціонера Матушевського і його прибічників. Лжепатріоти кричали про «ніж в спині», про «двох ворогів Польші» і кожної хвилини готові були домовитися з Німеччиною про спільні дії проти Радянського Союзу.

Після десятимісячного перебування в Ріо-де-Жанейро Ю. Тувім переїхав у США. З травня 1941 року він живе в Нью-Йорку.

Через місяць, 22 червня 1941 року, німецькі фашисти віроломно напали на Радянський Союз. «Коли цю звістку, — писав Тувім, — було передано по радіо, я зрозумів, яким шляхом я повернусь до Варшави.» Цей шлях проходив через Радянський Союз, через перемогу Червоної Армії над фашистами.

---

[5]) Уривок з поеми *Kwiaty polskie*, — *W kościele*, журнал Nowe Widnokręgi № 19, Москва, 5 жовтня 1943, стор. 13; уривок „Do skazanych na wielkość", „Nowe Widnokręgi" № 7, від 15 травня 1945, стор. 10.

[6]) У звільненій Польщі «Молитва» була опублікована в першому номері газети „Odrodzenie" від 3 вересня 1944 р.

[7]) Julian Tuwim, *Kwiaty polskie*, стор. 115.

У тяжкий для радянського народу період війни Тувім надіслав Іллі Еренбургу телеграму, в якій висловлював свою незламну віру в перемогу Червоної Армії над німецькими загарбниками. Тувім привітав радянський народ, вбачаючи в його непохитності та героїзмі запоруку визволення людства від кривавої фашистської загрози.

Як згадує письменник Єжи Путрамент, Ю. Тувім за кілька місяців перед смертю розповів йому, що перелом у його політичних поглядах стався саме після віроломного нападу гітлерівських військ на Радянський Союз.[8])

Звичайно, цей перелом відбувся не відразу. Але Тувім тоді зрозумів, що його велика любов до Польші і польського народу, його творчість тільки тоді будуть дійовими, коли він стане на позиції марксистської ідеології, «коли він зв'яже свою долю з табором демократії і соціалізму, очолюваним Радянським Союзом».

Ю. Тувім опинився віч-на-віч з тією смертельною загрозою фашизму, яку раніше недооцінював. Він наочно побачив шкоду, якої завдав фашистський варвар цивілізованому світові. Ю. Тувіму стало ясно, що цього варвара треба знищити. Героїчна боротьба радянського народу і його збройних сил проти кривавого гітлеризму показала, що цього скаженілого звіра можна побороти.

З цього часу Ю. Тувім стає на шлях рішучої боротьби з фашизмом, з реакційними колами польської еміграції, які підтримували горезвісний польський «уряд». Поет включається в організаційно-пропагандистську роботу, яку проводили в Америці польські та американські антифашисти і демократи.

Ю. Тувім зайняв ясну, безкомпромісну позицію і, всупереч інтригам польської реакції — матушевщини, рішуче виступив на боці Народної Польщі, яка щойно народжувалась, палко підтримував дружбу з Радянським Союзом. Радянсько-польська дружба була заповітною мрією Тувіма, їй поет присвятив всю свою енергію і силу свого поетичного слова.

Здійснилося знамените передбачення В. Маяковського, який ще в 1927 році писав, що «Тувиму надо некоторой бури и некоторого оживления», для того, щоб він міг свій талант віддати на службу народові, «писать настоящие вещи борьбы».[9])

Цією бурею була друга світова війна і вереснева катастрофа. Війна ясніше розкрила перед Тувімом польську і світову дійсність, а вереснева катастрофа і національна трагедія польського народу була тим випробуванням, яке очистило, звільнило Тувіма від усього випадкового і зайвого і вказало йому дійсний шлях його творчості. В цій обстановці Ю. Тувім, незважаючи на свою попередню «аполітичність», зумів уник-

---

[8]) Jerzy Putrament, *Julian Tuwim,* Trybuna Ludu № 7 (1796), від 7 січня 1954, стор. 3.

[9]) В. Маяковский, *Поверх Варшавы,* Полное собрание сочинений, Москва, 1940, том 7, стор. 448.

нути багатьох помилок, поєднавши свою поетичну творчість з суспільно-політичною діяльністю.

Восени 1941 року Ю. Тувім на запрошення робітничих організацій прибув у Чікаго. Він виступав з промовами перед робітничою аудиторією, читав свої вірші, які захоплювали слухачів свіжістю образів, глибиною думки, патріотизмом. Польська газета в Америці «Głos Ludowy» про один з таких виступів писала: «W jeden olbrzymi słuch i wzrok zamieniło się przeszło tysiąc uczestników Sobotniej Akademii, tak ich przykuł do siebie wielki mistrz polskiej mowy, polskiej fonetyki.»[10])

Промови і виступи Тувіма публікувались у прогресивних польських газетах, як Głos Ludowy, Nasz Świat, Kronika Tugodniowa та інших. Однак він рішуче протестував проти того, щоб Czas і зокрема Wiadomości Polskie (до 1939 року Wiadomości Literackie), які виходили в Лондоні, передруковували його промови і вірші.

На запрошення прогресивних американських робітників польського походження і польських емігрантів Ю. Тувім 21 березня 1942 року прибув у Детройт. В промові, яку виголосив перед великою аудиторією, польських і американських робітників, він підкреслив, що ці робітничі збори були в його житті новою видатною подією. Вони були першим кроком безпосереднього, нерозривного зв'язку з робітничими масами, з тими, говорив поет, що з землі видобувають скарби і перетворюють їх для добра і щастя людства, що є творцями цивілізації у тисячу разів більшій мірі, ніж це здається панівним класам цієї цивілізації. Тувім закликав до спільної боротьби проти німецьких загарбників за визволення польських міст і сіл, а також поневолених країн Європи з-під гітлерівського ярма.

Письменники повинні йти в перших рядах борців і своїм поетичним словом запалювати людські серця вогнем ідеї, надії, віри і любові для нового, кращого світу.[10])

Навіть незначна праця робітника, говорив далі Тувім, як вкручення гвинта до якогось мотору чи машини, не менш важлива від поеми чи філософського трактату.

Робітник, виконуючи т. зв. прозаїчну, сіру працю, бореться за поезію, науку, волю, справедливість, культуру — за все найгарніше, найблагородніше, що творить людство. Робітник бореться одночасно за мир, за те, «aby to nieszczęsne, zgłodniałe polskie dziecko w nieszczęśliwej, spustoszonej, waszej ojczyźnie mogło kiedyś z ufnością spojrzeć w jasne niebo bez obawy, że z tego błękitu padnie hitlerowska bomba, і далі продовжував Тувім, bo tego dziecka prawem największem jest spokój, szczęście, chleb jego ziemi i wspaniała kultura jego narodu.»[10])

Реакція і польські «національні демократи» («ендеки») розпускали чутки, нібито вони «помилково», в результаті збігу обставин в буржуазно-

---

[10]) Газета Głos Ludowy, Detroit, від 28 березня 1942.

поміщицькій Польщі, опинилися в реакційному таборі, і почали підступну діяльність з метою захоплення влади в майбутній відродженій Польщі. Ю. Тувім не тільки не пішов з ними на компроміс, але рішуче протиставився цій новій формі польської реакції. Поет починає зближатися з лівими демократичними елементами, з робітничим класом. І це наближення до робітничого класу, щира дружба з соціалістичним і демократичним табором американської і канадської Полонії не було випадковим. Воно сталося внаслідок щирого переконання Тувіма, що тільки об'єднання всіх антифашистських демократичних сил буде запорукою перемоги над фашизмом. Польська реакція намагалася всякими засобами розірвати зв'язок і дружбу Тувіма з робітничим класом, з демократією, але цей зв'язок поета з народом весь час зміцнювався, активізувався.

Про дружбу Тувіма з робітниками, простими людьми найкраще свідчать три його листи до прогресивного діяча Францішка Гузаля, які були недавно опубліковані на сторінках Trybuny Ludu.[11]) Францішек Гузаль, згадуючи виступ Ю. Тувіма перед робітничою аудиторією підкреслював велику симпатію, яку дуже швидко завоював поет серед робітничих мас. Після одного з таких виступів Тувіма робітники влаштували йому гостинний прийом, який пройшов у дружній і теплій атмосфері. На цьому прийомі з палкою промовою виступила дружина поета — Стефанія Тувім. При нагоді згадаємо, що Стефанія Тувім була невідлучним супутником Тувіма під час його виступів серед американської прогресивної Полонії, а також сама неодноразово виступала перед робітниками і польськими емігрантами.

10 жовтня 1942 року відзначалися десяті роковини діяльності Міжнародного Робітничого Союзу. В Америці існувала польська секція цього Союзу, яка нараховувала понад десять тисяч членів, майже виключно польських робітників. Поет взяв участь у святкуванні цієї річниці в Детройті і Чікаго. У своїй промові перед робітниками Детройта Тувім сказав, що хоч йому чужі Чікаго, Детройт, Пітсбург, але одночасно вони йому і близькі, тому що в гарячковій, напруженій праці ці міста борються за волю своєї нещасної сестри — Лодзі. Дим американських фабрик — це відповідь на дим руїн Варшави, це братерський переклик солідарності з героїчним Сталінградом. Страшно подумати про зруйнування улюбленого рідного міста Лодзі, але якщо його мури мають поховати ворога, нехай вони заваляться.[12])

В своїй промові Ю. Тувім палко говорив, що американські робітники в цій страшній боротьбі стоять разом з усіма, хто бореться за право на вільне життя.

Тувім вказував на специфіку другої світової війни і давав їй правильну оцінку, виходячи з її классового характеру. «Temu frontowi na

[11]) Trybuna Ludu № 21 (2534), від 22 січня 1956, стор. 4.
[12]) Газета Nasz Świat, Detroit, 29 квітня 1943 р.

imię barykada, a tej wojnie — rewolucja. Rewolucja prawdy przeciw kłamstwu, wolności przeciw tyranji, sprawiedliwości przeciw bezprawiu, serca przeciw pięści, słowem — demokracji przeciw faszyzmowi.»[12])

Перемога Радянської Армії під Сталінградом, її нестримне просування на захід, наближення дня визволення Польщі, посилення боротьби народних мас проти німецької окупації і залишків санації викликали великий переляк і метушню серед лондонського емігрантського польського «уряду», а західноєвропейські імперіалісти використали польську реакцію для антирадянської кампанії.

На початку 1943 року польський лондонський «уряд» виступив з провокаційною вимогою визнання за Польщею земель Західної України і Білорусії, і зокрема підтримав Катинську провокацію. Це послужило причиною розриву дипломатичних відносин Радянського Уряду з польським «урядом» 25 квітня 1943 року.

В таких політичних умовах група прогресивних польських емігрантів на чолі з професором Оскаром Лянге, в тому числі і Юліан Тувім, в травні 1943 року випустила на польській і англійській мовах *Apel do rozsądku.*[13])

В *Apelu*... вказувалось, що майже два роки реакційні кола польської еміграції ведуть серед американців польського походження і польської еміграції ганебну агітацію проти єдності СРСР і США, за розрив відносин між Англією і Чехословаччиною та іншими країнами.

«Agitacja ta, — писалось в *Apelu*, — została spotęgowana w ostatnim okresie przez kampanię Komitetu Narodowego Amerykanów polskiego pochodzenia, który próbuje wykorzystać polsko-sowieckie trudności dla wbicia klina między Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki.»[13])

Крім цієї напівофіціальної агітації, інспірованої польськими націоналістично-фашистськими колами, ворожу діяльність вели офіціальні польські кола. Їхньою метою було підготувати громадську думку до того, що США повинні бідбудувати передвересневу буржуазну Польщу в її тодішніх межах, як знаряддя ворожої політики проти СРСР. *Apel*... відкрито і рішуче заявив, що польський народ у майбутньому встановить у Польщі демократичну систему, засновану на мирних дружніх відносинах з Радянським Союзом і іншими країнами, що ворожа політика польських реакційних кіл привела до розриву польсько-радянських відносин і одночасно створювала враження, що польському народові характерні антидемократичні, фашистські ідеали. І це, як відмічалось в *Apelu*..., робило польський народ морально нижчим від інших народів.[13])

Відомо, що це не відповідало дійсності, тому що польський народ вів неустанну боротьбу проти антидемократичного режиму в Польщі

---

[13]) *Apel do rozsądku, Appel to reason,* wydane przez Polsko-Amerykańską Sekcję M. Z. R. jako wkład do jedności i zwycięstwa nad osią faszystowską. New York, 1943.

і продовжував цю боротьбу проти німецьких загарбників під час окупації.

Значна більшість польських установ в еміграції була в руках реакціонерів, представників польської санації, профашистських емігрантів з Польщі на чолі з Матушевським. Реакція мала в своїх руках всю польську пресу, консульства, офіціальні урядові организації — як Polish Information Centre, Agencja Katolicka і була тісно зв'язана з американською реакцією та її пресою.

Apel . . . ставив вимогу усунути з польського еміграційного «уряду», а також з цивільної і військової адміністрації всіх фашистів і антидемократів, ворогів Радянського Союзу.

«Apel» закінчувався словами: «Apelujemy do Amerykanów polskiego pochodzenia, do ich towarzystw i prasy, aby odrzucili trującą propagandę Komitetu Narodowego Amerykanów polskiego pochodzenia, oraz tych, którzy ich popierają, gdyż z tej propagandy korzystają tylko wrogowie Stanów Zjednoczonych i Polski.»[13])

Apel do rozsądku був перекладений на декілька мов. Зокрема він був уміщений у канадській французькій газеті Le Jour (День). Французький переклад викликав обурення в реакційних польських колах Монтреала. Навіть польський Консул цього міста загрожував редакторові газети відповідними стягненнями. Авторів *Apelu* польська і американська реакція назвала зрадниками.

Сміливий виступ Ю. Тувіма став причиною переслідування його польською і американською реакцією. Поетові не дозволено було приїхати в Канаду, в Торонто, де він мав виступити в промовами на робітничих зборах.[13a])

З Лондона посипались «upomnienia», «ostrzeżenia», щоб «przestał», «opamiętał się», потім навіть погрожули, що поет може «пошкодити собі». Лондонські правлячі кола почали морально впливати на поета, польська санаційно-клерикальна преса в США дозволяла собі навіть хуліганські нападки на Тувіма. Але всі ці засоби грубого натиску на нього не впливали.

Тоді польські лондонські кола позбавили Тувіма персональної матеріальної допомоги, яку він одержував. Чеська газета New-Yorské listy[14]) писала з цього приводу: «Nechce-li největší polský básník tančit podle píšťalky pánů z londýnské vlády — může, ať nebásní. Ať jde umývat nádobí, nebo pedlovat tkaničky. Anebo — a vidíme jak se pán, který si tohle vymyslil pochechtává a mne si chytrácky ruce — když se tak zastává dohody s Rusy, ať mu třeba platí Rusové.»

Про своє життя в еміграції поет образно висловився у поемі „Kwiaty polskie":

[13a]) Tuwimowi odmówiono wjazdu, Kronika Tygodniowa, 17. X. 1943.
[14]) *Čí chleba jíš* . . . Газета New Yorské Listy, 22 квітня 1944 р.

— Piesku najmilszy! Dżenteldogu,
Który umiałeś umrzeć w porę,
I dziś nie tułasz się upiorem,
I obcych nie obijasz progów!
Nabrałbyś może złych nawyczek
Na tej żebrackiej „emigracji . . .“[15])

В листі до польського критика Збігнєва Мітцнера Ю. Тувім говорив, що еміграція — це тортури, про які поляки не мали уявлення, так само як емігранти не мали справжнього уявления про муки життя в Польщі під час гітлерівської окупації.[16])

Але щирі друзі не покинули Тувіма в ці тяжкі часи. Завдяки їх піклуванню, завдяки допомозі прогресивних робітничих организацій Тувім мав можливість вийти із скрутного матеріального становища і продовжувати свою роботу.[17])

Польська реакція вважала виступи Юліана Тувіма в органі польської секції МРС «Głos Ludowy» антипольськими, а тим самим і самого «поета не польським, лише з Польщі». Реакційна газета Czas обурювалась проти заклику всіляко підтримувати Тувіма, як видатного польського поета, якого зустріла така доля, як колись Міцкевича і Словацького:

« . . . Tak dosłownie Mickiewicz, Słowacki i inni, — do ich towarzystwa p. Tuwim! Oni patrioci, natchnieni wieszczowie Narodu Polskiego — on sympatyk czerwonej międzynarodówki z pod znaku komunizmu.»[18])

Вказуючи на вірші Тувіма «Do prostego człowieka», «Do generałów» та інші, ця газета підкреслювала, що його творчість була чужою польському народові, бо підривала дисципліну у війську, закликала до боротьби з війною, критикувала санаційний уряд Польщі, що твори Тувіма — це «фальшиве каміння», «мізерні імітації» в скарбниці польської культури.[18])

Газета писала, що Тувім тримав зв'язок з «Głosem Ludowym» — органом міжнародного робітничого союзу і що цей орган «мав рішуче репутацію комуністичної газети».

Але в цій атмосфері емігрантського життя і цькування з боку реакції Тувім перший раз заговорив на весь голос, бо відчув за собою весь народ.

В своїх роздумуваннях про душу письменника О. Блок писав:

«Первым и главным признаком того, что данный писатель не есть величина случайная и временная, — является чувство пути. Только наличностью пути определяется внутренний „такт“ писателя, его ритм.»[19]) І далі Блок підкреслював, що «народная санкция, это безмолвное оправ-

---

15) Julian Tuwim, *Kwiaty polskie,* стор. 99.
16) Газета Robotnik від 27 січня 1946 р.
17) Głos Ludowy, від 4 травня 1946 р.
18) Poeta z Polski, газета Czas, Brooklyn, від 6 листопада 1942.
19) А. Блок, *Сочинения в одном томе* (Душа писателя), ОГИЗ, Москва—Ленинград, 1946, стор. 430.

дание может поведать только одно: „Ты много ошибался, ты много падал, но я слышу, что ты идёшь в меру своих сил, что ты бескорыстен и, значит, — можешь стать больше себя".»[20])

Ці слова російського поета мають пряме відношення до Тувіма.

В листопаді 1943 року відбувся з'їзд товариства Американо-Радянської дружби. Юліан Тувім надіслав з'їздові листа, в якому писав, що поляки могли б також відмічати десяті чи двадцяті роковини дружби з Радянським Союзом у вільній Варшаві. Тувім вважав, що дружба і співробітництво Польші з СРСР повинні були стати наріжним каменем польської міжнародної політики. Але польські санаційні політики виступали проти дружби і співробітництва з країною соціалізму, що і привело Польщу до вересневої катастрофи, втрати держави. Союз Польщі з Радянським Союзом, дружба між обома народами буде запорукою існування вільної, незалежної Польщі. Поет глибоко вірив у демократизм польського і радянського народів і в побудований на цій основі союз.

Далі Ю. Тувім в цьому листі висловлював велику пошану Червоній Армії і вказував, що джерелом її непереможності є її ідейно-політична єдність, патріотизм: «O tem dziś, jakim duchem przeniknięta jest ta olbrzymia wspólnota dwustu milionów przebudzonych ludzi, świadczy najdobitniej duch Armii Sowieckiej i jej wspaniałe zwycięstwa. Nie można tak bić wroga, takich dokonywać cudów, takich składać ofiar, jeżeli się nie wie o co się walczy.»[21])

Пізніше, вже в роки мирної праці в Народній Польщі, Тувім у своєму привітанні з нагоди 30-х роковин Радянської Армії відмітив велич її визвольної місії і ті великі надії, які польський народ в роки війни покладав на неї: « . . . в Америке, и там, именно там, ежедневно вглядываясь в карту военных действий в Европе, я мысленно повторял: „Если они не спасут нас, то никто не спасёт нас." Они — это были, солдаты Советской Армии. Пристальней всего вглядывался я в две точки — Ленинград и Сталинград. И начал постигать глубокий смысл их названий: два великих имени, озарившие жизнь современного мира, дали название двум городам, оборона которых решила судьбу этого мира. Две точки на карте — Ленинград и Сталинград, словно две огненные красные печати, скрепили приговор фашизму . . .»[22])

Після виникнення в Радянському Союзі в 1942 році Союзу польських патріотів (СПП)[23]) Ю. Тувім оголосив свою солідарність з діяльністю цієї организації.

---

[20]) Там же, стор. 429.

[21]) Głos Ludowy, від 27 листопада 1943 (Detroit).

[22]) Юлиан Тувим, *Нерушимый союз*, Литературная газета от 21 февраля 1948 г., стор. 2.

[23]) Союз польських патріотів являв собою широку антифашистську патріотичну організацію польської еміграції в СРСР, яка об'єднувала польських емігрантів для спільної з радянським народом боротьби проти гітлерівських окупантів, за вільну, незалежну Польщу

Заходами СПП у Москві в 1943 році вийшла збірка вибраних поезій Тувіма.[24]) До неї включені в основному ліричні вірші, написані перед другою світовою війною, в яких виражені ніжні почуття поета, його смутні надії і гірке розчарування, заклик до боротьби проти соціальної несправедливості в буржуазно-поміщицькій Польщі. У збірці вміщені також вірші, написані в еміграції, і зокрема фрагмент з поеми *Kwiaty polskie* під назвою *Молитва*.

Збірка закінчується пристрасним, повним полум'яної сили віршем *Przed Paryżem*. В цьому вірші поет зображає момент першої світової війни, коли німецькі війська стояли під Парижем, а волелюбному французькому народові загрожувало пруське рабство. Але тоді «в чудовому ритмі „Марсельєзи" пішли французькі полки і роздавили „пруського бульдога"». Хоч вірш написаний задовго до другої світової війни, але він чудово перекликався з воєнними подіями того часу.

Вірші Тувіма друкувались також у виданій СПП хрестоматії для польських шкіл у Радянському Союзі. Для Юліана Тувіма видання його творів в Радянському Союзі під час Великої Вітчизняної війни мало особливе значення, як свідчення безпосереднього зв'язку з польським народом і було для нього символом братерського привіту і визнання від славних його співвітчизників, які в тяжкі роки війни пліч-о-пліч з героїчним радянським народом боролися проти фашистських загарбників.

Ю. Тувім живо слідкував не тільки за військовими подіями на Східньому фронті, але тримав тісний зв'язок з польською прогресивною еміграцією (Союзом польських патріотів), гаряче відгукувався на кожний їх патріотичний почин.

На початку 1944 року заходами Всеслов'янського комітету і Союзу польських патріотів в Москві відбулося урочисте засідання, присвячене 150-річчю польського національно-визвольного повстання під керівництвом Тадеуша Костюшка. Ю. Тувім надіслав Всеслов'янському Комітету телеграму, в якій говорилося: «Святкування в Москві пам'яті польського національного героя і вождя польської демократії служить символом майбутньої міцної дружби між незалежною Польщею і Радянським Союзом. Вітаю Польську Армію в Радянському Союзі і Союз польських патріотів».[25])

В квітні 1944 року, в зв'язку з першими роковинами єврейського повстання у варшавському гетто 19 квітня 1943 гору, Тувім написав знамениту статтю *My Żydzi polscy*,[26]) яка була перекладена на різні мови світу.

---

[24]) Julian Tuwim, *Wiersze*, Nakładem Związku Patriotów Polskich w ZSRR, Moskwa, 1943.

[25]) Телеграмма польского поэта Тувима Всеславянскому Комитету в Москве, журн. Славяне № 4, 1944, стор. 46.

[26]) Юліан Тувім походив з єврейської сім'ї. Вихований він був на польській культурі, „odruchowo kierując się jedynie serdecznym popędem", а тому майже підсвідомо прив'язався всією душею до всього польського. Польська мова була його рі-

Одним із злочинних проявів гітлерівського фашизму був антисемітизм і поголовне винищування євреїв. «Bo faszyzm, — писав Тувім, — to zawsze antysemityzm. Antysemityzm jest międzynarodowym językiem faszystów.»[27])

У варшавське гетто було зігнано понад півмільйона євреїв, а на початку квітня 1943 року їх залишилось в гетто тільки п'ятдесят тисяч.

За наказом Гіммлера, німецька поліція і військо 19 квітня 1943 року почали переводити євреїв з варшавського гетто до таборів смерті. Але на цей раз фашисти зустріли несподіваний і героїчний збройний опір.[28]) Польська робітнича партія організувала єврейську Бойову Організацію і підготувала повстання. Було зібрано зброю, побудовано укріплення.

Повстанські єврейські підрозділи боролися до останнього бійця, але були переможені кількісно переважаючими німецькими військами. Чотири тижні відважно боролись повстанці варшавського гетто. 16 травня 1943 року повстання було придушене. Гетто було спалено, перетворено в руїни, у велике страшне кладовище. Близько сорока тисяч євреїв загинуло в цьому повстанні.

Стаття *My żydzi polscy* була своєрідним літописом безмежних, нечуваних в історії страждань євреїв у Польщи та їх героїчної боротьби. Тувім писав про великий героїзм, який виявили польські євреї в підпільному, партизанському русі, на барикадах варшавського гетто: «My, poduszeni w komorach gazowych, przetopieni na mydło, którym nie zmyje się ani śladów naszej krwi, ani piętna grzechów wobec nas . . . My, z karabinami na barykadach, wśród ruin naszych bombardowanych z powietrza domostw, my — żołnierze wolności i honoru . . . »[27])

І далі, натуралістично змалювавши криваву боротьбу євреїв, закінчував словами: «My, najwspanialsza w dziejach kupa krwawego nawozu, którym użyźniliśmy Polskę, aby tym, co nas przeżyja, lepiej smakował chleb wolności.»[27]) Стаття була одночасно виявом безмежної любові до людей всіх національностей і рас.

Вся поетична творчість і громадська діяльність Тувіма, і особливо періоду еміграції, були пройняті глибоким патріотизмом, інтернаціоналізмом, духом поваги до всіх народів, визнанням їх прав на самостійне існування:

Bądź ty, człowieku, Tatar, Greczyn,
Bądź Murzyn — nie ma nic do rzeczy.

ною мовою, нею він найкраще висловлював свої думки і почуття. Тувім вважав себе поляком, або, точніше, як сам висловлювався, „owym Żydem Polakiem". Він твердо вирішив служити словом і ділом тому народові, який його виростив і добром напоїв його серце — народові польському, — і виконав це. Це дало привід єврейським націоналістам називати Тувіма євреєм-асимілятором і навіть ренегатом, а польським шовіністам — євреєм, і його поезію — єврейською. („O stosunku do sprawy żydowskiej", Przegląd Warszawski № 32, 1924.)

[27]) Julian Tuwim, *My żydzi polscy*, Nowe Widnokręgi № 6, 1945.

[28]) F. Jóżwiak (Witold), *Polska Partia Robotnicza w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, Warszawa, 1952.

Człowieczy bądź. Nie gromadź dobra
Z krzywdy bliźniego. Bądź człowieczu.[29])

Тувім добре розумів, що немає антагонізму між народами, а є антагонізм між класами і їх теоріями. Він відмічав: «Nie dzielę Polaków na „rodowitych“ i „nierodowitych“, pozostawiając to rodowitym rasistom, rodzimym i nierodzimym hitlerowcom. Dzielę Polaków, jak Żydów i jak inne narody, na mądrych i głupich, uczciwych i złodziei, inteligentnych i tępych, interesujących i nudnych, krzywdzonych i krzywdzących etc. Dzielę też Polaków na faszystów i kontr-faszystów.»[27])

Діяльність прогресивних представників польського народу в еміграції все більше поширювалась.

Група польських емігрантів, серед яких були проф. Богдан Завадський — психолог, проф. Вацлав Шимановський та Ігнаци Злотовський — фізики, Артур Шик — відомий графік, проф. Оскар Лянге, Стефан Арський — публіцист, Болеслав Геберт, Аврам Пензік (член ППС) і Юліан Тувім, в жовтні 1944 року видали в Нью-Йорку на польській мові альманах *W Przededniu*, в якому виклали свою ідейну платформу. Альманах був «голосом незалежної польської демократичної думки в еміграції».

Польська реакція, ліберальне крило якої представляла газета Robotnik Polski, а праве крило — Myśl Polska, почала ворожу кампанію проти Радянського Союзу, а також проти польських емігрантів, що боролись з санацією і фашизмом. Вона намагалася нав'язати думку про те, що, крім неї, в еміграції ніхто не може виступати від імені польського народу, намагалася заглушити кожний незалежний голос.

Але виданням альманаху незалежно від лондонського «уряду» польська прогресивна еміграція відкрито заявила про своє існування і про свою боротьбу. Альманах роз'яснював польській еміграції політичну ситуацію, в умовах якої народжувалась нова, народна Польща, та з'ясував місце відродженої польської держави в таборі миру і демократії. Цьому питанню була присвячена стаття проф. Оскара Лянге «Про місце Польщі в таборі перемоги».

На сторінках альманаху широко розглядався і коментувався майбутній суспільний і політичний лад Польщі, система народної освіти, а також проблема польських східних і західних кордонів.

Ю. Тувім на сторінках альманаху надрукував свій вірш «Do skazanych na wielkość», в якому нещадно розвінчував колишню санацію і ендецію — претендентів на нових правителів Польщі, що мріяли встановити в країні старий буржуазно-поміщицький лад. Своїм сатиричним вістрям вірш був спрямований проти політики польського емігрантського «уряду». В ньому поет кількома реалістичними рисками викриває приховані інтереси польської санаційної кліки.

---

[29]) Julian Tuwim, *Kwiaty Polskie*, стор. 278.

Брехливими, лицемірними поет вважає базікання цих панів про свою любов до батьківщини, Польська буржуазія, ці «zapowiadacze szczęśliwości», наживаючись на політичних махінаціях і прикриваючись патріотичними гаслами, вимагали від народу жертв в ім'я кращого майбутнього. Але в буржуазній верхівці польської еміграції Тувім вбачав не борців за щастя і свободу польського народу, а глитаїв, які, піднімаючи патріотичний шум, насправді домагались лише здійснення своїх власних інтересів. Буржуазно-націоналістичному псевдо-патріотизму Тувім протиставляє справжню любов до рідного краю, до польського народу.

Прогресивна група, що об'єдналась навколо альманаху «W Przededniu», всіляко боролась за негайне визнання Польського Тимчасового Уряду всіма об'єднаними націями, за швидке налагодження культурних зв'язків між польським та іншими народами. Група «W Przededniu» видавала різні брошури, відозви польською і англійською мовами, виступала на робітничих зборах і мітингах. Юліан Тувім не залишався осторонь цієї великої роботи. Він теж виступав перед робітниками, проголошував гасла і програму Народної Польщ.і

4 січня 1945 року Радянський Союз визнав створений у Любліні Польський Тимчасовий Уряд. Разом із своїми друзями Ю. Тувім негайно надіслав вітальну телеграму на ім'я нового Уряду Польщі.

В бесіді з Борисом Скоморовським у Нью-Йорку Ю. Тувім висловив свої думки з приводу утворення нового Тимчасового польського уряду.

«Я не сумнівався, — говорив Тувім, — в їх щирому бажанні відродити нову сильну Польщу, яка буде жити і розвиватися в дружбі з Радянським Союзом».

Польський Тимчасовий уряд у Любліні складався з друзів Радянського Союзу і ворогів лондонського емігрантського «уряду». І цього для Тувіма було досить, щоб бути з цим урядом. Тувім вороже ставився до польського лондонського «уряду», на чолі якого стояв Арцішевський, хоч раніше Тувім не був таким войовничим супротивником «уряду» Сікорьского. Тувім відмічає, що до «уряду» Арцішевського ввійшли вже навіть не консерватори і не реакціонери, а польські гітлерівці, які від німецьких фашистів різнилися тільки тим, що говорили по-польськи

В санаційній Польщі ці представники лондонського «уряду» в свій час утворили т. зв. Obóz Narodowo-Radykalny — ONR, який проводив найреакційнішу діяльність, в тому числі влаштовував єврейські погроми і переслідування національних меншостей.

Тувім підкреслив, що Матушевський і польські реакційні кола в Америці Уряд Арцішевського прийняли з ентузіазмом.

В уряд Арцішевського війшли також польські «соціалісти», — це явище Тувім пояснював тим, що ненависть до Радянської Росії була тим цементом, що спаяв польських «соціалістів» з польськими фашистами.[30])

[30]) У польского поэта Юлиана Тувима — Борис Скоморовский, газета Вестник, Торонто, от 17 января 1945 г.

9 травня 1945 року — свято перемоги над німецьким фашизмом, Юліан Тувім зустрічав в Нью-Иорку. Глибокі переживання з приводу цієї великої події, живі спогади про пережите, мрії про рідну Польщу, визволену з-під німецько-фашистських загарбників, викликали в поета своєрідний стан духовної депресії.

В цей день Ю. Тувім не вийшов на вулицю Brodway (Бродвей) і тому не побачив, як раділи натовпи людей з приводу розгрому гітлерівської Німеччини.

Поет пізніше з сумом згадував: «Zapuściłem roletę, wyłączyłem radio — i cały dzień przeleżałem, wciśnięty w kąt kanapy, z zatkanymi watą uszami, z twarzą utkwioną w poduszkę — w mokrą, ciagle mokrą.»[31])

Це були сльози жалю і розпуки, що він не був у цей радісний день у Лодзі, Варшаві, Кракові чи хоч би в Калішу, де говорять, кричать по-польськи, де майорять польські національні прапори, де квітами зустрічают визволителів його рідної землі.

У зв'язку з закінченням війни 24 червня 1945 року відбулася прес-конференція Товариства американо-радянської дружби.

В своєму привітанні прес-конференції Юліан Тувім говорив, що в тяжкі роки війни він намагався іти в ногу з прогресивними організаціями в еміграції, бути активним учасником їх боротьби за перемогу демократії над фашизмом і реакцією, справедливості — над безправ'ям. Хоча боротьба закінчилась перемогою завдяки величезним зусиллям об'єднаних народів, але, перестерігав Тувім, фашизм треба розгромити до кінця, хоч війна в Європі закінчена, боротьба продовжується. Фашистські гнізда треба випалити дощенту, бо фашизм має велику здатність відроджуватися і поширюватися, що показала історія Німеччини минулого двадцятиріччя.

«W imię najwyższej miłości człowieka dla człowieka, w imię jasnej przyszłości dziecka na świecie, w imię ideałów miłosierdzia i braterstwa, pokoju i sprawiedliwości — nie pozwólmy gasnąć naszym gorejącym sercom, nie dajmy ochłonąc naszym zapałom i niechaj nie słabnie nasza czynność.»[32])

Такі побажання надіслав польський поет і зборам польських робітників у Детройті.

В 1945 році в Кракові відбувся перший з'їзд письменників відродженої Польщі, на який був запрошений і Ю. Тувім.[33]) Поет безпосередньої учасні у з'їзді взяти не зміг, але надіслав листа, в якому запевняв міністра культури і мистецтва Вл. Ковальського, що в майбутньому докладе всіх зусиль, щоб допомогти своєму народові у відбудові його національної культури. Перебуваючи в еміграції Ю. Тувім боляче тужив за рідним краєм, він жив його життям, турботами і боротьбою. Він весь час по-

---

[31]) Julian Tuwim, *Wyzwolenie.* Wyd. Min. Obrony Narodowej, Warszawa, 1952, стор. 283.

[32]) Julian Tuwim, *Pozdrowienia na naradę,* Głos Ludowy, від 7 липня 1945 р.

[33]) Głos Ludowy, від 17 вересня 1945 р.

чував себе дуже чужим, як сам образно висловлювався, «не жив в Америці а сидів на чемодані».

Як колись А. Міцкевичу безмежна туга за рідним краєм, за улюбленою Литвою була творчим натхненням для створення поеми «Пан Тадеуш», так і в Тувіма туга за Польщею, за Варшавою була джерелом творчого натхнення і поштовхом до написання не тільки поеми «Kwiaty polskie», але і вірша «List zza oceanu». Не буде перебільшенням, коли скажемо, що «List zza oceanu»[34]) є найкращим ліричним твором Тувіма.

Перебуваючи в еміграції, Ю. Тувім весь час мріяв про нове життя і творчість у відроженій Польщі, він мав намір видавати після повернення в Польщу журнал, присвячений науці, техніці, географії і т. п. З цією метою він збирав в Америці різний матеріал для свого майбутнього журналу.

12 травня 1946 року Ю. Тувім виїхав з Нью-Йорку до Польщі. Перед своїм від'їздом він надіслав листа Генрику Подольському у Детройт, в якому дякував друзям і знайомим з Детройта за приязнь, підтримку і гостинність, а «Głosu Ludowemu» бажав дальшого плодотворного розвитку.

В своєму листі Тувім підкреслював, що повністю усвідомлює ті зміни, які вже відбулися в Польщі за сім років його відсутності і які ще відбудуться в майбутньому і що жити і творити він хоче тільки в своїй батьківщині.[35])

«Myślę, że po pierwszym wstrząsie, jakim będzie dla mnie powrót na ruiny i cmentarz wdam się i wprawię w nowe życie, bo wierzę w nowe doprawdy, nowe życie w Polsce i potrafię na starość zdobyć się na nową młodość.»[36])

У своєму зверненні до американських поляків Юліан Тувім сам підвів підсумки семи років життя в еміграції, під час якого докорінно змінилися його погляди на завдання мистецтва і обов'язки письменника. Він писав: «Дорогие друзья! Никогда не забуду тех лет, которые я провёл с вами, и память о них даже через океан будет поддерживать дружбу поэта с рабочими людьми, с сыновьями крестьян. Я увожу её в Польшу и на протянутой ладони поднесу её нашим братьям. Надеюсь, что они примут её. Это будет для меня, сына фабричной Лодзи, самым високим счастьем. Правда, оно пришло слишком поздно, уже под старость, но тем более ценным и любимым будет оно — так позднее дитя становится любовью седеющего отца . . . ».[37])

Після двотижневого перебування в Лондоні Ю. Тувім відплив на пароплаві «Śląsk» до Польщі.

---

[34]) Trybuna Ludu № 358 (2509), від 27 грудня 1955, стор. 3.

[35]) Adam Kujtkowski, *Julian Tuwim jedzie do Polski*, Głos Ludowy, 4 травня 1946 р.

[36]) List Tuwima, газета Głos Ludu, № 88 (476), від 29 березня 1946 р., стор. 6.

[37]) Поэты-лауреаты Народной Польши, Москва, 1954, том I, стор. 26.

Згадуючи повернення на батьківщину, Ю. Тувім писав, що Польща почалася вже на пароплаві Śląsk. Люди, звичаї, їжа — все рідне... «Я відчув, як кожна хвилина наближає мене до бажаної мети. Нарешті, коло полудня далеко на обрії показалося побережжя. Це був Гель. Близько третьої години ми були в Гдині.»

7 червня 1946 року Ю. Тувім прибув у Польщу. Урочисто зустрічали його представники культурних і громадських організацій Варшави, Кракова та інших міст, зокрема представники Гдині з президентом міста на чолі. Повернення в Польщу було для поета великою радістю. Перші слова, які він сказав на польській землі, були: «Kochani, złoci moi, jakie to wielkie szczęscie...», і далі додав «...niema większego szczęścia jak powrócić.»[38])

Тувім із сльозами радості вітав польську землю. Своє повернення вважав звичайним, природним, чого не міг не зробити справжній польський патріот, який своєю творчістю був тісно зв'язаний з батьківщиною.

«...To przecież takie jasne i zrozumiałe że tu jestem... Byłem poza granicami domu i teraz wracam».[39]) І це почуття було «дуже зворушливе і сердечне, але і просте.»[39])

Так закінчився в житті Тувіма період вигнання, період боротьби з реакцією в еміграції і почався новий період, період творчості в Народній Польщі на благо рідного народу.

Іван Лозинський (Львів)

---

[38]) Janina Wierzbowska, Wywiad, Głos Ludu, № 157 (545), від 8 червня 1946 р., стор. 2.

[39]) Wywiad z Julianem Tuwinem, Głos Ludu, № 161 (549), від 13 червня 1946 р.

Jurij Križanić

Miroslav Kvapil (Praha)

Pisati o Juriju Križaniću poslije tolikih radova, počavši od Bezsonova, T. G. Masaryka, Waldenberga, Markeviča, M. Berežkova, Bjelokurova, Solovjeva, Pierlinga, Kukuljevića, L. Légera i V. Jagića pa preko J. K. Jirečeka, Kalejdoviča, Bodjanskog, Perwolfa, Goldberga, Pičete i Vondráka do D. Prohaske, A. Barca, M. Krleže, L. Morduhoviča, V. N. Durnovskog, V. S. Pokrovskog, O. V. Trahtenberga a konačno i P. P. Jepifanova, to znači ne računati sa donošenjem novog materijala, novih pogleda i novih definitivnih zaključaka.

Potstrek za ovaj članak dala je recenzija zbornika *Věčná družba*[1]) u kojoj recenzent K. Herman kritikuje članak Josefa Macůrka koji je u Zborniku pomenuo i J. Križanića i obrazlagao Križanićev odnos prema Rusiji. Recenzent se ne slaže sa tvrdnjama J. Macůrka za koga kaže da ocjenjuje Križanića uglavnom prema izjavama samoga Križanića i da ne vodi računa o stvarnoj misiji Križanića u Rusiji. Svoje tvrdnje potkrepljuje recenzent i upozorenjem redakcije Zbornika koja se isto tako ogradjuje od tvrdjenja J. Macůrka i preporučuje čitaocima da se o tome uvjere u najnovijem sovjetskom radu o J. Križaniću i navodi rad P. P. Jepifanova, *Proiski Vatikana v Rossii i Jurij Križanič. Voprosy istorii, 1953. No. 10., 18—36.*

P. P. Jepifanov u svom radu polemizira sa skoro svim kako starijim radovima o J. Križaniću tako i novijim sovjetskim radovima O. V. Trahtenberga, V. S. Pokrovskog, B. D. Dacjuka.[2]) Kako i koliko su se gore navedeni autori služili u svojim radovima studijama I. Kukuljevića-Sakcinskog i Vatroslava Jagića[3]) nama nije cilj to ovdje utvrdjivati. Medjutim, na osnovu onoga što je o Križaniću napisao P. P. Jepifanov zaključujemo da on ove radove nije imao u rukama a to ga je vjerovatno i dovelo do takih nepravilnih zaključaka, jer su kako Kukuljevićev tako i Jagićev rad baze sa kojih mora krenuti svako ko želi pisati i dalje raširiti hipoteze o životu i radu „patra dominikanca Jurka Križanića“.

---

[1]) Zbornik Věčná družba, Praha 1955, 573.

[2]) О. В. Трахтенберг, *Общественно-политическая мысль в России в 15—18 вв.*, Из истории русской философии, Москва 1951. — В. С. Покровский, *История русской политической мысли*, Москва 1951. — Б. Д. Дацюк, *Юрий Крижанич, Очерк политических и исторических взглядов*, Москва 1946.

[3]) I. Kukuljević, Arkiv za povjesnicu Jugoslovensku 9 (1868). — V. Jagić, *Život i rad Jurija Križanića. O tristogodišnici njegova rodjenja*, Jug. Akad. znan. i umjet. 28 (1917).

Odmah u početku svoga rada P. P. Jepifanov nekritički koristi neke neprovjerene tvrdnje svojih protivnika u kojima se kaže da izmedju Križanićevih nazora i historijskih i političkih teorija ruskih naučnika i kulturnih ljudi XV.—XVII. st. nema ni jedne jedine dodirne točke. Pri tome Jepifanov ne vodi računa o nazorima (Kukuljević, c. o.) koji utvrdjuju sličnost nazora Grigorija Kotošihina i Križanića, niti pak Jepifanov pokušava da bilo što kaže o odnosu Pososkov-Križanić o čemu je pisao još Valdenberg.[4]) I Kukuljević i Valdenberg govore o sličnosti političkih, ekonomskih i filozofskih nazora G. Kotošihina i J. Križanića te J. Križanića i Pososkova.

Kao jedan od argumenata o Križanićevoj špijunskoj djelatnosti u Rusiji navodil P. P. Jepifanov članak *Sovremenika*[5]) u kome se kaže da je Križanić u Rusiji bio stranac i neprijatelj ruskog naroda. Sovremenik je zaista tako pisao o Križaniću ali dužnost P. P. Jepifanova kao historičara bi bila da naučno objasni političku situaciju i vrijeme u kome je članak napisan. Godine 1859., dakle godinu dana prije objavljivanja članka u Sovremeniku izdao je P. Bezsonov Križanićevu *Politiku* pod naslovom *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka* a u svojim komentarima i člancima nastojao je da prikaže Križanića kao prethodnika suvremenih slavenofila čiji je kulturni lider bio sam Bezsonov. Protiv takovog Križanićevog slavenofilstva nije ustao samo Sovremenik već je i V. Jagić o tom pokušaju Bezsonova pisao: „... Ako je Bjelokurov time kanio razbiti slavenofilsku teoriju Bezsonova, koji je Križanića upregao pod kola modernog ruskog slovenofilstva, može imati donekle i pravo, jer Križanić zbilja nije bio ono, što je htio da od njega načini Bezsonov...“ (c. o. 21.). Proširujući argumente Sovremenika Jepifanov nastavlja u drugoj fazi svojih tvrdnji pokazivati Križanića kao izrazitog katoličkog fanatika i nepomirljivog neprijatelja Rusije i ruskog naroda. Nije nam ovdje namjera utvrdjivati dali je koji Križanićev rad imao direktnog uticaja na neke reformatorske akcije Petra Velikog ali ipak upozoravamo na sličnosti izmedju teoretskih prijedloga Križanićevih i izvjesnih realizacija reformi Petra Velikog. P. P. Jepifanovu na primjer smeta što Križanić kritikuje ondašnje zakone a sam kao historičar zaboravlja na *Uloženije Zakona* cara Alexeja Mihajloviča iz 1649 godine koje naredjuje: „... Tatom otsjekoše za prvu kradju lievo uho, za drugu, desno uho, a za treću kradju pogubiše tata...“ ili dalje: „... Palikuće imali su se baciti u živ oganj...“ (Kukuljević, c. o. 37.). — Jepifanov zamjera Križaniću da se ismijava Rusima. Medjutim vidimo kada Križanić piše kako su se plemići u Veneciji smijali članovima prvog ruskog poslanstva (Čemodanov — Postnikov), kako jedu i kako se opijaju, onda treba naglasiti kako je Križanić pisao o smijehu „našim ljudima“ — a to je Križaniću smetalo, tako da nema ni govora o tome da se on sam tome smije i time zabavlja. Na koncu Križanić piše da o tim stvarima ne govori kao svjedok nego da to: „... ego non vidi...“.

---

4) В. Вальденберг, *Посошков и Крижанич в их общественно-политических воззрениях*, Slavia 5 (1926—1927) 745—762.

5) Современник (1860) 223—264.

Kada nam je poznato da je Križanić skoro sve svoje radove adresirao caru onda i ta njegova „kritika" pada na cara, razumije se indirektno, koga je inače Križanić u velikom broju svojih radova glorificirao. To je kako vidimo donekle kontradiktorno ali treba uvijek računati sa situacijom u kojoj se Križanić nalazio a to je vrlo dobro uvidio i sovjetski naučnik V. I. Pičeta koji kaže: „... pitanje iskrenosti ili ne iskrenosti J. Križanića, to je subjektivno i bezrazložno pitanje i treba ga prilikom studija izostaviti. Analiza njegovih nazora i zaključaka, vodjena kronologičkim redom, to je jedini ispravni postupak ...".[6])

Velika većina rada P. P. Jepifanova o P. Križaniću nastoji dokazati kako je Križanić bio „tajni agent Rima". Ovdje je potrebno reći samo to da je Križanić za cijelo vrijeme progonstva dobijao plaću i da mu je na koncu kada se oslobodio Sibira bilo onemogućeno baš sa katoličke strane da dodje u Rim i da Vatikanu referira kako je ispunio „svoju misiju". Zanimljivo je ovdje uvesti i jednu interesantnu opservaciju koju nalazimo kod Kukuljevića (c. o.) koji navodi cijeli niz i svećenika i redovnika kao što su Faust Vrančić, Lukarić, Ivan Gundulić, Palmotić, Gradić, Kavanjin, Kanavelić, Glavinić, Levaković, Karaman i Mavro Orbini a koje niko nije okrivio da su špijuni premda su pisali o Slavenstvu i o jedinstvu Slavena. Kukuljević zaključuje: „... Pa kad bi Križanić ikakovo poslanstvo od Rima i primio bio, to bi doista silni još tada Rim znao bio svoga čovjeka od dugotrajnoga izgnanstva, ako ne obraniti a to barem za njega svojski se zauzeti. Ale ni o tom ne imamo nikakova dokaza u čitavom kasnijem životu Križanićevu ..." (c. o. 41).

Juraj Križanić se rodio oko 1617. ili 1619. godine „okolo Kupi riki vo ujezdu Dubovca i Ozlja i Ribnika ostrogov". Od 1630. do 1636. posjećivao je latinsku gimnaziju u Zagrebu, 1638. promoviran je na gradačkom sveučilištu na magistra filozofije. U godinama 1638.—1640. je u Bolonji a od 1640. godine do 1642. posjećuje Collegium Graecum u Rimu gdje je 12. rujna 1642. postigao doktorat „Doctoratus in Sacra Theologia".

Da ga prime u Collegium Graecum tražio je Križanić sam iz vlastite inicijative. Moli Propagandu da mu dozvoli studirati jer poslije završetka Collegiuma želi ići „šizmaticima na dvor moskovskog kneza". Pišući o J. Križaniću u 1642. god. Jepifanov tvrdi netočnosti. Svoje tvrdnje bazira na dokumentima ali ih navodi tako da bi u cjelini potvrdili njegov nazor po kome je Križanić poslušno orudje Vatikana, poslan najprije u Hrvatsku da se usavrši u mistificiranju pa da onda krene u Rusiju. Medjutim, Križanić je bio poslan u Hrvatsku opet na svoju vlastitu molbu. (Podrobnije vidi Jagić, c. o. 28.) Do godine 1646. bio je Križanić u Hrvatskoj-Nedelišće 1643., Varaždin 1645. Njegova pisma jedini su dokumenti koji govore o njegovom stanju i životu. Pada u dugove, ne čita, ne studira, uzalud se troši a vrijeme prolazi a on stalno još životari po Hrvatskoj. Usporedimo li njegova pisma (7. VII., 12. VII. 1645. i 28. II. 1646.) sa molbom iz godine 1641. koju je poslao Kongre-

[6]) В. И. Пичета, *Юрий Крижанич и его отношение к русскому государству*, Славянский сборник, 1947, 210.

gaciji Propagande, onda vidimo da je životna proza već pokazala svoje pravo lice ovom sanjaru i idealisti. Križanić se ali ne predaje, ne želi više direktno u Moskvu — moskovskome knezu, zadovoljio bi se i mjestom kod unijatskog biskupa Terleckog. To, da je tako dugo ostao u Hrvatskoj skrivio je „sam sebi" Križanić, jer on u pismu (1641) sekretaru Kongregacije Propagande piše da moskovljane ne računa medju heretike ili šizmatike, nego za kršćane koji su u zabludi! Zato predlaže da se medju njima „proradi" u cilju prosvjete i nauke pa onda neće biti teško upozoriti ih na vlastite zablude.

„... Za Križanića ne znači unija pokorenje pravoslavlja pred katolicizmom, nego potpuno jedinstvo crkve, jedinstvo bazirano na sporazumu i razumijevanju, utvrdjeno na crkvenom saboru. Takav nazor o crkvenoj uniji nije odgovarao papi. Razumljivo je onda zašto na Križanićev prijedlog 1641. godine nije Kongregacija Propagande odgovorila..." (V. I. Pičeta, c. o. 204).

Godine 1646. bio je Križanić „dodjeljen" katoličkom biskupu smolenskom Parczewskom a kao suradnika dobio je jezuitu Leona Flegena. Ovdje, u službi biskupovoj dolazi do konflikta izmedju njega i biskupa koji nije htio ništa čuti o uniji a koji nije bio niti obavješten o nekom specijalnom zadatku J. Križanića i zato od njega zahtijeva poslušnost i sve ono što mu je Križanić kao potčinjeni bio dužan raditi. Na koncu je Križaniću uspjelo otići od biskupa ali se razilaze kao neprijatelji.

U ožujku 1647. Križanić je u Smolensku kod biskupa A. Zlotog a nešto kasnije je gost plemića Stefana Golinskog.,

Oštru osudu, koju izriče Križanić o svom nedobrovoljnom drugu i suradniku Leonu Flegenu iskorištava Jepifanov za svoju tvrdnju da je Križanić zbilja imao neku tajnu misiju i da radi toga i napada svog razgovorljivog druga. Dokumenti govore o tome da se J. Križanić ni malo pristojno nije izražavao o svome suradniku — računajući izgleda na blizinu Rusije i pripremajući se u Moskvu, nije htio da se govori o njemu u vezi sa bilo kakovom katoličkom akcijom.

Od 25. listopada do 18. prosinca boravio je Križanić u pratnji smoljenskog suca Hieronima Ciechanowicza u Moskvi. Premda je bio u Moskvi inkognito, ostavio je dva pisma koja je Bjelokurov dosudio njegovom prvom boravku u Moskvi. U jednom se govori o Slavenima i o korigiranju slavenskog jezika, dok se u drugom piše o gramatici i o drugim filozofskim knjigama.

Po povratku iz Rusije, kao katolik i doktor teologije, Križanić govori o dužnosti katoličkog svijeta da reagira i odgovori na „skandaloznu knjigu" (t. zv. Kirilova knjiga) istim jezikom kojim je ta knjiga pisana, računajući u svom zanosu da će Propaganda ili sam papa cijelu stvar povjeriti njemu. Medjutim niti papa niti Propaganda nisu mu niti odgovorili na te njegove prijedloge.

Karakteristiku Križanićevog života poslije povratka iz Rusije (prosinac 1647) P. P. Jepifanov daje ovako: „... Daljnje godine svoga života posvetio je Križanić pažljivoj pripremi svoje nove misije u Moskvi. Na preporuku

Kongregacije i samog pape posjetio je Konstantinopolj...“ i dalje: „—... Križanićev plan, koji mu je Kongregacija odobrila bio je, da pod maskom Slovena-istovjerca prodre u Moskvu, postepeno stekne povjerenje cara i njegovih savjetnika i da ih ubijedi o neizbježnosti unije sa Rimom...“ (P. P. Jepifanov, c. o. 24.)

Križanić je 1647. godine bio u Varšavi, odakle je pokušavao da se vrati u Rim. Period — jesen 1648. do ožujka 1650. nije do sada dokumentima potvrdjen. U ožujku 1650, piše iz Beča sekretaru Kongregacije Massarimu pismo, u kome se nudi da bi došao u Rim da referira o svom boravku u Rusiji. Koliko je do danas poznato niti na ovo pismo nije Križanić dobio odgovor. On zato ponovo 9. travnja 1650. piše u Rim i govori o nekoj delegaciji koja kreće u Carigrad i sa kojom bi on rado putovao u interesu svog budućeg rada u Rusiji. Medjutim, niti na ovo pismo nije primio odgovor. „... Križanić ode još iste godine 1650. ne u Rim, već u Carigrad, ali to se ne dogodi po nalogu iz Rima ili sa kakovom misijom, koju bi mu Rim bio povjerio. Njemu pomože njegovo slučajno znanje talijanskog jezika, da je mogao stupiti u službu baruna Rudolfa Schmidta „von Schwarzenhorn“ koji je vodio poslanstvo bečkog dvora u Carigrad...“ (Jagić, c. o. 81.)

Koncem svibnja 1652. vratio se Križanić u Beč. Od svibnja 1652. do 10. studenog 1652. nema podataka o njemu. U studenom 1652. znamo da je bio primljen u Zbor sv. Jeronima u Rimu.

Kakav je u Rimu bio odnos Kongragacije prema njemu ne znamo. Po svemu sudeći nastojao je po svaku cijenu u Rusiju. Nije li pošao u tom svom traženju načina predaleko, daje nam odgovor dokument potpisan kardinalom Massarijem koji Križanića naziva čovjekom „cervello torbido e stravagante“. Izgleda da je baš na temelju ovog pisma Kongregacija morala cijelu stvar oko imenovanja Križanića misionarom — „deputetur missionarius in Russiam“ predati samome papi. I baš ovdje, u tom razlaganju o imenovanju razilazi se P. P. Jepifanov sa istinom i sa dokumentima najviše, jer je poznato da je papa odlučio da Jurij Križanić ostane u Rimu! („... Sanctissimus dixit jam ab ipsis aliqua de eo audisse eique opportunius videri aliquo stipendio ipsius paupertati cuccurrere, ut possit hic Romae labores iam coeptos contra schismaticos perficere...“, Jagić, c. o. 98).

Potrebno je još naglasiti Jepifanovo tvrdjenje (c. o. 25.) da se „... duhovnička karijera Križanićeva u Rimu razvijala uspješno...“ i onda tu tvrdnju konfrontirati sa pismom od 21. ožuka 1658. u kome se Križanić žali da živi u bijedi. (A to, što piše P. P. Jepifanov da je Križanić bio kapelan papine švicarske garde, o tome je pisao sam Križanić, ali tek 1682. godine, godinu dana prije svoje smrti i u vrlo teškoj situaciji kada je formalno bio zatočenik dominikanaca i kada je imao razloga da na ovu, premda nezahvalnu službu u prošlosti skrene pažnju Kongregacije.)

U daljem obrazlaganju P. P. Jepifanov upotrebljava i citira samo one dokumente koji bi potvrdjivali njegovu postavku da je Križanić špijun Vatikana. Tako on piše: „... Križanić dolazi u Moskvu ne kao Sloven-rodoljub,

koji je prema B. D. Dacjuku prekinuo sve veze sa Rimom, nego kao tajni agent Rima..." (c. o. 25.). Medjutim postoje dva dokumenta koja je pisao sam Križanić i koji nam cijelu stvar prikazuju u donekle drugom svjetlu (ujedno i pokazuju da nije moguće tvrditi o čovjeku da, da, ne, ne, što nad tim jest, od djavola jest!). Prvo je njegova molba upućena caru (1676.) Fedoru Aleksejeviču u kojoj piše da je čuo da se u Moskvi osniva „filozofsko učenje" i da je računao da bi ovdje mogao biti kao učitelj i prevodilac raznih knjiga. Ovo je svakako potrebno primiti sa rezervom, jer je to pismo Križanić pisao iz progonstva pa se u njegovu iskrenost može sumnjati. Drugi dokument je iz 1682. godine, t. j. iz vremena kada je Križanić pušten na slobodu i kada se nalazi van domašaja ruskog cara. Pismo je adresirano Propagandi i u njemu se piše: „... Tada, ja, zaslijepljen grijesima, budem zaveden u napast te savladan od djavola, otputim se bez znanja apostolske stolice iz Rima u Moskoviju, da bih ondje učiteljevao u novim školama..." (Jagić, c. o. 102.)!

U Moskvi je Križaniću bio povjeren posao oko pisanja i sastavljanja gramatike. P. P. Jepifanov vidi u tome već nešto više i piše: „... ali ovo skromno zaposlenje nije bilo Križaniću po volji (nije bilo dovoljno). U svom nastojanju steći povjerenje vlade, Križanić uskoro daje u Posolski prikaz „Bezsidu ko Czirkásom" i „Putno opisanie" u kojima istupa kao plameni propagator sjedinjenja Ukrajine sa Rusijom i obasipa laskanjem cara Alekseja Mihajloviča, koga usporedjuje sa Alexandrom Makedonskim, Julijem Caesarom i Karlom Velikim. Kada je stekao veze sa utjecajnim osobama oko cara, boljarima A. C. Matvejevom, B. I. Morozovom i F. M. Rtiščevom, Križanić je, dosljedan svojim planovima prodrijeti na dvor, zaželio postati carskim historičarom i knjižničarom..." (Jepifanov, c. o. 25—6.).

Posolskom prikazu predao je Jurij Križanić ne dva, nego tri svoja elaborata u obliku pisama.

Prvo pismo 27. rujna 1658. t. j. svega d e s e t dana poslije svoga dolaska u Rusiju. Pisari su ovo pismo zapisali kao *„Serbsko pismo"*.

Drugo pismo 29. rujna 1658. t. j. svega d v a n a e s t dana po svom dolasku u Moskvu. (To je t. zv. *„Bezsida ko Czirkásom"*.) Radi se zapravo o dodatku njegovom trećem pismu, pisanom isto tako 29. rujna 1658. godine koje je nazvano *„Putno opisanie ot Lewowa do Moskwi"* a njemu pripada još jedan dodatak pod nazivom — *„Usmotrenie o Carskom Weliczestvu"*.

„Serbsko pismo" sadrži one prijedloge o kojima govori P. P. Jepifanov. Potrebno je konstatirati da je Jepifanovo tvrdjenje subjektivno kada kaže da je Križanić tražio da ga car imenuje knjižničarom tek poslije poznanstva sa Morozovom i Rtiščevom kada vidimo da je Križanić pisao ta pisma tek nekoliko dana po svom dolasku u Rusiju kada sigurno nije mogao tako brzo steći tako utjecajna poznanstva.

„... Unatoč svemu, Križanić je bio raskrinkan i u siječnju 1661. uhapšen „po Gosudarevu ukazu" i poslan u izgnanstvo u Tobolsk, gdje je proveo 15 godina..." (Jepifanov, c. o. 26.). To „raskrinkavanje" je sporno. Naime, dokumenti o tome ne postoje. Postoji medjutim dokument koji govori protiv

„raskrinkavanja“, jer Križanića pisari nigdje ne spominju pravim imenom. Sibirski pisari o njemu pišu kao „inozemcu Juriju, Ivanovom sinu, Serbeninu“ dok a računima tobolskog ureda vode Križanića kao „Serbjanin Jurij, Ivanov“; on sam još 1675, u zahvalnom pismu nadbiskupu Simeonu piše o sebi kao o „Jurku Serbljaninu“. Osim toga razlozi zbog kojih je Križanić poslan u progonstvo nigdje nisu službeno objelodanjeni. Sve tvrdnje i obrazlaganje da je to zbog špijunaže ostaju samo hipoteze. Iz službenih ruskih zapisa saznajemo samo to, da je 8. siječnja 1661. „inozemec Jurij, Ivanov sin, Serbenin“ po Gosudarevom naredjenju poslan u Tobolsk i da se tamo s njim ima „postupati kako valja“. U Moskvu je bio iz Tobolska poslan upit (u Moskvi je bio 25. kolovoza 1661.) što zapravo ima „inozemec Jurij“ u Tobolsku raditi. Iz Moskve je odgovoreno (17. prosinca 1661.) da tobolski uredi postupe prema svome nahodjenju. Godine 1676. dobija Križanić dozvolu da se vrati u Moskvu. Da li se to desilo na temelju sveopće amnestije ili na temelju nekog drugog razloga danas je teško utvrditi. U svibnju 1676. izdaje car naredjenje da se Križaniću za namirnice („prokormljenije“) isplati deset rubalja. U svibnju ili lipnju 1676. traži Križanić dozvolu za napuštanje Rusije. Ovdje mu opet P. P. Jepifanov zamjera što je ranije pisao caru da mu želi služiti a sada najednom želi iz Rusije. Uzmemmo li u obzir njegov petnaest godišnji boravak u Tobolsku onda tu nema mjesta zamjeranju. Osim toga on je star, iznemogao i bez novaca. Znamo na pr. da mu je 13. lipnja 1676. Artemon Sergejevič Matvejev isplatio „dlja jevo skudnosti“ — deset rubalja a pravi kršćanin, pun kršćanske dobrote i milosrdja, moskovski patrijarh dariva mu — jedan rubalj.

Tri puta moli uzalud Križanić cara da mu dozvoli napustiti Rusiju. Sve uzalud. U posljednjoj molbi, kaže P. P. Jepifanov: „... Križanić djelimično priznaje“ jer piše da je bio „rimskogo kostjela kanonik“ ... (Jepifanov, c. o. 26.). Jepifanov onda upozorava da niti ovo priznanje nije iskreno. Kako smo se uvjerili iz dokumenata papa ga i nije poslao kao misionara u Rusiju a pravi razlog progonstva u Tobolsk nisu navodili niti ruski uredi pa bi sada bilo naivno od Križanića cijelu stvar podgrijavati.

Oko Križanićevog puta iz Rusije barata P. P. Jepifanov sa žonglerskom vještinom „... medjutim, von Gabel je prevarom uvrstio Križanića u svoju pratnju i u listopadu 1677. prebacio ga preko granice ...“ (Jepifanov, c. o. 26.). Medjutim situacija se razvijala ovako: — 27. ožujka 1677. po „visočajšem“ naredjenju trebao je Križanić napustiti Moskvu 1. travnja. Križanić nije Moskvu napustio niti poslije 1. travnja 1677. Kao razlog se navodi kopnjenje snijega. Dne 3. travnja 1677. poslanik Danske von Gabel u njemački pisanom pismu moli cara da dozvoli Križaniću putovati s njim iz Rusije. Kao razlog navodi da bi Križanić umro od gladi a pored toga da je podanik rimskog carskog veličanstva koje je saveznik i prijatelj danskog kralja. Križaniću je bilo 5. travnja ponovo naredjeno da napusti Moskvu. I o ovo naredjenje se Križanić oglušio. Ponovno je 1. lipnja 1677. bio pozvan da napusti Moskvu ali nikakove represalije nisu bile protiv njega poduzimane

kada niti ovo naredjenje nije poslušao. Izgleda da je šutke bila pozitivno riješena von Gabelova molba. Da von Gabel nije „lažno i prevarom" uvrstio Križanića u spisak svoje pratnje svjedoči popis koji je 25. rujna 1677. godine von Gabel predao državnom tajniku Lopuhinu a u kome se kaže: „. . . undt der Pater Georgius Serbenin so ich um Gottes lohn bisz nach Wien in Österreich zu verschaffen angelobet . . .". Ovdje je potrebno još navesti i dokument ruskih ureda u kome se kaže: „. . . Taj Serbenin Jurij bio je pušten iz Moskve u tudjinu zajedno s poslanikom u 186. (1677.) godini u pravcu Pskova . . ." (Jagić, c. o. 189.).

O posljednjim godinama teškog života Jurija Križanića Jepifanov konstatira samo ono, što je još 1902. godine konstatirao Bjelokurov. A baš u tom periodu je nekoliko novih elementa. Križanić nije naime s von Gabelom putovao do Beča. Rim nije vidio. Križanić se zadržao u Vilnu i ovdje se zaredio i kao dominikanac dobio ime otac Augustin.

Što je Križanić radio od 1678. godine do 1681. nije poznato. Tek 10. ožujka 1682. Križanić piše da je papinom nunciju poslao svoje knjige (?). Te godine je izgleda i dominikanski kapitul počeo pretresati pitanje da li je otac Augustin zbilja misionar i da li je izaslanik Kongregacije i da li uopće ima pravo pisati traktate protiv šizmatika. U srpnju 1681. papin legat iz Varšave piše da su knjige oca Augustina priznane „ad fructum faciendum inter schismaticos" i da ih je moguće upotrijebiti „contra Graecorum errores et Moschovium fabulas". Istovremeno legat obavještava da je pisao provincijalu dominikanskog reda da oca Augustina pošalje u Varšavu. Provincijalu se nije žurilo. On na brojna Križanićeva pisanja odgovara prijetnjama. Tu se opet ispoljio onaj pravi Križanić. Nabavlja odijelo, bježi iz samostana da bi poslije ove afere ipak dobio dozvolu za put. Dne 25. listopada stoji pred legatom u Varšavi. Vijest o samovoljnom napuštanju samostana i kršenje discipline reda već je bilo u Varšavi poznato. Legat ga dočekuje: „. . . tace, non te possum audire, quia excommunicatus . . ." Naredjeno mu je da se vrati u samostan i tamo da se kaje za svoje grijehe. U siječnju 1682. papin legat obavještava provincijala dominikanskog reda da Križanić nije podesan za misionarski rad i da ga vraća u njegovu staru redovničku provinciju.

Ova odluka nije slomila Križanićevu vitalnost. Piše u Rim, Propagandi i spominje svoj pismeni (?) referat o Rusiji. Iz svega se vidi da nastoji za svaku cijenu u Rim. Kongregacija mu 9. svibnja 1682. dozvoljava put u Rim. Provincijal reda ga upozorava da mu dozvolu za put može dati samo general dominikanskog reda u Rimu. Križanić se obratio i na generala reda, koji mu odgovara da može o svemu poslati pismeni izvještaj u Rim. Vrata Vatikana su za njega zatvorena.

O Križanićevoj smrti saznajemo samo iz kratke konstatacije autora knjige Noord en Ost Tartarven (1692.) Witsena, koji je o Križaniću napisao: „. . . Monik Krizanicz, die onder de Poolsche benden in het beleg voor Weenen onlags is gesneuvelt . . ." (Jagić, c. o. 201.).

Križanićeve biografe — A. L. Goldberga, B. D. Dacjuka i S. V. Bahrušina napada P. P. Jepifanov zbog toga što stalno pripominju samo njegovu „Politiku" a o njegovim vjerskim i filozofskim traktatima (iz kojih je po Jepifanovu očigledna prava suština Križanića) ništa ne govore pa tako on, P. P. Jepifanov, svim tim radovima Jurija Križanića posvećuje — devet redaka.

Prvi ozbiljniji Križanićev rad bio je napisan oko 1648—1658. godine, t. j. u vrijeme izmedju prvog i drugog Križanićevog puta u Rusiju. U naučnoj literaturi ustalio se naziv koji je djelu dao P. Pierling *Bibliotheca Schismaticorum*. Ovaj rad kao i veliki dio ostalih radova nije dovršen. Impuls za ovo djelo dala je Križaniću ruska t. zv. Kirilova knjiga koja je bila sa strane Rusa polemika sa Rimom. Križanić svoj odgovor piše latinski, nabraja pojedine grčke i ruske autore i polemizira o primatu pape i o Duhu svetom.

O *Putnom opisaniu ot Lewówa do Moskwi* već smo govorili. Imalo je dvije dopune — *Bezside ko Czirkasom* i *Usmotrenie o Carskom Weliczestwu.* Osim toga, iste, 1658. godine napisano je i *Serbsko pismo.* Sva tri rada pisana su latinicom, specijalnom mješavinom rusko-hrvatskog jezika.

Prvi rad napisan u progonstvu *Objasnenje vivodno o pismě Slověnskom* bio je završen 8. kolovoza 1661. godine a napisan je ćirilicom (ruskom azbukom). To je dakle jedini rad koji je bio u vezi sa Križanićevim poslom koji je dobio u Moskvi. Cijeli rad nije zapravo gramatika u pravom smislu te riječi. Prije bi se moglo govoriti da je to neka vrsta pripremnog posla za pisanje prave gramatike. Ovdje Križanić odviše smjelo posiže za reformama u oblasti ortografije, zavodi u ćirilici „j", što mu se ne svidja to iz gramatike briše a svemu su krivi Grci, Nijemci i Poljaci. O akcentuaciji tvrdi da se najbolje sačuvala u Hrvatskoj.

Odmah poslije dolaska u Tobolsk počinje Križanić pripremati svoj rad o ruskoj historiji. Rad je bio-robijaški. Sam bez kontakta sa kulturnom sredinom, bez i najprimitivnijih naučnih pomagala i literature, primoran je pouzdati se u svoju memoriju. Kada je ovu svoju kompilaciju završio napisao je: „. . . Bogu chwala 1662. ianuara 8 deny . . .".

De arte bene moriendi njegov je dalji rad (neoriginalan kao i prethodni). O ovom radu teško je tvrditi da li je bio napisan još u Beču (1650) ili tek u Tobolsku (1663.). Cijeli traktat pisan je na temelju Bellarmina i uperen je protiv šizmatika. (Još iz Beča 1650. pisao je sekretaru Kongregacije da bilo potrebno napisati nešto „. . . ordine Bellarminiano metodo scholastico . . .").

Još 1876. godine Dj. Daničić je u Radu, knj. XVI. dao ocjenu Križanićeva djela *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku.* Strogo, pedantno, red po red, Daničić je Križaniću negirao svaku filološku naobrazbu. „. . . I dok su ga tako filolozi izopćili iz nauke i proglasili političarem, političari vide u njemu fantastičnog lingvistu . . ."[7]) Nije potrebno napominjati da je Križanić to pisao u XVII. st. bez normalnog i uobičajenog naučnog pomoćnog materijala i da je unatoč svih nedostatak ipak prvi hrvatski lingvistički komparatist. Realnije

---

[7]) M. Krleža, *Eseji I,* Zagreb 1933, 71—91.

je dakle upozoriti na njegovu glavnu manu a to je njegov princip po kome gramatičar ima pravo izbaciti iz gramatike sve ono što ne odgovara njegovim, apriori postavljenim, zahtjevima i principima.

Kada je koncem 1665. godine poslao svoju „Gramatiku“ iz Tobolska u Moskvu, započinje ovaj neumorni sibirski sužanj pisati *De providentia Dei sive de causis victoriarum et cladium hoc est prospero et de infelici statu Reipublicae.* Latinski pisani rukopis završen od prilike 1667. u mnogom dopunjuje Politiku. Što je Križanić želio postići ovim radom vrlo je teško reći. Napisan je latinski i posvećen mladom carevicu, koji i kad bi ga mogao pročitati teško da bi ga poslušao. To je naime oštra kritika ruskog imperija, takova, da mnogo kasnije P. Beszonov neke partije nije radije niti prevodio na ruski.

Oko 1667. godine napisao je Križanić *Ob svetom kreščeniju* — ćirilicom (azbukom) koja je daleko konzervativnija od one kojom je napisana „Gramatika“. Ovdje izgleda, poslije savjeta političkih i ekonomičkih u „Politici“, pristupa Križanić pitanjima razmimoilaženja obiju vjera. Ton je oštriji, polemika je vodjena nekompromisno, borbeno i ortodoksno. Križanić svuda nastoji svoju simpatiju i ljubav prema Rusiji dovesti u sklad sa svojim katolicizmom. Medjutim, kada se imalo riješiti konkretno i principijelno pitanje, onda je on svuda forsirao kao primarno svoje, katoličko uvjerenje. Svuda pobjedjuje „rimski drill“ jer premda je Križanić prerastao okvir svetih otaca ipak se on u cijelu njegovu fizionomiju duboko urezao i svuda ostavlja svoj trag. Svi njegovi vjerski nazori, mnogo puta slobodniji i smjeliji nego što bi se moglo očekivati od jednog pitomca Vatikana — ipak se kreću u relacijama sv. Augustin — Bellarmin.

Tumačenje proročanstvi bilo je napisano oko 1674. godine a to je samo dalji dokaz o Križanićevom obolu svome vremenu. On je dijete svoga vremena koje pored raznih ekonomskih savjeta na jednoj strani istovremeno na drugoj strani manipulira sa cijelim onim jezuitskim aparatom predskazanja, proročanstava i zastrašivanja vjernika. Sva su carstva, kaže Križanić, prema proročanstvima, bila kratkotrajna, samo je carstvo božje vječno. Ako Rusija ne želi propasti mora se spojiti sa carstvom božjim u Rimu.

Obličenije na Solověčeskuju čelobitnu (oko 1675.) je važno po tome što ovdje Križanić prvi put piše nešto o sebi i kaže da je Jurko Križanić „prezvanijem“ Serbljanin, koji: „. . . što se tiče rimske jeresije, ja nisam tako tvrd latinjanin, da ne bih rad i gotov bio pričestiti se od jereja (svećenika) svete moskovske crkve, samo kad bi me htjeli primiti bez krštenja . . .“ (Jagić, c. o. 166.). Ilustracije radi (jer na stvari ništa ne mijenja) spomenimo samo izjavu bivšeg profesora pravoslavne duhovne akademije Smirnova: „. . . U našoj polemičkoj literaturi protiv raskola jedinstvena je pojava, da rimski katolik ratuje protiv raskolnika u korist pravoslavne crkve . . .“.

Iz ovoga opet vidimo Križanića onakovog kakav je uvijek bio. Pun najfantastičnijih kombinacija na koje nije mogla pristati ni jedna od zaraćenih strana.

Svoj testament *Smertnyj razrjad* napisao je 1675. godine i tu vidimo da nije imao niti trenutak mira, jer saznajemo da je napisao nešto o trgovini sa Kinom- *(O Kitajskom torgu.)*. Inače iz testamenta saznajemo o neki daljim Križanićevim mislima kako bi trebalo postupati poslije one tako malene satisfakcije koju je on lično ali indirektno dobio poslije moskovskog crkvenog sabora, koji je odstranio zahtjev ponovnog krštenja za inovjerca kad prima pravoslavlje. Na koncu oporuke kaže Križanić: „. . . Se jaž několiko beséd sostavih ko vsemu světlomu ruskomu narodu, imiže vědomo činju vsego svojego nužnogo (ubogoga) života tečenije i dělo, da po mojoj smerti vsěm vam budet vědomo, a ne bez vašija mnogija poljzy . . .".

Najveće, opet nedovršeno, djelo Jurija Križanića je *Politika* ili kako ga je on sam nazvao *Razgovori ob vladateljstvu* (1663.—1666.) Politika ima mjestimično karakter dijaloga, pisana je mješavinom latinskog, ruskog, hrvatskog i crkvenoslovenskog jezika. Svojim karakterom to je enciklopedija onoga vremena.

I baš Politika je to djelo na temelju kojega P. P. Jepifanov „ruši" sve radove Križanića a da pri tome zaboravlja da je i ona, Politika, — torzo. Po Jagiću je odnos objelodanjenog dijela prema neobjelodanjenom dvije trećine prema jednoj. Jepifanov ne nalazi ništa pozitivnog na ovom radu, premda je još 1947. član Akademije nauka SSSR V. I. Pičeta pisao: „. . . S ljubavlju i sa bolom otkriva Križanić nedostatke u organizaciji ruske države. Kada je predlagao svoja poboljšanja za odstranjenje nedostataka Križanić nije primjetio a niti je mogao primjetiti i osjetiti puls društveno-političkog života Rusije, koji je tako karakterističan za Rusiju XVII. stoljeća a koji je bio u znaku žilavog i upornog traženja izlaska iz političke, ekonomske i kulturne zaostalosti zemlje. Ne stagnacija već stremljenje naprijed — to je karakteristično za Rusiju XVII. stoljeća. To ali Križanić nije osjetio (primjetio) . . ." (V. I. Pičeta, c. o. 240.).

U ovom citiranom Pičetinom radu nalazimo i njegovu otvorenu kritiku kako svoga tako i pogrešnog nazora S. Bahrušina — kada su obojica karakterizirali Križanića kao „prethodnika" prosvećenog apsolutizma, bazirajući svoje tvrdnje izgleda na onom dijelu Križanićevog rada gdje je Križanić pisao: „. . . I dlja radi togo: kako jesmo prijali, tako žadajem i obderžati kraljevstvo sije v nerazerveniu, i v celosti . . . i za to ne chočem v nem terpet nikakovych nezakonnych knjazev ni imenitych ljudej: koim čuž ne bismo my byli čest i oblasti darovali . . .".

Ako je ranije Pičeta smatrao Križanića „prethodnikom" prosvećenog apsolutizma pa taj svoj stav kasnije ispravio i promijenio, onda je P. P. Jepifanov već po zakonu negacije svega što se tiče Križanića na suprotnom polu. Tako Jepifanov (c. o. 30.) napada Križanića kao propagatora d e c e n t r a l i z m a i zagovornika feudalističke samovolje, kao reprezentanta boljara. Pri tome prelazi preko onog dijela „Politike" u kome Križanić piše: „. . . a u Ljahov kuliko vlastelev, tuliko kralev; kuliko plemljanov, tuliko tiranov i sudcev i mučitelev. Vsjaki možet svoego kmeta umorit i ob tom nitko ne sprašaet i ne

kaznit. Ljehi propovjedajut tamo bit voljnost (slobodu) gdje est vsjem vse voljno..." (Kukuljević, c. o. 60.).

Potrebno je naglasiti da Križanića ne treba smatrati ni „genijalnim misliocem XVII. stoljeća" no tim manje valja ga smatrati „špijunom Vatikana". Križanić je bio „produkt svoga vremena" za koga je i uvijek oprezni Antun Barac rekao: „... U vrijeme, kada je Hrvatska bila rastrgana, on je dobro vidio, kakva nam opasnost prijeti od Turaka, ali je isto tako dobro uočio otrov, koji medju nas dolazi sa zapada i rastače nam krv. I prvi je svijesno iznio misao o jedinstvu i značenju slavenstva. Križanića nisu razumjeli ni u Rusiji ni u Hrvatskoj...".[8]) Za Rim je on „cervello torbido e stravagante", Moskva u njemu vidi opasna stranca i špijuna.

U nazorima Križanića je dosta velika labilnost. Od najnaprednijih nazora pa sve do one prave jezuitske skolastike i poslednjeg suda. Ali glavna misao svog njegovog djelovanja bilo je jedinstvo Slavena i pomirenje Rusije i Rima koje je kasnije potčinio jedinstvu Slavena. Punim pravom onda povlači M. Krleža paralelu izmedju Flaciusa Illyricusa i Jurija Križanića, koji je smatrao da su „... Slaveni jedan narod jer govore jednim jezikom, a crkveni raskol može se nadmostiti ujedinjenjem istočne i zapadne crkve. Slovenski narod ujedinjen u jednoj univerzalnoj ckrvi oborit će protestantski sjever i germansku prevlast; oborit će Stambul i osloboditi se mongolske okupacije, savladati vizantijsku crkvenu supremaciju i grčku hegemoniju, te poživjeti svojim slobodnim i suverenim životom..." (c. o. 79.).

To je suština, bit i srž cijelog Križanićevog djelovanja.

Miroslav Kvapil (Praha)

---

[8]) A. Barac, *Čitanka za niže razrede srednjih škola*, Zagreb 1946, 226—227.

O významu maďarské literatury pro literatury slovanské

Julius Dolanský (Praha)

Žijeme ve veliké a slavné době, kdy všecky naše země lidových demokracií bojují po boku Sovětského svazu za trvalý mír na celém světě. Už dávno vyhledáváme a posilujeme všecko, co nás navzájem spojuje a co ještě více prohlubuje a upevňuje naše vzájemné přátelství. Důležitý úkol tu připadá v oblasti kulturního života zejména literatuře. Vykonali jsme ve všech našich zemích za posledních deset let mnoho užitečné badatelské práce, abychom podrobněji a podle historické pravdy objasnili, co pro nás znamenala a znamená kvetoucí kultura ruská a zvláště její rozkvět za sovětské epochy. Je čas, abychom se hlouběji zamysleli také nad otázkou: Jaký byl a je vztah mezi literaturami našich národů, mezi slovanskými literaturami střední Evropy a mezi literaturou maďarskou?

Přiznejme si otevřeně: Až do nedávna bychom se byli mohli sotva odvážit na takovouto otázku. Bylo téměř jisté, že odpověď na ni by byla zakalena šovinistickými vášněmi buržoasního nacionalismu s nejrůznějších stran. I naše věda o literatuře jím byla proniknuta a prosáknuta. Po několik generací rozdmýchávala vládnoucí buržoasie mezi našimi národy nepřátelství, nedůvěru a nedůtklivost. Málo bylo tehdy těch, kteří se uměli povznést nad propastné rozpory, vyvolávané i ve vztahu mezi národy kapitalistickým řádem. Musel nejdříve zvítězit ve všech našich zemích pracující lid v čele s dělnickou třídou, aby se zjevila i v dějinách našich vzájemných styků skutečnost a pravda. Také za to, že smíme dnes tuto pravdu hledat, objevovat a hlásat, děkujeme především vítěznému lidu všech našich národů. Děkujeme neocenitelné pomoci Sovětského svazu v našem společném boji za svobodu. A děkujeme marxismu-leninismu, že nás naučil, jak osvětlovat vzájemné vztahy mezi národy na opravdu vědeckém základě, v duchu proletářského internacionalismu na prospěch a štěstí všech lidí dobré vůle.

Není nejmenší pochyby, že styky mezi našimi literaturami existovaly od pradávna. Naše slavistika se doposud zaměřovala většinou jenom na výzkum t. zv. literární vzájemnosti mezi slovanskými národy. Dosti pozornosti bylo věnováno i na objasnění vzájemných vztahů mezi slovanskými literaturami a literaturou německou, po případě literární tvorbou ostatních národů západní Evropy, Italie i Skandinavie. Ale málo máme dosud badatelských prací, které by zkoumaly soustavně oblast literárních styků slovansko-ma-

ďarských. A přece se rozumí samo sebou, že takové vztahy mezi námi byly a musí být proto studovány.

Už z postavení Maďarska ve středu Podunají vyplývá, že maďarská kultura měla živý vztah ke kulturám ostatních evropských zemí, počítajíc v to i nejbližší sousedy: kromě Němců a Rumunů slovanské národy; na severu v bezprostředním sousedství Slováky a Ukrajince, o něco dále Rusy, Poláky a Čechy; na jihu Charváty a Srby, o kus dále Slovince a Bulhary. Obsáhnout celý tento široký komplex vzájemných kulturních styků po všech stránkách, vyžádá si spojeného úsilí mnoha speciálních badatelů. Omezme se prozatím aspoň na několik základních poznámek, které se pokusí přehledně shrnout naše dosavadní vědomosti. Materiál je všude tak bohatý, že ho nelze ani zdaleka vyčerpat.

Studium vzájemných styků má vždycky dvě stránky. Ptáme se jednak v každé literatuře, co jsme od jiných přijímali. Druhá je otázka, co jsme jiným dávali. Nepřísluší nám ze slovanských zemí posuzovat, jak se odrazil ve vývoji maďarské literatury její vztah — ať kladný nebo záporný — k literární tvorbě slovanských národů a především k veliké literatuře ruské. Ale pokusme se aspoň naznačit, co znamenala pro naše slovanské literatury svérázná a samorostlá, bojovná a pokroková literatura maďarská. Jak a kdy působila díla maďarských spisovatelů a básníků na slovesné tvůrce především v nejbližším sousedství, u Čechů a Slováků, u Charvátů a Srbů?

Budiž předem řečeno, že naše vzájemné styky i v literatuře byly vždycky nejživější a nejplodnější v těch epochách naší národní historie, kdy šlo o společný boj lidu všech našich zemí proti společnému nepříteli nebo o společné či obdobné zájmy. Teritoriální oblast maďarského jazyka a maďarského lidu nebyla nikdy uzavřena od ostatního okolního světa tak neprodyšně, aby nedocházelo ke stykům se sousedy. Žádná země nevisí ve vzduchoprázdnu, ale je naopak spjata bezpočtem hospodářských, politických a kulturních svazků se svým okolím. Všecky země střední Evropy prožívaly přibližně stejný vývoj od prvobytně pospolného řádu k feudalismu, od feudalismu ke kapitalismu a odtud za našich časů k socialismu a komunismu. Všecky byly nejednou ohroženy týmž vnějším nepřítelem, ať šlo o tatarské vpády a tureckou invasi, nebo o staletou nadvládu Habsburků či o hitlerovský fašismus před nedávnem. V každé z našich zemí se vytvořily poměry za dané epochy ovšem podle domácích, specifických podmínek. A každá z našich zemí bojovala i proti společnému vnějšímu nepříteli svými prostředky. Ale i když přihlížíme co nejúzkostlivěji k osobitému svérázu každého z našich národních společenství, přece najdeme po každé bezpočet dokladů, kdy náš lid reagoval celkem stejně nebo podobně na veliké vzrušující události. Podoboně nebo stejně na ně odpovídala také literatura. A tehdy také přijímaly od maďarských spisovatelů nejeden plodný podnět i naše literatury slovanské. Mají proto naše vzájemné literární styky téměř vesměs vysloveně pokrokový ráz. Pomáhaly rozvíjet nejenom naši literární kulturu. Přispívaly i k boji všeho našeho lidu za svobodu proti jakýmkoliv utlačovatelům.

V tisíciletých dějinách vzájemných styků mezi našimi zeměmi zůstává prozatím nejméně jasným nejstarší období naší kulturní historie: slovansko-maďarské literární vztahy za raného feudalismu. Jak známo, staré ruské letopisy a především t. zv. letopis Nestorův podávají mnoho zpráv o „Uhřích“ už od sklonku 9. století, kdy podle „Pověsti vremennych let“ táhli Uhři r. 898 kolem Kyjeva od východu na západ do země, která se potom nazývala Uherská. Letopisec připomíná uherské boje proti Slovanům, proti Simeonovu Bulharsku i výpravy proti Byzanci už v první polovině 10. věku. Ale brzy potom se dozvídáme také o přátelských vztazích mezi Kyjevskou Rusí a Uhrami. R. 969 si pochvaloval kníže Svjatoslav, že do města Perejaslavce na Dunaji se scházejí „všecka bohatství“: mimo jiné „z Čech a z Uher stříbro a koně“. Podle svědectví ruského letopisce z r. 996 žil také legendární kníže Vladimír „s knížaty okolními v pokoji: s Boleslavem Ladským (t. j. Polským), i se Štěpánem Uherským, i s Oldřichem Českým, a byl pokoj mezi nimi i láska“. Jeden z Vladimírových synů Boris, zavražděný od bratra Svjatopolka a prohlášený potom za světce, měl sluhu Georgije, který byl „rodem z Uherské země a Boris ho velmi miloval“. Tento uherský rodák Georgij byl přímo jeho „miláčkem“ a nasadil vlastní život, aby Borise zachránil. I Vladimírův syn Svjatoslav, po matce Čech, prchal před „bezbožným a zlým“ bratrovrahem Svjatopolkem do Uher, „k hoře Uherské“. Před koncem 11. století zuřily boje (r. 1097 a 1099) také mezi ruskými a uherskými feudály. Pověst o slavné výpravě Vladimíra Monomacha a jeho bratra Svjatopolka proti Polovcům r. 1111 pronikla „do všech krajin dalekých, totiž k Řekům, i Uhrům, i Lechům i Čechům, až i do Říma“. Ale ruské letopisy vědí také o dalších radostných a přátelských stycích mezi Kyjevskou Rusí a Uhrami. Hned na počátku 12. století (r. 1104) se provdala dcera knížete Svjatopolka Predslava „do Uher za kralovice“. A o pár let později (r. 1112) se stala její sestřenka Eufimija Vladimirovna manželkou uherského krále Kolomana.

To všecko víme už z ruské „Pověsti vremennych let“. I po Nestorovi zaznamenávali ruští letopisci množství správ o vzájemných politických a hospodářských stycích mezi ruskou zemí a Uhrami. Stejně tak bychom mohli citoval staré kroniky české, polské a jihoslovanské. Všude najdeme nepřeberné bohatství dokladů o vztazích Uher k okolním slovanským zemím už za raného feudalismu. Což nevzpomínáme společně my Čechové a Maďaři na pražského biskupa Vojtěcha, který pokřtil (r. 984) v Ostřihomě Geysova syna Štěpána, pozdějšího prvního „apoštolského krále“ středověkých Uher? Což nebylo připojeno ještě za jeho života k Uhrám Slovensko (1031)? A kolik vzrušených událostí k nám promlouvá z konce 11. století a z počátku 12. věku, kdy se moc uherských králů šířila stále jistěji směrem na jih, do Charvátska! Trvale se zapsala do charvátských dějin na jejich osudovém přelomu už sestra uherského krále Ladislava Jelena, pověstná „kraljica lepa“, provdaná za slabošského Zvonimira. Od samého počátku 12. století (od r. 1102), když vymřeli charvátští vladaři z domácích dy-

nastií, stalo se Charvátsko víc než na osm set let součástí zemí „koruny svatoštěpánské“, podobně jako předtím už Slovensko a Zakarpatská Ukrajina.

Státní formace raného feudalismu daly tak na dlouhou dobu pevný základ i pro výměnu kulturních statků mezi zeměmi střední Evropy. Dnes už ovšem dobře víme, komu sloužila všecka ta kultura i literatura z prvních století našich dějin. Pokud ji známe z písemných památek — nejvíce latinských, směřovala vesměs k podpoře vládnoucího feudálního panstva, ať šlechty nebo církve. Měla vyhraněně třídní ráz. Zůstala provždycky cizí lidu, třebas vyrůstala z jeho práce a z jeho mozolů. Nerozuměl jí a nepřijímal ji za svou ani lid maďarský, ani slovanský lid v Uhrách, lid Charvátska, Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny. Všichni měli stejně daleko k bohatým klášterům a k pyšným panským sídlům. Ale bude přece společným úkolem naší literární vědy, abychom znovu prozkoumali i tuto nejstarší literaturu, psanou latinsky. Není nejmenší pochyby, že se v ní najde leckteré místo, svědčící o vzájemných literárních stycích za feudalismu. Což nepoužívala církev pro své účely legend o týchž světcích? Mnoho legend bylo vytvářeno ze stejného motivického fondu a pomocí podobných nebo týchž tvárných postupů. Podobně tomu bylo i s t. zv. světskou literaturou. Bude třeba znovu osvětlit naše staré kroniky, právní spisy a ostatní památky. Zaujme nás v nich nejenom materiál o vzájemných vztazích. Všimneme si zvláště takových dokladů, z kterých je zřejmo, jak na sebe přímo působila latinská literatura jedné země na druhou: ve formě zpracování literárních námětů, v jejich výběru i celkovém pojetí.

Totéž platí — a ještě ve zvýšené míře — o našich literaturách za rozkvětu feudalismu. Vzájemné hospodářské, politické a kulturní styky Uher se sousedními státy se ještě více upevnily a rozšířily. Uherské dynastie Arpádovců i Anjouovců byly spjaty mnohonásobnými svazky příbuzenství s českými Přemyslovci, s polskými Piastovci a ruskými Rjurikovci ze západních ruských oblastí. Vladaři z rodu Lucemburků, Jagiellonců a nakonec z Habsburků rozprostřeli svou moc od 14. věku nad celou střední Evropou na několik století. Není myslitelné, aby se toto dlouhodobé soužití našich zemí, i když nebylo vždycky trvalé a životně organické, neodrazilo více nebo méně výrazně také v našich literaturách. Rozumí se, že při studiu těchto vzájemných styků za rozkvětu feudalismu připadá hlavní slovo historikům. Do jejich oboru patří nepřeberný materiál o tom, jak se utvářely vzájemné vztahy mezi feudály uherskými, českými, polskými, ruskými, charvátskými a srbskými. Prostý lid všech našich zemí vždycky jenom doplácel na jejich třídní zájmy a rozmary. Ať šlo o válečná tažení a výbojně loupeživé výpravy, nebo na druhé straně zase o dynastické sňatky a smlouvy o „věčném přátelství“, které se brzy potom znovu porušovalo, či ať proti sobě osnovali feudálové nejrůznějšími intriky až po krvavé zločiny, o všem tom máme v průběhu věků bezpočet zpráv. Do oblasti literární

historie náležejí jenom potud, pokud o nich čteme v kronikách nebo v jiných psaných památkách.

Ale málo pozornosti jsme dosud věnovali tomu, jak na sebe působily už za feudálního středověku navzájem literatura na literaturu. Nemyslím jenom na typicky středověká literární díla, která se vyskytují téměř ve všech evropských zemích, jako byla veršovaná legenda o svaté Kateřině, nebo povídka o Alexiovi, „člověku božím“, nebo prozaický román o Barlaamu a Josafatovi. Máme je stejně v maďarské literatuře, jako ve všech větších literaturách slovanských i v jižní a západní Evropě. Pomáhali si už tu nějak navzájem jejich autoři? Naše literární věda tu doposud téměř vůbec nepřihlížela k možným souvislostem s maďarským prostředím; a naopak.

Daleko důležitější je průzkum vzájemné spolupráce tam, kde se literatura a kultura vůbec už začala i uvnitř feudálního řádu uvolňovat z naprosté služebnosti vládnoucím třídám. Sovětští literární historikové a zejména průkopnické studie D. S. Lichačeva přesvědčivě ukázali, jak je třeba ostře odlišovat už v literárním vývoji dávných epoch třídní protiklady. Dlouho využívaly a zneužívaly písma a literatury vůbec jenom panské třídy pro své vlastní účely. Lidu zůstávala z největší části jenom ústní slovesnost, folklor.

V písních a pověstech, v pohádkách a povídkách, šířených ústním podáním, vyjadřoval lid všech zemí už od časů prvobytně pospolného řádu svoje myšlenky a názory, radosti a bolesti. Bohatou ústní slovesnost měl od pradávna také maďarský lid, podobně jako slovanský lid ze všech sousedních zemí. Je známo, jaké stanovisko zaujímal k této lidové tradici už ve 12. století za krále Bely II. proslulý Anonymus v „De Gesta Hungarorum“. Ani přes největší odpor šlechty a církve se nepodařilo vyhladit z paměti lidu starobylé písně a pohádky. Maďarské i slovanské lidové písně žily dál a po celá staletí se navzájem prolínaly. Nebyly jistě žádnou výjimkou takové doklady pro vzájemné vztahy mezi naší lidovou slovesností, jaké zaznamenal ještě počátkem 16. věku kremnický notář J. Kreusl v taneční písni z maďarsko-slovenského prostředí nebo Filip Pominocky ve zlomku lidové písně, která dává tušit polsko-maďarskou blízkost. Lidová píseň pronikala i ke dvorům králů a působila na dvorskou poesii. Na uherský královský dvůr přicházeli často také slovanští pěvci, aby závodili se svými maďarskými druhy, mistry písně, jako byli Regös, Csiper, Szombat a j. Škoda, že se nám podaří sotva kdy zjistit, jak na sebe navzájem působili a čemu se od sebe navzájem naučili ve volbě námětů a jejich ztvárnění.

Nezamyslili jsme se dosud hlouběji nad otázkou, jak se v našich literaturách odrazila veliká lidová hnutí na sklonku středověku. Mělo v maďarském písemnictví nějaký ohlas jihoslovanské bogomilství, které se tak pronikavě vrylo do vývoje charvátské literatury v Bosně? Že nezůstala bez odezvy v Uhrách česká husitská revoluce, je mimo jakoukoli pochybnost. Nové výzkumy profesora Tibora Kardose znovu potvrzují, že na př. i maďarský překlad bible souvisel s českým husitským hnutím. Do popředí vy-

stupují také maďarské vztahy k polským ariánům. Málo zato doposud víme, jak odpovídaly naše literatury na veliká selská povstání. Jak si navzájem pomšimli naši spisovatelé nebo kronikáři hrdinských postav lidových vůdců, Jiřího Dózsy na začátku 16. století a Matije Gubce na konci téhož věku? Zůstala po nich nějaká stopa aspoň v lidových písních?

Na daleko pevnější půdě už se naproti tomu ocítáme ve vzájemném vztahu našich literatur ke společnému boji proti Turkům. Turecká thematika tvořila po několik století jednu z nejvýznačnějších složek u spisovatelů ve všech zemích střední a východní Evropy, ohrožených dobyvatelskou expansí islámu. Uhrám připadla v bojích proti Turkům obzvlášť vynikající úloha. Není divu, že i množství jihoslovanských a bulharských lidových písní opěvovalo junácké činy Jana Hunyadiho, legendárního „Ugrina Janka vojevody", „Janka od Sibinje" nebo „Janka Sibinjanina". Stejně se zachovalo v paměti lidu i jméno nešťastného krále Vladislava III., poraženého v bitvě u Varny, právě tak jako jména obou Hunyadových synů Ladislava a Matyáše Korvína. V srbocharvátských lidových písních zastiňoval tyto uherské hrdiny jedině jejich krajan, Hunyadův synovec bán Sekula, junák z bitvy na Kosovu (1448).

Rozumí se, že nikde tu nešlo o literární ohlasy, nýbrž o přímý odraz velikých dějinných událostí za maďarské účasti. Ale staleté boje proti Turkům vytvořily také rozsáhlou literaturu, kde se vypravování o tureckých dobyvatelích přenášelo ze země do země. Jsme teprve na počátku výzkumů, jak reagovaly naše literatury na turecké nebezpečí. Už nyní je zřejmé, že existovaly nesčetné vztahy mezi protitureckou thematikou ve všech slovanských zemích i v Uhrách. Boje proti tureckým okupantům nebyly jenom věcí vládnoucích feudálů. Měly živý ohlas i v nejširších lidových vrstvách. Vladaři i církev jich ovšem nejednou zneužívali pro své zájmy. Ale do válek proti Turkům byl verbován prostý lid. Proti Turkům válčili stejně Habsburkové jako uherská šlechta. V odporu k Turkům se sbližovaly s Uhrami nejenom všechny jihoslovanské a české země, ale také Polsko. Maďarsko-polské styky se ještě prohloubily, když se stal polským králem sedmihradský vévoda Štěpán Báthory (1575—86). Není nejmenší pochyby, že za takových okolností úzce spolu souvisely také všechny naše literatury v protitureckých námětech. Nevšimli jsme si dosud náležitě, kde a čím obohatila maďarská literatura tuto společnou pokladnici. Ale na vrcholu vývoje září už skvělý epos Nikoly Zrinského „Siréna Jaderského moře" („Adriai tengernek Syrénáia", 1651), kterou brzy potom (r. 1660) převedl do charvátštiny Nikolův bratr Petar Zrinski jako „Adrianskoga mora Sirenu". Téměř sto let po pádu Sigetu oslavila tak společně maďarská i charvátská literatura v díle obou bratří Zrinských památku sigetských hrdinů, padlých v boji proti Turkům.

Tehdy si už ovšem dávno vytvořila kvetoucí kultura renesance a humanismu širokou základnu pro vzájemné literární styky ve všech středoevropských zemích. Čím více se přiostřovaly třídní rozpory ve feudálním

řádu, tím pronikavěji zasahovaly i do jeho ideologické nadstavby, představované po dlouhá staletí vševládnou církví. Nad otřesenými základy středověké společnosti praskala stále povážlivěji také dosavadní umělá klenba. Spory o náboženství, boj reformace proti Římu a nový nástup protireformace překračoval důsledně hranice feudálních států. Zmítala se jím celá střední Evropa. Jedním z nejúčinnějších agitačních prostředků se stala literatura, podporovaná epochálním vynálezem techniky, mechanickou výrobou knih pomocí knihtisku.

Také tu měly Uhry a maďarská literatura významné místo pro literární styky s okolními zeměmi. Některé z prvních maďarských knih byly sice tištěny v polském Krakově, jako vůbec býval Krakov živým ohniskem kulturní spolupráce. Ale Uhry a maďarská literatura humanismu a renesance připoutávaly stále více pozornost. Známé dílo maďarského soukromého práva z dob feudalismu, „Decretum Tripartitum“ od Štěpána Werböczyho přeložil brzy po tom, co bylo převedeno z latiny do maďarštiny, Charvát Ivan Pergošić. Jeho překlad se stal památný tím, že spojoval po jazykové stránce už kajkavský dialekt se štokavským nářečím a razil tak cestu k jednotě spisovného srbocharvátského jazyka. O geniálním básníkovi druhé poloviny 16. století Bálintu Balassovi je obecně známo, že měl blízko k slovanskému světu. Navštívil na svých cestách nejenom Varšavu, ale uměl také polsky, slovensky a ukrajinsky. Leccos z lidových písní jeho slovenských a ukrajinských nevolníků zaznělo i v jeho vlastních verších. Působila Balassova mistrovská lyrika na jeho slovanské vrstevníky? I sem bude třeba zaměřit výzkum.

Nepokusili jsme se dosud probádat spleť nesčetných literárních vztahů mezi našimi zeměmi v bouřlivém 16. a 17. století, kdy se navzájem utkávaly a potýkaly v oblasti literatury nejrůznější protichůdné zájmy a směry, od humanismu a renesance až k baroku, od reformace k protireformaci, živeny rostoucími boji za svobodu proti feudálnímu panstvu i proti Turkům. Neukázali jsme dosud, jak se navzájem v našich literaturách odrazily ani tak vzrušující historické události, jako byla protihabsburská povstání Štěpána Bocskaye a Gábora Bethlena, naše katastrofa na Bílé hoře a válka třicetiletá, charvátský odboj Petra Zrinského a Franjo Krsto Frankopana proti Habsburkům, vedený po boku maďarských magnátů v čele s Rákóczym, Thökölym, Nádasdym a Wesselényim, i další osvobozenecké boje Emericha Thökölyho až k slavnému povstání Ference Rákóczyho na začátku 18. věku.

Z těchto těžkých časů, kdy se šířila střední i přilehlou východní Evropou „potopa“ krve a kdy se bojovalo „ohněm i mečem“ (podle známých slov Henryka Sienkiewicze), vyvstává před námi v historii našich vzájemných literárních styků těsně po westfálském míru jako krátká mezihra čtyřletý pobyt J. A. Komenského v Šaryšském Potoku v Uhrách. Veliký učitel národů snil tu navzdory bouřlivé době na pohostinném dvoře knížete Zikmunda Rákóczyho dál o štěstí lidstva. Ne nadarmo vznikl právě zde v Uhrách

jeho spis „Gentis felicitas“ s obrazem dobrého a osvíceného vladaře. Bude třeba ještě podrobněji objasnit, jaký význam měla i pro Komenského tehdejší maďarská literatura a bezprostřední styk s Uhrami. A stojí zároveň za povšimnutí, že právě v Šaryšském Potoku nabyl tehdy svého vzdělání i jeden z největších maďarských básníků 17. věku, mladý Štěpán Gyöngyösi, jehož historické eposy nejednou připomínají svou povahou obdobné skladby jeho polských vrstevníků Samuela Twardowského, Wacława Potockého a Wesp. Kochowského. Věděli o sobě tito poeti a tušili, jak jsou si v lecčems blízcí?

Také bohatá charvátská literatura této doby měla nejeden vztah k Uhrám a k maďarským námětům. Z následovníků slavného Ivana Gunduliće byl to na přechodu od renesance k baroku zejména plodný dramatik Junije Palmotić, který spojil svou Captislavu, hrdinku stejnojmenné hry a dceru dubrovnického krále Krunoslava, s vybájeným uherským králem Gradimirem. Bez souvislosti s rozbouřenými poměry v tehdejších Uhrách si nelze vyložit ani svérázné dílo Pavla Rittera Vitezoviće, který bojoval za samostatnost Charvátska a za oživení Ilyrie nejenom na sněmu v Šoproni, ale i v řadě polemických a historických spisů. Po příkladu bratří Zrinských znovu také oslavil sigetské hrdiny („Odiljenje sigetsko“). Z politických převratů v Uhrách před koncem 17. věku těžil i srbský kronikář Djordje Branković, který se považoval za dědice srbských despotů a prokazoval své nároky v rozsáhlé srbské kronice — kromě jiných pramenů — s pomocí maďarských kronik.

Ale nad tyto vzdálené a často spíše náhodné shody a vztahy mezi význačnými básníky a kronikáři z panských tříd vynikla i nyní, ve vzrušené době velikých povstání, opět lidová slovesnost. I tu bude třeba ještě podrobněji ukázat, jak živě na sebe navzájem působili zvláště lidoví pěvci ze severovýchodní oblasti Uher, poesie maďarských lidových rebelantů „kuruců“ a zbojnické písně ze Slovenska i Zakarpatské Ukrajiny.

Vítězná protireformace, Habsburkové i jesuité soustředili svůj nápor na všecky naše země, aby upevnili nadvládu feudálního řádu. Také v těchto časech „temna“ dochází k intensivní výměně literárních výtvorů mezi Uhrami a okolními zeměmi i uvnitř mnohonárodnostních Uher. Pro studium maďarsko-charvátských literárních styků tu vykonal za našich dob mnoho průkopnické práce prof. László Hadrovics. Baštou jesuitské reakce se stala zejména slovenská Trnava, kde vybudoval kardinál Péter Pázmány z tamější jesuitské školy universitu a posílil ji ještě novou tiskárnou, aby se mohla protireformační propaganda co nejvíce šířit na úplné zotročení nevolnických mas. Nemá smyslu připomínat, co všecko bylo vytištěno v Trnavě. Celá ta hojná produkce, ať vycházela v jazyku maďarském, slovenském, charvátském či kterémkoli jiném, byla řízena z jediného střediska a měla společný cíl. S opravdovou literaturou neměla nic společného. Sotva lze srovnávat i proslulá kázání samého Petra Pázmányho s vlasteneckým pathosem „Sněmovních kázání“ polského jesuity Piotra Skargy, staršího

o celou generaci. Spíše se budeme ptát, jak působila maďarská literatura na takové zjevy v charvátském baroku, jako byl Antun Kanižlić, odchovanec Trnavy a varaždinské jesuitské koleje, autor „Svaté Rožalije“.

Ale jesuité nebyli jediní, kteří tehdy ovládali a řídili kulturní život v mezinárodním měřítku. Svým způsobem jim pomáhali i františkáni. Už z časů turecké okupace tvořily Uhry se Slavonií, Přímořím a Bosnou jednotnou provincii františkánského řádu. Do Uher a zvláště do Budína posílali františkáni na školení i mnoho mladých lidí ze slovanského jihu. Když se potom uprostřed 18. věku františkáni z Uher a ze Slavonie osamostatnili, byly styky mezi oběma zeměmi také po této linci ještě těsnější. Uherskými školami tak prošli a v Budíně vydávali své spisy Nikola Kesić, Emerik Pavić, Marijan Lanosović, Stjepan Vilov a j. Z nich ze všech byl ovšem nejvýznačnější nezapomenutelný Andrija Kačić Miošić, za mlada také budínský student. Poznal také on tehdejší maďarskou literaturu? Nemohl o ní nevědět. Také u něho bude třeba ještě osvětlit, co si odnesl z Budína pro výklad scholastické filosofie Dunse Scotta, jak se díval na maďarské dějiny ve své „Korabljici“ a jaké stanovisko zaujímal k uherské problematice ve svém nejslavnějším díle, v „Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga“. Z františkánských řad vyšel i učený básník Matija Petar Katančić, kdysi budínský student a nakonec profesor estetiky na universitě v Pešti. Jeho literární činnost se ovšem rozvinula až v poslední čtvrtině 18. století, kdy v maďarské literatuře plně rozkvétal klasicismus. Katančić patřil k těm jihoslovanským spisovatelům starší doby, kterým byla za mlada, vlivem školské výchovy, stejně blízká v literatuře jejich vlastní mateřština jako maďarský jazyk. Za studentských let proto skládal i maďarské verše. Celé jeho dílo vyrostlo ze staleté symbiosy charvátsko-maďarské. I když bylo psáno z velké části latinsky a v duchu klasicismu, odrážela se v něm už nová doba t. zv. národního obrození.

Dnes už je nám dávno jasné, že to, co nazýváme v literaturách střední Evropy národním obrozením, mělo své kořeny v dalekosáhlých změnách celé společnosti při nástupu kapitalismu. Nové výrobní poměry si vynutily i nový vztah mezi lidmi. Stále nezadržitelněji se rozkládaly staré formace feudálního středověku a namísto nich se vytvářely nové, odpovídající změněným hospodářským podmínkám. Navzdory umělým hranicím středověkých feudálních států formovala se mnohonárodnostní střední Evropa do řady svébytných národů.

Nástup kapitalismu vyvolal živý kvas a ruch zvláště také mezi národnostmi v uherském Podunají. Staleté boje proti Turkům a Habsburkům tu dávno zkypřily půdu a burcovaly zájem o veřejné otázky. Masy nevolnického lidu bez rozdílu jazyka, národnosti a náboženství byly utlačeny feudálním panstvem tak, že v četných povstáních si vynucovaly změnu poměrů. Rostl význam měšťanstva, kupců a řemeslníků, t. j. těch vrstev, kde se nejživěji uplatňovaly zároveň se stoupajícími hospodářskými zájmy náboženské třenice a ostré rozpory mezi církvemi. Svých zděděných privilegií

se nemínila vzdát ani šlechta a dovolávala se proti centralistickému absolutismu ještě hlasitěji na svůj vlastní prospěch historických práv pro země koruny svatoštěpánské.

Jestliže v první polovině 18. století převládala v Uhrách — podobně jako jinde ve střední Evropě — ještě protireformační reakce, literatura druhé polovičky tohoto „osvíceného století" se dává energicky na cestu vpřed. Maďarský klasicismus se přibližoval stále zřetelněji k životu. Měl v sobě všecky ideové složky, které pomáhaly vytvářet novodobý maďarský národ. Připravovala se půda pro národní obrození. Vývoj se ovšem nezastavil jenom na hranicích maďarské národní oblasti. Do pohybu se dostávaly také horní krajiny Uher, Slovensko a Zakarpatská Ukrajina, ne bez přímé souvislosti se sousedními slovanskými zeměmi, kde probíhal více méně obdobný proces. Aktivisovala se také ostatní okrajová území Uher. Na východě v Sedmihradech Rumuni. A na jihu jižní Slované, zejména Charváti a Srbové, jejichž posice v Uhrách se ještě posílily zvláště od sklonku 17. věku, kdy množství Srbů se přestěhovalo za posledních válek proti Turkům na sever a našlo nové domovy až daleko v srdci uherské země.

Je otázka: Co znamenala za takových okolností maďarská literatura pro obrození nejbližších slovanských národů? Tady už se ocítáme u věcí obecně známých. Je jenom třeba, abychom si jejich dosah ještě lépe uvědomili. Dnes, kdy se můžeme dívat na tehdejší vývoj všech našich národů s hlediska proletářského internacionalismu, bez nacionalistických vášní a úzkoprsé nedůtklivosti, vyvstává nám i v novém světle průbojný význam maďarské obrozenské literatury pro literární tvorbu v okolních slovanských zemích.

Takřka ruku v ruce s maďarskou literaturou 18. století se vyvíjela především i literární tvorba na Slovensku. Už povstání Rákóczyho sblížilo Slováky s Maďary. Společně bojovali proti habsburskému panství a společně oslavovali svou uherskou vlast. Teprve s procítajícím buržoasním nacionalismem, v zápase o práva národních jazyků proti latině a němčině, začala se prohlubovat mezi oběma stranami propast. Ale téměř po celý 18. věk nacházíme Slováky a Maďary nejednou v nejtěsnější spolupráci. Společně zakládali učené společnosti a knihovny v Bratislavě, Košicích, Trnavě, Ostřihomě, Prešově, Levoči a jinde. Společně vydávali první vědecké časopisy v Košicích, Levoči, Bardějově a v Bratislavě. Spojovala je společná kulturní práce i v obou nejvýznačnějších střediscích tehdejších Uher, v Budapešti a v Bratislavě. Ať si vzpomeneme na kterékoli významnější jméno z dějin slovenské literatury tehdejší doby, takřka vždycky je spjato i s maďarským obrozeneckým hnutím. Kladně i záporně, jednotou protikladů. Tuto řadu zahajuje už Daniel Krman, historik evangelické církve v Uhrách a účastník povstání Rákóczyho, pro něhož světil bojovné prapory a pracoval i diplomaticky. A za ním jdou Jan Baltazar Magin, Matěj Bél, Pavel Doležal, Adam František Kollár a přemnozí jiní, kteří kladli základní kameny k no-

vodobé slovenské kultuře, neztrácejíce přitom se zřetele současnou maďarskou literaturu a vědu.

Celé slovenské národní obrození na časové rozloze téměř plného století, přes Antona Bernoláka a Jana Kollára až po Ľudevíta Štúra a revoluční rok 1848 není možno vykládat bez souvislosti s národním obrozením nejen českým, ale i maďarským. Neustále tu probíhala vzájemná soutěž mezi oběma sousedními národy a jejich literaturami. Nebylo vinou ani maďarského, ani slovenského lidu, že se tento vývoj vyhrotil na obou stranách do vzájemného napětí a často i prudkých srážek, plných dramatického vzruchu. Postaraly se o ně vrchovatou měrou vládnoucí panské třídy, aby samy těžily z nepřátelství mezi národy. Ale bude ještě naším společným úkolem spravedlivě objasnit, kde děkují naše literatury za to, že nejeden slovesný výtvor vznikl jako odpověď nebo obrana na polemickou iniciativu s druhé strany. Není pochyby, že by mnohá ze slovenských literárních děl vypadala podstatně jinak ve výběru námětů i v ideovém zaměření, kdyby nebyla přímou reakcí na svůj maďarský protějšek. Jinými slovy řečeno: Význam maďarské literatury pro růst a formování slovenské literatury v obrozenské době je nepopiratelný. A patrně i naopak. Aspoň z části.

Ale nejde jenom o Slovensko a slovenskou literární tvorbu. Podobný vztah k maďarské literatuře a kultuře měly také ostatní slovanské literatury, které vyrůstaly z obrozenského hnutí. Se slovenským literárním vývojem byla ovšem organicky spjata od samého počátku naše česká literatura. I když oblast české kultury se nikde přímo nestýká s maďarským jazykovým územím, utvářel se český poměr k maďarskému kulturnímu životu celkem shodně se Slováky. Nebylo tu za národního obrození ovšem ani zdaleka tolik příčin k vzájemné řevnivosti, protože nebylo mezi námi třecích ploch. Uhry měly u nás v českých zemích už od časů po bitvě na Bílé hoře dobrou pověst jakožto země daleko větší náboženské svobody, nežli byly naše kraje, ovládané od třicetileté války habsburskojesuitským temnem. V Uhrách našlo útočiště mnoho českých exulantů-nekatolíků. Po celá staletí se udržovalo živé spojení mezi literární tvorbou v českých zemích a na Slovensku. Není proto divu, že tento vzájemný svazek mezi Čechy a Slováky se ještě prohloubil a upevnil v epoše národního obrození. A většinou slovenským prostřednictvím se stýkali i čeští buditelé také s maďarskou literaturou a její problematikou.

Bude třeba ještě podrobněji osvětlit, jaké podněty odtud načerpal už Josef Dobrovský, sám rodák z uherských Ďarmot. Měl na Slovensku i v Uhrách vůbec řadu dobrých přátel a ctitelů. Na jeho vztahy k Uhrám už podnětně ukázali akademik Bohuslav Havránek a prof. Josef Macůrek. Zvichřený zájem o maďarské otázky i o maďarské spisovatele vznesla do české literatury Kollárova „Slávy dcera“ a jeho rozprava o literární vzájemnosti mezi slovanskými „nářečími“, zaměřená ostře protimaďarsky, jako vůbec celá činnost tohoto evangelického kazatele a básníka, působícího dlouhá léta v Budapešti. S Uhrami a s maďarskou thematikou bylo úzce

spojeno také epochální dílo Pavla Josefa Šafaříka, rodáka z gemerské župy a potom po dlouhá léta profesora v srbském Novém Sadě, nežli se trvale usadil v Praze. Téměř všecky jeho velké práce měly obranný ráz a jedinečně přispěly k rozkvětu vědy o Slovanstvu za národního obrození. Osvíceným prostředím slovenských evangelíků v Uhrách prošel za mlada také Moravan František Palacký. Nikdy nepřestal vzpomínat ani na své styky s tehdejší maďarskou společností v Bratislavě, z ušlechtilého okruhu krásné paní Zerdahelyové. Jak ve své geniální badatelské práci o českých dějinách, tak v politické praxi dotkl se nejednou také maďarských otázek, od roku 1848 až do r. 1867 přímo osudově. Bude potřebí ještě osvětlit, jakou účast přitom měla maďarská literatura a do jaké míry i ona pomáhala rozněcovat pathos jeho díla.

Není pochyby, že vedle těchto největších osobností našeho národního obrození, z nichž Slováci Kollár a Šafařík patří stejně do literatury slovenské jako české, dostávala se k nám do Čech a na Moravu některá maďarská literární díla už tehdy bezprostředně, bez slovenského prostřednictví. Vždyť literatura měla tehdy ve všech našich zemích podobné buditelské cíle a užívala celkem stejných prostředků. Posilovala rozvoj spisovných jazyků. Učila lásce k vlasti a k její slavné minulosti. Snažila se povznášet obecné vzdělání lidu. Vytvářela nejenom z knih a časopisů, ale také z divadla účinnou zbraň k příštím bojům za národní svobodu. Všecky naše cesty se tak nejednou navzájem sbližovaly, potkávaly a někdy i křižovaly. Začínáme u nás v Praze ve Slovanském ústavě Čs. akademie věd teprve soustavně zkoumat, co znali naši buditelé z maďarské literatury a jak ji překládali. Jestliže víme, že na př. Frant. Lad. Čelakovský napodobil v „Růži stolisté" lyrickou strofu Alexandra Kisfaludyho, nešlo tu jistě o ojedinělý případ vzájemných literárních styků mezi českými a maďarskými romantiky z první polovice 19. století.

Že mělo blízký vztah k maďarské kultuře a literatuře také písemnictví na Zakarpatské Ukrajině od počátků jejího národního obrození, rozumělo se už samo sebou při dávné souvislosti této země s Uhrami. Zmínili jsme se o ohlasech ukrajinské lidové písně v poesii Bálinta Balasse a o zbojnických námětech, obdobných s poesií maďarských kuruců za povstání Rákóczyho proti Habsburkům. Od konce 17. století byli zakarpatští Ukrajinci spjati s Uhrami také v oblasti církevní organisace, když jejich uniatští biskupové v Mukačevě, později v Užhorodě a Prešově podléhali arcibiskupovi jagerskému, později ostřihomskému. Většina zakarpatské inteligence se dlouho rekrutovala z řad uniatského duchovenstva, vzdělávaného téměř vesměs na školách v Jageru, v Trnavě nebo v Pešti. Není proto divu, že i proslulá "Grammatica Slavo-Ruthena" od Michaila Lučkaje vyšla r. 1830 v Budíně. Vasil Dovhovič skládal své učené verše latinsky, ukrajinsky i maďarsky („Poemata Basilii Dóhovits", 1832). Tu všude je souvislost s maďarským kulturním životem zřejmá. Do Uher se obraceli dokonce i Ukrajinci z Haliče, aby tam využili mírnější censury, než jaká byla tehdy

v rakouských zemích. Proto na př. vydal i Markijan Šaškevyč v Budíně r. 1837 památnou „Rusalku Dněstrovuju". I počátek novodobé ukrajinské literatury na Zakarpatsku je tak spjat po nejedné stránce s maďarskými literárními poměry.

Bez pohledu na maďarské národní obrození se neobejdeme ani při výkladech tehdejší charvátské a srbské literatury. Na rozvoj a směr charvátského písemnictví působila už v 18. století nejenom vládnoucí reakce, kterou tehdy představovali v Uhrách jesuité, františkáni a jiné mnišské řády. Ani všichni jejich odchovanci jim nezůstali věrni a postavili své dílo více do služeb lidu nežli církve. Viděli jsme to už na Kačićovi a Katančićovi. V jejich stopách šli další. Také Matija Antun Reljković zakusil v dětství františkánskou výchovu a studoval potom na uherských školách. Jeho mravokárný „Satir iliti divji čovik" souvisel už ovšem docela s evropským osvícenstvím a nic si nedělal z toho, že vzbudil nelibost u zbožných otců-františkánů. V Pešti vystudoval theologii také Tomo Miklоušić, jeden z průkopníků charvátské obrozenské literatury, zaměřené k lidu. Takových bylo tehdy mezi Charváty více. Ale obzvláště spojil Charváty s Maďary před koncem 18. věku společný boj proti josefinské germanisaci. Charvátský osvícenský člechtic Nikola Škrlec Lomnički navrhoval po smrti Josefa II. nerozlučnou jednotu Charvátska s Uhrami proti Vídni. Záhřebský osvícený biskup Maksimilijan Vrhovac byl dokonce ve styku s hlavou maďarských „jakobínů" Ignácem Martinovicsem, kterého dala vídeňská reakce za jeho sympatie s francouzskou buržoasní revolucí jako přesvědčeného republikána popravit.

Jestliže osvícenská filosofie připravovala takto svými pokrokovými názory příznivé podmínky pro sblížení obou literatur, brzy se projevily s logicky železnou nutností v poměru mezi Maďary a Charváty i stinné stránky nastupujícího kapitalistického řádu. Podobně jako na severu Uher mezi Slováky a Maďary, tak i zde — a ještě s větší prudkostí — vzrůstal nacionální šovinismus. Proti snahám maďarské šlechty, aby maďarský jazyk byl zaveden do všech škol v Uhrách, obracel se už Tito Brezovački a po něm i Škrlec. Napětí na obou stranách se stupňovalo, až vyvrcholilo od počátku třicátých let 19. věku v charvátském hnutí ilyrismu. Téměř všichni jeho význační představitelé od Ljudevita Gaje a Janka Draškoviće přes Vjekoslava Babukiće, oba bratry Antuna i Ivana Mažuraniće a Ljudevita Vukotinoviće-Farkaše až po Petra Preradoviće a Mirka Bogoviće měli osobně blízko k maďarské kultuře a literatuře. Mnozí z nich chodili do maďarských škol, prožili část života mezi Maďary nebo aspoň navštívili na kratší dobu přední maďarská kulturní střediska. Všichni z nich znali aspoň něco z maďarské literatury. Podobně jako u slovenských spisovatelů této doby, tak i zde bude třeba znovu spravedlivě zhodnotit, jaký význam měly pro ně podněty, které odtud přijali. I tu šlo nejčastěji o vzájemnou polemiku a boj, jimiž jsou inspirována nebo zabarvena jejich literární díla. Jako na Slovensku, tak i v charvátském národním obrození je maďarská literatura

jedním z těch činitelů, kteří pomáhali vytvářet ať kladně nebo záporně historický profil tehdejší charvátské kultury, vědy i umění.

S obdobným procesem se vcelku setkáváme také u vztahu mezi obrozenskou literaturou maďarskou a srbskou. Snad jenom s tím rozdílem, že srbská souvislost s maďarským národním obrozením bije ještě více do očí. Je obecně známo, že po těžkých staletích turecké okupace začal se srbský národní život nejdříve rozvíjet ve svých severních oblastech, kde pro to byly nejpříznivější podmínky: to jest v Uhrách. Drobná srbská buržoasie tu zmohutněla s nástupem kapitalismu brzy tak, že se mohla stát tvůrkyní a nositelkou novodobé srbské vzdělanosti. Od polovičky 18. století pronikal stále více srbský živel zvláště v jihouherských městech. Ale silné srbské kolonie byly roztroušeny i daleko na sever, až do Sent-Andreje. Sama Budapešť stala se důležitým ohniskem srbského národního obrození. Zámožní srbští kupci, živnostníci a řemeslníci štědře podporovali z hlavního města Uher rostoucí vlastenecké hnutí. Většina srbských knih až do polovičky 19. věku vycházela v Uhrách, především v Budapešti. Jen ponenáhlu se odtamtud přenášelo těžisko kulturní práce stále více na jih, do Nového Sadu, do Karlovců a teprve později do Bělehradu, mimo hranice starých Uher.

Vzpomeňte si na kteréhokoli z význačnějších spisovatelů srbského národního obrození! Skoro všichni až na malé výjimky pocházeli ze srbského území v Uhrách, prošli tamějšími školami a tam i působili aspoň část svého života. Počínaje Jovanem Rajićem, Jovanem Muškatirovićem, Emanuilem Jankovićem, Gligorijem Trlajićem a Atanasijem Stojkovićem přes Dositeje Obradovića, Lukijana Mušického, Joakima Vujiće a Milovana Vidakoviće až po Dimitrije Davidoviće, Djordje Magaraševiće, Jovana Hadžiće, Jov. Stejiće, Jov. Subotiće a mnohé jiné, všichni měli blízko k maďarskému národnímu obrození a více nebo méně znali také maďarskou literaturu. Jeden z nich — Mihajlo Vitković — psal dokonce víc maďarsky než srbsky a propagoval v maďarském prostředí srbskou lidovou píseň. Ne nadarmo se k němu obraceli v ódách s maďarské strany Daniel Berzsenyi a se srbské strany Lukijan Mušicki. I mezi srbskými buditeli se rozvíjela stále zřetelněji soutěž s pokroky maďarského národního obrození. Nebyla jistě náhoda, že brzy po vzniku Maďarské akademie věd (1825) byla založena v Budapešti Matice Srbská (1826), první vědecká společnost mezi jižními Slovany.

Co dala za národního obrození maďarská literární kultura všem těmto srbským spisovatelům? I to je otázka, na niž bude třeba ještě podrobněji odpovědět. Jisto je, že právě mezi Srby v Uhrách se časem vytvořila v srbské literatuře za stálé obrany proti maďarské převaze ona směs jazykového konservativismu, staromódního klasicismu a sentimentální romantiky, proti níž energicky vystoupil teprve neuherský Srb Vuk Stef. Karadžić a celá jeho škola. I do vývoje srbské poesie v první polovici 19. století vnesli nejosobitější tón ti básníci, kteří nepocházeli z Uher: Sima Milutinović Sarajlija a geniální černohorský vladyka Petar Petrović Njegoš. Na

Vukovo dědictví navazoval mladý Branko Radičević, básník už docela jiného ražení, i když jeho nejkrásnější mládí je spojeno se Srby při Sávě a na Dunaji.

Revolučním rokem 1849—49 se obrozenský proces u všech národů střední Evropy vyvrcholil. Maďaři, Rumuni a jejich nejbližší slovanští sousedé na severu i jihu stanuli před tváří světa, každý pod vedením své vlastní buržoasie, s požadavky na osobitý národní život. Všichni volali po národní svobodě a uplatňovali proti přežitkům středověkého feudalismu práva buržoasně demokratické revoluce, bez zřetele na staré hranice feudálních státních útvarů. Není třeba znovu připomínat všecky ty tragické události, k jakým došlo v rámci habsburské monarchie a zejména na území Uher. Není nejmenší pochyby, že politicky nejvyspělejší byla pro revoluci mladá buržoasie maďarská, která se ujala energicky vedení v boji proti císařské Vídni. Že musela revoluce z let 1848—49 ztroskotat a že opět zvítězila reakce, za to mají vinu buržoasně nacionalistické vášně, rozpoutané ze všech zúčastněných stran. Uherští Slované se dovolávali proti maďarským revolucionářům Vídně v pošetilé domněnce, že si tak zajistí svobodu. A pro Kossutha byly naproti tomu svatými a nedotknutelnými staré feudální hranice. Spojená reakce udusila s pomocí Paskěvičových kozáků všecky revoluční naděje. Víc než na deset let znovu zavládl vídeňský absolutismus.

A přece vykvetl z tohoto „jara národů“ i v literatuře nejnádhernější květ. Revoluční poesie A l e x a n d r a P e t ö f i h o. Vyložili jsme už podrobně na jiném místě, jaký ohlas měla jeho poesie ve všech sousedních slovanských literaturách. I tu stáli nejvěrněji po boku nesmrtelného básníka maďarského lidu především Poláci v čele s „Tribunou národů“ Adama Mickiewicze. Maďarskou revoluci nadšeně uvítali ruští revoluční demokraté N. G. Černyševskij a A. I. Gercen. V Čechách propagovali Petöfiovu poesii čeští radikální demokraté Karel Sabina a J. V. Frič. Maďarské revoluční události se živě odrazily — ať kladně nebo záporně — ve všech sousedních slovanských literaturách. Zanechaly hluboké stopy ve vývoji Karla Havlíčka Borovského, Ljudevíta Štúra a mnoha jiných českých i slovenských spisovatelů. Na dlouho rozvířily nejpřednější charvátské bojovníky z okruhu literárního ilyrismu. A hluboko se zapsaly do rozvoje srbské literatury v nově vytvořené srbské Vojvodině. Pod prapory maďarských revolucionářů bojoval tehdy mladý Jakov Ignjatović, srbský rodák ze Sent-Andreje, a zobrazil leccos z revolučního ovzduší Maďarska v románě o „Vásu Rešpektovi“. Pravdivé zrcadlo ostré satiry postavil před oči malým chameleonům z veliké doby Jovan Sterija Popović v komedii „Rodoljubci“ (Vlastenci).

Ani tu jsme ještě neprozkoumali náležitě všecek nepřeberný materiál, abychom plně osvětlili, jak působila maďarská literatura kolem r. 1848—49 na své slovanské sousedy. Vzájemné literární vztahy tu dosáhly vrcholu. Za celá dlouhá staletí, od samého vzniku literární kultury ve všech našich zemích až do sklonku 18. věku, nebylo nikdy mezi Maďary a okolními Slo-

vany tolik podnětných styků navzájem, jako za časů národního obrození až po rok 1848—49 včetně. Nelze si prostě odmyslet maďarskou literární tvorbu pro výklad dějin slovanských literatur v době obrození. I literatura je nám tak svědectvím, jak úzce spolu souvisely všecky naše středoevropské národy, sotva se začala jejich aktivita výrazněji projevovat také na tomto poli, v jedné z nejslavnějších epoch naší společné historie — na obrozenské cestě ke svobodě.

Více než sto let, která nás dělí od roku 1848—49, lze z největší části těžko srovnávat s intensitou vzájemných literárních styků za obrození. Vládnoucí buržoasie všech našich zemí se dokonale postarala o to, aby se mezi národy střední Evropy vytvořily co nejhlubší propasti, spory a nepo-rozumění. Jestliže reakční absolutismus v padesátých letech minulého věku nás všecky společně hnětl a dal všem utlačeným národům habsburské monarchie za vyučenou, už brzo po jeho pádu, od počátku šedesátých let se rozbujel na novo a ještě s větší silou buržoasní nacionalismus, nepřítel jakékoli mezinárodní spolupráce. Je pravda. I po roce 1867, od vzniku dualistického Rakouska-Uherska až do první světové války, pronikala maďarská literatura do vědomí statisíců slovanských lidí v rámci bývalých Uher. Ale za jakou cenu? Učili se jí proti své vůli na maďarských školách z vůle maďarské šlechty a buržoasie mladí Slováci, zakarpatští Ukrajinci i Srbové. Učila se ji nenávidět uprostřed rostoucích charvátsko-maďarských politických bojů charvátská mládež. A k nám, Čechům, Polákům, Ukrajincům, Rusům, Slovincům, Bulharům a ostatním Slovanům, kteří jsme tak bezprostředně nesousedili s dosahem moci vládnoucích magnátů, přicházela i nejkrásnější a nejlepší díla kvetoucí maďarské literatury většinou jenom náhodně a sporadicky.

Jsme teprve na počátku bádání, jaké byly naše styky s maďarskou literaturou od druhé polovičky minulého století až dodnes. Uveďme zatím aspoň několik nejvýznačnějších opěrných bodů, kde můžeme s jistotou říci, že nás maďarská literatura obohatila.

Z kulturního dědictví velikých maďarských klasiků 19. věku září několik jmen, dobře známých po celém slovanském světě. Nikdy se už sice neopakoval případ Alexandra Petöfiho, který na sebe strhl obecnou pozornost už za svého života zázračnou silou svého genia. Díla ostatních velikánů maďarské literatury dostávala se většinou do slovanských písemnictví opožděně, když už poněkud vychládala jejich časová naléhavost. S Petöfim se mohl aspoň poněkud měřit snad jediný J. Arany, který našel nadšeného ctitele už v padesátých letech v mladém srbském básníkovi Jovanu Jovanovićovi Zmajovi. Zmaj přeložil od r. 1858 postupně celou jeho toldiovskou trilogii (Toldi, Toldijina ljubav, Toldijina starost). Naproti tomu českého překladu „Budovy smrti“ od Jaroslava Vrchlického se už Arany nedočkal. Vyšel až za patnáct let po jeho smrti, na paměť 80. narozenin básníkových. Ještě více se opozdily překlady z nešťastného Imre Madáche do slovanských jazyků. Jeho „Tragedii člověka“ přebásnil do srbštiny Zmaj teprve

r. 1890, o tři roky později ji uvedl do češtiny Frant. Brábek a slovensky ji přebásnil Hviezdoslav teprve počátkem nového století (r. 1906). A přece měla tato hra na českém jevišti mohutný ohlas. Poesii Petöfiových a Aranyových následovníků Pavla Gyulaie, Kolomana Tótha i staršího J. Garaye známe jenom zásluhou jejich srbského tlumočníka Jovana Jovanoviće Zmaje. Také pozoruhodného básnického díla Józsefa Kisse si všiml za jeho života tuším jediný Laza Kostić, který přeložil do srbštiny jeho „Jehovu". Mnohem větší oblibě se naproti tomu těšily populární romány Morice Jókaie, protože nejvíce vyhovovaly vkusu měšťáckého čtenářstva. Zato méně jsme si překládali z mistra kritického realismu Kalmána Mikszátha: není u nás ani zdaleka tak známý, jak by zasluhoval. Podobně jsme zůstali dlužni mnoho, ne-li všecko ostatním maďarským kritickým realistům.

Ale nejde jenom o to, kolik a jak se překládalo za vlády buržoasie z maďarštiny do slovanských jazyků. Důležitější bude zjistit, do jaké míry působila maďarská literatura této doby na vlastní tvorbu slovanských spisovatelů. Přes všecky překážky, které se tehdy stavěly do cesty vzájemným stykům, nevyjdeme ani zde docela na prázdno. U nás v Čechách patřili k upřímným milovníkům maďarských revolucionářů na př. Josef Václav Frič a Jan Neruda. Není pochyby, že v jejich díle najdeme maďarské literární ohlasy. Nejednou se už poukazovalo na to, že mladý Neruda vydával časopis „Obrazy života" (1858—60), které se už svým názvem hlásily k stejnojmennému orgánu Mladého Maďarska Petöfiova „Életképek" (Obrazy života). Nevšimli jsme si dosud, zda se nějak neprojevily i v poesii Vrchlického stopy inspirace nejenom z Petöfiho, ale i z Aranye, když si je Vrchlický oba zamiloval a oba překládal. Nově bude třeba také zhodnotit, jak se odrazila důvěrná znalost maďarské literatury v díle velikých slovenských spisovatelů a básníků. Ján Kalinčiak se nejednou obracel ve volbě historických námětů k povstání Bethlenovu a Rákóczyho. Nevyhýbal se ani žhavým obrazům z tehdejší slovensko-maďarské současnosti, podobně jako Svetozár Hurban Vajanský a řada jiných jeho vrstevníků. Že i největší mistr slovenské poesie Pavel Országh Hviezdoslav měl blízko k maďarské literatuře a básnil za mlada maďarsky, je obecně známo.

Bez značného maďarského podílu není ani charvátská literatura z druhé polovice 19. století až do první světové války. Podobně jako za časů ilyrismu, i nyní žilo a tvořilo mnoho charvátských spisovatelů v nejužším spojení s kulturně politickými událostmi na maďarské straně. Mirko Bogović, který začal básnit ještě před rokem 1848, byl po matce Maďar. Není divu, že do svých historických dramat a zejména do hry o Frankopanovi vkládal i za bachovské reakce v padesátých letech mnoho odbojného ducha proti Vídni. Také politicky usiloval o dohodu Charvátů s Maďary. Historické náměty ze společné charvátsko-maďarské minulosti v Uhrách zpracovali nejednou i August Šenoa, Franjo Marković, Josip Eugen Tomić, Evgenij Kumičić, Ksaver Šandor Djalski a jiní. Bude třeba ještě ukázat, jak se i v jejich díle odráželo stále více rostoucí napětí mezi oběma stranami na přechodu od ka-

pitalismu k imperialismu. Byla jím prosycena i vlastenecká poesie Augusta Harambašiće před koncem století. Dovedeme si představit celý tento literární vývoj v Charvátsku bez aktivní účasti maďarské literatury? I tu si obě strany navzájem odpovídaly a čerpaly inspiraci ze vzrušené politické situace, kde vyhrocené protiklady se přitahovaly, spojeny dialektickou jednotou.

Podstatně jinak se v té době už vyvíjel poměr mezi Srby a Maďary. Ani tu ovšem nechyběla silná dávka vzrůstajícího buržoasního nacionalismu. Ale jak se těžisko moderní srbské kultury přenášelo stále více na jih mimo uherskou oblast, mizely postupně stále zřetelněji příčiny ke vzájemným třenicím. Dobrý vztah k maďarské literatuře vytvořil už Jakov Ignjatović, jeden z průkopníků srbského kritického realismu. Vedoucí básníci srbské Omladiny šedesátých let Jovan Jovanović Zmaj, Djura Jakšić a Laza Kostić prošli z velké části maďarskými školami, zamilovali si maďarskou literaturu a namnoze z ní i překládali. Několikrát se obrátili také k srbsko-maďarským námětům. Není nejmenší pochyby, že pro jejich vývoj znamenal styk s maďarskou literaturou kladnou položku. A podobně tomu bylo i později u ostatních srbských spisovatelů z Vojvodiny. Svéráz jejich díla uvnitř novodobé srbské kultury si nelze plně vyložit bez maďarských ohlasů.

Převratné politické události na počátku 20. věku, v epoše imperialismu, zasáhly hluboce také do rozvoje všech našich literatur. Neobjasnili jsme dosud náležitě, jak se v literární tvorbě všech našich zemí odrazil revoluční kvas pod vlivem ruské revoluce z let 1905—07, jak naši spisovatelé odpovídali na anexi Bosny a Hercegoviny 1908, na války balkánských národů za svobodu z let 1912—13, na první světovou válku a na Velikou říjnovou socialistickou revoluci. I tu najdeme zcela jistě nejeden společný rys a nejednou vzájemné působení. Bude naším úkolem zejména ukázat, jak pronikavě posílila maďarská proletářská revoluce na jaře 1919 a maďarská pokroková literatura z této doby pokrokové spisovatele ze všech sousedních zemí. Porážka centrálních mocností a rozklad Rakousko-Uherska likvidoval navždycky staré státní útvary feudálního středověku. Ale Trianonský mír nepřinesl mezi národy střední Evropy mír a požehnání. Fašistická diktatura Horthyho v Maďarsku mělo právě tak málo dobré vůle ke vzájemné spolupráci, jako vládnoucí buržoasie v Československé republice masarykovsko-benešovské a jako vítězný monarchofašismus v Jugoslavii.

Je zatím těžko říci přesněji, co dala za takovýchto okolností maďarská literatura svým sousedům. Že zájem o maďarské náměty nepotuchl ani po roce 1918 a naopak se ještě oživil, dosvědčují i díla tak disparátní, jako byl proslulý „Dobrý voják Švejk“ Jaroslava Haška nebo na druhé straně charvátské protiválečné povídky Miroslava Krleži v čele s „Magyar királyi honvéd novellou“, kde se všude vybíjel odpor proti rakousko-uherskému militarismu. Ale jak do Československa, tak i do Jugoslavie mohla nyní daleko snadněji pronikat i vlastní maďarská literatura. V obou těchto státech se octly silné maďarské menšiny, tvořivé i literárně. Nový vztah k maďarské kultuře zaujali Slováci a zakarpatští Ukrajinci na severu, Charváti a Srbové

na jihu. Nemuseli se už zajímat o maďarský kulturní život z přinucení, nýbrž ze své vůle, dobrovolně. A přece nedošlo k významnějším a opravdu plodným literárním stykům. Vládnoucí buržoasie nedovedla ani nyní přenést do našich zemí nejvzácnější dědictví maďarské kultury, protože nechtěla. Kromě Aranye a Mikszátha se k nám nedostal za celých dvacet let mezi dvěma světovými válkami nikdo z význačnějších maďarských klasiků. Z novějších předválečných básníků prorazil teprve nyní jediný Endre Ady, o to ještě více svou milostnou a vlasteneckou lyrikou než jako revoluční demokrat a obdivovatel Veliké říjnové socialistické revoluce. Slibně občas zazářila u nás jména vynikajících maďarských prozaiků, kritiků současné společnosti Zsigmonda Móricze, Dezsö Szabó a Dezsö Kosztolányiho. Ale nepokusili jsme se dosud ani naznačit, jaký ohlas měla u nás jejich díla a zdali působila na náš kritický realismus. Stejně zatím nevíme, jaké stopy u nás zanechali novější maďarští dramatikové, hry Ference Molnára, Menyhérta Lengyela a j.

Za necelých těch devadesát let, kdy se vyvíjely všecky naše literatury od r. 1848 pod vedením a pod tlakem buržoasie, nerozmnožila se a neprohloubila nijak podstatněji vzájemná literární spolupráce mezi našimi zeměmi. Vzájemné vztahy mezi našimi spisovateli — ať kladné nebo záporné — dosáhly jenom zřídka kdy takové intensity jako předtím, za časů národního obrození. Proč? Neměli jsme snad společných zájmů? Zájem o kulturní spolupráci neměla vládnoucí buržoasie a šlechta. Řídila všecku politiku za kapitalistického řádu tak, aby rozeštvávala na svůj vlastní prospěch naše sousední národy. Středoevropské literatury nenašly v epoše rozvitého kapitalismu a na přechodu k imperialismu velikých společných cílů, o něž by byly bojovaly společně nebo ve vzájemném soutěžení, jako tomu bylo za národního obrození, kdy se teprve formovaly buržoasní národy. Literatura, ovládaná měšťáctvem, rozdmýchávala šovinistický nacionalismus nebo směřovala k l'art-pour-l'artistickým hříčkám, k formalistickému umění pro umění. Nejednou tápala v idealistických fantasiích, které mohly vzbudit sotva pozornost v širší veřejnosti doma, neřku-li za hranicemi. A i tam, kde pokrokoví spisovatelé útočili proti vládnoucímu pořádku v duchu kritického realismu, měli na očích především domácí poměry, které je nejvíce tísnily. Málokdy uměli dát své kritice širší, obecnou platnost, aby si je s prospěchem chtěla číst také cizina, trpící stejnými nebo podobnými bolestmi. Vládnoucím třídám za kapitalismu se tak celkem podařilo to, oč usilovaly: jestliže nemohly docela znepřátelit nebo isolovat kulturní pracovníky ze sousedních zemí v Podunají, omezily jejich vzájemné styky na minimum. Vznikl tak mezi námi stav, který lze označit v nejlepším případě jako nezájem nebo lhostejnost jedněch k druhým. Nejhorší stav, k jakému jsme mohli ve vzájemných literárních stycích dospět.

Na štěstí pro nás pro všecky se tento stav trvale neudržel. Vytvořen kapitalismem, padl zároveň s kapitalismem. Už v boji proti vládnoucím silám kapitalistické společnosti setkala se znovu proletářská a demokratická literatura Maďarska s živým, soudružským ohlasem u stejně smýšlejících

pokrokových kruhů za hranicemi. Bude potřebí teprve napsat tyto nejslavnější kapitoly z našich vzájemných literárních styků. Po celých dvacet let mezi dvěma světovými válkami nacházeli maďarští proletářští spisovatelé nejživější porozumění nejenom ve vlasti socialismu a komunismu, v Sovětském svazu, ale také na Slovensku a v českých zemích, mezi svými přáteli z Komunistické strany Československa, stejně jako v ostatní pokrokové Evropě. Společně bojovali proti záplavě fašismu, i když na sebe vzal nejnestvůrnější podobu nacistického hákového kříže, na němž měla být ukřižována svoboda všeho pracujícího lidu. S tím větší radostí oslavily všecky naše literatury společně památné vítězství Sovětské armády-Osvoboditelky nad hitlerovským nacismem a společně uvítaly svobodu všech našich zemí. Od roku 1945 všichni dobře víme, zač bojujeme a co nás spojuje. Také naše literatury pomáhají budovat socialismus u nás a posilují nás v zápasech za trvalý mír.

Vstoupili jsme do epochy, kdy mizejí jakékoli přehrady i v kulturním a literárním životě všech našich zemí. Maďarská literatura, která oslnila kdysi celý svět zářivým zjevem Petöfiovým, dává nám dnes plnýma rukama nevyčerpatelné bohatství bojovného ducha svého lidu. Teprve dnes u nás zaznívá plným hlasem ohnivé slovo bohatýrských básníků v čele s Attilou Józsefem a Gyulou Illyésem. Teprve nyní splácíme dávné dluhy klasikům maďarského kulturního dědictví, počínaje poesií Petöfiho přes Mikszátha až po Móricze, jejichž díla u nás vycházejí v osmisvazkových souborech. Teprve dnes můžeme sledovat v celém rozsahu a s hlubokým obdivem smělý rozlet a zralou moudrost kritického ducha Györgye Lukácse. Od nich ode všech se učíme. Maďarská literatura, prodchnutá revolučním učením marxismu-leninismu, kráčí jako rodná sestra ruku v ruce v jednom šiku s pokrokovými literaturami všech ostatních literatur z lidově demokratických zemí, za příkladem sovětské literatury.

A právě na této nové, společné a už navždy jednotné cestě si vděčně uvědomujeme, že nemusíme začínat teprve od začátku. Pomáhá nám celá naše tisíciletá minulost. Ať mluvíme jakýmkoli jazykem, srdce našich spisovatelů a básníků, srdce našeho lidu se spojila v jednom rytmu: za štěstí a mír všech našich zemí, za mír na celém světě.

Julius Dolanský (Praha)

Předneseno na kongresu maďarských literárních historiků v Budapešti, Institut Vlad. I. Lenina, 4. XI. 1955.

MATERIÁLY

Existovala ve staroslověnštině spojka nebo částice *ali*?

Marta Bauerová (Brno)

1. Staroslověnské mluvnice a slovníky odpovídají na tuto otázku různě. Některé považují *a li* za volné spojení dvou samostatných slov *a + li*. Tak už Fr. Miklošič uvádí *a li* pod heslem *a* a píše je důsledně odděleně.[1]) Nově pak zdůrazňuje A. Vaillant ve své stsl. rukověti, že spojení *a li* tvoří spojka *a* s následující tázací částicí *li*.[2])

Většinou se však existence *ali* jako jediného slova přijímá a připisují se mu tři funkce: odporovací spojky, podmínkové spojky a tázací částice. V tom jsou mezi jazykovědci rozdíly. V. Vondrák považuje *ali* ve své stsl. i srovnávací slovanské mluvnici za odporovací spojku. Upozorňuje však na užití odděleného *a li* v paralelních textech a zaznamenává, že v Supr se s *ali* setkáváme často ve větách tázacích. Zmiňuje se o *ali* i při výkladu o souvětí podmínkovém, ale ve stsl. mluvnici je píše zvlášť jako *a* ve spojení s *li*. Naproti tomu ve slovníčku k Církevněslovanské chrestomatii označuje *ali* jako tázací částici.[3]) Mezi odporujícími spojkami uvádějí *ali* J. Łoś, S. Mladenov, S. Kulbakin a M. Weingart. Mladenov je cituje i mezi spojkami podmínkovými, kdežto Weingart je tu sice připomíná, ale píše je zvlášť *(a li)*, a Łoś tu vidí podmínkové *li*.[4]) Jako samostatné heslo najdeme *ali* ve slovníčku k II. dílu Dielsovy stsl. mluvnice (*ali* conj. 1. denn? leitet eine direkte Frage ein Mc 15,31; 2. wenn dagegen, leitet einen Bedingungssatz ein Euch 102 b 7). Ve slovníku L. Sadnikové a R. Aitzetmüllera je navíc uveden význam odporovací (aber).[5])

V mnoha slovanských jazycích splynulo *ali* ve skutečnou spojku nebo partikuli.[6]) Jaký však byl skutečný stav ve staroslověnštině? Na tuto otázku bylo třeba odpovědět při zpracování spojkových hesel pro stsl. slovník. Pokouším se o to na základě analysy

---

[1]) *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, 1862—1865, 1. Srov. též heslo *ale*, str. 4.

[2]) *Manuel du viex slave*, 1948, § 258 (rus. překlad V. V. Borodičové, *Руководство по старославянскому языку*, 1952, 398).

[3]) Vondrák, *Altksl. Grammatik*[2], 1912, 620 (v 1. vyd. se o *ali* nemluví), 634—636; *Vergl. slav. Grammatik* II, 2. vyd., 1928, 468—469, 547—548; *Církevněslovanská chrestomatie*, 1925, 224.

[4]) Srov. J. Łoś, *Gramatyka starosłowiańska*, 1922, 207 a 219; S. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, 1929, 296 a 311; S. Kulbakin, *Mluvnice jazyka stsl.*, 1928, 196; M. Weingart, *Rukověť jazyka stsl.* I, 1937, 240 a 241.

[5]) P. Diels, *Altksl. Grammatik* II, 1934, 60; L. Sadnik — R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altksl. Texten*, 1955. (Okruh textů je udán neúplně — chybí Supr a Euch.)

[6]) Srov. přehledně u Maretiće, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Rad 89 (1888) 116 n. passim, a u Vondráka, *Vergl. slav. Grammatik* II[2], 455, 465, 468 n., 547 n. Viz též mluvnice a slovníky jednotlivých slovanských jazyků, zejména: Sreznevskij, *Материалы для словяра древнерусского языка* I, 1893, 15—16; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I, 1880—1882, 67—74; *Slownik staropolski* I, 1953—1956, 30.

bohatého materiálu stsl. slovníku, shromážděného k heslům *a*, *ali*, *li* a jiným (zejména *ašte*).[7])

2. V e s t s l. e v a n g e l i í c h jsou jen dva doklady na *a li*, dobře známé z mluvnic:

1) *azъ choštǫ otъ tebe krьstiti sę · ali ty kъ mně ideši* Mt 3,14 Sav; v Zogr As je naproti tomu: *a ty li;* srov. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός μέ; *et tu venis ad me?* Kral: *a ty pak jdeš ke mně?* Žilka: *a ty jdeš ke mně! и ты приходишь ко мне?* Výraz *a li* zde tedy uvozuje citovou otázku, která vyslovuje údiv nad dějem, kontrastujícím s tím, co bylo řečeno v předcházející větě. Stsl. *a* má protějšek v řec. καί (i lat. je *et*). Obdobná je situace v tomto dokladu: *slyšite... čьto sǫdi nepravьdъny gletъ · a bъ ne imatъ li sъtvoriti · mьsti izbъranychъ svoichъ · vъpijǫštichъ kъ ńemu · dьnь i noštь · i trъpitъ na ńichъ* L 18,7 Zogr Mar As Sav ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴ ποιήσῃ τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ...; *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum...?* Kral: *A což by pak Bůh nepomstil vyvolených svých...? Бог ли не защитит избранных Своих?* Zde ovšem mají všechny texty *li* odtrženo od *a* několika slovy. Stsl. *a* odpovídá řec. δέ (srov. lat. *autem*).

2) *iny sp̄e · ali sebe ne možetъ sъpasti* Mc 15,31 Zogr Mar Sav proti As: *a sebe li;* srov. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· *Alios salvos fecit, se ipsum non potest salvum facere.* Kral: *Jinýmť pomáhal, sám sobě pomoci nemůže. Других спасал, а себя не может спасти!* Na zcela obdobném místě Mt 27,42 má As totéž čtení: *iny sp̄se · a sebe li ne možetъ sp̄sti* (109 b 9) ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· Ostatní texty zde však ve shodě s řec. předlohou nemají *a*: *iny sp̄se sebe li ne možetъ sp̄sti* Mar Sav; *sebe li ne možeši sp̄sti* Zogr. V těchto dokladech je *a* bez řeckého protějšku a řecká předloha tu má zřejmě oznamovací větu (srv. i lat.). To asi vedlo Vondráka a jiné k tomu, že zde v *ali* viděli odporovací spojku, která se sem smyslem opravdu dosti dobře hodí. Ale paralelní čtení s pouhým *li* napovídá, že i zde překladatel k vystižení ironického zabarvení užil řečnické otázky (jen tak lze vysvětlit i odchylné užití 2. osoby v Zogr). Stsl. text je třeba překládat: „cožpak (tedy) nemůže zachránit sám sebe?", a nikoli: „a (= avšak) sám sebe nemůže zachránit". Samotné *li* nemělo ve stsl. odporovací význam,[8]) ale bylo časté ve zjišťovacích a řečnických otázkách.

3. V k o d e x u S u p r a s l s k é m je *a li* doloženo pětkrát, ale užívá se ho vždy ve větách tázacích: *tebe prěobiždǫ molę sę bogu mojemu · da poběždǫ mǫčiteľьstvo tvoje · a li mrьtvaago togo i němaago kapišta něstъ mi prěobiděti* 226,24 Σοῦ καταφρονῶ, εὐχόμενος τῷ θεῷ, ὅπως νικήσω τὴν τυραννίδα σου, καὶ κουφοῦ καὶ ἀλάλου ξοάνου πῶς οὐκ εἶχον καταφρονῆσαι; — *stěńь učenikъ vъstavьjaše mrъtvyję · a li učiteľь molitvy trěbujaše · da mrьtvaago vъstavitъ* 307,18 ἡ σκιὰ τῶν μαθητῶν διήγειρε τοὺς νεκρούς, καὶ ὁ διδάσκαλος προσευχῆς ἐδέετο, ἵνα τὸν νεκρὸν ἐγείρῃ; — *čto glagoľeši pěsni li gospodьnę ne poješi · na zemi štuždei · a li paschǫ gospodьnǫ tvoriši na zemi štuždei* 419,2 Τί λέγεις; τὴν ᾠδὴν Κυρίου οὐκ ᾄδεις ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας, καὶ τὸ Πάσχα Κυρίου ἐπιτελεῖς ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; — *robъ ježe vьschotě to že sьtvori · a li vladyka ne može · ježe e pokušalъ* 502,6 Ὁ δοῦλος, ὅπερ ἠθέλησεν, ἐποίησε, καὶ ὁ Δεσπότης οὐκ ἴσχυσεν, ὅπερ ηὐδόκησεν; — *da tę sъdružitъ vraga sǫšta i ratьnika · svojǫ dušǫ vьda · a li ty sъ klevrětomъ svoimъ mudiši · vraždǫ drъžę* 422, 6 σὺ δὲ τὸν σύνδουλον μένεις ἐχθραίνων;

---

[7]) Děkuji redakci stsl. slovníku za svolení užít slovníkového materiálu. Prameny cituji způsobem, zavedeným pro stsl. slovník.

[8]) Odporovací význam má *li* jen ve spojení *ašte li* a ojediněle při tázacích zájmenech a příslovcích v několikanásobných otázkách (zde jde však spíše jen o význam navazovací). Srov. J. a M. B a u e r o v i, *Staroslověnské ašte*, Slavia 26 (1957) 170—173.

Ve všech případech jde o otázky řečnické, citově zabarvené, na něž očekáváme opačnou odpověď (na kladnou otázku *ne*, na zápornou *ano*). Stsl. *a* má v prvých čtyřech dokladech protějšek v řec. καί (pokud známe lat. paralely, je v nich *et*), v pátém δέ (lat. *vero*). Je zřejmé, že všude pomáhá vyjádřit rozpor mezi tím, co se říká v otázce, a tím, co bylo řečeno výše.

Vedle těchto dokladů najdeme na jiných pěti místech i v Supr volné spojení *a li*, roztržené jedním nebo i několika slovy. Srov.: *tri lěta ... kapištemъ ne požrъchъ · a nyńě li veliši mi podob'nuumu tebě nečuvьstvъnuumu běsu požrъti* 227,18 καὶ νῦν γηράσαντός μου...; — *otьcь tvoi jednogo dělma grěcha adama is porody izvede · a ty li razboinika vъvodiši* 308,29 Ὁ Πατὴρ ὁ σὸς διὰ μόνην ἁμαρτίαν τὸν Ἀδὰμ ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ σὺ τὸν λῃστὴν εἰσάγεις; — *vy boga viděste · a azъ li jedinъ jesmъ ne dostoinъ viděnьju jego* 500,1 Ὑμεῖς τὸν Κύριον ἐθεάσασθε; ἐγὼ μόνος ἀνάξιός εἰμι τῆς θέας αὐτοῦ;. Viz dále Supr 8,17 a 443,4.

Obdobný doklad je v Passio Viti fol. 128b: *čjužjusę čelu tvojemu crju imьže ašte pьsu rekutь idi vъnъ · to stydęsę idetь a ty ne stydiši li sę* (Izv. ORJaSl VIII, 291, 26).

4. Přehlédneme-li všechny tyto doklady, máme jistě právo říci, že s t s l. *a li* n e b y l o o d p o r o v a c í s p o j k o u. Užívalo se ho jen k uvození zjišťovací otázky citově zabarvené, často řečnické. Mluvčí se v ní pozastavoval nad něčím, co se nesrovnávalo s tím, co bylo řečeno dříve. Tento rozpor vyjadřovalo *a*, ať už mělo funkci citoslovné částice nebo se blížilo spojce; *li* je zde normální tázací partikule, jak ji známe z velice početných zjišťovacích a řečnických otázek ve všech stsl. textech.[9]) Najdeme podobné doklady i s pouhým *a* bez *li*; srov. *onъ že tebe radi ne oslabilъ estъ i umьrěti, a ty gněva svoemu bratru ne možeši otъpustiti* Cloz I, 476 ὁ δεσπότης σου οὐ παρῃτήσατο πάντα ὑπομεῖναι διὰ σε, σὺ δὲ, οὐδὲ ὀργὴν ἀφιέναι ἀνέχῃ ;— *bratъ tvoi varachisii otъvrъže sę boga tvojego · a ty prěbyvaješi ješte k ńemu* Supr 265,20 Ὁ ἀδελφός σου Βαραχίσιος ἠρνήσατο τὸν Θεόν σου, καὶ σὺ ἐπιμένεις ἔτι εἰς αὐτόν;

Stejně se užívalo *a* k uvození obdobných otázek doplňovacích. Na př.: *Jedinъ jestь zakonodavьcь i sudii, mogyi spsti i pogubiti; a ty kto jesi osužajai druga?* Ja 4,12 Christ σὺ δὲ τίς εἶ, ὁ κρίνων τὸν πλησίον; — *bogъ o vasъ vъ knigachъ glagoletь, a vy kako sę ego otmeštete?* Const 12 (Lavrov 25,14).

Vidíme tedy, že obě složky výrazu *a li* zachovávají svůj význam, že je možné užití samostatného *a* nebo samostatného *li* v otázkách stejného významu a že mají převahu doklady, v nichž je *li* od *a* odtrženo nějakým slovem. Kromě toho má *a* skoro vždy přímý protějšek v řecké předloze (καί, δέ). To vše nasvědčuje tomu, že ve stsl. n e n a s t a l o a n i s k u t e č n é s p l y n u t í *a + li* v j e d i n o u č á s t i c i t á z a c í s významem „cožpak, разве“. Ale byl k tomu zřejmě náběh, když se příklonné *li* začalo klást hned za *a*.

5. Zbývá odpovědět na otázku, bylo-li *a li* ve stsl. s p o j k o u p o d m í n k o v o u. Můžeme se opřít jen o jediný doklad z Euch: *Ašto k'to ukrade* [t] *· glavъno č'to · ili skotъ · ili domъ podъkopae* [t] *· ili č'to dobro · zělo drago ukradetъ · d lě da kaetъ* [t, p, s] *· A li malo č'to ukrade* [t] *· v lě da pokaet'sę* [t] 102 b 7 (řecký text neznámý).

---

[9]) Svým původem je *li*, jak ukázal J. Z u b a t ý (*Nali, nali-ť*, *Studie a články* I, 2, 1949, 52 n), náladová větová partikule. Od tohoto stavu vede asi jedna cesta přímo k užití odporovacímu, druhá k tázacímu. V našich dokladech jde podle mého soudu nepochybně již o *li* tázací, i když právě v citovaných otázkách mělo k pův. náladové funkci nejblíže.

Výrazu *a li* je zde užito k uvození podmínkového souvětí, které je v jistém protikladu k souvětí předcházejícímu — tedy v té funkci, v níž se běžně užívá *ašte li* „pakli“; podle Vondráka (Aksl. Grammatik² 634) má Rumj. na tomto místě *ašte li*. I když uznáme *ašte li* za ustálený spojkový výraz,[10]) nelze to dobře přenést na jediný doklad s *a li*. Rozhodně je tu oprávněné psaní zvlášť. (Originál píše v podstatě in continuo.) Nositelem podmínkového významu je zde podle všeho *a*, kdežto *li* má význam adjunktivní.[11]) Podmínkový význam *a* najdeme v Euch ještě jednou, zase v užití paralelním s *ašte*: *Ašte k'to chotę svoeję plъti urěžetъ* · *$\bar{v}$*$^{\widehat{t}}$*lě da pokaetъ*$^{\widehat{s}}$ *o chlě*$^{\widehat{b}}$ *o vo*$^{\widehat{d}}$ · *A k'to pochotь imy* · *ili lǫkavъstvomь tuždjǫ ženǫ priime*$^{\widehat{t}}$ · *$\bar{v}$*$^{\widehat{t}}$*lě da pokaet'sę* · *ā o chlěbě o vo*$^{\widehat{d}}$ 103 a 21 (řecký text neznámý).[12]) Vedle toho spojka *a* uvádí, jak známo, ve spojení s kondicionálem několikrát podmínkovou větu neskutečnou v Supr.[13]) Nebylo by tedy správné mluvit již pro stsl. o podmínkové spojce *ali*.[14])

6. Posuzujeme-li tedy stsl. doklady na spojení *a li* nikoli isolovaně, nýbrž se zřením k obdobným místům s jiným vyjádřením a především se zřením k doloženým funkcím jeho složek, docházíme k závěru, že jde o dvě samostatná slova: *a*, které v uvedených dokladech uvozuje jako citoslovečná partikule řečnickou otázku, event. u něhož již proniká význam odporovací spojky vyjadřující vztah k předcházejícímu kontextu, anebo v Euch snad o *a* ve funkci podmínkové spojky; *li*, které má funkci tázací partikule nebo (v Euch) význam adjunktivní. O odporovací funkci *ali* nelze pro stsl. mluvit. Zato zde byla tendence k těsnějšímu spojení *a* s *li* v partikuli, uvozující řečnické otázky.

Marta Bauerová (Brno)

---

[10]) Srov. citovanou stať o stsl. *ašte*, § 15.

[11]) Opačný výklad — adjunktivní *a* a podmínkové *li* (tak interpretuje toto místo na př. Łoś, *Gramatyka stsł.*, 219) — není pravděpodobný, protože *li* nemá jinak ve stsl. prakticky vůbec význam podmínkové spojky. Srov. Slavia 26 (1957) 166.

[12]) Zde by mohlo mít *a* též funkci adjunktivní, ale jen za předpokladu, že *kъto* je zde relativem. (O podmínkovém významu vztažných vět s relativy tázacího původu ve staré češtině srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3 — Skladba*, 1956, 107—108; podmínkový význam proniká tu i v jiných slovanských jazycích.) Ve stsl. však *kъto* nikde jinde relativní funkce nenabylo (pravidelně je zde *iže*, event. *iže ašte, iže koližьdo, ašte kъto*), takže sotva máme právo předpokládat takový vývoj zde. Nelze myslit ani na elipsu podmínkové spojky, protože nejde o dvojnásobnou větu podmínkovou, nýbrž o nové souvětí (podmínková věta je tedy oddělena od předcházející věty vedlejší větou hlavní).

[13]) Viz V. Vondrák, *Aksl. Grammatik²*, 634—635.

[14]) Zato ve staré ruštině, kde se ho užívá i bez přímého vztahu k předcházejícímu kontextu, této platnosti zřejmě nabylo. Srov. doklady Sreznevského, Материалы I, 15.

Česká báseň složená Dánem r. 1857

Karel Paul (Praha)

V Lumíru 2 (1857) 1269 je otištěna česká báseň věnovaná památce Josefa Franty Šumavského (1796—1857), který zemřel toho roku dne 22. XII. Pod textem je podepsán E. M. Thorson (1816—1889), dánský filolog, který poslal tuto báseň česky psanou redakci tohoto časopisu. V poznámce otištěné před ní se o něm praví, že vládne českým, polským a ruským jazykem. Přeložil „do dánštiny nejedno české kvítko a na jaře se odebéře odtud (t.j. z Prahy) na další cestu po Rakousku pak do Turecka a do Ruska". Thorson byl jedním z kandidátů na stolici slovanské filologie kodaňské university; psal jsem o něm v článku *P. J. Šafařík, Skandinávci a Holanďané,* Slavia 21 (1953) 353. O jeho příchodu do Prahy v říjnu r. 1857 se píše v Lumíru z 8. X. t. r. na str. 980 toto: „Chvalně známý dánský spisovatel a jazykozpytec E. M. Thorson, jenž již leccos z naší literatury přeložil, přijel do Prahy a bude zde přes zimu bydleti, aby se úplně seznámil s jazykem českým a literaturou jeho, o které pak přednášeti bude na domácí své universitě." To, jak známo, se nestalo, slovanské stolice v Kodani se dostalo C. W. Smithovi (1811—1887) až r. 1859, kdy byla tato stolice zřízena. Podle vídeňského Světozoru (1859) č. 7, 245 pobyl tento Dán u nás několik měsíců. Ottův Naučný slovník nezaznamenává nic o něm, ač v Riegrově Naučném slovníku sv. IX, 1872, 415 čteme o něm několik řádek. Cestoval prý po slovanských zemích, poznal Prahu, Záhřeb, Lvov, Krakov. V Praze byl prý skoro celý rok 1857, což neodpovídá nahoře citovaným zprávám. Pisatel se zmiňuje také o citované české básni, uvádí i jiné jeho práce jako: překlad Rukopisu Královédvorského,[1]) Vocelových Archeologische Parallelen a j. Roku 1855 počal vydávat sbírku povídek ze slovanských jazyků, *Bibliothek af Oversaettelser og Bearbejdelser af den slaviske aesthetiske Literatur,* v níž jsou překlady ze Zagoskina, Karamzina, Knjaževského, Grabowského a z českých pak tu přeložena povídka Fr. Pravdy, *Vávra kuřák.* Téhož roku vydal tamtéž svazek dánských básní *Digte.* Není zde vzpomenuto dánského překladu polského vydání z r. 1638: *Islandie aneb krátké vypsání ostrovu Islandu od Daniela Vettra,* pořízený E. M. Thorsonem v Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie, Kjöbenhavn (1858) 251—298 pod titulem *Kortfattet Beskrivelse af den Islandia ved Daniel Streyc (Vetterus); fra Polsk oversat med Indledning.* O tom pojednal Boh. Horák v edici *Daniel Vetter a jeho Islandia,* Spisy filosofické fakulty brněnské university, 1931, č. 33, str. 3, 5, 204 a j. Český text Islandie se chová v rukopise v Národním museu v Praze a také Thorson jej zaznamenal v své práci na str. 254, byv s ním seznámen zásluhou Hankovou, s nímž byl v dobrém styku a snad i na jeho požádání přeložil Rukopis Královédvorský. V citovaném výše svém článku psal jsem o jeho stycích s P. J. Šafaříkem.[2])

---

[1]) Podle 2. sv. musejního časopisu dočká se Ruk. Králod. překladu dánského od prof. Thorsona, v. vídeňský Světozor 1859, č. 15, str. 311. — O ochotě Hankově k tomuto Dánovi v. Literatura česká XIX. stol. I. 1. vyd. 1902, str. 711.

[2]) Na Šafaříkově přednášce byli přítomni: Palacký, Hanka, Erben. Tomek, Weitenweber, Höfler, J. J. Hanuš, Vrťátko, Hattala, Zap, Amerling, Bezděka, Šulc, Jungmann a jako hosté Václík, Zelený, Suchecki, Hirzenfeld a s nimi i Thorson, s nimiž se tu mohl také seznámiti.

Jistě se tu setkal také s J. E. Vocelem, přítelem a dopisovatelem svého ochránce Christ. Rafna.[3]) Česká báseň věnovaná J. Fr. Šumavskému je již sama důkazem jejich přátelských styků. Je to prostá báseň, celkem správně česky psaná a její prvá sloka zní: Zima dýchá, / Ledný vítr zdychá / Na bezlistých lesích Šumavských, / Temné hluky, / Smutné zvuky / Táhnou se po břehách Vltavských. V druhé sloce vyjadřuje básník žal české řeči, že ztratila svého nejvřelejšího milovníka, a v třetí se připomíná, že jen ten věčně žije, kdo co věrný sluha pracoval. V čtvrté se praví, že Šumavský věrně sloužil své řeči, kterou vší silou miloval a pro ni pilně pracoval noc i den. Poslední verš zní: „Pro tu lásku bude památen". Byl také znám s K. J. Erbenem,[4]) který ho provázel po Praze, radil mu při nákupu slovanských knih. Thorson pak vzpomíná Erbena s láskou a také nezapomíná na srdečné prostředí pražské.

Karel Paul (Praha)

---

[3]) Vocel slibuje Rafnovi 10. X. 1856 poslati přehled překladů ze slovanských jazyků od E. M. Thorsona, připravuje jej pro musejní časopis. V. Clara Thörnquistova: *Aus nordischen Archiven*, Věstník Král. české společnosti nauk (1938), Praha 1939, 35. Třída filosoficko-historicko-filologická.

[4]) A. Grund A., *K. J. Erben*, Praha, 1934, 128.

O počátcích filologie a slavistiky u Lužických Srbů

Antonín Frinta (Praha)

Loňského roku (1956) vzpomínali Hornolužičtí Srbové tří svých mužů, kteří v XVII. a počátkem XVIII. stol. byli zakladateli domácí filologie, kterýžto obor byl jimi z praktických, ale i vědecky teoretických příčin pěstován potom již trvale (třebaže většinou ne jazykem srbským) a dosáhl vysoké úrovně badatelské v našem století.

Třebaže první mluvnici hornolužické srbštiny napsal latinsky evang. farář v Bartu Georgius Ludovici († 1676), zůstala však v rukopise (je někde zachován?) a tak původcem první tištěné příručky je Jakub Xaver Ticinus, narozený r. 1656 v Kulowě (Wittichenau). Co do životopisných i literárních dat zde mohu odkázat na příslušnou část své knihy *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví* (Praha 1955, 39—40) a na *Stawizny serbskeho pismowstwa* od Rud. Jenče (I. díl, Budyšin 1954, 196—198, kde jsou i dvě reprodukce z jeho gramatiky). Jenč uvádí jako rok Ticinova příchodu do Prahy a vstupu do řádu jesuitského 1679, ale já trvám na r. 1673,[1]) když jeho gramatička vyšla v Praze už téhož roku 1679 a v její předmluvě čteme, že se autor „dlouhou zkušeností poučil o shodě svého jazyka s českým". Po pobytu mimo Čechy žil Ticin v Praze od r. 1684, potom učil 5 let na gymnasiu v Chomutově, ale r. 1692 vydal v Praze velkou monografii historickou, načež se vypravil s rakouským vojskem proti Turkům na Balkán, kde skončil svůj mladý život u Bělehradu r. 1693. Poněvadž náš Bohuslav Balbín se v Praze od r. 1662 až do své smrti 1688 věnoval svému bádání historickému, mohl se s ním Ticin znát i osobně. Spisy Balbínovy často cituje a své poslední dílo nazval podle něho *Epitome historiae Rosenthalensis*.

Zde se omezíme jen na charakteristiku Ticinových *Principia linguae Wendicae, quam aliqui Wandalicam vocant* (Pragae, Typis Universit. Carolo-Ferdinand. in Collegio Societ. Jesu ad S. Clementem, A. 1679). Vzorem mu byla jistě jesuitská příručka *Prima Principia Linguae Bohemicae*.[2]) V předmluvě vysvětluje, že chce usnadnit vydávání knih pro katolické Luž. Srby, čemuž na překážku je neustálený pravopis. Proto jej přizpůsobil českému a též pro zlevnění tisku „sumptuumque evitandorum gratiâ". Celá předmluva je projevem barokního slavismu autora, který tam vyznává s radostí, že „nostra lingua soror sit Bohemicae, utpote ex eadem Matre Slavica originem trahens, ac proinde congruum est, ut iisdem characteribus utatur". Tím záslužně předběhl reformátory lužickosrbského pravopisu (lépe řečeno grafiky) Jordana a Smolera z 1. poloviny XIX. stol. Zcela objektivně však Ticin poukazuje i na podobnou praxi, které se odvážil (ovšem jen přechodně) už r. 1670 evang. farář Michaël Frentzelius, jak dále uvedeme. V 1. kapitole o literách uvedl malých písmen 41, z nichž 11 je s diakritiky, a 3 spřežky *(ff, ʃʃ, ʃs)*, ale ve vlastní mluvnici nepoužil všech písmen důsledně po tehdejším vzoru českém. Tak místo tvrdého ł píše promiscue foneticky *w* nebo *u* a zamítl psaní *g* za *j*. — Vedle: *něřad, pěč, Kowař* píše: *miaʃo, stworenia* atp. Ačkoli přejal písmeno ȝ, místo š užívá (po českém usu tehdejším)

[1]) Spolehlivé zjištění by bylo možné jen v pražském archivu řádu jesuitského.
[2]) Věc by zasluhovala ještě podrobného srovnání obou gramatik.

důsledně spřežky *ſſ* a to i za etymologické *ř* po *ptk*. Rozlišil si platnost *č* ve smyslu nynějšího *ć* a české tehdejší spřežky *cʒ* užívá za nynější *č*. Místo *y* klade nářeční *é*, při čemž upozorňuje, že tu nejde o délku jako v češtině.

Ve své kapesní mluvničce o 78 stranách podává zhuštěně kapitoly o písmenech a hláskách, o skloňování substantiv, o stupňování adjektiv, o časování sloves (která dělí na tři třídy podle koncovky 2. osoby prézentu: *-aſſ*, *-eſſ*, *-iſſ*), pak připojil i pravidla o rodu substantiv a o vazbách slovesných i předložkových. Na závěr se vrací k pravopisu a podává v něm modlitby Otčenáš a Zdrávas. Celkově vzorem mu bylo jeho rodné nářečí západní (dialectus intra et circa Wittgenaviam) a důležité je, že jeho tištěná kodifikace (byla vydána znovu ke konci 18. století) se stala normou i se svou grafikou u všech hornolužických spisovatelů katolických až do poloviny XIX. stol. V ostatní své činnosti literární se Ticin už neprojevil jako filolog, nýbrž jako historik, jak bylo již výše konstatováno.

R. 1706 zemřel po dokončení svého životního díla Michal Frencel starší (úředně Frentzel, v lidové výslovnosti Brancel), na konec evangelický farář v Budestecích (Postwitz). Podrobnosti o něm viz v mé již citované knize str. 34—35 a v Jenčově str. 68—77, kde jsou i ukázky jeho rukopisu a ze tří jeho tisků. Narodil se za války třicetileté, kdy došlo k odloučení Lužice od státu českého, ale v jeho díle vidíme doznívání tohoto staletého spojení. Projevem jeho až překvapujícího, téměř kollárovského uvědomění slovanského je známý jeho srbsko-latinský list[3]) caru Petru Velikému z r. 1697, kdy projížděl Lužicí. Tento vzdělaný a pilný osvícenec i pietista si doma vysloužil název „zakladatele lužickosrbského písemnictví“, poněvadž jeho překlad Nového Zákona, vyšlý krátce po jeho smrti (v Žitavě 1706), přispěl k ustálení spisovného jazyka (podle usu budyšínského) jako text klasický, dodnes nenahrazený jiným překladem evangelickým.[4]) Před tím přispěl Frencel překladem 50 žalmů do vydání žaltáře z r. 1703.

Při této jeho životní práci nejde však o pouhé překládání z bible Lutherovy, nýbrž Frencel vycházel ze znění originálů hebrejského a řeckého a přihlížel i k překladu českému. Tato jeho filologická erudice není zevně patrna z obou jeho zmíněných překladů biblických, nýbrž jen z první ukázky překladů dvou evangelií, kde je bohatý komentář nejen teologický, ale právě filologický.

Přihlédněme blíže k této publikaci, kterou vydal Frencel svým nákladem v Budyšíně r. 1670 s názvem: *S. Matthaeus und S. Marcus, wie auch die drey allgemeinen Haupt-Symbola in die oberlausitzische wendische Sprache mit Fleiss übersetzt nach des Herrn Lutheri teutscher Version benebens genauer Betrachtung der griechischen, als Grundsprache, ingleichen böhmischer Bibel,*[5]) *sowohl auch unterschiedlicher Commentariorum* ... V předmluvě německé poukazuje s lítostí na to, že Lužičtí Srbové („unsere Serbi oder Wenden“) nemají dosud ve svém jazyku bibli, jaké se již r. 1542 dostalo z Wittenberku zásluhou Truberovou Slovincům v překladu „in die henetische, daß ist wendische Sprache“. Proto prosí svou vrchnost, t. j. hornolužické stavy, aby s jejich pomocí bylo biblické učení jejich poddaným hlásáno v jejich řeči a aby podporovali tisk celého NZ.

Ale Frencel si v srbském textu dovolil užít (podle českého i polského vzoru, jak se o tom při výkladu o platnosti písmen výslovně zmiňuje) grafiky odlišné od němčiny, totiž

---

[3]) Uveřejnil jej po prvé Chr. Knauth ve své knize z r. 1767 a z ní jej otiskl Dubrowski v Jutrzence-Dennici I (1842) a Sreznevskij, Журнал Минист. Просв. (1844), u nás J. Páta v *Úvodu do studia luž. srb. písemnictví*, 78.

[4]) Pro katolickou menšinu vyšel v Budyšíně r. 1896 samostatný překlad, pořízený J. Łusčanským za jazykové spolupráce M. Hórnika.

[5]) Nikdo se dosud nepokusil o řešení otázky, kterou z tištěných biblí českých měl Frencel po ruce. Bohemismy jsou v této ukázce četnější než v celém NZ z r. 1706.

písmen: *c* (místo něm. ʒ), *ʒ* (= *z*, *m*ísto něm. *ſ*), *ʒ̇* [(= *ž*, místo něm. *ſch*), dále *ė* (= ě), ba též *ů́* (za *ů*) a spřežek: *cʒ̇* (v platnosti *č* i *ć*] a *dʒ̇* (v platnosti nynějšího *dź*). Odůvodňuje to tím, že jsou to „peculiares linguarum slavicarum soni". Dále označuje palatalisaci ostatních souhlásek tečkou na následující samohlásce, na př. *swȧty*.[6]) Právě tyto slavistické novoty vynesly však Frenclovi nepřízeň německé vrchnosti, která ho donutila, aby v dalších svých tiscích se vrátil k neorganické grafice, co nejméně odlišné od německé, jak ji na dlouho uzákonil (s teoretickým odůvodněním, namířeným proti napodobení slovanských jazyků!) K. Z. B ě r l i n k (Bierling) svým spiskem *Didascalia seu Orthographia Vandalica* ... (1689). Tak se skončil pokus, podniknutý na evangelické, tedy většinové straně Luž. Srbů před Ticinem, a tím vznikl osudný dualism pravopisný, překonaný až ve 2. polovině XIX. stol. t. zv. analogickým pravopisem při spojeném úsilí Smolera a Hórnika.

Ale nutno dokresliti portrét M. Frencla jako filologa, který se ve svých komentářích z r. 1670 projevil být nejen graecistou a hebraistou, ale i slavistou a komparatistou (ovšem jen v zásadě, bez další aplikace). V marginalii ke konci svého úvodu o pravopise vyslovil tuto teorii jazykozpytnou: „Lingua Hebraea est mater, filiae sunt graeca, latina, germanica, slavonica etc." A dále uvádí „andere sarmatische Völcker, so erstlich in Asia gewohnet, hernach in Dalmatia, Illyria, Croatia, Servia, Bosnia, Bulgaria und nun vor 1100 Jahren in Böhmen, Polen, Lausitz, sonderlich um das mare Balticum sich niedergelassen, Slavi oder Slavones genant, vielleicht a celebritate famae (wie auch H. Philipp Melanchthon in seinem Chronica Carrionis fast der Meynung ist), weil sie anfangs berühmte und beruffene Leute gewesen". — Jde tedy o zajímavý paralelism mezi slovanstvím J. Ticina a M. Frencla seniora.

V domě otcovském nassál do sebe toto slovanství a přejal i názor o hebrejštině jako prameni slovanské řeči nejslavnější syn A b r a h a m F r e n c e l, narozený 19. XI. 1656 na faře v Kózłu (Cosel ve vých. H. Lužici). Ten dosáhl vrcholu tehdejší pozdně humanistické učenosti, již proto, že na universitě ve Wittenberku se stal magistrem. Mezi Luž. Srby to byl skutečný polyhistor, třebaže se nemůže plně měřit se svým vrstevníkem, německým Leibnizem.

Co do podrobností, lze je nalézti nejen zhuštěné v mé knize (str. 35—37) i obšírněji v Jenčově (str. 77—82 s ukázkami rukopisu i jedné knihy), ale zvláště v osmi příspěvcích A. Muky *Frenceliana*, uveřejněných v časopise Maćicy Serbskeje v l. 1880—1890. Ačkoli Abraham Frencel psal jenom latinsky a německy (srbsky jen osmiveršovou básničku příležitostnou), patří do dějin literatury Luž. Srbů jako zakladatel jejich vlastivědy po všech stránkách. Jeho velké dílo, které zůstalo většinou v rukopisech (hlavně v Žitavě) a částečně se i ztratilo, týká se historie, zeměpisu, přírodopisu, mytologie i národopisu Lužice. Zde se omezíme jen na významnou složku filologickou, v níž se uplatnil na poli e t y m o l o g i e, t o p o n y m i k y, d i a l e k t o l o g i e a l e x i k o l o g i e.

Z příslušných jeho spisů nejprve jen vyjmenujeme ty, které jsou nám nepřístupné nebo vůbec nezvěstné. Je to především v knihovně zhořelecké učené společnosti chovaný čtyřsvazkový rukopisný *Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum*,[7]) *in quo linguae Sorabicae, nec non Polonicae ac Bohemicae, non tantum vocabula recensentur, sed et origo eorum ostenditur; accessit supplementum vocum Sorabicarum Lusatiae inferioris*. Frencel procestoval obě Lužice a věnoval po Choinanovi první pozornost i dolnolužické srbštině.

---

[6]) Tento originální způsob je znám z jiných starších i mladších tisků, zvláště dolnolužickosrbských.

[7]) Jiný název *Sylva vocabulorum sorabicae linguae* připomíná Veleslavínův slovník *Sylva quadrilinguis* z r. 1598 a 1683.

Toto jeho dílo je první velký slovník srbsko-latinsko-německý, ale i první srovnávací a etymlogický slovník slovanský.[8])

S tím souvisí další slovníky, známé jen z názvů: *Voces Sorabicae Lusatiae Inferioris* (je to vlastně dolnolužicko-latinsko-německá konkordance Fabriciova překladu Nového Zákona), *Lexici Sorabici Lusatiae Inferioris primae lineae* (obsahuje kořeny, pak odvozeniny) a *Lexicon Sorabicum Inferioris Lusatiae* (autograf z r. 1736 o 80 listech).

Toponymie se týkají tyto etymologické práce Frenclovy: *Explicatio nominum Sorabicorum pagorum praefecturae Altenburgensis* (rukopis z r. 1697 se chová na radnici v durynském Altenburgu). V díle M. Kreysiga *Matrical d. i. Alphabetisches Verzeichniss sächsischer Orte* vyložil Frencel slovanský původ místních jmen (rukopis se choval v Drážďanech). — Místopis obsahuje i velký žitavský foliant o 1660 str. s názvem *Historia naturalis Lusatiae Superioris*, kdežto jiný *Historia populi et rituum Lusatiae Superioris* (s opisy v Drážďanech a Zhořelci), obsahuje v celé kapitole IV. (str. 113—171) německou mluvnici s názvem *Von der wendischen Sprache weiterem Gebrauche, ihrem alten Ursprung, wie auch von fleissiger Ausarbeitung und hohem Nutz derselben und wie sie leicht kann erlernet werden.* (Podle Muky navazuje na gramatiku G. Matthaei, vydanou r. 1721, vedle vzorů deklinace dělí slovesa jako Ticin na 3 třídy podle zakončení 3. osoby sing. prés. *-a, -e, -i.* Upozorňuje na rozdíly od dolnolužické srbštiny, kterou považuje jen za vedlejší dialekt.[9])

V Praze jsou (v universitní knihovně) přístupny jen čtyři sorabistické spisy Abr. Frencla, jejichž rozbor zde mohu podat. Je to *De originibus linguae sorabicae,* jehož tisk trval 4 roky pro technické potíže s grafickými sestavami pěti jazyků: první kniha vyšla v Budyšíně 1693, druhé knihy Caput 1. v Žitavě 1694, Caput 2. tamtéž 1695, Caput 3. a 4. tamtéž 1696. (Celek je paginován průběžně, ale každý ze dvou sloupců pro sebe, takže má jen 533 stran mimo úvod.[10]) V předmluvě ze 17. IX. 1696 vychází autor z biblického předpokladu, že všecky jazyky povstaly zmatením nebo smíšením kromě hebrejského.

Do 1. knihy zařadil abecedně slova hornolužickosrbská (vocabula sorabica) „quae materialiter et formaliter ebraea sunt“. V předmluvě obranné z r. 1693 vypočítává „cultores linguae slavicae, cujus pars sive dialectus Soraborum lingua est“ a nejprve jmenuje sv. Jeronyma ze Stridonu, který prý přeložil bibli do svého jazyka dalmatsko-pannonského a to písmem glagolským, a pak filosofa Methodia, který prý vynalezl „literas venedas, servianas sive croaticas et slavonicas“ a v překládání do jazyka dalmatského mu pomáhal bratr Cyrillus.[11]) Pak se zmiňuje o překladech Primuse Trubera a G. Dalmatina, lituje, že se mu nedostal do ruky spis Adama Bohoriče o písmě slovanském, vydaný r. 1584 ve Wittenberku. Z kroniky Ditmarovy cituje, že merseburský biskup Boso učil ve 2. pol. X. stol. psát srbské texty, a velebí pak císaře Karla IV., že byl podle zlaté bully „sorabici sermonis cultor maximus“. Vypočítává potom lužické spisovatele, a to i latinisující humanisty. Jejich náklonnost k otcovskému jazyku jej pohnula ke sbírání srbských slov, při čemž mu nemálo pomohly slovníky polský a český.[12]) O svém praví, že by se mohl nazývat

---

[8]) *Lexicum symphonum* našeho Zikmunda Hrubého z Jelení, vyšlý v Basileji 1537 a 1544, srovnává slova latinská, německá a řecká jen s českými (t. zv. sclavinica).

[9]) Na str. 1294—1302 (podle Mukova obsahu v ČMS z r. 1881) Frencel srovnává některá slova lužickosrbská s litevskými a lotyšskými, jak je poznal r. 1706 od vojáků armády švédského krále Karla XII. za jejich pobytu v Lužici.

[10]) Tím opravuji údaj ve své knize str. 36, řádek 13.

[11]) K tomu cituje jako prameny kroniku Joh. Aventina a Aeneáše Sylvia.

[12]) Byl to jediný latinsko-polský slovník J. Mączyńského z r. 1564, kdežto různojazyčných slovníků s češtinou vyšla v XVI. stol. celá řada v Praze i jinde.

i *Lexicon Etymologicum Sorabicum* a na několika místech vlastního textu cituje *Lexicon etymologicum* od Němce Martinia, který je u nás nedostupný. Z Gessnerova *Mithrida* otiskl tu abecední seznam slovanských národů a kmenů, celkem 67 názvů spíše zeměpisných: *Bohemi, Bosnenses, Bulgari, Carniolani, Carinthii, Casubi, Croati, Dalmatae, Hungari ad Vagum* (Slováci), *Moravi, Moschi alias Moscovitae, Russani alias Rutheni, Lusatii, Sorabi alias Servii et Serbi, Polaki, Poloni, Slesii, Vandali, Zadravani* a j. (Jsou tu *však i Lituani, Moldavi, Jazyges* a j.) Sčetlost Frenclova je vůbec úžasná: vedle kronik, gramatik, theologických spisů a disertací cituje v různých heslech informace o cizích zemích a to i Dálného Východu nebo Ameriky podle tehdejších cestopisů. K výkladům filologickým připojuje věcné, často dlouhé exkursy kulturně-historické jako předchůdce lexikální metody „Wörter und Sachen". Jeho spisy vůbec nebyly dosud náležitě vytěženy, ač obsahují bohatou látku z mnoha oborů vědeckých.

Práce, o které tu po prvé pojednáváme k informaci slavistů, obsahuje jen 2 knihy. Ale celé své dílo si rozvrhl ještě do dalších osmi, z nichž tiskem vyšly později jen tři, jak ukážeme. Uveřejněná látka je bohužel roztříštěna do pěti slovníků podle toho, jakým způsobem se podle autora dají převésti slova srbská na hebrejská. Touto svou nešťastnou teorií sledoval Frencel oslavení své mateřštiny, když ji odvozoval od posvátného jazyka Starého Zákona. Stejného názoru byl před ním zásadně i náš Komenský, který se ve svém díle *Methodus linguarum novissima* z r. 1648 vyjádřil:[13]) „Všecky hlavní europejské jazyky patrně zanášejí se kořeny svými na hebrejštinu, což my snad někdy (bohdá) na jevo vyvedeme slovníkem těchto pěti řečí[14]) harmonickým". Současně s Frenclem uveřejnil uherský exulant Franciscus Fori Otrokocsi spis *Origines Gentis et Linguae Hungaricae*, kde rovněž „dokazoval", že maďarštině je nejbližší hebrejština. Ale když milosrdně nehledíme k té bludné teorii, odmítnuté po stu letech naším Dobrovským,[15]) nalézáme ve výkladech Frenclových mnoho cenného pro sorabistiku i s obecného hlediska slavistiky. Jsou tam hornosrbská slova všech druhů (i spojky a citoslovce, slovesa v 1. osobě présentu), doložená tedy v podobě (částečně nářeční) z 2. pol. XVII. stol., což má důležitost pro historickou mluvnici. Do I. knihy dal slova, která shledal totožnými s hebrejskými co do hlásek (ovšem jen přibližně) i významu. Vedle srbského (hodně foneticky psaného tvaru) klade vždy znění polské (ovšem bez specifických písmen diakritických!) a většinou též české, takže jde tu o srovnávací slovníčky všech tří západních řečí slovanských! Někdy přidal i podobu jihoslovanskou („Slavonice"). Pak podává ekvivalent řecký, latinský a německý. Po každém základním slovu následují odvozeniny, zvláště slovesa s předponami, při čemž jsou někde i doklady fraseologické. Při svém etymologisování neměl Frencel ovšem ponětí o fonetické příbuznosti hlásek a o zákonitosti jejich změn. A tak řadí ke slovesu *bjžu, bjžim* (,běžím'), *bjham* i adjektiva *pjschi* (,pěší') a *boße* (,bosý'), při čemž název města Chotěbuze píše *Kodʒebus* a odvozuje od kláštera bosáků (,chodí bos'!). I když zřejmý germanismus *bur* (< *Bauer*) vyvozuje z talmudštiny, řadí často správně k sobě slova podle indoevropské příbuznosti, na př. *beru* et *berem*, pol. *biore* (sic!) vyvozuje ovšem z hebrejského *baar*, ale dodává: *hinc* lat. *fero*. — K číslovce *schesc (sešć)* řadí lat. *sex*, řec. ἕξ a něm. *sechs*, tedy dává intuicí základy srovnávacího jazykozpytu Frencel dávno před Fr. Boppem.

---

[13]) Cituji podle Šmahova překladu *Nejnovější metody jazyků* (Rychnov n. Kn. 1892, 42).

[14]) Myslil tím hebrejštinu, řečtinu, latinu, němčinu a češtinu.

[15]) Viz jeho *Geschichte der böhmischen Sprache und älteren Literatur* z r. 1818, str. 11, kde výslovně prohlašuje Frenclovy pokusy za „zcela nezdařilé".

Obdobná je náplň ostatních oddílů: druhá kniha obsahuje ve své 1. kapitole slova, v nichž se vyskýtá metathese vzhledem k příslušným hebrejským, na př. *bok* — hebr. *gab*, *chudy* — *dach* atp.! (Pro Frencla jsou některé hlásky prostě „literae permutabiles, serviles"). Pozoruhodné je heslo *hrod*, kde vedle polského *grod* a českého *hrad* klade i „slavonské" *grad* a „moscovské" *gorod* s exkursem o místních jménech v různých slovanských zemích (*Wyssihrad, Kralowihradec, Stargard, Czarigrad, Grodek, Nowogorod* a j.). Ve 2. kapitole, uvedené citátem z Ticina a ze spisu Maura Orbina *Regnum Slavorum*, jsou slova, lišící se od hebrejských změnou hlásek, na př. *cȝilo vel cȝiwo*, boh. *telo* — hebr. *chalal; dam*, boh. *dati* — hebr. *teth;* i *hasa*, germ. *Gasse* je podle něho z hebr. *chuz!* Slovo *hornc* (‚hrnec') spojuje se slovesem *horiu* (‚ardeo') a s hebr. *ur* (‚ignis') i s lat. *urna* k čemuž připojuje exkurs o vykopávkách nádob v Lužici i jinde. Správně řadí k sobě slova: *hospodar, hospes* a δεσπότης, dobře vysvětluje výraz *podjan* (‚*Papist*') z českého *pod jednou* (‚sub una specie'). U názvu hřibu *kozak* je exkurs o donských kozácích, jejichž jméno vykládá raději z původního *kosak* (‚falcifer') nebo *kowsak* od slovesa *kowzać* (‚klouzati na koni'). Správně ovšem odvozuje *Žid, Jude, Judaeus* z hebr. *Jehudi*. — V kapitole 3. se při její dedikaci dvěma farářům vyznává z lásky a obdivu k srbské řeči, jíž přivykl v domě rodičovském a jejímuž studiu se oddal. Sem pojal slova, při nichž nastal zánik některé hlásky nebo jejich stažení, na př. *knez* — hebr. *kanah, Kohen* (při tom uvádí i „moscovitský" doklad *Knez Jurg Alexeiwitz Dolgoruka*). K substantivu *sel, sol* vel *sul* řadí správně lat. item, hisp. *sal*, ital. *sale*, gall. (= francouzsky) *sel*, germ. *Salz*, řec. ἅλς — vše ovšem z hebr. *melach* (!). Za odvozeninu pak pokládá *silza, slina*, protože jsou ‚*slané*'. V poslední 4. kapitole, věnované otci Michalovi, jehož vlasti i řeči si váží a chce ho potěšit touto prací, jsou slova, v nichž došlo k přidání hlásek, na př. *cȝert*, boh. *cert*, pol. *czart* z hebr. *sched(!)*. Při názvu *hußo*, boh. *hus* uvádí odvozeninu *Hußinecȝ*, kde se narodil „M. Johannes Hussius, martyr celebris", jehož protivníci v Lužici rozšířili rčení „Es ist eine Gänse Glauben". K názvu *janio* vel *jenio*, boh. *gehne*, pol. *jagnie* řadí správně lat. *agnus*, řec. ἀγνιον, ale i chaldejské *ana*! Název *ṕop* přisuzuje správně nejen luž. srbštině, ale i „dalmatštině a moskovštině", ztotožňuje jej s řeckým πάππας, lat. *papa*, germ. *Pfaffe*, saxon. *Pape*, ungar. *pap*, angl. *pope* (ale vykládá to vše ze syrského *abba* ‚pater'). — „Vocabulum russicum *werst* vel *wörst*" vykládá zde jako staroněmecké *Rast* přidáním *v-* k talmudskému *r(a)s* ‚spatium terrae'. Ale na závěr svého celého etymologisování skromně přiznává možnost jiných výkladů větou: „Potestatem eligendi aut decidendi facimus doctioribus." Jako názorné ukázkové résumé připojuje s řeckým nadpisem ΠΕΝΤΑΠΛΟΟΣ *sive quinque linguarum vocabula harmonica* tabulky, kde je v pěti sloupcích vedle sebe totéž slovo v podobách: hebrejské (nebo syrské, samařské, chaldejské i arabské), řecké, latinské, německé a lužickosrbské, na př. *abhah* — βϑλομαι — *volo* — *wollen* — *wolia; en* — νὴ — *ne* — *nein* — *nie; naam* — ὄνομα — *nomen* — *Name* — *meno (!)* Jsou tu ovšem vedle správných juxtaposic indoevropských i nehoráznosti, jako: *ben* — ὑιὸς — *nepos* — *Nefe* — *syn; mad* — μίτρα — *mitra* — *Můzze* — *mjca!*

Proti základní hebraisující teorii Frenclově vystoupil kritičtější Luž. Srb Mag. Gottfried L u d o v i c i hned r. 1693 v *Dissertatio historico-philologica de fonte linguarum communi, potissimum autori Originum Sorabicarum opposita*, vydané v Lubiji, kde připustil že nejvýše 48 ze srbských slov, uvedených v I. knize Frenclově, může pocházet z hebrejštiny. Ale Frencel se hájil polemickým spisem, který vydal v Budyšíně r. 1694 s názvem hebrejským „*Marpe lašon, hoc est Medicina linguae pro iis tantummodo, qui contra Origines sorabicas disputarunt.*"[16])

---

[16]) Žádný z těchto spisů není v Praze přístupný, takže je zde nemůžeme posoudit.

Podle autorova původního plánu v úvodu k 1. knize měla další 3. kniha obsahovat slova, která se podobají hebrejským „secundum tropos rhetorices", totiž podle metonymie, antifráze, metafory a synekdochy, tedy etymologie ještě fantastičtější, a kniha 4. slova, jež se podobají hebrejským prostřednictvím jiných jazyků, totiž řeckého, latinského a německého. Ale tyto oddíly buď Frencel už nezpracoval nebo se ztratily. Zato vyšla tiskem 5. kniha.

Commentarius philologico-historicus de Diis Soraborum aliorumque Slavorum a to ve sborníku Scriptores rerum Lusaticarum ex bibliotheca senatus Zittaviensis editi . . ., který pořídil Christian Godofred Hoffmannus (Lipsiae et Budissae 1719). Látka se týká málo Luž. Srbů, většinou mytologie ostatních Slovanů v Německu i Poláků, Čechů a některých východních Slovanů, na př. *Peron-Pron-Pioron, Marzana, Sudice, Ziwiena, Wily, Diblik, Shetek* (‚šotek‘), *Sjurzitek* (‚skřítek‘) a j. Filologického je v této objemné studii, založené na různých kronikách a doprovázené barokními soškami božstev, velmi málo — jen etymologie jmen, na př. *Swantowit* ze *Swanty Witez, Radegost* z *rada+gost,* ‚gęsty, hustý (les)‘, tedy ‚consultor sedem suam habens in silva densa‘. Domnělé jméno lužického boha *Flinse* vykládá z adj. *pilny,* ač v *Chronicon saxonicum* stojí jasně: „Der Abgott hieß Flinß, denn er stund auf einem Flins (= pazourkovém) Steine". Správně vykládá jméno *Czernebog* (beze zmínky o hoře v Hor. Lužici) a *Diabol.* Z J. Meletia převzal názvy božstev starých Prusů, Litevců, Livonů a cituje naříkání nad mrtvým „in lingua Ruthenica" (str. 233).

Kniha 6.—10. plánovaného díla Frenclova měla obsahovat vlastní jména a to osobní i místní. První z nich asi nezpracoval, druhá pojal ve výběru do slovníku

Lusatiae utriusque Nomenclator, exhibens urbium, oppidorum, pagorum, montium et fluviorum nomina, který vyšel r. 1719 v témže foliantu Hoffmannově. Je to abecední seznam (bez úvodu), který uvádí napřed polatinštělý tvar názvu, pak německý a na konec teprve srbský. Všude má doklady z kronik, popis a j. data, ale etymologie většinou fantastické, často též z hebrejštiny, na př. *Barut—Barth—Bart* z hebr. *bar* ‚syn‘, „*Bescovia—Beskau—Beskowa,* melius *Peschowa*" z *pes+chowam* (!). U *Budissina—Bautzenu* odmítá běžný „výklad" z věty „*bude syn*" i z *Baucis* a srovnává s českým *Budeč, Budweiß.* Správně vysvětlil jména *Kamienz* i *Chemniz, Görlitz, Lusatia* (původně jen Dolní Lužice z *luža-wuža,* bohem. *lauže*), *Zittaw, Sorau* (z *żerawa* ‚Kranichstadt‘, ač nakonec připouští i výklad ze *zara* ‚Morgenröthe‘!), *Kulow* (z *kula* podle podoby původní osady). Seznam tento je velmi neúplný co do obou Lužic, což u Frencla překvapuje.

Jako znalec slavista a etymolog se Frencel dostal do písemného styku s vlastivědným pracovníkem B. G. Westphalem, pastorem a seniorem v Meklenbursku-Zvěřínsku, který se ho dotazoval na výklad tamních jmen historických i geografických. Odpověď obsahuje

Abr. Francelii Etymologica, vandalica et slavica Megapolitana, což je 24. kapitola díla Ernesta Joachima de Westphalen *Monumenta inedita rerum germanicarum, praecipue Cimbricarum et Megalopolensium* (Lipsiae 1740). Jde tu jednak o osobní jména germánská (přitom jméno *Vandalů* vysvětluje Frencel z *wandeln,* kdežto Slovany prý nazvali Němci *Wenden,* t. j. *Wänden* ‚jako stěny mlčící‘, což připomíná slovanský název *Němců*!) i některá slovanská: *Miecislaus* ‚gladio clarus‘, *Radegast* ‚riad+ksiaz (!!)‘, *Mistiwoi* prý z původního *Mistibogius* ‚místobůh‘! Správně vysvětlil jen jména *Ratibor* a *Bogislaus,* při *Suentepolc* kolísá mezi výkladem ‚sancta legio‘ a ‚lotio‘ (dal se tu svésti srbským slovesem *płokam* ‚lavo‘). Konečně vysvětluje některá jména míst (správně *Sverin—Zvěrin, Buckau—Buchenstadt, Teterau—Auerhahn, Stargard, Rostok, Ribbeniz,*

ale *Krakau* odvozuje z *krákati* a *Wismar* z *wyse-morio*) — téměř všude srovnává s češtinou, polštinou a lužickou srbštinou.

Chceme-li nakonec zhodnotiti spravedlivě význam Abrahama Frencla pro sorabistiku a slavistiku vůbec, musíme si odmyslit nevědecké představy a bludné teorie středověké, které sdílel se svým XVII. stoletím. Nemůžeme mu však upřít průkopnictví a invenci s nevšedním rozhledem po jazycích západo slovanských a s tendencí srovnávací, ve smyslu baltoslovanském i indoevropském. Proto si zasloužil býti pojat do všech encyklopedií — jestliže nové německé jej ignorují (má jej starý Brockhausův *Conversations-Lexicon*), ač jde o občana saského, je to jejich věc. Ani *Allgemeine deutsche Biographie* nezná Frencla, ač tam jsou někteří Lužičtí Srbové. Z Němců se poklonil píli a učenosti A. Frencla Ch. G. Hoffmann (ve *Scriptores* z r. 1719), Chr. Knauth (v *Oberlausitzer Sorbenwenden Kirchengeschichte* z r. 1767), Otto (v *Lexicon oberlausitzischer Schriftsteller* I z r. 1801) a Christ. Ad. Pescheck (*Berichte über die Frenzelschen Collectanea Lusatica in Zittau* v N. Laus. Magazin od r. 1838). — Ze samotných Luž. Srbů jej ocenil už J. Hortzschansky (*Nachrichten von dem Geschlechte der Frenzel*, Görlitz 1791) a Mosak Kłosopólski (v Jutničce 1842) jej prohlásil za „zakladatele všeobecné slovanské filologie". Nejvíce pozornosti věnoval dílu A. Frencla Dr. A. Muka, dosud největší sorabista. — U nás máme již od r. 1863 dobrou, byť neúplnou informaci o Frenclech od A. Patery v *Riegrově slovníku*, v *Ottově slovníku naučném* pak heslo od Ad. Černého, v *Masarykově* od J. Páty. — Polská *Ilustrowana Encyklopedja* z roku 1928 nemá o něm ničeho, ale starší S. Orgelbranda *Encyklopedja Powszechna* má v V. díle z r. 1899 heslo o všech čtyřech Frenclech, v tom o Abrahamovi 15 řádků bez hodnocení jeho významu. — Z ruských dosud jen *Энциклопедический словарь Брокгауза—Ефрона* má ve IV. svazku z r. 1891 heslo *Branceli*, kde je uznalý závěr: «При всех слабых сторонах тогдашней учености, труды А. Бранцеля замечательны по своему стремлению к общеславянскому изучению.» — V. Jagić v *Истории славянской филологии* z r. 1910 má (na str. 59 a 66/7) zřejmě z druhé ruky čerpanou zmínku jen o třech spisech Abr. Frencla *(De originibus, Nomenclator* a *De diis Soraborum)*, což jsou pro něho «языкосравнительные труды трудолюбивого и ученого лужичанина». Myslím, že po mém výčtu prací a jejich zhodnocení sluší vykázat Abrahamu Frenclovi významnější místo v dějinách slavistiky. Quod erat demonstrandum.

Antonín Frinta (Praha)

KRITIKY A REFERÁTY

Halina Kurkowska, **Budowa słowotwórcza przymiotników polskich.** Polska Akademia Nauk, Komitet językoznawczy, Prace językoznawcze 1. Wrocław 1954, 175 str.

Tato práce je doktorská disertace vzniklá pod vedením prof. Witolda Doroszewského. Osnova rozpravy je v hlavních rysech tato: přehled klasifikací polského adjektiva, poměr adjektiv k jiným druhům slovním, adjektiva odvozená, složená a adjektiva cizího původu. V závěru si autorka všímá lexikalisace a významového vývoje adjektiv se společným základem. Základní otázkou je tvoření adjektiv, ale práce se dotýká i řady problémů jiných. Thema je pojato jako úzce polonistické, srovnávací výklady se objeví jen ojediněle.

Na počátku své disertace hodnotí Kurkowska různé názory na třídění adjektiv, jak byly vysloveny v odborné polské literatuře, a přiklání se k pojetí Witolda Doroszewského, jak je rozvedl ve studii *Kategorie słowotwórcze,* Sprawozdania z Posiadzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydz. I, 1946 a dále v mluvnici *Podstawy gramatyki polskiej.* Cz. I, Warszawa 1952. Vychází z these Rozwadowského o dvoučlennosti slova, jde však dále a tvrdí, že mezi slovotvornými částmi slova, mezi jeho formantem a základem vznikají tytéž logické vztahy jako mezi částmi jednoduché věty. Tak na př. *zpěvák* = ‚(ten), kdo zpívá'; formans = subjekt, thema = predikát. *Zpívání* = ‚(to, že někdo) zpívá', t. j. ‚vykonává zpěv'; formans = predikát, thema = objekt. Přednost této koncepce vidí Kurkowska v tom, že vyzdvihuje vzájemné svazky mezi fakty slovotvornými, sémantickými i skladebními a dále v tom, že tak vzniká velmi prosté schema klasifikační. K tomu bych uvedl na základě poznámek prof. V. Šmilauera v ČMF 33 (1950) 178 n., týkajících se koncepce Doroszewského: Je výhodné užívat pro objasnění slovotvorných vztahů pojmů skladebních. Jiná je otázka, zda-li vystačíme tak zachytit celou složitost slovotvorných typů. Právě dějová jména ukazují na vývoj dost komplikovaný. Z přísudkového jména se může vyvinout jméno podmětové (*hlídka* = ‚hlídání' — ‚ten, kdo hlídá'), předmětové (*lup* = ‚loupení' — ‚věc uloupená') nebo i jméno příslovečné (*vězení* = ‚věznění' — ‚místo věznění'; *listopad* = ‚padání listů' — ‚doba padání listů'; *výtah* = ‚vytažení' — ‚zařízení k vytahování').

Ve smyslu diskuse v semináři akad. Havránka bych věc formuloval takto: Není docela vhodné směšovat hledisko slovotvorné a syntaktické. V pojmenování jde o vztahy lexikálně sémantické. Ve větě však vedle lexikálně sémantických existují i vztahy syntaktické. Oboje ty vztahy nelze směšovat, i když připustíme, že vývojově si mohou být hodně blízké.

Pokud jde o třídění materiálu v práci samé, rozlišuje autorka adjektiva deverbativní, mezi nimiž vyděluje ve zvláštní skupinu adjektiva odvozená od jmen dějových (typ *pomocny, przelotny),* a denominativa odvozená ze substantiv, adjektiv, adverbií. Zvláštní skupinu zaujímají adjektiva složená a adjektiva cizího původu. Vnitřní třídění tohoto materiálu je uspořádáno podle odvozovacích přípon. U deverbativ liší autorka děj aktuální a potenciální a dále rozeznává, jde-li o aktivního vykonavatele nebo pasivní podmět. Někdy je dost sporné, proč byla některá adjektiva do dané skupiny zařazena. Na př. při formantu *-r-* uvádí mezi deverbativy: *chrobry, modry, ostry, pstry, szary.* Adjektivum

‚pestrý‘ spojuje s kořenem *pьs-*, jenž je ve slovese *psáti*, i Trávníčkova *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1949, I, 350. U slova *chytrý* uvádějí souvislost se základem slovesa *chytati* různé etymologické slovníky (na př. Brücknerův), podobně u *mokrý* lze pomýšlet na souvislost se slovesným základem, u *modrý* je už vztah k latinskému *madeo* pochybný a stejně je tomu při adj. *chrabrý*. U ostatních neuvádějí etymologické slovníky žádnou souvislost s verbálními kořeny. Rovněž u adj. *biały, ciepły* není snad slovesný základ zcela jistý. Je otázka, zda by nebylo lépe taková adjektiva prohlásit za prvotná se stanoviska slovanského, zvláště když se autorka srovnávacími výklady soustavněji nezabývá.

V teoretickém úvodě k vlastní práci uvažuje autorka také o poměru adjektiv k jiným druhům slov. Pokud jde o vztah k substantivu, vyzdvihuje nutnost genetického pohledu. Oba zmíněné druhy slov vycházejí z prvotně jednotné kategorie jmen. Příčiny, které vyvolaly rozrůznění, mohou tkvít podle Kurkowské částečně v různorodosti syntaktických funkcí plněných jménem ve větě. Jedním ze znaků adjektiva je jeho syntaktická závislost na substantivu. Když se tento znak ztrácí, přestává jít o adjektivum. Na př. anglická adjektiva *weekly, daily, monthly*, kdysi přívlastky substantiva *paper*, když substantivum vynecháno, ztratila svou syntaktickou závislost a stala se substantivy; srov. spojení *the American Monthly*, kde o substantivisaci svědčí atribut. Jsou i případy obrácené, totiž adjektivisace substantiv, zvláště v němčině, kde bývá substantiva užito jako prvého členu složeného slova: *Handarbeit, Vaterhaus*. Myslím, že v této souvislosti, jako i na jiných místech, mělo být přihlédnuto také k poměrům v jazycích slovanských. Takové charakteristické rozdíly jako třeba mezi ruskou aposicí typu *вдова хозяйка* a adjektivem jiných jazyků by také stály za povšimnutí. Navazujíc na mínění Łošovo vidí Kurkowska důvod rozlišení substantiv a adjektiv v tendenci po zbavení životnosti a výraznosti forem se společnou funkcí. Členy ztotožňujícími u substantiv i adjektiv jsou jejich formanty odpovídající obecnému pojmu věci, členy různícími jsou kmeny odpovídající pojmu nějaké pojmenované vlastnosti (činnosti). Formant jména závislého, adjektiva, opakuje pouze to, co bylo již vyjádřeno formantem jména nadřazeného, substantiva. Nové významové momenty vnáší pouze člen odlišující u adjektiva, jeho kmen, neboť doplňuje charakteristiku podmětu novým znakem. Na něm se proto především soustředí pozornost mluvících. Na př. ve větě *Władca gniewny na poddanych ukarał ich surowo* suffix *-ca* ve slově *władca* a suffix *-n-* ve slově *gniewny* odpovídají oba obecnému pojmu substance (podle Kurkowské totiž je pojem substance spojen nejen se substantivem, ale rovněž i s ostatními nominálními částmi řeči), kdežto kmen *gniew-* přidává podmětu *władca* nové prvky obsahové. Vedle diferencí rýsujících se mezi substantivem a adjektivem ve skladbě připomíná Kurkowska i rozdíly sémantické (významové dominování thematu u adjektiv), flexivní (zvláštní složené skloňování slovanských adjektiv) i slovotvorné (trojrodovost adjektiva, odlišnost mnoha adjektivních formantů atd.).

V úvaze o poměru adjektiva k participiu pokládá Kurkowska za charakteristický znak participia schopnost vyjadřovat gramatický čas a zpřesněný význam slovesného rodu. Zánik sklonění v participiu minulém činném a téměř úplná ztráta užívání participia prés. pas. otřásly podle Kurkowské rovnováhou participiálního systému. Různorodé funkce hynoucích forem obsáhla časem zbylá participia, která tím ztrácela svou určenost časovou. Současně začíná také kolísat v participiálních formacích význam slovesného rodu. Tento výklad je, myslím, dost sporný. Autorka se zde nepokouší o nějaké bližší určení chronologické, nerozlišuje také jednotlivé druhy participií. Jak je známo z prací H a v r á n k o v ý c h, jsou participia pasivní od původu deverbativními adjektivy, která se teprve dodatečně postupně začleňovala do slovesného systému. Je tedy těžko předpokládat u nich

nějakou původní rozvinutou kategorii času a slovesného rodu. Rovněž není možno počítat s plnou kategorií part. prés. pas. mimo církevní slovanštinu a závislou na ní ruštinu.

Ve výkladu o jednotlivých suffixech souhlasí Kurkowska s míněním, že suffix *-ьnъ* povstal spojením formantu *-nъ* s koncovým *-i* u kmenů na *-i*. Nepokouší se však o zařazení do širších souvislostí ani neuvádí, že někteří komparatisté srovnávají zde slovanštinu s jinými indoevropskými jazyky.

Při výkladu časté přípony *-aln-* připomíná Kurkowska názor Vondrákův i Łośův a upozorňuje na další možný pramen: latinská adjektiva *-alis*. Tento výklad zaznamenává také Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, 230.

U suffixu *-to-* poznamenává Kurkowska, že tvořil adjektiva od slovesných kmenů již v indoevropštině. Pro úplnost možno dodat, že i typy denominativní *bradatъ, zlato, pǫto* jsou velmi staré, neboť mají paralely v latině, litevštině a j., jak uvádí na př. Meillet, *Le slave commun*, 2. vyd., Paříž 1934, 353—354.

O stáří adjektiva *bogaty* se autorka stručně zmiňuje na základě údajů Bernekerových, ale nevyvozuje z toho závěry pro tento celý typ denominativního tvoření. Myslím, že by bylo prospěšné soustavněji přihlížet i k poměrům u ostatních druhů slov, zvláště u substantiv. Vždyť autorka sama se několikrát zmiňuje o úzké spojitosti mezi substantivy a adjektivy po stránce slovotvorné i sémantické.

Celkem u adjektiv pozorujeme proces redukování různotvárnosti formální a přibližování k obsahové jednoznačnosti. Tak na př. takové suffixy *-liw*, *-aln-* jsou dnes do velké míry významově jednoznačné. Tomuto ohraničení někdejší víceznačnosti vděčí podle Kurkowské oba suffixy za svou produktivnost. Toto srovnání ukazuje již rysy jedné z hlavních vývojových liní tvoření slov a jazyka vůbec podle pojetí H. Kurkowské. S jedné strany je to ústup forem se společnou funkcí, snaha po větší ekonomii jazykových prostředků, s druhé strany sémantická specialisace forem, snaha po jejich jednoznačnosti, jednofunkčnosti. Pokud jde o produktivitu, je překvapující, že v materiále 20. století jsou celkem řídká nová adjektiva deverbativní na rozdíl od denominativ. Podle autorčina mínění jev ten souvisí se sémantickým přetvářením participií a deverbativních adjektiv. Mnohdy tam, kde v jazyce XVI.—XVIII. stol. najdeme deverbativní adjektivum (na př. ve větě: *Śpiewa sikora na przyszłą nieuważna porę*), užila by dnešní polština participia, neboť deverbativní adjektiva se příliš významově vzdálila od svých slovesných kmenů.

Další výklad se týká adjektiv denominativních, tvořených ze substantiv. Zde je významové kolísání větší než u deverbativ. Struktura adjektiva denominativního jen nejobecněji naznačuje jeho významový okruh. Přesněji je určován význam adjektiva v konkretním užití. Substantivum je činitelem zužujícím význam adjektiva, vybírajícím jednu sémantickou možnost. Odtud pomocným klasifikačním kriteriem adjektiv tohoto typu je vztah mezi adjektivem a substantivem jím určovaným. Tak rozlišuje autorka adjektiva ve funkci genitivu přivlastňovacího, látkového, původového, podmětového, předmětového, adjektiva ve funkci jiných pádů prostých nebo předložkových. Chce tak vyčerpat nejvýraznější odstíny sémantické, jevící se na půdě slovotvorných formací daného typu. Sama však uznává, že ne všechna adjektiva uvedené schematické klasifikaci plně odpovídají (str. 96). Dodal bych, že některá adjektiva jsou podle mého soudu dost subjektivně zařazena. Škoda, že zde autorka neužila srovnání s jinými slovanskými jazyky a že se v klasifikaci vlastního materiálu omezila na dost mechanické řazení suffixů podle hláskové podoby! Klade si ovšem i zde otázku, v jakém poměru jsou slovotvorné formy k významové různosti a je-li možno pozorovat snahu po tom, aby jednomu odstínu významovému odpovídala jedna slovotvorná forma. Tak na př. u typu *rola czynszowa* (= *rola z której*

płaci się czynsz) konstatuje, že už byl v staré polštině a je také v dnešních dialektech. Nápadné je však velké rozšíření tohoto typu v nynějším literárním jazyce. Kurkowska to vysvětluje významovou specialisací formantů a ústupem konkurujících si mnohoznačných forem. S tím prý souvisí, jak se zdá, vývoj skladby k analytičnosti, jehož podstatu vidí v přechodu od mnohoznačných konstrukcí synthetických k přesněji pojatému obsahu konstrukcí analytických. V oboru adjektiv se ona tendence projevila v tom, že mnoho adjektiv staropolských nahradí dnešní polština substantivem nebo pádem předložkovým. Na př. staropolské *śmierć krzyżowa* = novopol. *śmierć na krzyżu*. Staropol. *rąbanie drzewne* proti dnešnímu *rąbanie drzewa*. Zdá se mi, že by výše reprodukovaná formulace mohla vzbuzovat dojem, že analytické vyjadřování vůbec se vyznačuje proti synthetickému větší zřetelností a jednoznačností, že je tedy jakýmsi pokročilejším vývojovým stupněm, a to by bylo sotva správné.

S touto tendencí zatlačující adjektiva, vykládá Kurkowska dále, kříží se snaha po zkratkovém vyjadřování, které zase naopak adjektivům dává přednost. Je možné hlavně tam, kde jsou základní skutečnosti mluvčímu i posluchači dobře známy, na př. na jednom pracovišti. Takovéto zkratkové vyjadřování vyvolalo růst životnosti určitých adjektivních typů.

V kapitole o adjektivech složených přijímá Kurkowska klasifikaci Doroszewského s nevelkými změnami. Mezi složená adjektiva počítá i tvoření typu *pobożny*. Nerozděluje však složená adjektiva na spřežky a vlastní složeniny, jak je to obvyklé v našich gramatikách. Adjektiva vzniklá z předložkových pádů třídí podle toho, o kterou předložku jde. Ostatní složená adjektiva rozděluje podle původu kmenů tvořících složeninu. Mnohá složená adjektiva přesně napodobují výrazy cizí. V materiále XIV.—XVIII. století převažují kalky latinské: *bojomocny* — ‚bellipotens‘, *długowieczny* — ‚longaevus‘. Většina složených adjektiv ze XVI.—XVIII. století náležela do slovníku básnického. Složené epitheton bylo od dob renesančních až do romantismu jedním z nejčastěji užívaných stylistických prostředků. Nověji bývají složená adjektiva často kalky výrazů německých (typ *ognioтrwały* — ‚feuerfest‘). Jsou však i nová složená adjektiva typu *dalekobieżny*, vzniklá bez cizího vlivu. Myslím, že nutno vyzdvihnout stáří některých typů složených adjektiv jako *inočędъ, suchorękъ* (K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 271). Kurkowska sama uvádí polské doklady i ze XIV.—XV. stol., ale nespojuje je s obecně slovanským typem.

V dosti obšírném závěru své studie zdůrazňuje Kurkowska, že se úvahy o stavbě slova nedají oddělit od úvah týkajících se významu. Otázky slovotvorné se stávají neplodnými bez svých prodloužení sémantických, otázky sémantické visí v prázdnu bez opodstatnění slovotvorných. Zkoumání struktur výrazů by nemělo smyslu, kdybychom současně neodkrývali tkvící v nich možnosti sémantické, nezachycovali jejich funkce v procesu dorozumívání mezi lidmi. Podrobněji zkoumá autorka lexikalisaci, t. j. přetvoření slovotvorné formace v neprůhledný, slovotvorně nesrozumitelný výraz. „Srozumitelnost“ výrazu závisí na jeho dělitelnosti na formant a kmen a na pociťování jeho živého významového svazku s kmenem. U adjektiv proces lexikalisace poměrně zřídka dochází do své fáze konečné. Lexikalisovaná adjektiva často splňují díky výraznosti svých formantů jednu z podmínek slovotvorné srozumitelnosti, totiž dělitelnost. Třebaže na př. adjektivum *hořký* nespojujeme již se slovem *hořeti*, přece je lehce slovotvorně analysujeme, protože suffix *-k-* vyskytující se v mnoha nelexikalisovaných adjektivech výrazně se vyděluje z celku. O pociťování živého svazku derivátu s kmenem rozhodují různí činitelé. Příčinou uvolnění tohoto svazku je často zánik výrazu základního. Na př. o lexikalisaci adjektiva *rzewny* rozhodlo to, že základní sloveso *rzwieć* se v nové polštině neudrželo. Lexikalisaci provázejí

nezřídka slovotvorné, sémantické, fonetické a někdy i flexivní změny probíhající v jazyce. Na zastření spojitosti adjektiva *smutny* se slovesem *zmącić* působilo mimo jiné též zachování archaického *s* a v polštině dost řídká změna *ǫ* > *u*. Autorka neříká, že jde v tomto případě o bohemismus, jak uvádí B. Havránek ve sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, I, Praha 1941, 56. Český vliv rozhodl o udržení náležité podoby zájmena *ten* v adjektivu *przytomny*. Podporoval, konstatuje Kurkowska, isolaci této formace od základního pro ni spojení majícího dnes podobu *przy tym* a tím usnadnil lexikalisaci. Dnes *przytomny* = ,kdo je při smyslech, střízlivý'; ale ještě v XIX. stol. užívalo se tohoto výrazu ve významu ,nynější, přítomný'.

Průhledná stavba výrazu klade meze možnostem jeho významového přetváření. Lexikalisace je však zastírá a otvírá často před výrazem nové sémantické perspektivy. Na př. adjektivum *świetny* prvotně v jazykovém povědomí významově zcela souvisí se slovesem *świecić*. Teprve když se tato souvislost časem uvolnila, nabylo ,świetny' dnešního významu ,skvělý, znamenitý'.

Lexikalisace má někdy za následek ztrátu většiny prvků významového obsahu a ponechání pouze významu intensivnosti. Srov. na př. adjektivum *straszny*, jehož strukturální význam lze opsat slovy ,straszązy, przerażający'. Lexikalisací stává se synonymem výrazů *duży, wielki*.

Z toho všeho je zřejmé, že lexikalisace daleko přesahuje meze nauky o tvoření slov a je nerozlučnčě spjata s naukou o významu.

Do pohraniční oblasti mezi tvořením slov a sémantikou patří také otázka výrazů se společným základem. Na několika příkladech si zde Kurkowska všímá slovotvorných dublet a významové diferenciace, jež u nich nastala. Tak na př. typem diferenciace významové, kdy dochází k sémantickému rozrůznění kmene, jsou polská adjektiva *polni* a *polowy*. Stará polština jich užívala nerozlišeně, ať šlo o místo, kde pracují zemědělci nebo o místo, kde se válčí. Ale v nové polštině rozlišení nastává. Proti *roślina polna* je *artyleria polowa*. Zase mohlo být ukázáno na podobné poměry u substantiv známé i z jiných jazyků slovanských.

Autorka se snažila ukázat nejen bohatství a různotvárnost tvoření adjektiv, ale také postihnout projevující se tendence vývojové. Jsou jimi, jak už se o tom stala zmínka, snaha po omezení počtu elementů vystupujících v okruhu jednoho a téhož typu slovotvorně významového a snaha po specialisaci formálních elementů, formací i typů výrazových struktur v určitých funkcích slovotvorných a sémantických. Nejsou to tendence jediné, ale patří k těm, které úzce souvisí se společenskou funkcí jazyka a ve značné míře rozhodují o jeho zdokonalování. Myslím, že tato these by potřebovala ověření na širší základně, než je tvoření adjektiv, a vyžadovala by přihlédnout i k jevům jiných jazyků.

V celkovém zhodnocení bych shrnul, co už bylo na různých místech naznačeno. Vzhledem k tomu, že jde o rozpravu historicky zaměřenou, bylo by věci prospělo přihlédnout k vývoji i jiných slovanských jazyků, zvláště staroslověnštiny a staré češtiny. Tento nedostatek lze vysvětlit zčásti tím, že prací o tvoření slov ve slovanských jazycích je dosud velmi málo. V některých případech autorka pomíjí vliv češtiny. Tak nemluví o původu adjektiv typu *nieskazitelny*, adjektivum *smutny* neuvádí jako bohemismus, ač se zde mohla opřít o známé práce B. Havránka. V kapitole o adjektivech cizího původu není zastoupena čeština ani jiný slovanský jazyk. Z české odborné literatury užila Kurkowska jen srovnávací mluvnice Vondrákovy a Trávníčkovy *Mluvnice spisovné češtiny*, I, Praha 1951. To je na práci historicky založenou málo.

Slovotvorné práce bývají v nebezpečí, že se výlučně zaměří na hláskovou podobu odvozovacích prostředků. Studii Kurkowské nelze z toho obviňovat. Kladně je také třeba

hodnotit, že autorka ve vlastních výkladech přihlíží k významu slov a odvozovacích prostředků, k jejich frekvenci a produktivitě v jednotlivých obdobích a k jejich vzájemnému poměru. Velkým kladem práce je bohatý materiál zahrnující celý jazykový vývoj polský. Stejně je třeba si vážit značného množství cenných jednotlivých postřehů, z nichž zachytil referát jen omezený výběr. Dobře se jistě osvědčí index výrazů, obsahující v abecedním pořadí adjektiva polská i cizojazyčná, o nichž se v práci uvažuje.

Emanuel Michálek (Praha)

Witold Śmiech, **Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *sŕ *źŕ *žŕ.** Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydz. I nr 16. Łódź 1953, 164 str. + 1 mapa.

Autor uvedené práce monograficky zpracoval rozvoj polských souhláskových skupin **sŕ *źŕ *žŕ*. Povšiml si jejich historického vývoje v polských památkách do poloviny XIX. století, kdy se zmíněné skupiny ustálily v polském literárním jazyce jako *śr źr jrz*. Na základě současného stavu nářečí určil dnešní nářeční kontinuanty těchto skupin a konečně se zabýval poměrem nářečního a historicko-jazykového materiálu. Zvláště se zabýval otázkou nářečního podkladu jednotlivých forem, které vystupují v tiscích z XVI. a XVII. stol. Výsledky, ke kterým autor došel, uveřejnil již dříve ve zkrácené podobě[1]) a od té doby se uvádějí jako argument v diskusi o původu polského literárního jazyka. Nyní po uveřejnění celého materiálu lze posoudit závažnost tohoto argumentu a oprávněnost autorových tvrzení, jako by to byl další argument pro velkopolský původ literární polštiny. Práce svou tematikou patří mezi studie z historické dialektologie; bezpochyby přináší některé cenné poznatky a zvláště ukázala, jak lze na základě filologického materiálu zkoumat vývoj jazykového jevu v jeho časovém a místním rozvoji.[2]) Autor seřadil vypsaný jazykový materiál (o tom dále) podle století, ze kterého pocházejí památky, dále je řadil podle jejich místního původu na památky malopolské, velkopolské, mazovské, přechodného nářečí sieradzkého, území východní a památky slezské. Texty, jejichž místo původu nelze určit s jistotou, zařadil do skupiny „zabytki nie zlokalizowane". — Výše uvedené polské oblasti jsou zastoupeny ve větší míře teprve památkami od XIV. století, protože před tím v XIV. a XV. století můžeme s jistotou mluvit jen o památkách středo- a severomalopolských, velkopolských a mazovských a o nářečních jevech těchto oblastí. Téměř nic nevíme o starém stavu nářečí slezského a pomořského, protože z té doby máme jen několik textů, které obsahují nářeční prvky zmíněných dvou oblastí, a to ještě v nepatrné míře. Přitom mám na mysli hlavně slezské památky, jak to ostatně názorně ukázala cenná práce S. Rosponda, *Zabytki języka polskiego na Śląsku* (Wrocław-Katowice 1948).[3])

Nebude na škodu shrnout zde některé problémy obecně metodologické, týkající se postupu při dělení staropolských památek podle jejich místního původu, zvláště proto, že Śmiechova práce vyžaduje s tohoto hlediska určitého upřesnění. Staropolské rukopisné pa-

---

[1]) W. Śmiech, *Rozwój historyczny pierwotnych grup spółgłoskowych *sŕ, *źŕ, *žŕ i geograficzny układ ich kontynuantów*. JP 30, 1950, 204—208.

[2]) Dosud vyšly tři recense, které v celku kladně hodnotí Śmiechovu práci. Jejími autory jsou S. Urbańczyk (JP 34, 1954, 230—234), K. Nitsch (JP 29, 1954, 234—236) a M. Szymczak (Por. Jęz. 1954, seš. 9 [116], 31—34).

[3]) Třeba dodat, že autor omylem mezi slezské památky počítá *Liber fraternitatis Lubinensis* (s. 28—30), protože tyto zápisy z XII.—XIV. stol. pocházejí z velkopolského Lubinu, nikoliv ze slezského (již dříve na to upozornil W. Taszycki, JP 29, 1949, 13). Cenný materiál přináší z té doby *Nekrologium vratislavských premonstrátů sv. Vincence* (vydal A. Brückner, AslPh 10, 1887, 372—4), i když není jasné, zda písař nejstarší části z let 1270—1289 pocházel ze Slezska.

mátky do 20. let XVI. století jsou většinou anonymní. Jejich místní původ určujeme podle nářečních znaků, které v nich vystupují. Opíráme se na výsledcích, jichž bylo dosaženo historickou dialetologií, zvláště na základě studia staropolských památek.[4]) Tato metoda přináší dosud nejjistější výsledky při určování, odkud pocházel autor nebo písař dané památky. Nejlépe to potvrdila diskuse o původu Žaltáře Floriánského, otištěná v časopise Język Polski v r. 1949, jíž se účastnil W. Taszycki, K. Nitsch a S. Urbańczyk. Dosud nevíme, kde povstala Kázání svatokřížská a hnězdenská, ale nezávisle na tom můžeme říci, že jazyk Kázání svatokřížských nese stopy dávného nářečí severo-malopolského a že Kázání hnězdenská obsahují prvky velkopolského nářečí XIV. století. Zdánlivě snadnější je otázka lokalisace památek, u níž známe jméno písaře, autora nebo překladatele. Ale ani zde není odpověď jednoznačná. Všimněme si na př. Bible královny Žofie. Známe překladatele (Jędrzej z Jaszowic), posledního písaře (Piotr z Radoszyc); místa, odkud oba pocházeli, leží v severním Malopolsku v okolí Radomě. Jazykový rozbor Bible ukázal, že je to vcelku památka severo-malopolská (srov. W. Taszycki, JP 27, 1947, 86). A přece ani v tomto případě jazykovědci nedospěli k shodným závěrům. Je známo, že Bibli psalo pět písařů. První napsal část Gen. I—XXXVI, druhý Gen. XLVII—Ex. XXXVIII, třetí Lev. IV—IX, čtvrtý Lev. XIX—Jos.—XXIV a pátý Judic. IX — do konce. K. Nitsch na základě jazykového rozboru[5]) došel k závěru, že druhý písař pocházel z Velkopolska, čtvrtý z Mazovska, pátý z mazovského pohraničí Malopolska. Při bližším studiu jazyka těchto písařů se mnohem přesvědčivějším zdá názor W. Taszyckého, že Bible jako celek je památkou severomalopolskou. Sám jazyk ukazuje, že ani jejich pobyt v Krakově, ani jejich přináležnost do krakovské diecése nezbavila oba výše uvedené tvůrce Bible jejich nářečního základu.[6])

Dosti obtížné je určit místní původ písní (vyplývá to z jejich funkce), kratších textů nebo některých glos, pokud nevíme, od koho pocházejí. Nejméně sporným je místní původ soudních zápisů a přísah, kterých se zachovala celá řada a částečně byly již vydány. Víme, odkud a z kterého roku pochází zápis, často známe i jméno písaře a jde přitom o zápisy originální (ne o přepisy), odrážející živý jazyk své doby. Na základě nářečních prvků můžeme určit většinu delších textů a rozdělit je na památky středo- a severomalopolské, velkopolské a mazovské.

Takto také postupoval W. Śmiech. Částečně se opíral o dosavadní bádání, místní původ některých památek určoval sám podle výše uvedeného způsobu. Život Blažeje počítá za S. Vrtel-Wierczyńským mezi památky z konce XIV. století (W. Taszycki jej datuje do XV. století). Žaltář Puławský podává mezi památkami z XV. století (v poslední době W. Kuraszkiewicz přesunuje dochovaný opis na léta 1520—1530; srov. JP 33, 1953, 246). Kodex Działyńských I určuje Śmiech jako památku pocházející z pohraničí Velkopolska a severního Malopolska. Myslím však, že se jedná o památku severomalopolskou, jak o tom svědčí jazykové nářeční prvky. V této památce vystupuje: 1. změna *chw* > *f* (*o lyfye* 137, *krotophylącz* 101), 2. pouze sufix *-ow-* (na př. *kmyeczowy* 33, 35. 73, 89 . . .), 3. *się* vystupuje s koncovou nosovkou i v posici enklitické i orthotonické, 4. loc. pl. m. a n. *-och//-ech* (na př. *w gyaoch* 82), 5. *ŕ* > *ir, er* (*pyrwe* s. 191, *smyerczą* 199)

---

[4]) Hláskoslovné jevy staropolských nářečí přehledně sestavil W. Taszycki v článku *Geneza polskiego języka literackiego*. Lingua Posnaniensis 3 (1951), 206—247; zvl. 222.

[5]) K. Nitsch, *Formy* bać się — bojeć się *i* śmiali się — śmieli się *a pochodzenie pisarzy Biblii szaroszpatackiej*. Sprawozdania PAU, wrzesień 1939 — grudzień 1944, 14.

[6]) Opačného názoru je S. Urbańczyk, *Głos w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego*. Pamiętnik Literacki 44 (1953), 196—215, zvl. 200—201.

ukazuje i na velkopolský i na malopolský původ, pro určení místa původu památky je to svědectví toho, že písař nepocházel z Mazovska.

Rozvoj souhláskových skupin * *sř* * *źř* * *žř* v XVI. století autor sleduje na materiále z rukopisů a z tisků. Památky rozdělil do místních skupin, nejprve uvádí rukopisné památky, po nich tisky. Hlavní zásadou dělení byly u anonymních památek jazykové nářeční znaky, u tisků místo, odkud pocházel autor. Tento způsob dělení tisků má celou řadu nedostatků, i když tím autor dosáhl jednotného dělení všech památek, což bylo jistě pro něj nejdůležitější. Podle toho na př. u Śmiecha M. Rej reprezentuje skupinu — kresy wschodnie —, i když jazykově patří k Malopolsku. S. Klonowicz, i když se narodil ve východním Velkopolsku, prožil větší část života v Lublině a dílo Worek Judaszów byl vytištěn v Krakově. Vytčené kriterium přinutilo dále autora, aby Wujkovu Bibli uvedl mezi velkopolskými památkami, protože Wujek se narodil ve Wągrowci (voj. poznaňské). Takové dělení tisků zdánlivě usnadňuje ten fakt, že známe autora a často i místo narození. Ale význam a průkaznost takového dělení zmenšuje často okolnost, že některý autor prožil část života na jiném místě (na př. vojenská služba, studia atd.) a dále to, že tiskárny, zvláště krakovské, měnily jazyk rukopisů podle malopolské jazykové normy, čímž odstraňovaly nářeční prvky v původním rukopisném znění. P. Z w o l i ń s k i[7]) v zásadě správně zdůraznil, že „skutečnými tvůrci kulturního nářečí XVI. století byli krakovští tiskaři". Tito se opírali v první řadě o malopolský kulturní dialekt. Dělení tisků podle místa narození autorova může přivádět k nesprávným závěrům. Větší průkaznost má dělení podle tiskáren, ze kterých příslušné tisky vyšly, a teprve na tomto základě z důvodů spíše formálních lze zavésti dělení podle autorova původu, ale vždy s přihlédnutím k tomu, jakou nářeční oblast příslušné dílo *skutečně* representuje. Právem lze i zde namítat, že ani z jedné tiskárny nevycházely knihy v jednotné jazykové úpravě, dokonce ani jednotlivá díla jednoho a téhož autora (na př. J. Kochanowského). Lze poukázat při tom na určité mezníky, mezi kterými jako by oscilovala podoba kodifikované normy v dané tiskárně. Máme-li na zřeteli všechna tato omezení naší klasifikace (to je: 1. místo, kde se narodil nebo žil autor, 2. kde žil většinou neznámý nám korektor a sazeč knihy, 3. určité jazykové rozdíly v tiscích jedné tiskárny, 4. malopolskou jazykovou normu XVI. století kodifikovanou krakovskými tisky), můžeme s ní pracovat a nepochybně přinese kladné výsledky. Nyní několik drobných připomínek. Dosti neúplný výběr památek kriticky zhodnotil v zmíněné recensi S. U r b a ń c z y k. Śmiech podal zvláště příliš málo krakovských tisků z 1. pol. XVI. století. Proto vyšlo dosti nevýrazně toto tak důležité období v dějinách polského jazyka. Ani volba vydání památky v celé řadě případů není vhodná. Śmiech se příliš mnoho opíral o přetisky pozdějších vydavatelů a málo využil prvotisků. Zvláště nápadně se to projevilo při zpracování J. Kochanowského, když se opřel o tak zvané Wydanie pomnikowe (Warszawa 1884). Ani výběr už druhého vydání Slovníku Knapského z r. 1643 není příliš šťastný, tím méně druhé vydání práce Górnického Dworzanin polski (Kraków 1639), protože to nutně způsobilo, že Górnicki je neprávem uváděn mezi autory XVII. století. S. Urbańczyk ve zmíněné recensi Śmiechovy práce pochybuje (s. 232) o malopolském původu rukopisu zvaného Rozmyślanie Przemyskie; doslovně píše: „Z XVI. w. ma autor liczniejsze przykłady tylko z Rozmyślania przemyskiego, ale czy to rzeczywiście rękopis małopolski, wolno wątpić." Nedíval bych se tak skepticky na malopolský původ této památky. Bližší zkoumání jazyka mne přesvědčilo, že obsahuje typické jazykové zvláštnosti středo-malopolského dialektu. Máme zde: 1. příponu *-ow-* i po měkké souhlásce (na př. *uczniowi* 152), 2. změnu *chw* > *f* (na př. *lifnikowi* 193),

[7]) P. Z w o l i ń s k i, *Uwagi o języku M. Bielskiego*. Materiały dyskusyjne Sesji Naukowej Odrodzenia. PAN Warszawa 1953. Srov. s. 54.

3. repartici *mię, cię, się* — *mie, cie, sie* podle posice, i když grafika není důsledná (na př. *zlutuj sie* 463, *przez mię* 121, 146...), 4. *ŕ* > *ir//er* (na př. *nawirchu* 113, *śmierci* 409), 5. loc. pl. m. a n. *-och* (na př. *na konioch* 255, *w sercoch* 180), 6. dat. pl. *-om//-em* (na př. *dzieciom* 192, 211, *ludziem* 56, 62, 78..., *gościem* 81, *cesarzem* 259), 7. spojku *iż(e)* vedle *eż* (57, 132) a *eżby* (118). Materiál podávám podle vydání A. Brücknera, *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa*. Z rękopisu grecko-katol. Kapituly Przemyskiej wydał... Biblioteka Pisarzów Polskich nr 54. Kraków 1907. Na základě podobného jazykového rozboru považoval bych rukopis zvaný Sprawa chędoga a připojená Ewangelia Nikodema za památku mazovskou. Żywot św. Eufraksji (1524) nejspíše pochází z jižního Mazovska, možná že dokonce z pohraničí severo-malopolského.[8])

Podobným způsobem, jak jsme již ukázali, Śmiech ilustruje dějiny souhláskových skupin * *sŕ* * *źŕ* * *žŕ* na jazykovém materiále XVII., XVIII. a XIX. století, časově nejmladší podal polsko-latinský slovník A. Bielikowicze z r. 1866. Zvláštní pozornost věnoval důležitému mezníku ve vývoji zmíněných skupin, kdy se ustálily v spisovné polštině v podobě *śr źr jrz* (polovina XIX. století).

Souhláskové skupiny * *sŕ* * *źŕ* * *žŕ* se vyskytují v těchto polských výrazech: 1. *środa, średni, śreżoga*, stp. *śrzatnąć*... 2. *źrenica, ujrzeć, dojrzały*... 3. *źrebię, źródło, żreć*, stp. *źreb*... Na základě srovnání s jinými slovanskými jazyky můžeme určit (ostatně ne vždy bezpečně jako na př. ve slově *srebro*), zda uvedená skupina souhlásek vznikla jako výsledek metathesy psl. skupin * *tert* (na př. *środa*) nebo zda vznikla po zániku jeru ve skupině *s(z) + ь(ъ) + r* před samohláskou přední řady. Theoreticky se přijímá, že v době od jejich vzniku až do prvních staropolských zápisů došlo k asimilaci první souhlásky k druhé (s hlediska místa artikulace), čímž se změnily na * *śŕ* * *źŕ* * *žŕ* — *ŕ* přešlo dále mezi XII. a XIII. stoletím na *ř* frikativní, což dalo *śrz, źrz, źrz*. Tyto formy jsou známy v památkách velkopolských, malopolských a mazovských z XV. století *(śrzoda, źrzenica, źrzódło)*. Vedle toho v 2. polovině XV. století vystupuje v některých malopolských památkách forma *śr* (na př. *środa*), což se zřetelně projevuje u čtvrtého písaře Bible královny Žofie a v Žaltáři Puławském (14krát *śrz*, 20krát *śr*). Skupina *źrz* zůstává v této době beze změny. Nelze však říci, že tato změna vystupuje jen v památkách malopolských. I velkopolské památky podávané Śmiechem obsahují příklady na formu *śr*, jako na př. Akta radzieckie poznańskie, Modlitwy Wacława a Zespół ewangelijny Biblioteki ordynacji Zamoyskich nr 1116. Další vývoj zmíněných souhláskových skupin ilustrují památky z XVI. stol. Malopolské rukopisy mají více příkladů na disimilované *śr*, které tu je vedle starého *śrz*, za **źŕ* vystupuje *źrz*, v menší míře *źr*, za **žŕ* je *źrz*, výjimečně *źr*. Podobný stav je ve velkopolských památkách, které se liší od malopolských vlastně jen rozvojem skupiny *śrz*. Mluvíme-li o určitém jazykovém jevu té doby, který se vyskytuje v malopolských památkách a není ve velkopolských, musíme pamatovat na to, že Velkopolsko je representováno minimálním(!) počtem jazykových památek. Kdo ví, jak by vypadal obraz toho, co domněle má býti jen(!) malopolské, kdybychom disponovali větším počtem typických velkopolských památek. Nedávno S. Rospond (JP 32, 1952, 230—1) upozornil na glosy v rukopise Martina z Miedzerzecza jako na opomíjenou velkopolskou památku. Ale i v tomto případě se jedná nejspíše o velkopolsko-slezské pohraničí, jak na to ukazují nosovky[9]) a nepříliš

---

[8]) Podrobnější analysu jazyka těchto památek podávám v práci *Zaimek każdy w historii i w dialektach języka polskiego* (PAN — serie jazykovědných rozprav — v tisku), na kterou odkazuji.

[9]) Mnoho cenných poznatků o dávném stavu slezského nářečí a zvláště o rozvoji nosovek přinese práce J. Woronczaka, *Teksty polskie rękopisu nr 43 Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. Wrocławskie Towarzystwo Naukove (v tisku), kterou jsem poznal

hojné velkopolské jazykové jevy. Z mazovských památek pouze Soudní zápisy varšavské z let 1502—1550 ukazují číselnou převahu disimilované skupiny *śr* (srov. *środa* 8x *śr-*, 4x *śrz-*, *srebro śr-* 6x, *śrz-* 2x), za * *źŕ* je *źrz*, na rozvoj * *źŕ* nejsou příklady. Od poloviny XVI. století se v tiscích bez ohledu na místo, odkud pocházel autor, ustálily skupiny *śrz* (*śrzoda, śrzebro*), *źrz* (*źrzenica*) ‖ *jźrz* (*uźrzeć* ‖ *ujźrzeć*, zřídka *ujrzeć*), *źrz* (*źrzódło*). Tento stav se udržel v polském literárním jazyce až do XIX. století. Změna * *źŕ* - *źrz* - *jrz* uprostřed slova je známa ve větší míře rukopisům malopolským (sic!) než velkopolským. K tomuto závěru docházíme po srovnání připojených tabulek malopolských a velkopolských, event. sieradzkých rukopisů a tisků XVI. století (s. 48, 52, 57). Třeba dodati, že nejdříve došlo k disimilaci *śrz* > *śr*//*sr* ve slově *srebro*.

Bližší studium jazykového materiálu podaného v práci nás přivádí k trochu jiným závěrům, než ke kterým došel W. Śmiech. Tabelární sestavení, které podal na s. 125, třeba bylo by sestavit takto:

Celé Polsko		Malopolsko	Velkopolsko	Sieradzko	Mazovsko	Slezsko
* *śŕ*	*śrz*	*śr*//*śrz*	*śrz*//*śr*	*śr*//*śrz*	*śrz*//*śr*	*śr*//*śrz*//*strz*
* *źŕ*	*źrz*	*źrz*//*jrz*//*źr*	*źrz*//*jrz*	*jrz*	*źrz*//*jrz*	*zdrz*
* *žŕ*	*žrz*	*žrz*//*žr*	*žrz*	*žr*//*žrz*	*žrz*	*žrz*
± XI. stol.	pol. XV. stol.	1. polovina XVI. století				

Závěry, ke kterým nás opravňuje toto tabelární sestavení, podáme v závěrečné části této recense.

Druhá část práce je věnována střídnicím skupin **śŕ* * *źŕ* * *žŕ* v polských nářečích. Śmiech se opřel o materiál dosud vydaný (bibliografii a zkratky uvádí na s. 15—17), částečně čerpal z materiálu Atlasu polských nářečí Ústavu polského jazyka lodžské university a v některých případech podává materiál sebraný druhou osobou. Po zaznamenání nářečního materiálu na mapě dostal dosti složitý obraz, který můžeme v krátkosti charakterisovat takto: Mazovsko s Lovickem a s Kujavami, dále území lubelské mají střídnice stejné jako dnešní spisovná polština, totiž *środa, ujrzał, źrebak*; slezská nářečí mají *strzoda, strzybło, ujzdrzał* // *obezdrzał, zdrzódło, zgrzebię*; kašubština *strzoda, zdrzec, zgrzebiątko*; Malopolsko severní a střední má *środa* // *rsioda, użrał* // *urżał, źródło* // *rźódło* (není metathese v slově *srebro*); jižní malopolská nářečí *środa, użrał, źródło*. Ve velkopolských nářečích jsou dosti různorodé střídnice, a to v jižním nářečí *-strzoda, wejździrzeć, zdrzenica*, na středním území — *średniak, dojrzeć, wejrzeć*; v severním nářečí — *środa* // *chršoda, śrybro* // *šybro, wejrzeć, źródło*. Centrální polská nářečí bývalých vojevodství łęczyckého a sieradzkého mají velmi různé střídnice zmíněných skupin, navazují na sousední nářečí malopolské, slezské, velkopolské a mazovské; je to projev přechodného rázu nářečí tohoto území. Nářeční stav nejlépe ilustruje mapka připojená k práci nebo mapka přepracovaná a zjednodušená K. Nitschem v recensi Śmiechovy práce (JP 34, 1954, 235).

---

v rukopise. O jazyku uvedeného rukopisu napsal rozpravu W. Kuraszkiewicz, *Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Marcina z Miedzerzecza z 1428 r.*, která má vyjíti v II. díle serie Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej (dosud nevyšlo).

Po zjištění střídnic v literárních památkách a v nářečích autor zabývá se otázkou poměru jednotlivých historických forem k nářečnímu podkladu. Na otázku, které z polských nářečí mělo rozhodný vliv na ustálení zmíněných skupin v polském literárním jazyce XVI. století v podobě *śrz źrz (jrz)* — dnešní stav *śr źr jrz* se bezpochyby váže s mazovským nářečním podkladem —, odpovídá Śmiech, že to byl dialekt velkopolský. Na základě dvou tisků (Historia o św. Józefie 1530, Namowy rozliczne 1527) autor vyvozuje, že krakovští tiskaři se nejprve přidržovali malopolského nářečí (v těchto tiscích vystupuje *śr źr*), okolo 1. poloviny XVI. stol. prý však ustálili domnělé velkopolské střídnice *śrz źrz*. Bližší zkoumání historického a nářečního materiálu opravňuje nás k pochybnostem o průkaznosti tohoto tvrzení. Přihlédněme ještě k některým malopolským tiskům:[10]) Eclesiastes (1522 r.): *vźrzałem* (227/47), *śrebrá* (227/58), *vźrzałem* (227/67), *vźrzałem* (228/71); Żywot Pana Jezu Krista (vyd. J. Haller 1522): *orzecha láskowégo dozrzalé/g/o* (231/36), *pośrod glowy* (231/38), *w posrodku* (231/42), *vzrzáwssy dzieciątko* (233/3), *wezrzawssy na nie* (233/102), *vzrzycie* (242/212); *Raj duszny* (ok. r. 1530): *uźrzeli* (224/8), *wposrodku* (224/29), *vźrzał* (225/42), *vźrzeli go* (225/53); Psałterz Krakowski[11]) (1532 r.): *uzywa w głosie żrzodł twoich* (ps. 41, 9), *vźrzał* (62, -), *gołębice posrzebrzone, podeźrzane macie góry* (67, 10), *w pośrzodku* (67, 27), *srebrem* (67, 33), *záźrzalem* (72,2). *z pośrzodká* (103/13), *nienaźrzeli* (104, 10).

Pro nás nejzajímavější jsou příklady z Žaltáře Krakovského, které, podobně jako celá památka, nasvědčují především, že byla určitá rukopisná jazyková tradice[12]), i když ji Śmiech neuznává. H. Wietor, vydavatel tištěného žaltáře, ponechal skupiny *śrz, źrz* v té podobě, v jaké byly v rukopisné předloze. Toto zjištění značně oslabuje průkaznost tvrzení, že by skupiny *śrz źrz* v malopolských tiscích XVI. stol. nutně musely navazovat na stav tehdejšího velkopolského nářečí. Výše sestavená tabulka a materiál podaný z několika nejstarších krakovských tisků nasvědčuje tomu, že se tiskaři i v prvním případě *(śr)* i v druhém *(śrz)* opírali o malopolské nářečí okolí Krakova z XV./XVI. století a že se přidržovali jazykové tradice malopolských rukopisů; z nich čerpali ostatně nejeden text i pravopisný znak.

Již K. Nitsch (JP 39, 1954, 234) upozornil na neudržitelnost Śmiechova tvrzení, že typ *śrz źrz* literární jazyk přijal v polovině XVI. století z velkopolských nářečí a upozornil na to, že se typ *śrz źrz* ještě dnes vyskytuje v severovýchodním Malopolsku a na středním Mazovsku. Dnešní dosti mezerovitá síť zápisů však svědčí o tom, že v minulosti (na př. v XVI. stol.) tento typ musel býti mnohem silněji zastoupen v těchto nářečích. Nitschův závěr je tento: „co do omawianych tu grup spółgłoskowych mógł język literacki czerpać także z północnej Małopolski i przyległego Mazowsza (l. c. 234)". Naše analysa historického materiálu nás přivedla ke stejným závěrům a k odmítavému stanovisku k thesi, že skupiny *śrz, źrz* (o poměru skupiny *jrz* jsme se zmínili již výše) v krakovských tiscích XVI. století pocházejí z velkopolského nářečí.

Śmiechova studie přináší celou řadu nových poznatků, zajímavých postřehů a má svou nespornou hodnotu i s hlediska metodického. V tom jsou zajedno všichni dosavadní

---

[10]) Bylo třeba se omeziti jen na texty otištěné ve výboru staropolských textů S. Vrtela-Wierczyńského *(Wybór tekstów staropolskich.* Czasy najdawniejsze do r. 1543. 2. wyd. Warszawa 1950), protože příslušné prvotisky jsou v Praze nedostupné.

[11]) Protože v textu otištěném u Wierczyńského je pouze jeden příklad zmíněné skuskupiny (ps. 103/13), použil jsem také materiálu, který otiskl A. Brückner v rozpravě *Psałterze Polskie do połowy XV w.* Rozprawy Wydziału Filologicznego 34, 1902, 257—339, zvl. str. 274—318, kde pojednává o naší památce.

[12]) Srov. A. Brückner, citov. rozprava, 274.

recensenti. Každý z nich podrobil kritickému rozboru některou stránku rozpravy. S. Urbańczyk kriticky zhodnotil výběr historických památek, K. Nitsch se zabýval zpracováním nářečního materiálu, M. Szymczak se omezil na informativně-obsahovou zprávu o práci. Cílem naší recence bylo kritické zhodnocení autorovy pracovní metody (po této stránce přináší práce nesporně mnoho nového) a tvrzení, že polský literární jazyk XVI. století střídnicemi *śrz źrz (jrz)* navázal na stav velkopolských nářečí. Zjistili jsme totiž, že v XV.—XVI. století i v malopolských památkách byly střídnice *śr//śrz, źrz//źr.* Z prací některých polských jazykovědců víme, že kodifikace normy literárního jazyka XVI. století, provedená krakovskými tiskaři, se vyvozuje ze stavu malopolského nářečí okolí Krakova (jiného názoru jsou představitelé tak zvané velkopolské teorie o původu polského literárního jazyka). Také čeština zde mohla mít svou úlohu, o čemž Śmiech píše na několika místech.

Závěrem: z dosavadního našeho zpracování vyplývá, že nelze dosti dobře podávati rozvoj zmíněných skupin jako podporu velkopolské teorie o původu polského literárního jazyka, protože jejich vývoj neméně dobře (a oprávněněji) může posloužit jako ilustrace tvrzení, že polský literární jazyk v XVI. století vyrostl na malopolském nářečí okolí Krakova.

Jan Petr (Praha)

Mieczysław Karaś, **Nazwy miejscowe typu** *Podgóra, Zalas* **w języku polskim i w innych językach słowiańskich.** Wrocław 1955, 145 str. — **Vyšlo jako 1. číslo nové** serie publikací Polské akademie věd s názvem Prace onomastyczne.

Autor se v této studii pokouší objasnit původ a tvoření místních jmen uvedeného typu, hojných zvláště v polštině, ale vyskytujících se i v jiných jazycích slovanských, tedy i v češtině. Původ těchto slov je spatřovat v předložkových pádech, zvláště s významem pomístním (na př. *Nad Stawem, Pod Lasem*); předložka pak splynula ve formě předpony se substantivem ve tvaru nominativním *(Nadstawy, Podlas),* plníc tak sama funkci odvozovací. Avšak od dob Miklošičových bylo rozšířeno mínění, že toto tvoření je pozdní, pravděpodobně pod vlivem němčiny (v české literatuře jazykozpytné tak zvl. Gebauer—Ertl, § 179, Černý—Váša, *Moravská jména místní,* v. n.); za původní slovanský se považoval typ tvořený navíc ještě příponou *-ьje* (neutra typu *Podgorze,* čes. *Podhradí, Záboří*). Tento problém ovšem přesahuje rámec toponomastiky: jde tu také o apelativa, v češtině na př. typu *nadplán, nadhodnota, poddůstojník, protijed,* jejichž tvoření bývalo považováno za nečeské. — Autor naší studie výslovně souhlasí s Klemensiewiczem a s Trávníčkem, který oprávněnost a původnost slov tohoto typu hájí (MSS I, § 267), a popírá, že by tu šlo o tvoření nepůvodní (v polštině taková místní jména jsou zaznamenána už od XII. a XIII. stol.) nebo dokonce jen pod vlivem německým; je zajímavo, že v lužické srbštině, kde je vliv němčiny jistě největší, je takových jmen jen velmi málo. — Karaś vychází z materiálu polského: u místních jmen jej opírá o materiál z jiných jazyků slovanských, pokud mu byl přístupný. Zároveň se ovšem snaží také vystihnout stav u apelativ, tentokrát jen na materiálu polském, ovšem podrobném a podle možnosti datovaném. V dokladech samostatně odděluje skupinu slov s koncovou souhláskou měkkou *(Podgaj),* poněvadž je si vědom, že v četných případech máme doloženo kolísání mezi oběma typy a tu je možno substantiva zakončená měkkou souhláskou vykládat odsunutím koncovky *-ьje* (pol. *-e,* čes. *-í*): *Podgaje // Podgaj,* čes. *Poříčí // Poříč.* — Zakončení tvrdou souhláskou *(Zalas, Zábřeh)* však takový vznik vylučuje, protože před původním *-ьje* musí být dnes souhláska palatalisovaná.

Postup práce je velmi systematický: hned v úvodu je celkový přehled výtěžků autorova zkoumání, následuje výčet místních jmen toho typu v jednotlivých slovanských jazy-

cích (čeština se slovenštinou je tu spojena jako „czesko-słowacki obszar językowy"), vykládá se jejich forma a význam; pak totéž pro apelativa toho typu v polštině (i v nářečích), též u některých polských spisovatelů; uvažuje se tu o event. vlivu jazyků cizích a práci uzavírá rozbor stavby slov toho typu.

Celkem tedy autor ukazuje, že uváděný typ existuje ve všech slovanských jazycích už od dob nejstarších, ale novější typy *(Podbaranów, Zalas)* zvyšují svou produktivnost teprve později, opírajíce se o slovanskou tendenci k praefixaci. V polštině, která je slovy tohoto typu nejbohatší, vzrostl jejich počet teprve v 19. a 20. stol. nápadně: u místních jmen má autor za tu dobu pětinásobný počet dokladů proti celé době předcházející.

Co se týká češtiny, je tu chyba v materiálu z apelativ. Ze slovníku Kottova a Vášova—Trávníčkova uvádí autor 19 slov, avšak většinou ojedinělých, zastaralých nebo vůbec neživých *(bezboh, bezpomočí)*, resp. nápadných kalků *(nadmíra* — ‚Übermaß'). Z běžných jsou tu jen *mezipatro, nadvláda, nadhodnota, předvečer* a vzácné *podjeseň; přeběda* je citoslovce. Zato živá slova *nadplán, nadledvinky, podplukovník, protijed* atd. zde uvedena nejsou. — V místních jménech českých zaujme, že Karaś vykládá uvedeným způsobem také jméno moravského města *Příboru* (‚při boru') a obrací se proti Černému—Vášovi, kteří považují za původní jméno německé *(Freiberg)*. Jsou-li však, jak píší Černý—Váša na str. 180, starší doklady ve tvaru *Vriburg* (bohužel je necitují), nebude tuto věc asi možno jen lehce přejít. — Z drobných nedopatření jmenujme ve výčtu českých místních jmen *Podtýn* ‚na zachód od Łomnicy nad Popradem' (m. nad Popelkou) a ‚Zádub v pow. Polána w Czechach' (m. Planá).

Jaromír Spal (Plzeň)

Edward Winter, **Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18. Jahrhundert**, Berlin 1953, 502 str.

Kniha je významným příspěvkem k průzkumu málo probádaných německo-ruských vztahů v 18. století. Winter svůj obsáhlý spis zahajuje trojdílným úvodem (hospodářské, společenské a duchovní předpoklady university v Halle, odkud se od přelomu 17. a 18. stol. šířil pietismus; duchovní vývoj hallského organisátora pietismu A. H. Francka; internáty, školy, hospodářské podniky, spolupracovníci Franckovi a jeho metody), jehož neobvyklá šíře je nutná, aby se porozumělo silným podnětům hallského pietismu v Rusku.

Zdůraznění společného rusko-německého boje o osvícenství a zdolání feudálního hospodářského a společenského řádu, byť jen v jeho počátcích, tvoří ideologickou náplň kapitol, věnovaných Franckovu zájmu o Východ, zejména Rusko (kap. 1), sledujících vzájemné vztahy mezi Halle a Ruskem (kap. 3), zvláště mezi Halle a Petrem I. (kap. 2), pojednávajících o pietistických podnětech, přispívajících k prosazení osvícenství v ruské církvi (kap. 4) a vědě (kap. 5) a kapitoly sledující hallskou péči o ruský jazyk a tisk (kap. 6).

Již tyto statě by vyčerpaly obsáhlou thematiku, jejíž rozsah určuje název Wintrovy knihy. Autor své výklady o podnětném působení hallského pietismu rozšiřuje i na pobaltské země (Estonsko, Livonsko), od roku 1721 součásti carského Ruska, vzhledem k tomu, že se v nich pietismus v důsledku hospodářských, společenských, národních a kulturních poměrů vyvíjel takřka paralelně s pietismem německým a vzhledem k tomu, že tyto ruské provincie představovaly šířícímu se pietismu nástupní stanici do Ruska (kap. 7). Winter, kterému se v plné míře podařilo jíti po cestách všech hallských propagátorů t. zv. čistého křesťanství na ruském východě, knihu uzavírá kapitolou, věnovanou hallským účastníkům výzkumu asijského Ruska (kap. 8).

Kniha kromě stručné předmluvy, souhrnu, seznamu zkratek, osobního rejstříku, obsahu a čtyř obrazových příloh, je doplněna 150 stránkami příloh, na nichž Winter

otiskuje obsahově a časově seřazené, doposud nezveřejněné nebo jen zčásti zveřejněné prameny v originální věrnosti bez poznámkového aparátu. Jde většinou o dopisy šiřitelů pietismu a průkopníků ruského a německého osvícenství a jen v několika málo případech o jiný dokumentární materiál.

Winterův spis, který přináší jak nové náhledy na pietistické hnutí a jeho funkci v Rusku, tak nový materiál k německo-ruským vztahům v 18. století, které se jeví z Halle v novém světle, vynucuje si obsáhlejší recensi, v níž podáme jen v hlavních rysech ideologickou a thematickou náplň knihy.

Autor vylíčiv v první části úvodu příčiny hospodářského rozmachu magdeburského vévodství, jehož hlavním městem Halle v 18. století byla, obrací v druhé části úvodu svou pozornost na střed kulturního vzestupu hallského, na universitu, od roku 1694 úplnou. Na ní kromě Christiana Thomasia, který se svými přednáškami o osvícenském právu přirozeném stal duchovním zakladatelem university, působil August Herrmann Francke. Ten seznámiv se s myšlenkami Spenerovými uvedl je v čin a přinesl do Halle, kam byl v roce 1692 povolán jako profesor orientálních řečí, pietismus. Pietismus, působící alespoň ve svých počátcích ve smyslu osvícenském, podporoval v četných hospodářských podnicích počínající kapitalismus; Francke a jeho spolupracovníci, proniknuti zásadami merkantilismu, hospodařili jako obchodníci a průmyslníci.

Hallský pietismus, který v principu stál proti osvícenství, přestože ve svých počátcích bojoval proti intoleranci luterské ortodoxie (Francke společně s Thomasiem), vyvinul se v zřejmého nepřítele osvícenství, jak dosvědčuje Franckeův spor s Thomasiem (1709), který byl v podstatě sporem mezi pietismem a osvícenským právem přirozeným, a jak dosvědčuje vypuzení jednoho z teoretiků osvícenského absolutismu a merkantilismu Christiana Wolffa v roce 1723 z Halle na podnět pietistů, kteří se cítili ohroženi jeho racionalistickým výkladem filosofie. Tato okolnost neodporuje však skutečnosti, že Frankeovy dobře organisované výchovné ústavy ještě po desetiletí působily pokrokově, zejména v cizině. Základ Franckeových výchovných ústavů, jimž je věnován poslední oddíl úvodu knihy, byly zcela v duchu pietismu internáty; internáty, které byly přísně děleny — podobně jako Franckeovy školy — podle společenského původu chovanců. Francke zřídiv z malých počátků organisované *seminarium praeceptorum*, z kterého vyšlo tisíce vychovatelů a učitelů, staral se o 1800 lidí. Jsa vynikající obchodník a organisátor zabezpečil své ústavy obchodem s luxusním zbožím, využitím pracovních sil siročince v manufakturách, vydáváním náboženských knih, hlavně biblí, a výrobou léků. Staral se však i o politické uznání svých škol; byl ve spojení s vlivnými muži pruského dvora a sám Friedrich Wilhelm nevyhýbal se tomuto vlivu ve snaze využíti ho v přestavbě feudálního stavovského státu v knížecí stát úřednický. Winter, který dokonce mluví o královsko-pruském pietismu, zdůrazňuje však, že příčinu velkých úspěchů Franckeových nelze spatřovati v úzkém spojení hallského pietismu se státní politikou, nýbrž v tom, že v prvních dvou desetiletích hallský pietismus byl výrazem probouzejícího se měšťanství a ve svých počátcích podstatně sloužil k průlomu osvícenství.

V první kapitole autor svou pozornost zaměřil na Franckeův zájem o Východ, zejména o Rusko. Francke na Rusko působil půl století svými žáky jako kazateli a vychovateli, ale zároveň i svými hospodářskými podniky (obchodem s ruským a německým zbožím, s knihami a léky). Tím přispěl k aktivní obchodní bilanci Pruska; hallské působení na Rusko spadalo do doby merkantilismu.

Francke ve svém snažení o Rusko se přes své pietistické zúžení projevil jako reálnější politik než na př. G. W. v. Leibniz, za jehož kulturní misí a zájmy o Rusko v devadesátých letech 17. století se skrýval podle Wintra zájem o Čínu. V nazírání na

Rusko byl Francke ovlivněn oběma L u d o l f y, J o b e m a Heinrichem W i l h e l m e m, z nichž zejména význam posledního pro německé poznání Ruska nebyl prozatím znám.

H. W. L u d o l f cestoval do Ruska v letech 1693—1694; politické a hospodářské služby ve prospěch Dánska a Anglie spojoval se šířením pietismu. Ludolf, jehož poznatky z této cesty pro Halle byly velmi závažné, první poznal úzkou spojitost Ruska s Blízkým Orientem a spojitost ruské církve s církví východní; proto Francke založil v roce 1702 *Collegium orientale,* které sice vlastního cíle, t. j. sblížení luterské a řecké církve, nedosáhlo, ale učinilo Halle středem nejen orientalistiky, ale i slavistiky, neboť na přání Ludolfovo věnovala se pozornost též církevní slovanštině, ruštině a polštině. Význační orientalisté hallské university oba M i c h a e l i s o v é, Johann Heinrich a Christian Benedikt, měli též zájem o slovanské řeči. Neodpovídá plně skutečnosti Wintrovo tvrzení, že syn Christiana Benedikta, Johann David M i c h a e l i s, obrátil pozornost D o b r o v s k é h o k slovanským studiím; to učinil už Durych a k tomu vedla mladého Dobrovského sama biblická exegese. Pravdu má Winter v tom, že Michaelis vedl svého žáka a kolegu A. L. S c h l ö z e r a k ruštině.

Vztah Petra I. k Halle je předmětem Wintrovy pozornosti v druhé kapitole. Vedle pietistických lékařů B e k k e r a, D o h n e l a a B l u m e n t r o s t a důležitou spojkou mezi carem a Halle byla nejen Petrova choť Marta Skavronskaja (pozdější Kateřina I.), vychovatel carevičův H. H u y s s e n, ale i J. H. B r o c h h a u s e n, jehož vztahy k Rusku a carovi nebyly prozatím známy; v letech 1698—1699 pobývali v Halle carovi vyslanci F. S a l t y k o v a P. P o s t n i k o v; nejbližší Petrovi spolupracovníci (Š a f i r o v, G o l o v i n, G o l o v k i n, A p r a x i m) na carovo přání poslali své syny do Halle.

Ještě užší vztahy mezi Petrem Velikým a Halle nastaly po roce 1709, kdy se Prusko začalo intensivněji ucházeti o stoupající moc Ruska a kdy s jeho pomocí usiluje o příchod k moři (Štětín, 1718); v roce 1724 otevřena v Berlíně ruská obchodní společnost, která do země přinášela peníze; Francke navazoval úzká spojení s jejími členy, zejména pokud byli z blízkosti carovy. Winter, který zdůrazňuje, že právě na základě těchto četných politických a hospodářských styčných bodů je možno lépe chápati vzájemný zájem Petra a Halle, přichází k závěru, že spojení Halle s okolím Petrovým bylo daleko užší než se prozatím soudilo. Zdůrazňuje však, že car, který nebyl v podstatě pietismem zasažen, chtěl z Franckeových ústavů získati jen dobré učitele cizích jazyků, vychovatele v technickém a přírodovědeckém oboru a snažil se využíti Franckeův vliv na pruském dvoře. Rovněž v domech ruských generálů a státníků, kam byli Franckeovi odchovanci zváni jako vychovatelé, — do Halle o vychovatele se na příklad obrátil Puškinův praděd A. P. H a n n i b a l, byli jim nejednou kladeny omezující podmínky, týkající se výuky pietistického křesťanství v ruském prostředí.

Kapitola třetí zabývá se pobytem šiřitelů hallského pietismu v Rusku a ruskými návštěvami v Halle. Jako první stálý Franckeův zástupce v Rusku působil od roku 1699 J. S. S c h a r s c h m i d, jehož pobyt — hlavně v důsledku Scharschmidovy neznalosti ruštiny — nenabyl pro Halle té důležitosti jako o mnoho kratší pobyt L u d o l f ů v. Přesto jeho zprávy zůstávají cenným příspěvkem k německé znalosti Ruska v 18. století. Scharschmid byl po dvě desetiletí Franckeovým poradcem v ruských záležitostech podobně jako dlouholetý pruský diplomat J. G. V o c k e r o d t, z něhož dvacet pět let pobytu v Rusku učinilo jednoho z nejlepších současných znalců Ruska. Prozrazuje to Vockerodtův spis o činnosti Petra I., který si vyžádal Friedrich II. pro Voltaira jako podklad pro biografii Petra Velikého.

Hallští přicházející do Ruska nacházeli důležitou oporu u Petrových spolupracovníků, u admirála C. J. Cruyse a generála J. Bruce; v letech dvacátých a třicátých u carova

sekretáře H. J. Ostermanna a generála B. Ch. Münnicha. Jako kazatelé nebo vychovatelé zdržovali se hallští pietisté též v domech generálů A. Weydeho, N. L. Hallarta, Bohneho, Douglase, Venedigera, J. B. Weissbacha, B. J. Campenhausena a Schlippenbacha. Ti všichni, blízcí spolupracovníci Petrovi, působili ve smyslu rusko-pruského sblížení. Ve styku s Halle kromě důstojníků byli též velkoobchodníci a majitelé manufaktur, a to jak v Petrohradě, tak i v Astrachani a Archangelsku.

Hallští pietisté se však zachytili i v důležitých vzdělavacích ruských ústavech, věnovaných výchově mladých příslušníků nejvyšší šlechty, jako na příklad v t. zv. zeměbraneckém útvaru, z jehož ruského oddělení vyšli na př. nejen vojevůdcové Suvorov, Rumjancev, Kutuzov, ale i básníci jako Sumarokov a Cheraskov a komponista Glinka, kde v pietistickém smyslu působil T. Plaschig a po něm J. W. Henning.

Winter zdůrazňuje, že velký úspěch hallských pietistických podnětů v Rusku nelze spatřovati pouze v kvalitách jejich šiřitelů, na příklad vystoupení prvního stálého zástupce Franckeova v Rusku nebylo nikterak imposantní, nýbrž příčinu těchto úspěchů vidí v hospodářském, společenském a politickém vývoji Ruska na počátku 18. století, kdy Petr Veliký potřeboval hallský pietismus jako hnací síly pro své reformy. V čtyřicátých letech, kdy dochází k postupu osvícenství, pro které byl v těchto dobách pietismus prvkem brzdícím, je patrný ústup pietistických podnětů v Rusku, kde daleko podnětněji v polovině 18. století než hallský pietismus působil exponent německého osvícenství Wolff a jeho žák Gottsched.

Winter podav vyčerpávající obraz působení hallských pietistů v Rusku obrací svou pozornost k ruské návštěvě v Halle. Na základě svého zjištění o ruských posluchačích na hallské universitě, z něhož je patrno, že v dvacátých letech význam Halle jako vychovatelského ústavu pro ruské rodiny mizí, vyslovuje domnění, že naprostý nedostatek studujících z ruských významných rodin souvisí s vypuzením Wolffovým z Halle v roce 1723; hallský pietismus ztratil tak původně velký význam pro vývoj osvícenství a tím též přitažlivost pro Rusy, kteří pomocí něho chtěli ve své vlasti prosaditi osvícenství. Zdá se však, že bezprostřednější příčinu nedostatku žáků ze směrodatných rodin ruských začátkem dvacátých let v Halle bude nutno hledat v té okolnosti, kterou Winter uvádí jako jednu z příčin ustupujícího zájmu o Halle, totiž smrt Petra Velikého (1725), který doporučoval synům svých spolupracovníků studium v Halle. Tam, kde jeho přímých zásahů nebylo, nepociťuje se jejich nedostatek; na příklad z Ukrajiny podle Wintra do roku 1750 studovalo v Halle 15 posluchačů, které získal svými přednáškami Todorskij; rovněž z baltských zemí příliv studujících neustal.

V kapitole čtvrté, pojednávající o proniknutí osvícenství do ruské církve za přispění Halle jednak za Petra I, jednak v době popetrovské, vzal si Winter za úkol představiti hallský pietismus v nových souvislostech jako Petrův nástroj ve prospěch proniknutí osvícenství do ruské církve, neboť Petru I. bylo jasné, že jím zamýšlený politický a hospodářský rozvoj Ruska by mohl býti brzděn konservativními silami ruské církve.

Hlavní oporou Petrovi v záměrech prosaditi osvícenství v ruské církvi byl — když Štěpán Javorskij, autor útočného spisu *Kámen víry* proti carově toleranci, zklamal — někdejší profesor a představený kyjevské akademie Feofan Prokopovič. Ten svou literární činností vystoupil jednak ve prospěch osvícenského absolutismu *(Právo vůle vládcovy,* 1718), jednak v 300 paragrafech svého *Duchovního pravidla* (1720) vybudoval základy nové ruské církve, kterou zavazoval k zvýšené činnosti ve školství.

Winter shrnuje své badání o vztahu Prokopovičově k protestantismu, hlavně k Halle, která se snažila Prokopoviče k sobě připoutati novými a novými svazky, zjištěním, že

vztahy Prokopovičovy a ruské církve k luterskému pietismu byly o mnoho užší než se do nynější doby mělo za to. Přesto však zdůrazňuje, že Prokopovič, který byl sice méně specialistou pro otázky výlučně theologické a jevil spíše zájem o obecně vědecké předměty, obhájil postavení řecké theologie vůči římské i protestantské a nechal se ovlivniti pietisty tam, kde přinášeli osvícenské podněty pro obecné vzdělání a školství.

Po smrti Petrově proti zástupcům osvícenství v ruské církvi (t. j. proti Prokopovičovi a jeho spolupracovníkům Feodosiu Janovskému, Gabrielu Božinskému, Feofilaktu Krolikovi, Ivanu Il'inskému, Simeonu Kochanovskému, většinou překladatelům) vystoupil sám blízký spolupracovník Petrův Menšikov; k slovu se dostal směr vedený Feofilaktem Lopatinským. Autor se zabývá podrobně spory, které vznikly v ruské církvi Lopatinského vydáním spisu Javorského *Kámen víry* v roce 1728 a 1730 a jejich ohlasem v Evropě, z něhož je patrna společná osvícenská fronta mezi příslušníky ruské a luteránské církve.

Postavení osvícenství v ruské církvi zůstalo i po roce 1730, kdy na carský trůn nastoupila luterství příznivá Anna Ivanovna, velmi svízelné. Smrtí Prokopovičovou (Winter na str. 157 uvádí rok Prokopovičova úmrtí 1738 a na str. 196 rok 1736 — v prvém případě jde pravděpodobně o omyl) osvícenství v ruské církvi nebylo sice likvidováno, ale utrpělo patrné ztráty. Winter hlavní příčinu v stáhnutí se osvícenství vidí v pomalém rozvoji feudálního ruského hospodářství ke kapitalismu a v pomalém rozvoji měšťanstva v Rusku; to byly však předpoklady pro prosazení osvícenství též v ruské církvi, která byla tak úzce spojena s feudalismem.

Winter pátou kapitolu, která se týká založení a prvního rozvoje petrohradské Akademie věd a jejího vzájemného vztahu s Halle, zahajuje rozborem hallské účasti na moskevském akademickém gymnasiu, na které shodně s Pekarským (v Historii Akademie nauk, 1870, 1873) nahlíží jako na organický počátek petrohradské Akademie.

Gymnasium, jehož žáci, mladí šlechtici, požívali četná privilegia vlády, zorganisoval v roce 1703 luterský probošt, pietisticky naladěný, Ernst Glück; po jeho brzké smrti (1705) ústav, na kterém na příklad působil pozdější překladatel polské bible Michael Ruttich, vedli pietisté Paus a Bütner.

V části kapitoly, zabývající se založením petrohradské Akademie věd, Winter věnuje hlavně pozornost ruským snahám získati Wolffa, fysika a metafysika, který stál na vrcholu svého vědeckého tvoření, pro účast na organisaci Akademie, založené Petrem I. v roce 1724. Ač Wolff přijal čestné členství v nastávající Akademii a získal pro ni vynikající matematiky (bratry Bernoulli a Eulera), nepodařilo se přes několikeré jednání Wolffa pro pobyt v Rusku získat. Před odchodem do Ruska zrazoval Wolffa předně jeho učitel Leibniz, který se sám Petru I. doporučoval jako organisátor Akademie. Mimo to Wolff, který byl v těžkých rozporech s pietisty, obával se jejich vlivu v Rusku, ač byl ubezpečen ochranou samého cara.

Autor věnuje též pozornost prvnímu rozvoji Akademie, na němž měli podstatný podíl představitelé první fáze ruského osvícenství, byť i nebyli mnozí z nich členy Akademie, jako na příklad Feofan Prokopovič, jeho žák Antioch Kantemir, překladatel Fontenellova spisu o pluralitě světů, J. Bruce, který se snažil překonávat technickou a hospodářskou zaostalost Ruska a V. N. Tatiščev, kartograf, geodet a budovatel železných a měděných dolů na Urale; ti byli více nebo méně ve spojení s Halle. Důležitou postavou v prvním rozvoji Akademie věd byl oficiální prostředník Frankeův v akademii věd Th. S. Bayer, jehož největší zásluha spočívá v tom, že učinil Petrohrad středem studia řečí asijských národností.

Úmrtím Prokopovičovým a dva roky nato Bayerovým byla podnětná síla hallského pietismu pro ruské osvícenství zlomena, jak ukazuje případ pietisticky orientovaného profesora university J. G. Reichela, který v šedesátých letech se postavil na stranu konservativních sil proti pokrokovému Aničkovu.

V kapitole šesté, v níž Winter se zabývá péčí o ruskou řeč v Halle a Hallskými, shrnuje výsledky svého badání o učení ruské řeči a ruské tiskárně v Halle, o Todorského ruských tiscích a tisku ruské bible.

Zájem o ruský jazyk v Halle zahájil H. W. Ludolf, jehož *Grammatica russica*, vydaná v roce 1696 v Oxfordu, je pro dějiny vývoje ruského jazyka důležitá vzhledem k tomu, že se v ní zabývá hovorovou mluvou vzdělaných Rusů svého času. Též sami Rusové, studující v Halle, snažili se učit druhé rusky. Rovněž již zmínění pietisté na moskevském gymnasiu Glück a Paus získali si čestné místo v dějinách ruské literatury svými překlady do ruštiny. Důležitým a nutným podkladem pro systematické studium církevní slovanštiny ruské redakce v Halle vytvořil Francke svou ruskou knihovnou, o jejímž skladu Winter podrobně referuje.

Velký význam pro pěstování ruského jazyka měla v Halle tamější ruská tiskárna, jejíž počátky se zabýval již D. Čyževškyj. Winter na základě jím objevené zprávy *(Akta k ruskému překladu Arndta 1734—1735)* mohl stanoviti, že ruská tiskárna v Halle, první toho druhu v Německu, byla získána již v roce 1704 odkoupením části církevněslovanských - ruských typů tiskárny Eliáše Kopiewicze. První spis tam tištěný (Franckeův traktát z r. 1696, přeložený do církevní slovanštiny se zabarvením ruským) vyšel v témže roce. Jako korektoři tohoto tisku přicházeli by podle Wintra v úvahu v té době se v Halle zdržující Basilius Theodorus, Makedonec Anastasius Nausius, případně Petr Müller, který se narodil už na Rusi a studoval v Halle 1700—1704. Při této příležitosti podává Winter portrét E. Kopiewicze, který razil nové cesty ruskému tisku již jako tiskař v Amsterodamě; od roku 1707, kdy prodal carovi zbytek své tiskárny, pracoval s Polykarpovem na občanském písmu, v jehož prvních variantách vydal učebnici geometrie.

V třicátých letech dochází v ruské tiskárně v Halle k nové intensivnější činnosti, která je spojena se jménem Simeona Todorského; Todorskij, syn pokřtěného žida, v letech 1729—1735 studoval v Halle, kde vydal několik církevněslovansko-ukrajinských překladů německých pietistických knih, z nichž zejména Arndtovo *Pravé křesťanství* (přeložené v roce 1735) vzbudilo silný ohlas mezi ruskými mnichy a světským klerem. Winter poukazuje na vliv Todorského na Skorovodu a vyslovuje názor, že by bylo možno provésti paralelu mezi nejvýznačnějším dílem Skovorodovým a Arndtovým. Připomíná Čyževškého, který ukázal na podněty Arndtovy a Todorského na náboženského myslitele Tichona Zadonského.

Podle Wintrova domnění Todorskij působil i na vznik německé slavistiky, na příklad na J. Ch. Stahla, jehož *Rudimenta linguae russicae* obsahují nedokonalý úvod do ruské řeči.

Winter úvodem k rozboru vyvrcholení překladatelské činnosti Todorského, t. j. dokončení a vydání biblického překladu, podává přehled překladů a tisků ruské bible a dějiny úsilí o ruskou tištěnou bibli po roce 1663. Paralelně s ruskými snahami postupovalo úsilí Franckeovo vydati v Halle nebo v Rusku bibli v ruské lidové řeči. Tyto plány uskutečnil za pomoci Jakuba Blonnického a Varlaama Ljaščevského Todorskij, který se v Halle důkladně seznámil s biblickou filologií, filologickou kritickou metodou a pocvičil se obsáhlou překladatelskou činností. V roce 1751 dochází k prvnímu vydání bible *jelizavetinské*, jíž Todorskij podal biblický překlad v církevní slovanštině značně přizpůsobené lidové řeči ruské. Jelizavetinská bible přestože nepředstavuje biblický překlad v ruském

lidovém jazyce, jaký si na příklad přál Prokopovič, jeden z patronů úsilí o ruský biblický překlad, ve srovnání s biblí z roku 1663 znamená pokrok.

Kapitola sedmá věnovaná hallskému vlivu v Estonsku a Livonsku zaměřuje se jednak na působení pietismu mezi Estonci a Lotyši, jednak na spory (v roce 1740) mezi pietismem a učením Ochranovských, které přes jisté rozdíly, jsouc radikálnější formou pietismu, v důsledku rozšíření pietismu našlo poměrně rychlou odezvu v baltských zemích, zejména v Estonsku.

Halle velmi brzy rozeznala významný vztah baltských zemí k Rusku. (Spoje z Evropy do Ruska šly až do roku 1710 baltskými zeměmi; pobaltské země, sídlo a východisko významných státních ruských činitelů.) Proto z Halle vycházela již koncem 17. století čilá pietistická agitace, takže takřka paralelně s pietismem v Německu se vyvíjelo toto náboženské hnutí ve Švédsku a baltských zemích. Někteří z Estonců náleželi k nejvěrnějším spolupracovníkům Franckeovým: C. M. Rodde, informátor hallských cestujících do Ruska přes Narvu a důležitá spojka mezi Halle a ruskou církví; Hinrich a Eberhard Gutslaffové, kteří měli vynikající účast na obnovení estonského školství a vydávání knih v estonštině (bible, katechismu, duchovních písní a učebnice estonštiny). Druhou část sedmé kapitoly Winter věnuje sirotčinci v Alpu, nedaleko estonského Revalu, jehož prostřednictvím z Halle do Ruska přišlo mnoho hodnotných učitelů a vychovatelů. Internát a školu založil v roce 1717 podle vzoru hallského baron Nieroth.

Winter, zabývaje se rozšířením pietismu u Lotyšů, klade si otázku, proč pietismus nepřispěl v Livonsku a Kuronsku (odkud přicházelo do Halle během 18. století hojně studentů) v té míře k překladatelské a vydavatelské činnosti jako v Estonsku. Ovšem ani v Livonsku nescházeli vydavatelé a překladatelé, povzbuzeni pietismem, jako Regius, E. Glück, překladatel bible do lotyštiny, H. Adolphi, vydavatel poučných lotyšských spisů Ve prospěch lotyšské řeči rovněž působil Fischer, Blaufuss a Loder, který se zasloužil též jako organisátor gymnasia v Rize. Příčinu Winter vidí ve skutečnosti, že z Estonska do Halle šlo studovat poměrně málo příslušníků šlechty, kdežto z Livonska a Kuronska jich přicházelo daleko více; ti však nejevili takovou péči o řeč poddaného sedláka jako občanské kruhy, které se doplňovaly ze selských vrstev.

Winter uzavírá svůj spis kapitolou, v níž spojuje Frankeovy zájmy v dolním Povolží (Astrachaň) a na západní Sibiři (Tobolsk) a v níž sleduje hallské zásluhy na ruské orientalistice a probádání Asie. Frankeovým exponentem v Astrachani, vstupní bráně k asijským zemím, byl Scharschmid. O Scharschmidovi, který se snažil o zřízení školy a sirotčince v Astrachani, je nutno podotknout, že byl na nejlepší cestě vybudovat v dolním Povolží důležitý střed anglické a pruské zpravodajské služby a z toho důvodu byl ruskou vládou v roce 1711 pod záminkou povstání domorodých kmenů vypověděn.

Frankeovými zástupci na západní Sibiři byli organisátoři školy pro děti švédských zajatců, internovaných v letech 1709—1721 v Tobolsku. Školu podle hallského vzoru vybudovali švédští pietisté Wreech a jeho přítel Tabbert-Strahlenberg. Ústav, který Francke z Halle sledoval s velkými sympatiemi, si rychle získal i důvěru ruské vlády, neboť Petr I. v něm velmi brzy rozpoznal významné spojení s asijskými národnostmi. Vedení školy, kterou navštěvovaly též děti sibiřských správních úředníků, zvláštní pozornost věnovalo dětem Asiatů (Mongolů, Tatarů a Ostjaků) ve snaze získati je pietistickému luterství.

Autor v kapitole poslední, v níž rekapituluje to, co v podstatě již na předchozích stránkách řekl o ruské orientalistice pod vlivem Halle (akademik Bayer, J. H. Callenberg, vedoucí a učitelé moskevského gymnasia Glück, Paus a Bütner, Rodde, orientalista v Narvě), podává i zprávy o osudu hallské mise v Persii, která však nedosáhla žádných podstatných výsledků.

Winter uzavírá svou knihu o společném rusko-německém boji o osvícenství zhodnocením badatelských expedicí švédských zajatců v Tobolsku a zhodnocením práce samostatných badatelů, kteří s nimi úžeji nebo volněji souviseli. Učení, pietisticky orientovaní švédští zajatci, kterým výpravy přinášely nejen ukracování dvanáctiletého zajatectví, ale i finanční zlepšení, shromažďovali poznatky z oboru fysiky, mediciny, geografie, politiky, ekonomie, řečí a zvyků neznámých sibiřských národností. Podnětně mezi nimi působil Tabbert-Strahlenberg, který zároveň s Messerschmidtem z Gdanska šťastně spojil dějiny a filologii. Oba, Messerschmidt na příklad studiem řečí sibiřských národností, Strahlenberg svými pracemi goegrafickými, pracemi z historie a genealogie některých asijských národností, působili velmi podnětně na představitele první fáze ruského osvícenství V. N. Tatiščeva.

Novou zemi pro Halle objevil Weise svou pietistickou činností na Urale; ten se v Jekatěrinburgu setkal s expedicí, chystající se na Kamčatku, jíž se účastnil též G. W. Steller, dřívější informátor hallského sirotčince. Steller podobně jako Messerschmidt vyrván Wintrem ze zapomenutí tvoří s Tabbertem-Strahlenbergem trojici velmi význačných sibiřských badatelů v 1. polovině 18. století, jejichž práci, povzbuzenou hallským úsilím o poznání západní Sibiře, uznává sovětská věda ještě dnes. Zásluha všech tří spočívá v tom, že vědu a osvícenství, které původně v Halle bylo míněno jako prostředek, postavili za cíl svého životního snažení.

V souhrnu o Wintrově knize je nutno říci, že přináší nové hodnocení pietistického hnutí, na něž se doposud nahlíželo jako na úkaz náboženský a málo se přihlíželo k jeho hospodářské a politické stránce. Wintrova kniha rovněž ukazuje, že pietismus, výraz emancipace německého občanství, v prvních dvou desetiletích, pokud se nepostavil proti osvícenství, byl s představiteli první fáze ruského osvícenství v užším spojení, než se prozatím myslelo; je však nutno míti na zřeteli, že šlo o podněty, nikoliv vlivy, jak sám Winter opakuje.

Velká zásluha autorova spočívá dále ve shromáždění a zpracování velkého nového materiálu k rusko-německým vztahům v 18. století, které vytěžil studiem německých pramenů, zejména dopisů a deníků, jež se zachovaly v archivu Franckeovy nadace v Halle, které poskytují nejen pohled na vznik německého občanství a osvícenství, ale umožňují též lepší poznání slovanských národů, především Ruska.

Na základě pramenů jím objevených rozpoznal autor významné postavení baltských provincií pro pronikání pietismu na Rus. Část kapitoly těmto problémům věnovaná, zabývající se rozpory mezi Halle a Ochranovem, je jistě se stanoviska rusko-německých vztahů velmi zajímavá, zdá se však, že se poněkud vymyká thematu knihy, autorem určené.

Některé z pramenů Wintrem objevené mohou na příště posloužiti slavistickým badatelům na thematech podstatně širších než pietistické hnutí v Německu a Rusku; jde hlavně o katalog životopisů Frankeových strávníků, mezi nimiž bylo mnoho později významných Čechů, Poláků, Slováků a Lužických Srbů. Rovněž důležité jsou Wintrovy poukazy na nové zdroje poznání současné četby, jako jsou jím objevené objednávky knih žáků petrohradského zeměbraneckého útvaru a jiných současných zájemců o evropskou četbu.

Wintrův spis přináší též poznámky k mezislovanským vztahům; na příklad obohacuje vztahy rusko-jihoslovanské postavou Makedonce *Nausia*, který jsa vzdělán v Halle, účastnil se ruského úsilí o překlad bible do ruštiny.

Winter věnuje pozornost i česko-ruským vztahům, pokud je zprostředkovala Halle. Předně záslužné je hallské přenesení některých podnětů Komenského do Ruska. Francke, který vyrůstal v Gothě, kde Komenský působil nejen svými myšienkami o výchově, ale probudil též zájem o slovanské národy a protestantskou misi světovou, přijal

od Komenského na svých školách metodu reálného vyučování. Proto Franckeův spojenec v Rusku, budovatel moskevského gymnasia Glück, přeložil Komenského *Orbis pictus* a *Vestibula linguae latinae* do ruštiny.

Do Ruska prostřednictvím Halle přichází působiti z Horních Uher, odkud pro pietismus byl vypuzen, bývalý rektor prešpurského gymnasia J. Ch. Bütner. J. W. Henning, působící jako pietistický kazatel u petrohradského zeměbraneckého útvaru až do sedmdesáti let 18. století, byl na Rusko upozorněn Čechem G. Sargankem; předchůdce Henningův v úřadě petrohradského kazatele Tobias Plaschnig, pocházející ze Slezska, pořádal pro české exulanty v Petrohradě kolekty až do svého vypuzení do Estonska. Roddeův poukaz na českou bibli (t. j. na hallské vydání bible bratrské v roce 1722) a polskou bibli během úsilí o biblický překlad v ruském jazyce nebudeme však hodnotiti (nečiní tak ani autor, zůstávaje pouze na upozornění Roddeova dopisu) jako hallské zprostředkování českého biblického textu do Ruska. Tradice putování české bible na Rus byla stará, a je velmi provděpodobno, že Prokopovič a jeho spolupracovníci nemuseli býti na český překlad bible zvláště upozorněni.

Wintrova velmi záslužná kniha přináší nové náhledy a nový materiál k rusko-německým vztahům v 18. století; dotýká se však s úspěchem i některých otázek speciálně německých (na příklad počátků německého osvícenství) a ruských (v oblasti dějin ruských zeměpisných objevů, dějin vývoje ruského jazyka a literatury a dějin ruské bibliografie doplňuje práce sovětských badatelů Berga, Lebedova, Larina, Zdobnova).

Ludmila Čuprová (Brno)

ZPRÁVY

Witold Doroszewski, **Rozmowy o języku.** První výběr, Warszawa 1948, 234 str.; druhý výběr 1951, 266 str.; třetí výběr 1952, 343 str.; čtvrtý výběr 1954, 366 str.

Touto činností Doroszewski navazuje na bohatou tradici tříbení a vzdělávání polského jazyka (miłośnictwo języka polskiego). Kromě toho otiskuje v časopisu Poradnik językowy pravidelně v každém čísle lexikálně-gramatické výklady a odpovídá na četné dotazy čtenářů.[1]) Pravidelné knižní výběry z jazykových koutků i z časopiseckých „zákampí" přispívají velmi podstatně ke zvyšování jazykové kultury a přinášejí prospěch širokému okruhu uživatelů polského jazyka.

„Hovory o jazyce" zabírají hluboce do živé problematiky současného jazyka ve všech oblastech: hlavní pozornost autor soustřeďuje na výklady lexikální, kde vyvstává nejvíc otázek v souvislosti s obohacováním slovníku, vznikem nových slov, doplňováním i ustalováním terminologie a také přejímáním slov z cizích jazyků. Doroszewski si všímá také otázek stylistiky, jež nabývá zvlášť velkého významu při široké demokratisaci spisovného jazyka. Nejde tu o stylistiku teoretickou, nýbrž o praktickou, tak jak to vyžaduje aktuální potřeba jazykové praxe. Neméně důležitou oblast tvoří otázky gramatické, z morfologie i skladby jazyka. Týkají se zejména morfologie slovesa (slovesných vazeb, vidové problematiky, flexe v obtížných případech zejména u iterativ na *-ywać*, tvoření participií a slovesných substantiv), zčásti jen morfologie jmen. U syntaktických otázek autor soustřeďuje pozornost hlavně na nesprávnosti větného členění, na různou stylistickou hodnotu větných variant, slovosledné prostředky, také na platnost a použití některých větných členů (infinitiv, kvantitativní přívlastek, okolnostní určení) a „větných ekvivalentů" (tímto termínem — równoważniki zdania — na rozdíl od naší praxe se v polských skladbách rozumí jednočlenné věty neslovesné). Některé poznámky přihlížejí také k otázkám ortoepickým a ortografickým.

Čtyři výběry „Hovorů o jazyce" stávají se praktickým rádcem v otázkách normy, jazykové kultury a ve výkladech významu slov a slovních spojení zvlášť v období, kdy chybí tak důležité jazykové pomůcky jako moderní slovník spisovné polštiny. Nesporný praktický dosah mají při řešení terminologických otázek. Nejde přitom o nějaké autoritativní, subjektivní rozhodování, nýbrž o vědecky podepřený výklad slov nebo návrh na nová pojmenování. Je třeba ještě vyzvednout autorův osobitý a svěží sloh, jasný a přesný výklad s četnými vhodně volenými doklady pro zkoumaný jev.

Jiří Damborský (Olomouc)

— *Jan Amos Komeński,* **Wielka dydaktyka.** Wstępem i komentarzem opatrzył Bogdan Suchodolski. Przełożyła z języka łacińskiego Krystyna Remerowa. Red. naukowy Łukasz Kurdybacha. Wrocław, Zakł. im. Ossolińskich, Wydaw. PAN, 1956, 98, 370 str., Biblioteka Klasyków Pedagogiki.

---

[1]) *Poradnik Językowy,* orgán Jazykové komise Varšavské vědecké společnosti. Časopis založil r. 1901 Roman Zawiliński. Za války nebyl vydáván, obnoven teprve v prosinci 1948, nejprv jako dvouměsíčník, od r. 1951 jako měsíčník (nevychází pouze v červenci a srpnu). Hlavním redaktorem je W. Doroszewski.

Zprávu o vydání této knihy obsahuje článek J. B r a m b o r y *Nová komeniologická literatura,* Pedagogika 6 (1956) 489. Z bibliografické poznámky ke knize se dovídáme, že toto dílo je prvním svazkem *Spisů Komenského,* které vycházejí v polském překladu. Druhý svazek má zahrnout nejdůležitější drobné pedagogické spisy Komenského, které nebyly dosud do polštiny přeloženy. Ve třetím svazku mají vyjít ve výboru učebnice Komenského a zároveň má být upozorněno na jejich úlohu v Polsku. Svazek bude dále doplněn výborem biografických materiálů. Oba připravované svazky vyjdou rovněž ve sbírce „Biblioteka Klasyków Pedagogiki".

Dílo Komenského nevychází v Polsku po prvé. Již r. 1883 vychází ve Varšavě překlad „Velké didaktiky", který pořídil Henryk W e r n i ć. V r. 1931 vyšel rovněž ve Varšavě výbor z *Velké didaktiky* v překladu Karola B a n s z e l a. V r. 1935 objevuje se toto základní pedagogické dílo Komenského v překladu K. R e m e r o w é (ve Varšavě).

Vydání z r. 1956 je připraveno pečlivě. Je uvedeno obsáhlým, téměř stostránkovým, úvodem prof. B. S u c h o d o l s k é h o. Kniha obsahuje dále bibliografické údaje, sice poněkud kusé, reprodukci titulního listu amsterodamského souboru *Opera didactica omnia* a titulního listu latinské didaktiky z tohoto souboru, obšírné poznámky k textu, rejstřík jmenný i věcný a výklad zkratek a názvů z Bible a tituly spisů literatury klasické a nové. Jméno Komenského je přepsáno — jako obvykle u Poláků — polským pravopisem. U nás se v poslední době, zvláště v odborné a vědecké literatuře, od přizpůsobování cizích jmen upouští.

Úvodní studie o J. A. Komenském osvětluje jeho životní osudy, uvádí jeho hlavní díla i s některými překlady do polštiny, podává jejich výklad i rozbor Komenského názorů filosofických a pedagogických, vykládá pak podrobně hlavní zásady Komenského didaktiky s dnešního hlediska.

V životopisném oddíle zdůrazňuje prof. Suchodolski spojení Komenského se staršími lidovými tradicemi a správně upozorňuje na velkou péči o výchovu mládeže v Jednotě bratrské. Za jeho pravděpodobné rodiště pokládá Nivnici. Líčení pobytu v Polsku není bohužel tak podrobné, jak bychom si přáli; autor zde vychází hlavně ze starších prací A. Danysze. Setkání a polemiky Komenského s polskými ariány jsou zcela pominuty, stejně jako i to, že první práce Komenského — filosofické rozpravy, napsané za studií a vydané pod názvem *Problemata miscellanea,*[1]) jsou věnovány polským šlechticům Stanisławu a Andrzeji Jagodińským z Matcze.[2]) Polské čtenáře by jistě také zajímalo, že na studiích v Heidelbergu koupil mladý Komenský v r. 1614 rukopis slavného Kopernikova díla *De revolutionibus orbium coelestium.*[3])

Správně ukazuje autor úvodu již v první kapitole na nové a průkopnické rysy Komenského pedagogické práce: všestrannost jeho výchovy, víru v možnost působení výchovy a vzdělání na všechny lidi, konkretnost, přesvědčení o schopnostech dítěte a jeho velký humanismus. Věnuje ostatně těmto otázkám značnou část dalších kapitol.

O Komenském v době švédsko-polské války v r. 1655 Suchodolski říká: „... powitał entuzjastycznie wybuch walki polsko-szwedzkiej."[4]) Dokládá to hlavně Komenského oslavným spiskem na švédského krále. Komenský napsal skutečně v této době oslavný spis na švédského krále Karla Gustava *Panegyricus Carolo Gustavo ...,* nikoliv však na krále

---

[1]) S u c h o d o l s k i, Wstęp, str. 7.

[2]) Veškerých spisů Jana Amosa K o m e n s k é h o sv. 1. Brno, Ústř. spolek Jednot učit. na Moravě a ve Slezsku 1914.

[3]) N o v á k - H e n d r i c h, *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy,* Praha, Dědictví Komenského 1932, 29.

[4]) S u c h o d o l s k i, Wstęp, str. 26

Gustava Adolfa, jak uvádí prof. Suchodolski.[5]) Král Gustav Adolf padl v bitvě u Lützenu v r. 1632. Panegyricus podle mého názoru nemůže být sám o sobě důkazem pro Komenského nadšení pro Švédy, je spíše obrazem jakéhosi ideálního panovníka. Komenský zde zdůrazňuje především jeho mírumilovnost, snášenlivost, hlavně náboženskou, a velmi naléhavě ho varuje před násilným postupováním vůči polskému národu. Byly to jistě vlastnosti, které si přál, aby švédský král měl. Panegyricus není však naprosto jen oslavný spisek a můžeme jej směle zařadit ke Komenského pracím usilujícím o mír.

Příklon Komenského k chiliasmu a mysticismu vykládá profesor Suchodolski jako „... rezygnację i rozczarowania burżuazji, której nie udało się zrealizować programu politycznego i społecznego i która — zdradzając masy ludowe — poszła na kompromis z feudalizmem“.[6]) Domnívám se, že tento soud neodpovídá historické skutečnosti, neboť u Komenského byly nepochybně kořeny jiné.

Na počátku druhé kapitoly, která je věnována filosofickým názorům Komenského, uvádí autor úvodní studie tuto charakteristiku: „Dzieje życia J. A. Komeńskiego ukazują nam wielokierunkowość jego prac i działań, trwałe cele jego dążeń naukowych i społecznych, śmiałą i upartą walkę o postęp pedagogicznej teorii i praktyki, a zarazem liczne sprzeczności wewnętrzne i pewne ograniczenie horyzontów poznawczych, wynikające z nieprzezwyciężenia oporów średniowiecznej tradycji“.[7])

Za ústřední problém Komenského filosofie pokládá všestrannou poznatelnost světa, vyjádřenou v jeho pansofických snahách. Vykládá i Komenského prostředky k poznání světa, vyzdvihuje jeho zdůraznění smyslového poznání skutečnosti a aktivní úlohy člověka ve světě — praktickou prospěšnost poznání. Hlavní přínos Komenského na poli filosofie vidí v oblasti teorie poznání. Obšírný výklad je doložen ze spisů *Schola pansophica, Ianua rerum, Didactica magna, Prodromus pansophiae* a zvláště jsou rozebrána díla *E labyrinthis scholasticis exitus* a *Triertium catholicum.*

O jeho pansofických plánech se domnívá, že měly charakter utopie. Komenský je však mínil a pojímal naprosto reálně.

V další kapitole je vylíčena Komenského politická činnost, jeho společenské názory, zvláště se zřetelem na jeho pedagogickou práci. „Doświadczywszy także i osobiście prześladowań, których dzieje znał z najbliższej tradycji, Komeński wstąpił na drogę konsenkwentnej i śmiałej obrony uciskanych, na drogę walki z przemocą i fanatyzmem, z przywilejami i wyzyskiem możnych, z ograniczeniami swobody wyznania, z lekceważeniem ojczystego języka...“[8])

Jeho sociální názory ukazuje hlavně na Komenského raných dílech *Listové do nebe* a *Labyrint světa a ráj srdce.* Názory na uspořádání společnosti hodnotí jako velmi umírněné a dokládá je především z *Všenápravy.*

Za druhé základní thema Komenského společenských úvah pokládá Suchodolski jeho snahy o mír a náboženskou snášenlivost. Cituje zde především spisy *Panaugia, Panegersia, Unum necessarium* a j.

Celkově charakterisuje Komenského společenské názory takto: „Aczkolwiek daleka od rewolucyjności i radykalizmu, ideologia społeczna Komeńskiego zajmowała w wieku XVII ważną pozycję na lewicy ówczesnych prądów ideologicznych“.[9])

---

[5]) Ibid. 26.
[6]) Ibid. 30.
[7]) Ibid. 33.
[8]) Ibid. 49.
[9]) Ibid. 55.

S Komenského názory společenskými a filosofickými je v naprosté jednotě jeho praktická činnost, jeho pojetí pansofie, která je určena pro všechny a má důležitou úlohu v programu „nápravy světa".

Čtvrtá, dosti obsáhlá kapitola úvodu je věnována Komenského pedagogickým názorům a praktické činnosti vychovatelské. Prof. Suchodolski vykládá zde nejen na základě Velké didaktiky, ale i jiných, na př. historických, pansofických a náboženských spisů, jaký význam přikládal Komenský vzdělání. Zdůrazňuje hlavně sociální kořeny jeho vychovatelských názorů, velký humanismus pronikající jeho zásady a neobyčejný demokratismus jeho snah (vyučování v národním jazyce, školy pro všechny). Autor vychází z Komenského zásady, vyjádřené ve Velké didaktice: „má-li se však člověk státi člověkem, musí býti vzděláván",[10]) kterou považuje za hlavní zásadu jeho pedagogiky. Dosti podrobně pak vykládá zásady přirozené výchovy a přirozené metody ve vyučování. Velmi kladně hodnotí Komenského všestrannost výchovy (důraz na manuální práci, zdokonalování zručnosti) a odmítání jakékoli samoúčelnosti vzdělání a naopak zdůrazňování aktivní účasti žáků při vyučování i aktivní činnosti dospělých v praktickém životě.

V závěru této kapitoly shrnuje Suchodolski své názory takto: „Pedagogika Komeńskiego otwierała nową epokę w dziejach nauki o wychowaniu, jako pedagogika ludzi doceniających nowość i ważność rozpoczynającego się panowania nad przyrodą, ludzi przejętych tragizmem walk i nienawiści społecznych i religijnych, marzących o pojednaniu i szczęściu dla wszystkich".[11])

Další kapitola ukazuje, jak se tyto teoretické pedagogické názory projevují v Komenského návrzích na organisaci školství a metodice vyučování jednotlivým předmětům. Podle Velké didaktiky uvádí jeho čtyři stupně výchovy a zastavuje se především u elementární školy, kde zdůrazňuje Komenského radikální názor, určující tento základní stupeň výchovy pro všechny bez rozdílu. Vyzdvihuje rovněž velké zásluhy Komenského jako teoretika předškolní výchovy, což je v jeho době velkou výjimkou. Zmiňuje se i o Komenského kritice starších školských systémů proti jejichž rozvleklé a nudné metodě staví Komenský naprostou konkretnost a názornost vyučování. Poněkud stručnější je výklad o ostatních funkcích, které u Komenského mají školy — „dílny lidskosti".

Závěrečná kapitola je shrnující a hodnotící. Prof. Suchodolski se domnívá, že Komenský při své hluboké zbožnosti vyvozuje právě ze svých náboženských předpokladů důsledky světské a radikální.[12]) Zmiňuje se i o Komenského snaze, která ho neopouští po celý život, — o snaze pomoci českému utiskovanému národu a svým nešťastným spolčeníkům ve vyhnanství. Názory Komenského pokládá za antifeudální a přesahující i názory nastupující buržoasie.

Prof. Suchodolski se zaměřil ve výkladu názorů a snah Komenského jen na určité složky jeho osobnosti a díla; je pochopitelné, že se věnoval zvláště pedagogickým otázkám. Jeho obšírný výklad je dobrým vodítkem pro polské čtenáře, kteří bohužel neměli dosud příliš velkou možnost seznámit se s dílem Komenského. Litujeme však, že se autor více nevěnoval vlastnímu působení Komenského v Polsku, jeho stykům s Poláky a přímým i nepřímým vlivům na polské školství. Můžeme se však těšit na slíbené další svazky Spisů Komenského, které snad přinesou odpověď na otázky, na jejichž vysvětlení od Poláků čekáme.

Marta Bečková (Praha)

---

[10]) J. A. Komenský, *Didaktika velká.* Přel. Aug. Krejčí. 3. vyd. Brno, Komenium 1948, 58.

[11]) Suchodolski, Wstęp, 81—82.

[12]) Suchodolski, Wstęp, 92.

Československá konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků

Na pražské zasedání Mezinárodního komitétu slavistů (22.—26. 1. 1957)[1] navázala Československá konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, uspořádaná ve dnech 28. 1.—1. 2. 1957 ústavy Československé akademie věd (Ústavem pro jazyk český a Slovanským ústavem) spolu s Vysokou školou pedagogickou v Olomouci. Úkolem této konference, konané za účasti zahraničních představitelů slovanské jazykovědy, členů Komitétu, a domácích slavistů, pracovníků Československé a Slovenské akademie věd i všech vysokých škol, bylo dokumentovat československou práci v oboru slovanské jazykovědy a ověřit připravenost československých slavistů na chystaný moskevský kongres v příštím roce. Vhodný rámec ke konferenčnímu jednání poskytly oslavy desetiletého výročí obnovení vysokého školství olomouckého; proto se také o místo konference dělila Praha s Olomoucí. Konference byla zahájena v Olomouci projevem rektora Jaromíra Běliče o olomouckých slavistických tradicích a zakončena byla v Praze závěrečným zhodnocením akademika Bohuslava Havránka.

Vlastní konferenční jednání se programově zaměřilo na historickosrovnávací problematiku těch úseků slovanské jazykovědy, ve kterých je historickosrovnávací studium především třeba prohloubit: probírala se 1. historickosrovnávací problematika morfologie slovanských jazyků (se zvláštním zřetelem na mluvnické kategorie), 2. problematika historickosrovnávacího studia slovanské syntaxe, 3. historickosrovnávací problematika slovanské lexikologie. Takovéto thematické zaměření ovšem neznamenalo, že by se konference vyhýbala jiným otázkám slovanské srovnávací jazykovědy. Právě referáty zahraničních slavistů obohatily konferenční thematiku také o příspěvky k řešení problematiky baltoslovanské jazykové jednoty, slovanského dialektologického atlasu, historické a synchronní fonologie, větné intonace a j. Vcelku byly příspěvky hostí velmi vhodným doplněním programu konference, neboť jasně ukázaly, že i zahraniční slavistika staví na těch metodologických principech, ke kterým se hlásí slavisté Československa; jsou to principy, jež po zahájení konference ve svém úvodním slově vyzvedl akademik B. Havránek: historickosrovnávací studium slovanských jazyků musí míti na zřeteli komplexnost, systémovost jazyka a nesmí odlučovat synchronii od diachronie, neboť i v synchronním průřezu jazykového vývoje záleží na vztahu mezi prvky novými a starými.

První den konference (28/1, Olomouc) byl v podstatě věnován otázkám historickosrovnávacího studia gramatické stavby slovanských jazyků. Úvodem k tomuto thematickému okruhu přednesl akademik Vl. Georgiev referát *Slovanské jazyky ve vztahu ke germánským a indoíránským*; na základě závažných shod v morfologii nově zdůvodnil hypothesu baltoslovanské jazykové jednoty a vyvodil takovouto hierarchii dílčích jednot ide. jazyků co do stupně jejich blízkosti: 1. indoír., 2. bsl., 3. bsl.-germ., 4. bsl.-indoír., italo-kelt. a j. Diskuse vcelku vyzněla souhlasně s touto teorií, zdůraznila však, že při řešení bsl. problematiky nesmíme přehlížet možnosti vlivů jednotících (T. Lehr-Spławiński, B. Havránek) a závažnost faktů diferenčních (Fr. Kopečný). — Po diskusi k referátu Vl. Georgieva přišla na pořad historickosrovnávací problematika morfologie slovanských jazyků se zvláštním zřetelem ke gramatickým kategoriím. Obecně o gramatických i pojmových kategoriích a speciálně o slovanské kategorii rodu pojednal profesor K. Horálek ve svém referátu *Metodické předpoklady historickosrovnávacího studia mluvnických kategorií v slovanských jazycích.* Upozorniv na pochybenost snahy vysvětlovat celý systém jazyka podle principů fonologie, přešel k otázce specifického vývoje mluvnických kategorií (na základě představivosti) a ukázal na důležitost rodové kategorie

[1] Srov. Slavia 26 (1957) 153—156.

ve vývoji slovanských praeterit, zvláště *l*-ových. Problematiky vývoje slovanských praeterit si také všímal referát profesora A. Dostála, *Slovesné kategorie verba finita a infinita*; A. Dostál na rozboru některých zvláštních tvarů slovesných (imperativu, infinitivu a j.) demonstroval, jak je třeba zkoumat vztah mezi verbem finitem a infinitem k hlubšímu proniknutí do systému slovesa, a upozornil na tendenci ke kategoriální jednoznačnosti celého souboru slovesných tvarů; v závěru zdůraznil nutnost zřetele nejen k systémovosti jazyka jako celku, ale i k specifičnosti jeho takového dílčího systému, jako je slovanský systém vidový. Diskusní příspěvky k oběma referátům byly dvojího druhu: polemisující (1) a doplňující (2). 1. I. Poldauf se pozastavil nad míněním K. Horálka, že poměr mezi formou a obsahem je jiný ve fonologii a jiný v morfologii; B. Havránek (v konečném zhodnocení konference) nesouhlasil s předneseným výkladem rozvoje *l*-ových praeterit (východisko tohoto rozvoje vidí ve významové výstavbě dialogů, v nichž se více uplatňuje resultativní význam *l*-ového participia, nikoli v možnostech rodového rozrůznění této formy). 2. H. Křížková v příspěvku o slovanském opisném futuru ukázala na rozložitelnost takovýchto forem analytických; F. V. Mareš naznačil, že specificky slovanské kategorie — kategorie živé bytosti u substantiva a vidu u slovesa — měly společného jmenovatele v zaniklé kategorii determinovanosti (konkretnosti i jedinečnosti substance a děje), a I. Němec ukázal, že rozvoj vidu na základě kategorie determinovanosti byl společným jmenovatelem vývoje slovanské kategorie pasiva i vývoje slovanských interansitivních a transitivních kmenů slovesných; J. Sedláček vysvětlil fakt zachování archaických jednoduchých praeterit na slovanském Balkáně cizím vlivem a došel odtud k závěru o prostupnosti morfologie. — Slovesem se zabýval také profesor E. Pauliny v koreferátu *Problém slovesnej rekcie*, v němž rozvedl některé myšlenky vyslovené již v knize Štruktúra slovenského slovesa. Vyloživ slovesnou rekci jako resultát základního významu slovesa, který je dynamický (slovesný děj odněkud vychází a někam směřuje), rozšířil pojem rekce i na vztah predikátu k subjektu. Na základě tohoto pojetí vyložil nově některé slovesné vazby a tvary (zvratná slovesa, passivum, infinitiv) a funkce slovesa ve větě. L. Ďurovič si v diskusi všiml syntagmatiky infinitivu, I. Poldauf ukázal na některé zvláštnosti passivních vazeb a K. Hausenblas na problém petrifikované slovesné rekce. Ľ. Novák navrhl pro jednočlenné věty *(prší, dešť)* označení nulové syntagma.

Druhý den konference (29/1 v Olomouci) byl původně určen problematice slovních druhů. Referát doc. J. Ružičky byl však přesunut na čtvrtek a místo něho přednesl prof. R. Jakobson referát *Problémy strukturální linguistiky*. Zmíniv se o svých vztazích k české i sovětské linguistice v uplynulých letech, podal nový výklad theorie komunikace. Zvláště si všiml otázky kódu (přesnější ekvivalent de Saussurova termínu langue) a metalinguy (řeč o řeči). V části věnované úkolům strukturální linguistiky vyslovil názor, že metody fonologie, v níž bylo dosud dosaženo nejlepších výsledků (pojem fonému byl zpřesněn odlišením nadbytečných a diferenčních prvků a postaven na reálný základ v důsledku rozvoje experimentálních metod, které umožnily poznání jeho podstaty na podkladě motorických a zrakových vjemů), by měly být analogicky aplikovány i v morfologii a v syntaxi a v poslední etapě i v sémantice a v lexiku, i když ovšem, jak již řekl prof. K. Horálek, nesmí být tato aplikace mechanická. V diskusi přivítal B. Havránek především požadavek systémového pojetí slovní zásoby a K. Horálek položil důraz na realitu nejen ve fonologii, ale i při zkoumání stránky významové. V odpovědi na námitku K. Horálka zdůraznil R. Jakobson znovu nutnost odlišit prvky nadbytečné od systémově relevantních nejen ve fonologii, ale i v ostatních odvětvích jazykovědy; tím dostaneme fakt reality, který bude možno prokázat všemi metodami. — *Některými otáz-*

kami historickosrovnávacího studia slovních druhů se zabýval ve svém koreferátě Dr M. Komárek. Na rozboru konkretního materiálu (číslovek, substantivní, adjektivní a zájmenné flexe) ukázal, že slovní druhy nejsou ničím statickým, ale že se stabilisovaly až v době samostatné existence jednotlivých slovanských jazyků a že se vztahy mezi nimi dosud mění. Za hlavní moment tohoto vývoje považuje M. Komárek ve shodě s J. Kuryłowiczem primární syntaktickou funkci slova. Diskuse byla odsunuta až na čtvrtý den konference k referátu doc. J. Ružičky (viz níže).

Třetí den konference (30/1 v Praze) byl věnován referátům zahraničních hostí. Jako první přednesl profesor R. O. Avanesov referát *Theoretické základy práce na dialektologickém atlasu*, t. j. referát o principech dialektologického atlasu, o předmětu a metodě kartografování; zdůraznil potřebu kartografovat jazykové jevy jako elementy struktury, a to nikoli podle jednotného principu, nýbrž přizpůsobeně podle specifičnosti jednotlivých dialektů. Referát R. O. Avanesova vcelku ukázal, jak pracují ruští dialektologové, aby co nejvíce přispěli k poznání historie jazyka. Diskuse k tomuto referátu se zaměřila na problém stanovení hranic mezi nářečími sousedících národních jazyků (J. Bělič, K. Horálek). Prof. Avanesov v té souvislosti ukázal na rozdíl mezi hranicí rusko-maloruskou a rusko-běloruskou. — Na referát R. O. Avanesova, který se zabýval faktorem prostorovým, navázal profesor R. Jakobson svůj referát o faktoru časovém, *O synchronii a diachronii v jazykovědě*. Po stručném výkladu terminologickém (o „kódu") vzpomenul starých bojů československých strukturalistů za dynamické pojetí synchronie a podal nový výklad o ní: dynamická synchronie je celistvost jazykových jevů ustupujících a nastupujících, jež koexistují v daný moment v daném jazykovém kolektivu; poněvadž vždy existují vedle archaických variant explicitních nové, nastupující varianty eliptické, je eliptičnost jedním z hlavních činitelů jazykového vývoje (zde je ovšem důležitá otázka, co klade odpor elipse a co nikoli. V závěru prof. Jakobson doporučil studijní postup od popisu dynamické synchronie k diachronickému srovnávání. V tom podstatném, t. j. v pojetí dynamické synchronie, s referentem souhlasili všichni diskutující; diskuse (K. Horálek, Ľ. Novák, Sl. Utěšený) také naznačila, jak lze ve světle přednesené koncepce výhodně řešit speciální jazykovědné problémy, ale ukázala též na jisté potíže (potenciální délky v češtině! — B. Havránek). V závěrečném slově potom R. Jakobson dal za pravdu Vl. Skaličkovi, který varoval před přeceňováním eliptičnosti (redukce má protiváhu v rozšiřování!), a vyslovil souhlas s Georgievovou kritikou kodaňské školy; proti námitce B. Havránka hájil termín „kód" a na závěr rozvinul Havránkovu poznámku o závažnosti vztahu jazyka ke společnosti. — Po obecně theoretických úvahách R. Jakobsona podal prof. Petrovici výklad konkretních jazykových faktů ve svém referátě *O korelaci timbru a labialisace v rumunštině*. Dovodil, že obě korelace, které odlišily rumunštinu od jazyků románských a sblížily ji s eurasijským jazykovým svazem, byly do rumunštiny vneseny v 6. a 7. století bilingvními Slovany a udržely se jako slovanský archaismus. R. I. Avanesov se ve svém diskusním příspěvku pozastavil nad otázkou slovanské timbrové korelace v 6. a 7. století; R. Jakobson vyslovil pochybnost nad možností tak raných vlivů slovanštiny na románské jazyky a uvedl rumunskou měkkostní korelaci v souvislost se stejnou korelací v jazycích dungarském, kašmírském a abchazském, ležících rovněž na periferii jazyků slovanských.

Čtvrtý den konference (31/1 v Praze) přišly na pořad otázky historickosrovnávacího studia slovanské syntaxe. O nesnázích tohoto studia i o cestách, jakými je lze překonávat, pojednal akademik B. Havránek v referátu *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků;* na konkretních příkladech ukázal, co takové studium potřebuje: 1. ujasněné principy (ve vývoji syntaxe nelze zpravidla

vidět nastoupení nového útvaru za starý útvar zanikající, nýbrž navrstvování nových útvarů diferencovanějších na základě starých nezanikajících útvarů méně diferencovaných, jakož i syntaktické přehodnocování útvarů přežívajících), 2. minuciosní práci filologickou (zvláště s variantami a s překlady), 3. komparatistické hledisko (dané aspoň trojúhelníkem stsl. - strus. - stč.). Na referát B. Havránka navázaly pak další referáty syntaktické: jeden se speciálnější problematikou staroslověnskou, druhý obecnější, o vývoji slovanské věty. *Problematikou zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka a rozborem konstrukcí vazeb participiálních ve spojení s určitými slovesy* se zabýval prof. Jos. Kurz; své zásady o hodnocení řeckých vlivů, o srovnávacím postupu, o pojetí normy, o stylisaci staroslověnštiny a j. aplikoval na rozbor stsl. participiálních vazeb a došel k závěru, že částice *i*, *a*, *da* v těchto vazbách nebyly ještě syntakticky plně přehodnoceny v souřadné spojky, nýbrž nesly znatelné stopy svého interjekčního původu (měly funkci signálu a pod.); řečtina zde mohla pouze podnítit rozšíření vazby slovanské. Vedle syntaktického přehodnocování starých forem, jak již řečeno B. Havránkem, bylo důležitou stránkou syntaktického vývoje narůstání nových útvarů diferencovaných na základě starých nediferencovaných. O této stránce ve vývoji slovanských vět a souvětí, zvláště českých, podrobněji pojednal doc. J. Bauer ve svém koreferátu *Staročeská věta a staročeské souvětí na podkladě srovnávacím;* sleduje vývoj věty jako celku, ukázal, že společným jmenovatelem dílčích procesů a jevů zde byl přechod od volného sepětí nevýrazně rozčleněných syntaktických jednotek k jejich jasnějšímu oddělení a zpevnění jejich vnitřní stavby. (Po koreferátu J. Bauera měl následovat koreferát doc. P. Trosta o bsl. syntaktických shodách, byl však přesunut na odpoledne; viz níže). V diskusi k předneseným syntaktickým referátům vystoupili Ľ. Novák, F. V. Mareš, Vl. Skalička, M. Zatovkaňuk, A. G. Rudněv a K. Horálek. První referent, B. Havránek ve své odpovědi na diskusní otázky kladně hodnotil připomínky těch diskutujících, kteří (jako F. V. Mareš) doporučovali v oblasti syntaxe sledovat vzájemné působení spisovných jazyků slovanských i interference řečtiny a latiny; souhlasil také s poznámkami Vl. Skaličky, že pro synthetickou, konstrukční stránku věty nesmíme opomíjet její stránku analytickou a že větší sklon k přežívání starých útvarů v syntaxi lze vysvětlit větší motivovaností syntaxe, nesouhlasil však s některými připomínkami Ľ. Nováka (na př. s jeho pojmem neutralisace normálních syntaktických prostředků). Druhý referent, Jos. Kurz poděkoval za příspěvky, které v jednotlivostech jeho referát doplňovaly nebo naň navazovaly (souhlasil s B. Havránkovým zdůrazněním these, že stsl. je jazyk stylisovaný, a s F. V. Marešem, že je třeba rozlišovat případy, kdy se stsl. syntaktický typ od ř. originálu lišit musel, a kdy nikoli); uvedl také v soulad se svým pojetím připomínku K. Horálka o vysvětlovací funkci částice *a* a deiktické povaze *i* v stsl. participiálních vazbách. Třetí referent, J. Bauer hájil proti námitkám Vl. Skaličky a B. Havránka svou thesi, že skutečné vytvoření slovanské hypotaxe jako typu odlišného od parataxe je nutno klást do doby dosti pozdní, rozhodně ne do psl.; plně však souhlasil s poznámkami B. Havránka o vhodnější formulaci „jazyk psaný a mluvený" (než „spisovný") a o možnostech intonačního členění textu památek pomocí enklitik *(-ť, -ti)*. — Po uzavření diskuse vrátil se docent J. Ružička svým referátem *Sporné slovní druhy* znovu k problematice, kterou se zabýval již M. Komárek (srov. výše druhý den konference). Věnoval pozornost především predikativům a sponovým slovesům. Poukázal na nedostatečnost pouhého syntaktického kriteria pro třídění slovních druhů a na podkladě rozboru sémantického, morfologického a syntaktického došel k závěru, že spony ani predikativa nelze za samostatné slovní druhy považovat a že spojení spony s predikativním slovem je syntagmatické. V diskusi hájili Fr. Kopečný a R. Zimek názor, že sponové sloveso může být pouhým

gramatickým prostředkem. Problematičnost modálního významu spony ve spojení s infinitivem ukázali A. Isačenko a Vl. Hrabě. K. Horálek označil spojení spony s infinitivem za neanalysovatelný celek, který je obdobou fraseologie. A. Isačenko dále upozornil na některé sémantické zvláštnosti predikativních slov a M. Komárek na jejich specifika syntaktická (nutnost spojení se sponou, nekongruentnost v případech jako *bylo mi hanba)*. — Profesor C. H. van Schooneveldt podal ve svém referátu *O větné intonaci v nové ruštině* zajímavý pokus o interpretaci intonace s hlediska strukturální linguistiky. Pojednal o tónové výstavbě některých větných typů a jejich kontextových a stilistických variant, při čemž k charakteristice intonace používal hudebních pojmů (interval, motiv, modulace). Diskuse (K. Horálek, Fr. Daneš, M. Romportl, A. Isačenko) vyzvedla metodické klady referátu, ale zároveň upozornila na potíže musikálního výkladu intonace a na nebezpečí přeceňování intervalu. C. H. van Schooneveldt v odpovědi poukázal na experimentální podklad svých vývodů a objasnil své pojetí funkce intonace (sjednocuje celek, motivy uvnitř tohoto celku signalisují další motiv, po případě konec). Souhlasil s nevhodností termínu „motiv", místo něhož navrhl K. Horálek termín „figura". — K syntaktickým referátům se svou thematikou řadil koreferát doc. P. Trosta, *O některých baltoslovanských shodách v oblasti syntaxe.* P. Trost v něm ukázal, jak může historickosrovnávací syntax rozborem dílčích problémů přispět k rekonstrukci dřívějšího jazykového systému. Vyložil vazby genitivu záporového (vyvinul se z partitivu, který je vlastně popřením celkovosti), predikativního instrumentálu (souvisí s tím, že instrumentál označoval kvalitu, příznak, stav) a dnes již zaniklou staročeskou vazbu typu *pytel penězóm klásti.* Dospěl k závěru, že pravděpodobně nejde jen o jevy paralelní. Koreferát byl přijat souhlasně.

Pátý den konference (1. února v Praze) byl zaměřen k otázkám historické a srovnávací lexikologie, zvláště slovanské. Prof. A. V. Isačenko uvedl tento okruh referátem *Obecné zákonitosti a národní specifika při rozvíjení slovní zásoby slovanských jazyků.* Referent vyslovil thesi, že zákonitosti v oblasti slovní zásoby se dají zjistit především v oblasti pojmenování, kterou chápal jako hlavní, ba jediný úsek lexikologický. Vycházeje z Rozwadowského pojetí dvojčlennosti pojmenování usiloval referent o to, postihnout procesy likvidace rozporu mezi jednotností významu a dvojčlenností formy v slovanských jazycích a vytyčil tyto postupy: komposice, spřežky, derivace, konverse a zkratky. Referent se domníval, že nejsilnější je vývojová tendence k univerbisaci a nemotivovanosti. Jednotlivé jazyky se liší v tom, které postupy který z nich aplikuje. — Rektor Vysoké školy pedagogické v Olomouci, prof. J. Bělič přednesl referát *Ke zkoumání vlivů historického vývoje společnosti na slovní zásobu národního jazyka.* Upozornil v něm na potřebu zkoumat tuto závislost zvláště v oblasti slovanských jazyků. Konfrontační metoda tu ukáže jak společné zákonitosti, tak i specifičnost jednotlivých jazyků. Zákonitosti, které lze postihnout, budou podle referentova názoru především formální, ovšem zkoumání vývoje slovní zásoby národních jazyků si musí všímat i jevů neřídících se širšími zákonitostmi (sémantických posunů, paralel a diferencí mezi sousedními jazyky, přejímání slov a p.). Naléhavým předpokladem k postižení zákonitostí i jednotlivostí je vypracování historických slovníků slovanských jazyků. — Doc. J. Daňhelka si všiml ve svém referátě *Uplatnění historickosrovnávací metody při studiu a popisu vývoje slovní zásoby* specifického využití této metody v lexikologii a vyvodil odtud závěr o tom, že lexikologie je samostatný vědní úsek linguistický. Při studiu vývoje slovní zásoby daného jazyka rozlišil referent plodně srovnávání „vnější" (s jiným jazykem v plánu synchronním) a „vnitřní" (s různými vývojovými stupni téhož jazyka). — Jako metodický příspěvek k uvedeným otázkám zaměřil svůj koreferát doc. V. Blanár, který promluvil na thema *Niektoré*

problémy slovanskiej historickej lexikológie. Referent si všiml především problematiky historického lexikálního rozboru jedné památky, upozornil na specifičnost lexikálních vztahů v příbuzných jazycích a konstatoval, že při přejímání slov se nepřebírá významová stavba jako celek. — Závěrem tohoto cyklu byl koreferát dr. Jána Horeckého, *Pomenovania motivované účelom v slovanských jazykoch.* Tato pojmenování tvoří tři typy, totiž typ deverbativní *(vysielač)*, typ nominální *(miešačka na betón)* a typ smíšený. Srovnávání ukazuje, že jednotlivé slovanské jazyky využívají těchto typů různě. — Obecné srovnávací studium slovní zásoby překračuje ovšem oblast na př. slovanských jazyků. Dalších možností a úkolů této práce si povšiml profesor V. Machek v podnětném referátě *Hethitské paralely k slovanskému tvoření slov.* Důkladnější studium hethitštiny ukázalo, že i jednotlivá slovanská a indoevropská slova i jednotlivé slovotvorné postupy mají hethitské paralely. Tak na př. dodala hethitština tři staré paralely k intensivům na *-sk-*, baltský a hethitský suffix *-in-* jsou totožné a hethitskou paralelu má i slovanské zesilování adjektiv.

Zvláště hojnou diskusi, doplňující i polemickou, vyvolal referát prof. Isačenka. Největší polemiku vzbudila Isačenkova these o t. zv. univerbisaci a nemotivovanosti a dále these, že páteří lexikologie je teorie pojmenování. K těmto otázkám promluvil L. Kopeckij, který upozornil i na to, že v jazyku, zvláště odborném, je i tendence k analytickému pojmenování dvouslovnému. Podobně se vyslovil i K. Horálek. V typu *železná dráha* — *železnice* nevidí kondensaci, ale substituci jednoho prostředku druhým za účelem stylistické diferenciace. I. Poldauf dovodil, že i v slovní zásobě působí organisující tendence k dvojčlennosti, k binárnosti, projevující se zvláště při kontrastním odstiňování pojmů (*stroj: šicí* — *psací* a p.). Akademik B. Havránek upozornil na potřebu sledovat při metodě srovnávací jednak vztahy mezislovanské, jednak vztahy jednotlivých slovanských jazyků k jazykům neslovanským. Tuto připomínku podepřel i akademik Kniezsa. Fr. Svěrák doplnil referát A. Isačenka některými poukazy z historické sémantiky a F. V. Mareš vybízel k studiu sémantické stránky suffixů a k hledání toho, co je slovansky systémové a společné, nejen toho, co je diferenční. J. Filipec upozornil na lexikologickou thematiku nedávné konference věnované vědeckému poznání současných jazyků, na novější pojetí lexikologie, která zahrnuje sémantiku, onomasiologii a nauku o formě lexikálních jednotek, na metodickou důležitost studia synchronního a podrobil konkrétní kritice Isačenkovu thesi o blízkosti češtiny a němčiny a na druhé straně ruštiny a francouzštiny. Hlavní referentovy these kritisoval i J. Kuchař. — Ve své odpovědi prof. Isačenko svůj referát zčásti doplnil, polemisoval s naukou Trierovou, označil rozpory v diskusi jen za „zdánlivé“ a prohlásil, že na svých thesích trvá. — Rektor J. Bělič reagoval ve svém shrnutí na doplňující připomínky V. Křístka, který mluvil o mimojazykových činitelích v souvislosti s valašskou kolonisací, a Jos. Skuliny, který zdůraznil potřebu materiálového srovnávacího studia jednak jazyka spisovného ve vztahu k jazyku lidovému, jednak dvou jazyků navzájem. Otázku základního slovního fondu, o jehož studiu a zvláště odlišení od t. zv. minima mluvil Arnošt Lamprecht, nepovažuje referent za odbytou, ale nechtěl touto nezásadní theoretickou problematikou svůj referát zatěžovat. — Doc. J. Daňhelka reagoval na kritické připomínky akademika B. Havránka a J. Běliče k dvojímu přejetí slova *kostel.* K diskusnímu příspěvku E. Michálka o typech názvů poplatků se srovnávacího hlediska slovanského prohlásil, že právní termíny se nestávaly snadno součástí běžné slovní zásoby. Fr. Svěrákovi namítl referent, že názvy řemeslníků, zapsané Zíbrtem podle Trojanské kroniky, jsou spíše věcí stylistiky než terminologie. — Profesor V. Machek zdůraznil ve svém závěrečném slovu, že diskusní poznámky V. Čihaře (o problematičnosti významového

určení některých hethitských paralel) a I. Němce (slovanština nikdy neměla *n*-ová kausativa a rozvinula místo nich typ předponový) doplnily jeho referát jen v detailech. Zajímavý byl doplňující etymologický příspěvek prof. K. Janáčka, který vyvrátil názor Meilletův, že slovo *krásný* je isolované, bez ide. responsí.

Na závěr konference shrnul akademik B. Havránek její výsledky. Zdůraznil, že dnešní pojetí historickosrovnávacího studia neznamená návrat k minulosti, ale pokus o rozšíření klasické komparatistiky zaměřené k studiu formy a isolovaných faktů: je třeba studovat jak formy, tak významy (gramatické i lexikální), a to se zřetelem k celku. Jazykové jevy jednotlivých plánů jsou komplexní a plány jazyka jsou ve vzájemných vztazích; proto i když je isolujeme pracovně, nesmíme je isolovat pojmově. Je třeba vidět jazykovou realitu v jejím celku a v její mnohovrstevnatosti; jednotlivé jazykové plány nejsou na stejné rovině, ale vytváří se mezi nimi jistá hierarchie. Principy historickosrovnávacího studia jsou pak specifické v různých plánech jazyka. Historickosrovnávací studium se ovšem musí navzájem vhodně doplňovat se studiem soudobé stavby jazyků a rozvíjení jeho materiálové báze (vypracovávání historických mluvnic a slovníků) musí jít ruku v ruce s rozvíjením práce theoretické. Komparatistika je vlastně dvojí: jedna ukazuje vývoj z předpokládaného východiska, druhá sleduje vývoj příbuzných jazyků, různým způsobem spjatý zvláště v oblasti jazyků spisovných; obě mají hledět na shody i na rozdíly mezi jednotlivými systémy. — Bohatý, až přeplněný program konference — jak poznamenal akad. B. Havránek — bude jistě podnětem k tomu, aby se českoslovenští slavisté důkladně připravili na mezinárodní kongres v Moskvě roku 1958. Tradice československé slavistiky k tomu zavazuje a dává pro to dnes bohaté možnosti.

Josef Filipec, Eva Komárková, Igor Němec (Praha)

Nové příspěvky k mickiewiczovské problematice

U příležitosti stého výročí Mickiewiczovy smrti uspořádala Polská akademie věd (Polska Akademia Nauk) v červnu, listopadu a prosinci 1955 a v dubnu 1956 konference, na nichž byly podány některé nové výsledky mickiewiczovského bádání. Konferencí se zúčastnili i četní hosté ze zahraničí, významní slavisté ze Sovětského svazu, Jugoslavie, Bulharska, Německé demokratické republiky, od nás i j., vědci různých metod a škol, takže konference byly nejen cenným příspěvkem k hlubšímu poznání Mickiewiczova díla, ale i zajímavým obrazem pracovních metod jednotlivých badatelů. Zájem nebyl soustředěn pouze na konkretní dílo Mickiewiczovo a jeho ohlas, ale i na celé široké podmínky, v nichž toto dílo vyrůstalo a za jakých působilo, takže konference někdy přesahovaly rámec thematiky mickiewiczovské a stávaly se tribunou pro řešení problémů romantismu vůbec, a především vztahu literatury k historické situaci v první polovině minulého století. Příspěvky z literární historie tak téměř plynule přecházely k referátům na thema historické.

Ve svém článku bych chtěla podat zprávu o příspěvcích literárně vědných, ke kterým připojuji jeden referát jazykovědný a jednu studii z pomezí literatury a historie. V této stati se zabývám především referáty, které byly vydány cyklostylovaně v edici Materiały dyskusyjne Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN. Pokud se nám podařilo zjistit publikování některých z nich v časopisech, upozorňujeme na to v poznámkách.

Mickiewiczovské konference přinesly mnoho nových podnětů nejen pro bádání díla Mickiewiczova, ale i pro otázky literárně vědné metody vůbec. Je příznačné, že většina příspěvků si všímala ohlasu Mickiewiczova díla nebo situace, z jaké toto dílo vyrůstalo,

že tedy si všímala vztahu faktů literárních k mimoliterárním, a poměrně méně pozornosti bylo věnováno jeho estetické stránce. Tento přístup k mickiewiczovské problematice je do určité míry odrazem dnešního stavu literárně vědného bádání vůbec. Mickiewiczovo dílo bylo již důkladně zanalysováno (třeba zde vzpomenout především velké monografie J. Kleinera Mickiewicz I—III, Lublin 1948), a i když ani zde nebylo řečeno poslední slovo, jak ukazují nejnovější studie o Mickiewiczovi (W. Kubacki, K. Wyka a j.), je zřejmé, že tato otázka bude spíše předmětem bádání dalších. Je nesnadné analysovat nově dílo tak všeobecně známé, o kterém bylo již tolik napsáno jako právě o díle Mickiewiczově. A za druhé, i když dnešní literární věda odmítá přímočaré a jednoznačné vysvětlování faktů literárních fakty mimoliterárními, pozornost se často soustřeďuje na jejich konfrontaci a literární díla jsou hlouběji studována a přesněji interpretována na základě důkladné znalosti všeho, co je v určitém vztahu k nim. Tento přístup k materiálům se pochopitelně v jednotlivých referátech uplatňuje různým způsobem od výčtu faktů (jako na př. ve velmi obsáhlé studii Emila Georgieva Polsko-bułgarskie więzy literackie w epoce Adama Mickiewicza) až k velmi jemné interpretaci faktů literárních i společenských (na př. v referátě Zofie Stefanowské Mickiewicz a Lamennais w latach 1830—1834). Třebaže však se jednotlivé referáty způsobem zpracování od sebe odlišují, jde spíše o odlišnost jednotlivých vědeckých individualit v rámci jedné metody, a nebylo proto možno rozdělit referáty do jednotlivých skupin podle způsobu zpracování. Ale určitá potíž je i při třídění referátů podle problémů, kterými se zabývají. I když v zásadě každý referát zpracovává jen jeden dílčí problém, některé šíří zájmu jeden okruh přerůstají. Na př. příspěvek D. Blagého Mickiewicz i Puszkin si všímá vztahu Mickiewiczova k Rusku, ale uvádí i ohlas jeho díla u děkabristů a zároveň podává jemnou analysu některých Mickiewiczových veršů. Rozdělujeme-li tedy referáty do čtyř skupin, jsme si vědomi, že toto rozdělení je přibližné a že je oprávněno pouze z důvodů metodických.

Do první skupiny lze řadit referáty, zabývající se novým výkladem Mickiewiczova díla v Polsku, eventuálně jeho vztahem k jiným literaturám. Druhá skupina referátů si všímá Mickiewiczovy publicistické a politické činnosti, třetí skupinu tvoří referáty o Mickiewiczově ohlasu za hranicemi a o překladech jeho děl a do čtvrté skupiny patří studie, zabývající se problematikou romantismu vůbec, a především vztahy jednotlivých literatur k romantismu polskému. Nejčetněji jsou zastoupeny články, všímající si Mickiewiczova ohlasu a vztahu jeho díla k evropskému kulturnímu a politickému dění. Je to zřejmě dáno tím, že se konference zúčastnili i četní hosté zahraniční, kteří se snažili vysvětlit vztah svých zemí k velkému polskému básníkovi, ale najdeme zde i dosti studií z pera polských vědců.

Referenti věnovali ve svých přednáškách pozornost jednak tomu, jak probíhalo v Polsku hodnocení Mickiewiczovy tvorby a jaké stanovisko k ní zaujímá věda dnešní, eventuálně jak daleko pokročilo bádání nad Mickiewiczovým odkazem, jednak se snažili o novou, prohloubenější interpretaci některých básníkových děl.

Ohlasem Mickiewiczova díla v Polsku po druhé světové válce se zabývá Julian Krzyżanowski (*Mickiewicz w Polsce Ludowej*, PAN, kwiecień 1956). Konstatuje změnu v hodnocení t. zv. polských věštců, Mickiewicze, Słowackého a Krasińského. Zatím co význam Krasińského dnes poklesl, Mickiewicz a Słowacki zůstávají nadále soupeři. Třebaže však je uznávána genialita obou, jsou léta od roku 1944 jasně dobou Mickiewiczovou a Krzyżanowski přímo dokazuje, že nikdy dříve nebyl Mickiewicz tak oceněn a propagován jako nyní. To se projevilo i v několika dalekosáhlých akcích. Hned po osvobození 5. 5. 1945 schválila Krajowa Rada Narodowa návrh na přípravu národního vydání děl Mickiewiczových, čímž navázala na analogickou, ale jen zčásti zrealisovanou iniciativu ústavo-

dárného sněmu z 18. 12. 1920. Na národním vydání Mickiewiczových děl pracovali v letech 1945—1955 přední polští literární historikové za vrchní redakce Leona Płoszewského. Vydání zaujímá šestnáct svazků, má charakter populárně vědecký a obsahuje i některé nové posice, především z korespondence a z nových překladů Mickiewiczových cizojazyčných děl. Je to vydání bohatě komentované, ve kterém se komentáře stávají přímo monografiemi a jsou bezpečným výchozím bodem pro další bádání. Ještě dříve než bylo národní vydání ukončeno, bylo nutno přistoupit k vydání novému, jubilejnímu, jehož vrchním redaktorem se stal Julian Krzyżanowski. (Dva svazky národního vydání vyšly dříve ve vydání jubilejním než ve vydání původním.) Ve vydání jubilejním, které vyšlo na podzim 1955, bylo zachováno uspořádání z vydání národního, na základě nových zkušeností však bylo možno na některých místech upravit text, uvést varianty a doplnit komentáře. Vedle toho vycházelo Mickiewiczovo dílo i v četných vydáních dalších. Vyšla faksimile Pana Tadeáše (1948), Gražiny (1950) a vilenského vydání Mickiewiczových veršů (1955). Kromě toho se objevila četná vydání populární, takže úhrnem bylo v letech 1945 až 1955 vydáno kolem 5 milionů exemplářů Mickiewiczova díla. Dále se pracuje nad mickiewiczóvským slovníkem a bibliografií.

Poměrně bohatá je i monografická literatura o Mickiewiczovi, částečně napsaná u příležitosti básníkova jubilea, ale většinou vzniklá ze spontánního zájmu předních polských vědců o jeho dílo. Na prvním místě stojí rozsáhlá monografie J. Kleinera Mickiewicz (1948), která však končí již rokem 1834, a i když je cenným příspěvkem pro badatele, neznamená definitivní rozbor Mickiewiczova díla. Kleinerovy interpretace byly přijaty do národního vydání, ale ve vydání jubilejním byly již někde zamítnuty. Dále uvádí Krzyżanowski práce J. Przyboše, W. Kubackého, K. Wyky, z jehož studií O formie prawdziwej Pana Tadeusza částečně polemisuje. Krzyżanowski dokazuje, že Mickiewicz nenavazoval pouze na lidovou tradici, ale i na tradici homérskou, kterou rovněž považoval za lidovou, a že si byl zároveň vědom, že dědicem epických tradic na začátku 19. století se stával román, zvláště historický. Dále si Krzyżanowski všímá práce Z. Stefanowské o Księgach Narodu i Księgach Pielgrzymstwa Polskiego a kriticky se vyslovuje o studii St. Żółkiewského Spór o Mickiewicza (1953), kterou považuje za potřebnou, ale které vytýká, že se opírala o staré materiály. Práce K. Wyky Na rozpoczęcie roku Mickiewiczowskiego (Pamiętnik Literacki 1955) není úplnou monografií, ale syntesou konvenčích soudů o Mickiewiczovi. Vystihuje stanovisko poválečného pokolení k velkému romantikovi a na rozdíl od studií starších zdůrazňuje politickou činnost básníkovu i politický význam jeho básnických děl. Vedle literárních historiků z povolání se zabývají Mickiewiczovou postavou i spisovatelé a básníci. Není to zjev nový. Již ve starší době by bylo možno najít zajímavé studie i beletristická zpracování mickiewiczovské problematiky u významných polských spisovatelů (M. Konopnicka, A. Górski a j.). Někdy práce o velkém básníkovi z pera spisovatelů stojí na pomezí mezi beletrií a vědeckou monografií (M. Jastrun, Mickiewicz, 1949). Značné pozornosti se mickiewiczovská thematika těší na scéně (R. Brandstaedter, Noce narodowe, 1954; A. Maliszewski, Ballady i Romanse, 1955; K. Grzybowska, Promieniści, 1955).

Všechny tyto práce byly navázáním na bádání starší, a i když nový společenský řád v Polsku mnohé z nich podpořil, jejich iniciátorem se většinou přímo nestal. Jedna část mickiewiczovského bádání a popularisování díla velkého básníka je však přímo výsledkem socialistické kultury. Jsou to práce organisační, ke kterým bylo možno přistoupit až po osvobození Polska, a které jsou dnes proto teprve v začátcích, ale i tak je jejich význam dalekosáhlý. Národní museum ve Varšavě uspořádalo u příležitosti 150. výročí básníkova narození Mickiewiczovu výstavu (otevřena 20. 6. 1949). Tato výstava byla později pře-

nesena do Poznaně, Krakova, Vratislavi a mnoha jiných měst a přispěla k hlubšímu poznání básníkova díla v širokých masách čtenářů. V roce 1955 bylo ve Varšavě založeno Mickiewiczovo museum, které má za úkol soustředit všechny materiály, týkající se básníkova života i díla, uspořádat katalog a vydávat časopis, věnovaný mickiewiczovské problematice. Vedle toho by bylo možno vyjmenovat i některé další akce (na př. obnovování Mickiewiczových pomníků a pod.), ve kterých bylo navázáno na dřívější tradici Mickiewiczova ohlasu v Polsku.

Referát J. Krzyżanowského je spíše faktografický, podává informaci o současném stavu mickiewiczovského bádání, není však jen výčtem faktů, ale i jejich hodnocením, takže se i zde jasně projevuje stanovisko tohoto významného literárního historika.

V dalších referátech je pozornost věnována jednotlivým mickiewiczovským problémům. Dimitrij Blagoj si ve svém referátě *Mickiewicz i Puszkin* (PAN, kwiecień 1956) všímá styčných bodů v poesii Mickiewiczově a Puškinově. Vystupuje se zajímavou hypothesou, že styk s Mickiewiczem měl přímý vliv na dvě Puškinovy básně. Dvě léta před setkáním s polským básníkem začal Puškin psát Polákovi hraběti Gustavu Olizarovi věnovaný básnický list, ve kterém se snažil vyložit svůj názor na vztah Polska a Ruska. Tuto báseň nedokončil a vrátil se k ní znova v r. 1827, kdy ji chtěl uveřejnit ve svém novém svazku veršů. Blagoj soudí, že tento nový zájem o polsko-ruské vztahy mohl být ohlasem sblížení s Mickiewiczem. Dále Blagoj konstatuje, že odraz Mickiewiczova vystoupení v Rusku lze vidět i ve známé Puškinově básni Prorok. Puškin i Mickiewicz měli stejné názory na poslání básníka a Mickiewicz po svých nadšených improvisacích byl považován právě za takového básníka-proroka, po jakém volali romantikové. První redakce Proroka byla napsána ještě před setkáním s Mickiewiczem a vyjádřila Puškinův ostrý nesouhlas s událostmi po porážce děkabristů. Z důvodů censurních báseň nemohla vyjít. Druhá redakce vznikla už po setkání s Mickiewiczem. Konkretní útoky politické jsou v ní utlumeny, ale zato je tam podán umělecky neobyčejně silný obraz básníka-proroka, ve kterém lze najít některé charakteristiky, jakých se tehdy užívalo o Mickiewiczovi. Puškin Mickiewiczovu poesii vysoko cenil a přeložil i začátek Konráda Wallenroda. U obou básníků lze uvést i dosti styčných bodů, a to jak v překladech, tak i v tvorbě původní. Oba překládali Byronova Giaura (Mickiewicz 1819, Puškin 1821—1822), oba překládali stejnou báseň ze sbírky La Guzla, oba měli zájem o lidovou slovesnost, o Orient, u obou lze pozorovat zesilování prvků dramatických a historických, k Mickiewiczově Ódě na mládí je analogická Puškinova Volnost, k Mickiewiczově Rybce Puškinova Rusalka, oba psali o Bachčisaraju a j. Často byl konfrontován Mickiewiczův Konrád Wallenrod s Puškinovou Poltavou. Autor referátu nesouhlasí, že by existovala analogie mezi Wallenrodem a Mazepou, ale uvádí podobnost mezi Marií z Poltavy a Mickiewiczovou Gražinou. Blagoj vyvrací dále názor, že by Puškinův Měděný jezdec byl inspirován Mickiewiczovým Ustępem. Náčrtky k Puškinově básni pod titulem Jezerskij vznikly dříve, než se Puškin mohl seznámit s Mickiewiczovými verši. (Na Jezerském pracoval Puškin koncem roku 1832, ne později než v polovině července 1833 a pařížské vydání Mickiewiczových veršů mu přivezl S. A. Sobolevskij teprve 22. července 1833.) Myšlenka o povodni vznikla tedy u obou básníků nezávisle, v obou dílech je však zřejmý ohlas jejich společných rozmluv. Různý je Mickiewiczův a Puškinův vztah k Petru Velikému. Mickiewicz Petra pouze odsuzuje jako tyrana, Puškin si uvědomuje jeho brutalitu, ale i jeho historický význam. U obou básníků se stává symbolem Falconetův pomník Petra Velikého. Mickiewicz vidí v jezdci i koni jednotu, která představuje zmrzlou „kaskádu tyranství". Puškin rozlišuje: jezdec je symbolem tyrana, je strašný a mrazivý, ale kůň je symbolem lidu, je plný ohně. Později mezi básníky došlo k nedorozumění, především z důvodu jejich různého vztahu k listopadovému povstání.

Mickiewicz se obrátil s výčitkou na Puškina (Do przyjaciół Moskali) a stejně hořkými verši mu Puškin odpověděl. Mickiewicz dále Puškinova díla důkladněji nesledoval a tak ve svých přednáškách na Collège de France význam ruského básníka někde skreslil. Přesto právě Mickiewicz jako jeden z prvních ocenil správně Eugena Oněgina a ještě před Bělinským ukázal jeho umělecký dosah.

Blagoj se nesnaží zdůrazňovat analogie mezi oběma básníky, uvádí i dosti momentů odlišných, na př. to, že u Mickiewicze bylo více revolučního romantismu, a proto dospěl k realismu později než Puškin a pod. Přesto však na konkretním textu ukazuje, že na dílo obou básníků mělo vliv jejich setkání a že především do roku 1830 lze najít v jejich verších dosti styčných bodů.

Poměrně značný zájem se soustředil na novou analysu Konráda Wallenroda, s níž se setkáváme dokonce v několika referátech, především u Marie Janion a Karla Krejčího. Problém Konráda Wallenroda přesáhl rámec polské literatury a s jeho ohlasem se setkáváme i v jiných zemích, především u národů politicky nesvobodných. Konrád Wallenrod vzbudil bouřlivé diskuse ještě dlouho po autorově smrti v Polsku i za hranicemi a dodnes je možno považovat jej za nejspornější Mickiewiczovo dílo. Jeho ohlasu v Polsku si všímá referát M a r i e J a n i o n *Tragizm „Konrada Wallenroda“* (PAN, grudzień 1955). Autorka nejprve mluví o vztahu ke Konrádu Wallenrodovi před povstáním listopadovým a o jeho chápání bezprostředně po povstání. Toto Mickiewiczovo dílo bylo přijato s největšími výhradami a sám básník se o něm později vyjadřoval kriticky, výtky však nebyly nejprve zaměřeny proti t. zv. wallenrodství, ale proti umělecké stránce díla. (Censura ostatně v prvním vydání škrtla známou větu o tom, že zbraní nevolníka je zrada.) Všechny výhrady však naprosto ustoupily v momentu povstání, kdy byl Konrád Wallenrod chápán přímo jako revoluční výzva. Později se vztah ke Konrádu Wallenrodovi změnil. Sám Mickiewicz jej cenil nejníže ze svých děl a označoval jej jako kdysi důležitou brožuru o aktuálních problémech, ke které ho později nic nepoutalo. Zároveň je důležité, že Mickiewicz považoval Konráda Wallenroda za brožuru politickou. Tyto své výhrady vyslovil však Mickiewicz až později, po roce 1840, kdy se mnohé jeho názory značně změnily. U Konráda Wallenroda mu tehdy mohla vadit politická tendenčnost, ale mohl mu vadit i umělecky nepřesvědčivý historismus díla.

Po povstání souviselo nové stanovisko ke Konrádu Wallenrodovi se změnou situace a i později se vývoj politických poměrů odrážel v hodnocení tohoto díla. M. Janion shodně s K. Krejčím uvádí, že wallenrodstvím se často omlouval bezcharakterní postoj carských (v českém prostředí rakouských) úředníků, kteří svou spolupráci s nepřítelem národa vysvětlovali stejným postojem jako u hrdiny Mickiewiczova, třebaže většinou šlo pouze o zastírání národní zrady. Takto chápané wallenrodství budilo proto přirozeně ve vlasteneckých kruzích odpor, Konrád Wallenrod byl odsuzován a proti němu byl stavěn smířlivý a odpouštějící postoj Krasińského Irydiona. Přesto však Mickiewiczovo dílo zůstává po celé devatenácté století politicky aktuální, zatím co Irydion se tak výrazně do středu zájmů nedostává.

Autorka dále uvádí tři hlavní názory na Konráda Wallenroda a komentuje jednotlivé interpretace.

1. Konrád Wallenrod byl chápán jako apotheosa zrady, a to na základě jediného verše (Tyś niewolnik jedyna broń niewolników - podstępy), kterým se neoprávněně vykládal smysl celého díla. Takto interpretoval Konráda Wallenroda na př. Ivan Franko a v devadesátých letech proti této domnělé Mickiewiczově koncepci ostře vystoupil. Podobným způsobem však Konráda Wallenroda vykládali i literární historikové, kteří Mickiewiczovo dílo neodsuzovali a kteří chtěli omlouvat básníkovu „apotheosu zrady“ jeho ušlechtilými

pohnutkami (W. Bruchnalski). S touto interpretací souvisí i výklad, že Konrád Wallenrod je výstrahou před metodou zrady.

2. Konrád Wallenrod byl charakterisován především jako dílo o lásce k vlasti, ve kterém problém wallenrodství je až na druhém místě (J. Tretiak, Idea Wallenroda, 1887). Za hlavního hrdinu nebyl v tomto výkladu považován Konrád Wallenrod, ale Halban. Proti takové interpretaci vystoupil Piotr Chmielowski, ale přesto se tento názor udržel i dále, na př. i ve studii J. Przyboše, který chápe Konráda Wallenroda jako nástroj vůle lidu, jehož představitelem je Halban. Autorka se s tímto názorem neztotožňuje. Ukazuje, že Konrád Wallenrod byl právě naopak často správněji charakterisován jako typ analogický k šlechtickému revolucionáři, jehož tragedie tkvěla v tom, že nedovedl najít oporu v lidu.

3. Wallenrodství nebylo chápáno jako apotheosa, ale jako tragismus zrady. Tak na př. Konráda Wallenroda interpretovala M. Konopnicka, podle níž zrada je jedem života, rozleptávajícím nejen etiku, ale i vůli. S podobným názorem je možno setkat se častěji (J. Kleiner, Z. Szmydtowa a j.). Tragičnost Konráda Wallenroda však bylo možno vykládat různým způsobem. Na př. podle J. Kleinera je Konrád Wallenrod výrazem vlastenectví v nesvobodě, podle S. Kołaczkowského není jeho tragismus metafysický, ale je podmíněn historickou situací, a je tedy podle něho slabší než tragismus situace, která se neměnná, a pod. Kleiner ukazuje, že tragika Wallenrodova je způsobena jeho křesťanstvím. Kdyby byl Wallenrod pohanem jako Halban, nedošlo by u něho k morálnímu konfliktu, protože pohanům bylo ve válce s nepřítelem dovoleno vše. Dále Kleiner upozornil, že s Konrádem nelze ztotožňovat Almanzora, u kterého není problém morální. Żółkiewski naproti tomu dokazuje, že v básni není konflikt náboženský, protože hlavní hrdina neprožívá náboženské city, a že v Konrádu Wallenrodovi není vyjádřen tragismus křesťana, který odešel od Boha, ale tragismus revolucionáře, který musel ve své činnosti postupovat nemorálně. (Ostatně i Kleiner a jiní upozornili, že Konrádovo náboženství je mlhavé.)

Pro hlubší pochopení problému uvádí autorka dále ve své studii literární a historické souvislosti wallenrodství. Již dříve byla snaha vyvodit myšlenku wallenrodství z literárních pramenů (z Machiavelliho; Kleistovy Hermannsschlacht a j.) a tím se dospělo k názoru, že wallenrodství není pouze myšlenkou Mickiewiczovou nebo projevem nesvobodných národů slovanských, ale že se jeho metoda uplatňovala v politickém životě i v literatuře častěji a že byla pouze na začátku minulého století Mickiewiczem znova oživena. Uvedení literárních souvislostí však podle autorky referátu podstatně nepřispěje ke konkretnímu výkladu Mickiewiczovy básně.

Důležitější je spojitost Konráda Wallenroda a jeho ohlasu s vývojem politické situace. W. Kubacki vysvětluje Mickiewiczovo wallenrodství částečně i z ovzduší filomatského, kde se o podobných thematech nesporně diskutovalo, jak je vidět i z děl jiných filomatů (Czeczotův Tyrtej). Autorka dále polemisuje s některými názory jiných badatelů. Nesouhlasí s interpretací O. Fischera, který spojoval Konráda Wallenroda s dramaty Kleistovými. (Tato souvislost byla ostatně uváděna častěji, upozornil na ni již R. M. Werner.) Myšlenky německého národně osvobozeneckého boje mohly podle Fischera působit na Konráda Wallenroda prostřednictvím Kotzebuovým. Je sice známo, že Mickiewicz Kotzebuovy spisy četl, od svého mládí byl však horlivým napoleonistou a lze těžko připustit, že by se inspiroval díly tak výslovně protinapoleonskými. Tyto pochyby vyslovil ostatně ve své studii již sám O. Fischer. Za naprosto mylné považuje M. Janion spojení Konráda Wallenroda s karbonářstvím (S. Zetowski, „Konrad Wallenrod“ Mickiewicza broszurą „węglarską“, Ruch Literacki 1936).

Nejzávažnější je koncepce marxistických badatelů, kteří spojují Konráda Wallenroda s osvobozenským hnutím v Polsku i Rusku ve dvacátých letech minulého století

(K. Budzyk, St. Żółkiewski a j.). M. Janion navazuje na tyto interpretace a snaží se analysovat rozdíl morálních názorů v letech dvacátých a čtyřicátých minulého století a vyvodit z toho závěry pro různé hodnocení morální stránky Konráda Wallenroda. Ve dvacátých letech existovali osamocení revolucionáři, kteří nepočítali se spoluprací mas. Byli přesvědčeni, že musí podlehnout, ale bojovali, protože se domnívali, že jejich povinností je obětovat se pro vlast. Drama úskoku a zrady bylo výrazem etické nejistoty revolucionářů, kteří bojovali proti legální vládě bez opory v lidu. M. Janion dále spojuje názory A. Mickiewicze, který svými díly vždy předbíhal dobu, s atmosférou listopadového povstání. Dokazuje, že povstalci hledali vždy legální odůvodnění svých činů. Ve dvacátých letech byla velmi silně pociťována závaznost individuální přísahy, a to vedlo k mravnímu konfliktu u polských povstalců stejně jako u ruských děkabristů. Ve čtyřicátých letech se postoj revolucionářů změnil, revoluční morálka byla považována za vyšší než individuální přísaha a problém šlechtických revolucionářů tehdy tkvěl v tom, že si uvědomovali nutnost bojovat proti své třídě a zároveň pociťovali svou přináležitost k ní.

Autorka si dále všímá Konrádova vztahu k Aldoně. Aldonina postava byla již od počátku odmítána a považována za umělecky slabou a zbytečnou. Výtky se týkaly především poslední rozmluvy pod věží, kde rozvleklá sentimentalita nahradila tragičnost. Tuto scénu M. Janion neháji, ale jinak považuje Aldoninu postavu za nutnou, protože zvyšuje tragismus Wallenroda, který nehyne pouze jako nástroj slepé pomsty, ale jako člověk, schopný i před smrtí silného citu. Podobný názor, jak sama autorka uvádí, vyslovil už W. Cybulski.

Ve své studii ukázala referentka vývoj názorů na Konráda Wallenroda a dospěla k názoru, že dílo bylo falšováno především tím, že bylo chápáno doslovně jako politická brožura. Konrád Wallenrod není konkretním návodem k revoluční taktice, ale zobrazuje tragiku revolucionáře na začátku minulého století. Mickiewiczův vztah k hlavnímu hrdinovi byl složitý. Básník se s ním sice neztotožňoval, ale ukázal na něm problematiku své doby. Z referátu M. Janion vyplývá, že ideu Konráda Wallenroda lze pochopit především konfrontací Mickiewiczova díla s politickými a morálními názory první poloviny 19. stol.

Podobným problémem se zabývá i referát Karla Krejčího *Wallenrod i Irydion w literaturze czeskiej* (PAN, kwiecień 1956), který zpracovává ohlas wallenrodství v Čechách. Politická situace v Polsku a v Čechách byla v první polovině minulého století podobná, Konrád Wallenrod mohl být považován do určité míry i za odpověď na poměry české, a proto mu byla poměrně brzy věnována pozornost. Se zájmem o toto Mickiewiczovo dílo byl v polovině minulého století spojován i zájem o Krasińského Irydiona, který nebyl nejprve chápán jako dílo ideově protichůdné, ale jako dílo analogické. U obou děl byl zdůrazňován boj za národní svobodu, kladné přijímání obou bylo výrazem sympatií k Polsku a dokonce po určitou dobu v daném kontextu české situace obě díla mohla mít význam revoluční. Konrád Wallenrod byl přeložen dříve než Irydion, ale větší pozornost vzbudilo nejprve drama Krasińského. Dokonce ještě dříve, než bylo přeloženo, objevuje se v Čechách dílo analogické, ve kterém je konflikt hlavního hrdiny řešen stejným způsobem jako v Irydionovi. Touto českou obdobou Krasińského je Labyrint slávy od J. E. Vocela. Lze uvést přímé analogie mezi Irydionem a Janem Kutenským a Masynissou a Duchamorem. Stejně základní myšlenka obou děl je obdobná: hlavní hrdina chce získat slávu své vlasti za pomoci ďábla, ale nakonec si uvědomuje amorálnost svého jednání a volí cestu osobní oběti a služby celému lidstvu. Není jasné, zda český spisovatel přímo navázal na Krasińského nebo zda jde o ohlas stejné dobové situace. Vocelova báseň mohla být i reakcí na Protichůdce Nebeského z r. 1844, ve kterých byla propagována Heglova filosofie. Ohlas Konráda Wallenroda v Čechách je zajímavý i tím, že revoluční báseň Mickiewiczovu pře-

ložil kanovník pražský Václav Štulc (1837) a prvním překladatelem konservativního Irydiona byl pokrokový pracovník a revolucionář Josef Václav Frič. J. V. Frič poznal Irydiona ve vězení v Komárně a odtamtud také pravděpodobně o něm poslal článek do Lumíra, kde byl roku 1853 vytištěn. Článek byl psán nadšeně, dával Irydiona za vzor českým básníkům a interpretoval jej jako dílo po výtce revoluční. V roce 1856 po návratu z vězení uveřejnil v Lumíru překlad úryvku z Irydiona, obsahující začátek dramatu, tedy úryvek, který mohl být interpretován jako výraz politického radikalismu. V témže roce vyšel překlad jiného úryvku z Irydiona s úvodním článkem v katolickém časopise Blahověst. Překladatelem a interpretátorem Krasińského byl pravděpodobně Václav Štulc. Štulc vybral jinou scénu z Irydiona, rozmluvu biskupa Viktora s Alexandrem Severem a Irydionem, tedy scénu, jasně antirevoluční, a ve svém úvodu dokazoval, že Krasiński byl básníkem orthodoxně katolickým. Roku 1863 vychází celý překlad Irydiona od Jos. V. Friče s předmluvou Karla Sabiny. Sabina nezatajuje reakční názory polského básníka, upozorňuje však i na pokrokový význam jeho díla. J. V. Frič se však nemohl smířit s tím, že se „vinou" Krasińského octl jednu dobu na stejné frontě s reakčním Štulcem. Roku 1864 publikoval v Rodinné kronice Listy o Słowackém a při té příležitosti se vypořádal i s Krasińským, kterého přímo zesměšnil nejen jako básníka, ale i jako člověka. Po skončení této polemiky zájem o Irydiona na určitou dobu pohasl a do středu pozornosti se dostal Konrád Wallenrod. Už tehdy se vedle ohlasu Wallenroda objevil pojem wallenrodství, nevycházející z celého Mickiewiczova poematu, ale pouze z jednoho jeho verše o zradě, která je jedinou zbraní nevolníka. Jednání Konráda Wallenroda nebylo v době tajných společností, zednářů, karbonářů atd. považováno za amorální. Vzbudilo nesouhlas teprve později, v dobách parlamentárního liberalismu, kdy se politické metody zásadně změnily. Toto jiné chápání taktiky boje vedlo na konci minulého století i k prudkému útoku Ivana Franka na Mickiewiczovu domnělou apotheosu zrady.

K. Krejčí uvádí dále ohlas wallenrodství v české tvorbě původní. Konstatuje, že čeští básníci vycházeli především z verše: „Lata dziecińistwa płynęły; żyłem śród Niemców jak Niemiec", avšak bez dodatku „dusza litewska została". Základním momentem tedy byla okolnost, že hlavní hrdina byl vychován v nepřátelském prostředí a potom se náhle dozvěděl o svém pravém původu. Morální konflikt, který prožíval, byl v české literatuře řešen trojím způsobem:

1. Hlavní hrdina se morálně zlomí a zresignuje ze své činnosti (J. E. Vocel, Labyrint slávy, 1846).

2. Hrdina hyne. Nedopouští se zrady a neprožívá ani výčitky svědomí. Je tragedie, ale ne tragická vina (Sv. Čech, Václav z Michalovic, 1880).

3. Hrdina se mstí na svých nepřátelích stejným způsobem jako Konrád Wallenrod (V. Beneš Třebízský, Levohradecká povídka, 1882).

V druhé polovině minulého století se Mickiewiczovo dílo těšilo v Čechách velké popularitě a s ohlasem Wallenroda je možno setkat se častěji. Na př. Bedřich Smetana chtěl napsat operu Konrád Wallenrod a text mu k ní připravoval Otakar Hostinský, některé reminiscence polského poematu uvedl Vrchlický do své veršované povídky Satanella a pod. Ve všech těchto případech šlo o kladný vztah k Mickiewiczově básni.

Ohlas Konráda Wallenroda byl však i jiný. Někteří rakouští úředníci stejně v Polsku jako v Čechách opravedlňovali své renegátství wallenrodstvím. To vzbudilo značný nesouhlas v české pokrokové veřejnosti a proti takovému chápání „wallenrodství" vystoupil na př. ve své prvotině i Antal Stašek (Z doby táborů, 1884).

Na konci 19. stol. vznikají také nové překlady z Krasińského i Mickiewicze. Krasińského překládá František Kvapil, ve svých překladech z roku 1880 se zmiňuje i o Iry-

dionovi a s názory polského básníka se plně ztotožňuje. Větší ohlas však v této době Krasiński ještě nevyvolává. Roku 1891 vychází nový překlad Konráda Wallenroda od J. V. Sládka. Tehdy se již česká veřejnost, a především mládež nespokojovala s loyální politikou vůči Němcům, hledala oporu v dělnickém hnutí a čím dál tím hlasitěji vystupovala s revolučními hesly. V takové situaci se Konrád Wallenrod mohl stát výzvou do boje a takto byl také chápán. Otázkou wallenrodství se v souvislosti s českou situací v té době začíná zabývat i T. G. Masaryk. Masaryk v té době odmítal revoluci, snažil se hnutí mládeže utlumit, a proto také jeho vztah ke Konrádu Wallenrodovi byl negativní. Odsuzoval jej z důvodů ethických a stavěl proti němu Irydiona, kterého považoval za filosofické překonání Wallenroda (Česká otázka, 1894; Karel Havlíček, 1896).

Ohlas Wallenroda i Irydiona zesílil ještě jednou v souvislosti s revolucí 1905. Roku 1906 se objevuje narážka na Mickiewicze i Puškina v básni Sv. Čecha Step. Autor v ní vítá bouři z východu a zřejmě sympatisuje s revolučním Wallenrodem. Ve stejném roce vychází však i překlad Irydiona od Františka Kvapila. Překladatel v úvodu opět konfrontuje obě díla a zdůrazňuje antirevolučnost Krasińského. Později se Konrádem Wallenrodem zabýval v Čechách ještě O. Fischer a za německé okupace přistoupil k novému překladu básně František Halas.

K. Krejčí ve svém referátu ukázal, jak obě díla mohla mít nejprve v určitém dobovém kontextu význam pokrokový, ale jak se záhy česká veřejnost orientovala v jejich skutečné ideové náplni a jak později byl Konrád Wallenrod přijímán kladně kruhy revolučními, zatím co zastánci reforem a loyality proti němu stavěli Irydiona. Zároveň studie zdůrazňuje, že různé chápání Konráda Wallenroda bylo podmíněno vývojem politické situace české.

Otázkou genese a společenského významu Knih národa polského a poutnictví polského se zabývá ve svém referátě Zofia Stefanowska (*Mickiewicz a Lamennais v latach 1830—1834*, PAN, kwiecień 1956). Z. Stefanowska si nejprve všímá ohlasu Mickiewiczova díla za hranicemi Polska a konstatuje, že Mickiewicz byl dříve znám jako politický pracovník a revolucionář než jako básník. Vůbec Mickiewiczova publicistika měla na západě větší ohlas než jeho poesie, což bylo do značné míry dáno i nesnadností překladu jeho veršů. Z uměleckých děl polského básníka vzbudily ve Francii největší ohlas Knihy národa polského a poutnictva polského, které hned po vyjití přeložil do francouzštiny Montalambert. Mesianismus, názor na zvláštní poslání určitého národa v dějinách lidstva, nebyl pouze projevem polským a nesouvisel jen s politickou nesvobodou, ale byl odrazem formování novodobých národů. Zatím co však mesianismus a mysticismus zůstal na př. ve Francii jevem okrajovým, v Polsku se stal jedním z výrazných projevů vlastenectví, se kterým se vypořádávali ve svých dílech největší spisovatelé, a mezi jinými i Mickiewicz ve svých Knihách. Mickiewiczovy Knihy národa polského a poutnictva polského seznamovaly vlastně západní Evropu s polským mesianismem a takto byly také přijímány.

Autorka si dále všímá vztahu mezi Knihami a dílem Lamennaisovým a dokazuje, že Mickiewicz a Lamennais měli podobné názory na prvotní náboženství, u kterého zdůrazňovali svobodu a sociální rovnost. Z toho důvodu lze najít některé styčné body mezi Knihami a Lamennaisovým dílem l'Essai sur l'indifférence. Spíše než přímý vliv jsou zde však loci communes, společné všem dílům vyjadřujícím reakci na osvícenství (na př. protiklad pokory a pýchy a pod.). Nápadnější je souvislost mezi Knihami a Lamennaisovými články z l'Avenir, ale i zde je možno konstatovat často i odlišná stanoviska. Lamennais klade větší důraz na církev, zatím co Mickiewicz zdůrazňuje křesťanství bez církve.

Často byl hledán vliv Mickiewiczových Knih na Lamennaisovy Paroles d'un croyant. Sám Lamennais tvrdil, že Mickiewiczovy Knihy poznal až v korekturách Montalambertova

překladu, když měl své dílo téměř hotovo. Přesto však analogie jsou zde jasné a stěží lze připustit, že šlo pouze o konečné úpravy. Přes určité podobnosti jsou však mezi oběma díly i zásadní rozdíly. Knihy vyšly v roku 1832, t. j. v době, kdy politická situace nebyla ještě stabilisována a kdy polský básník mohl věřit ve změnu politického uspořádání světa. Ve svém díle nepodává konkretní představy o příští společnosti, mluví mlhavě o svobodě, prvotním křesťanství a zdůrazňuje především národní cítění. Dílo Lamennaisovo vyšlo o dva roky později, t. j. v době, kdy mezinárodní situace byla stabilisována a kdy naděje na změny hranic a vlád padly. Dílo Lamennaisovo odpovídá na tuto situaci, nemluví o politickém uspořádání světa, ale o sociálním charakteru příští společnosti. Zatím co Mickiewiczovy sociální názory zůstávaly utopií, Lamennais podává zcela konkretní program, podle autorčina názoru je však právě to jeho slabinou. Lamennaisův konkretní program je pouze výrazem tehdejší doby a ve změněné situaci jeho ohlas zaniká. (Nevyjadřuje ostatně ani v tehdejším dobovém kontextu nejpokrokovější stanovisko, hájí na př. soukromé vlastnictví a pod.) Mickiewicz naproti tomu mluvil obecně a tak jeho dílo mohlo působit v různých dobách i situacích. Sám Mickiewicz se o Lamennaisově díle vyjádřil záporně. Jak je známo ze svědectví Zaleského, označil je jako „klanění molochovi". Stefanowska se domnívá, že tím vyjádřil svůj nesouhlas s Lamennaisovými konkretními návrhy na reformy, protože sám ve svých Knihách označil spory o způsob vlády za „starozákonní" a postavil proti nim „novozákonní" obětavost.

Pro rozdíl mezi Mickiewiczem a Lamennaisem je důležité i to, že Lamennais považoval za kriterium jistoty kolektivní rozum, zatím co Mickiewicz mluvil o instinktu lidu, který je výsledkem ducha času, což znamená zároveň odmítnutí vůdčí úlohy jednotlivců.

Úhrnem lze říci, že oba spisovatelé mají některé rysy společné, dané však častěji dobovou atmosférou než přímou závislostí. Rozdíl mezi nimi je v tom, že Lamennais je konkretnější, dogmatičtější a žádá především reformy sociální, zatím co Mickiewicz je mlhavější, žádá především svobodu národní a věří ve velké revoluční změny. Rozdíl mezi Knihami a Paroles d'un croyant byl do značné míry dán i tím, že Mickiewiczovo dílo vyšlo za jiné politické situace než studie Lamennaisovy.

Novým rozborem Pana Tadeáše se ve svém referátě zabývá K a z i m i e r z W y k a (*Poezja i prawda w „Panu Tadeuszu"*, PAN, kwiecień 1956). Referent upozorňuje, že Pan Tadeáš neodpovídá pouze jednomu literárnímu druhu, ale že je souhrnem a zároveň jednotou všech tehdejších literárních druhů. Tato jednota není dána jednou vlastností, ale jednotou vlastností několika. K. Wyka uvádí tři takové vlastnosti, nebo spíše tři problémy ideově umělecké. Jsou to: lyrismus, humor a protiklad iluse a desiluse. Na lyrismus a humor Pana Tadeáše bylo upozorněno již dříve. Wyka jenom uvádí, že lyrismus se vyskytuje v Mickiewiczově díle vždy tam, kde básník vyslovuje svůj souhlas, a humor tam, kde varuje před apotheosou. Hlavní pozornost referátu je věnována střetávání iluse a desiluse. Referent konstatuje, že desiluse se neobjevuje jen v jednotlivých obrazech a drobnějších pasážích, ale i ve větších celcích. Mickiewicz však neužívá pouze depoetisace, ale na některých místech zachovává záměrně idealisaci (na př. u Zošky převládá poetisace nad desilusí a pod.). Mickiewicz dal původně do tisku báseň pouze o deseti zpěvech a poslední dva zpěvy napsal dodatečně. Tyto dva zpěvy se poněkud liší od zpěvů předcházejících. Je v nich oslaben humor a zesílen lyrismus i oscilování mezi „poesií a pravdou". V posledních dvou knihách postavil Mickiewicz poetisaci proti pravdě historické i psychologické, takže jeho verše se někdy stávají nepravděpodobnými. Na základě Mickiewiczových rukopisů Wyka dokazuje, že Mickiewicz se snažil zachovat napětí mezi poetičností a realistickou doslovností a že tento umělecký postup u něho byl záměrný. V prvních zpěvech častěji ukázal desilusi, v posledních dvou knihách převažuje poetická iluse. Desiluse vítězí až

v dílech kritického realismu. Mickiewicz mu někdy je blízký, zůstává však romantikem a přiznává prvenství poetisaci.

Článek se opírá o četné citáty z Pana Tadeáše a ukazuje, do jaké míry se Mickiewicz přiblížil kritickému realismu a v čem zůstal romantikem. Zároveň referent dokazuje, že básníkův přístup ke skutečnosti byl do určité míry podmíněn tehdejšími společenskými poměry a požadavky publika.

Uvedením Mickiewiczova díla na scénu se zabývá referát Tadeusze Siwerta *Mickiewicz na scenie* (przy współpracy zespołu, PAN, listopad 1955). Autor si ve své studii všímá uvedení Mickiewiczova díla na scénu od počátku jeho tvorby až do roku 1955. Pozdější ohlas Mickiewicze na scéně nebylo možno zpracovat z důvodů časových a stejně nebylo možno shromáždit všechny materiály o provedení Mickiewiczových děl na ochotnických jevištích. Referent pouze konstatuje, že Mickiewiczovy básně byly u ochotnických souborů velmi populární a zvláště v dobách politické nesvobody se stávaly výrazem protestu proti okupačním mocnostem. Siwert se zabývá především osudy Dziadů na scéně, důvody jejich úprav a problémy při jejich inscenování, zároveň však ukazuje, že historie Mickiewiczova díla na scéně není pouze historií tohoto jednoho dramatu, ale že téměř všechny Mickiewiczovy básně upoutávaly pozornost divadelníků.

Mickiewiczovo dílo proniklo nejprve na scény ochotnické. Ještě v ovzduší studentském napsal Dodatek do „Cwibaka", scénický epilog k Zanově komedii Gryczane pierożki a tato komedie byla prý roku 1821 na Zanův svátek hrána. Dále je pravděpodobné, že fragment IV. části Dziadů byl předváděn brzy po r. 1824 ochotnickým souborem v Nowogródku. Bližší zprávy se však zachovaly teprve o vlastenecké slavnosti ve Velkém divadle ve Varšavě 20. prosince 1830, kde byly recitovány také Mickiewiczovy verše Farys a Óda na mládí. Širšímu obecenstvu byla tedy na scéně představena nejprve Mickiewiczova díla nedramatická. Později byly jeho básně recitovány při různých příležitostech častěji, ale za skutečné uvedení na scénu lze považovat až rok 1848, kdy v Národním divadle v Krakově byl hrán fragment z III. části Dziadů, t. j. scéna u Novosilcova. Text byl značně zkrácen a upraven a neměl větší odezvu. Teprve roku 1865 byla ve Varšavě uvedena na scénu II. část Dziadů s hudbou Moniuszkovou pod titulem Widma, byla však předváděna na koncertním podiu a v této podobě byla téhož roku dávána ještě ve Lvově a roku 1867 v Krakově. Teprve roku 1878 byla Widma hrána jako opera ve Lvově a později i ve Varšavě a Poznani. Na koncertní podia se v té době dostaly také Sonety krymské, zhudebněné rovněž Moniuszkem (1868). Dříve než Dziady jako celek upoutalo pozornost jiné Mickiewiczovo drama, Konfederáti barští, které roku 1836 napsal básník francouzsky pro divadlo Porte Saint Martin. Ve Francii se však toto dílo nehrálo a nebylo ani dokončeno. Teprve roku 1872 je uvedl v překladu Olizarowského Stanislav Koźmian na scénu v Krakově. Hra v tomto provedení měla budit vlastenectví, ale zároveň i varovat před revolucí, jak vysvětlil v obšírné recensi v Przeglądu Polskim St. Tarnowski. Inscenace zdůrazňovala kněze Marka na úkor Kazimíra Pulavského, přesto však publikum reagovalo nejsilněji právě na Pulavského. Konferedáti barští byli potom dáváni častěji a jejich druhý akt byl v inauguračním programu při otevření Městského divadla v Krakově roku 1892 a při otevření Velkého divadla ve Lvově roku 1900. V Poznani bylo povoleno hrát Konfederáty až roku 1890 a v ruském záboru to nebylo povoleno vůbec. Roku 1893 byla v Krakově hra nastudována znova v režii Pawlikowského a s dokončením Olizarowského, neměla však v této úpravě úspěch a později byl hrán opět jen původní text Mickiewiczův.

Zatím získaly popularitu Dziady, ne však jako drama, ale jako opera pod titulem Widma. (Bývaly hrány vždy na Dušičky.) Teprve roku 1901 byly uvedeny Dziady na scénu jako celek v inscenaci St. Wyspiańského a tato inscenace se udržela na divadle

čtvrt století. Wyspiański chtěl vytvořit divadlo monumentální a to se také odrazilo v jeho koncepci Dziadů. Ustoupil od provedení operního a zdůraznil hudebnost Mickiewiczova slova. Hru rozdělil na sedm scén. Mickiewiczův text značně zkrátil, podle jeho vlastního svědectví o dvě třetiny. Stejně jako později Schiller zestručňoval partie lyrické a zdůrazňoval prvky lidové. Využíval efektů světelných i zvukových a kladl důraz na masové scény. Tato inscenace měla velký úspěch a Dziady v úpravě Wyspiańského byly hrány každoročně na podzim v Krakově a brzy byly nastudovány ve stejné inscenaci i ve Lvově, Poznani, Vilně, Lodži a Varšavě. V ruském záboru působila určité potíže censura. Dílo se tam hrálo o několik let později než v Krakově a censura povolovala z úpravy Wyspiańského pouze čtyři scény, t. j. text končil viděním kněze Petra a byly vynechány výjevy u Novosilcova. Teprve za první světové války, když Rusové opustili Varšavu, byly tam hrány obšírnější fragmenty z III. části. Dílo bylo předváděno i za hranicemi (dvakrát v Moskvě a v Charkově). Ještě po válce byly Dziady v Polsku hrány v inscenaci Wyspiańského, ovšem s určitými úpravami. Na scéně se využívalo především častěji světelných efektů a různými novými způsoby byly představováni duchové (11. 3. 1921 byly Dziady hrány v režii Al. Węgierky v Lodži; 19. 10. 1923 v režii Tatarkiewiczové ve Vilně a 22. 10. 1926 v inscenaci Wysocké a Wasilewského v Lublině, kde byly značně zjednodušené t. zv. kubistické dekorace; duchové na scéně nevystupovali a byli naznačováni pouze světelnými efekty; sám Konrád vyslovil slovo „carem“ a pod.) Celkově lze po první světové válce pozorovat odklon od realistického přednesu a zdůrazňování caesury. Roku 1927 uvedl Dziady na scénu Národního divadla ve Varšavě Zelwerowicz. Toto představení vyvolalo u celé veřejnosti řadu ostrých protestů. Zelwerowicz byl mistrem naturalismu a grotesky, ale neměl smysl pro mystiku a poetičnost a Dziady provedl způsobem téměř kabaretním. Vycházel pouze ze základního rozdělení Wyspiańského a text si upravoval sám.

Roku 1931 provedl ještě Dziady v Krakově Teofil Trzciński, který chápal Mickiewiczowu báseň jako drama promethejsko-faustovské a odmítl realistické scény z III. části. V jeho úpravě měly Dziady pouze šest scén. Herci verše rytmisovali, až skandovali. Tato inscenace byla roku 1934 opakována v Poznani.

V době, kdy se do popředí dostaly Dziady, zájem o ostatní Mickiewiczova díla na scéně ustoupil. V roku 1915 hráli ve Varšavě Konfederáty barské v překladu J. Kasprowicze a roku 1929 byla tato hra vysílána rozhlasem v překladu A. Górského, většího úspěchu se však nedočkala. Byl učiněn i pokus zdramatisovat Pana Tadeáše a v inscenaci Puchalského byla tato hra skutečně předvedena roku 1901 v Poznani a později i v jiných městech, ale zpracování nebylo příliš šťastné a brzy zapadlo.

Přelomový význam v historii Mickiewiczova díla na scéně má Schillerova inscenace Dziadů, jejíž premiéra se konala 18. 3. 1932 ve Lvově. (Později byla tato inscenace opakována ještě ve Vilně, Varšavě a Sofii.) Schiller jednotlivé výstupy spojil a rozdělil celé drama pouze do čtyř částí. Dziady chápal jako mysterium a jeho inscenace byla symbolická. Duchové se neobjevovali na scéně. Text byl podbarvován hudbou, ale bez sklonu k opernosti. Stejně jako Wyspiański zkracoval Schiller lyrické pasáže v Gustavově zpovědi a některé scény a postavy vynechával. To vzbudilo odpor konservativních kruhů, které ve vynechávání některých osob (kaprála) viděly záměrný projev protikatolický, a Schiller musel potom svou inscenaci na některých místech upravovat. Schillerovo pojetí na dlouhá léta zvítězilo, třebaže i po něm se ještě někdy objevily inscenace jiné. Vycházely však nejčastěji buď ze Schillera, nebo ze zastaralého už tehdy Wyspiańského.

Po druhé světové válce se objevily některé nové pokusy v uvádění Mickiewicze na scénu. Z. Hierowski nově inscenoval Pana Tadeáše a byly zdramatisovány i Balady a romance (v Gdánsku, Gdyni a Lublině). Značný podíl na šíření Mickiewiczova díla měla i ochotnická divadla.

Referát podává přehledný obraz o pronikání Mickiewiczova díla na scénu do roku 1955. Autor ukázal postupný vývoj v inscenaci Dziadů od koncertního provedení přes operu až k plnému vítězství divadelního představení dramatu. Zdůraznil zásluhy Wyspiańského a Schillera, jejichž inscenace podrobně charakterisoval a srovnal. Spíše než rozdíly podtrhl shody obou koncepcí. Z ostatních děl Mickiewiczových na scéně si všiml Konfederátů barských, kteří získali popularitu v období krakovského konservatismu, po provedení úplného textu Dziadů však zcela ustoupili. Ostatní Mickiewiczova díla se na scéně objevovala pouze příležitostně.

Mickiewiczovými přednáškami na Collège de France se zabývá referát M a r i a n a J a k ó b c e *Literatura rosyjska w wykładach paryskich A. Mickiewicza* (PAN, kwiecień 1956).[1]) Referent si všímá Mickiewiczových názorů na ruskou literaturu v souvislosti celé jeho činnosti i v rámci tehdejšího stavu literárně historického bádání. V době, kdy Mickiewicz přednášel na Collège de France, bylo v Paříži dosti Rusů, kteří považovali za svou morální povinnost chodit na jeho přednášky, a z jejich zpráv lze si učinit představu o ohlasu těchto výkladů u ruského publika. Vztah Rusů, a to i horlivých ctitelů Mickiewiczovy poesie, k jeho přednáškám byl do značné míry záporný. Vadilo jim především vyzdvihování Polska na úkor Ruska a některé mylné interpretace ruské minulosti, ale kladně přijímali Mickiewiczovy myšlenky o bratrství všech Slovanů. Ohlas těchto výkladů trval dosti dlouho a měl dosah i v životě politickém. Na př. na Mickiewiczovy přednášky se odvolávali slavjanofilové a interpretovali je v duchu svých reakčních názorů. Články o pařížských výkladech byly součástí Gilferdingova protipolského vystoupení po roce 1863 a teprve marxisté (Anatol Lunačarskij) se snažili pochopit Mickiewiczovo stanovisko k Rusku v rámci jeho epochy. Přesto však důkladná analysa Mickiewiczových výkladů nebyla dosud provedena, a tak vlastně Mickiewiczovo stanovisko k Rusku v době jeho působení na Collège de France nebylo zhodnoceno.

Autor referátu se dále snaží vysledovat vztah Mickiewiczových přednášek k tehdejšímu stavu vědeckého bádání v Polsku, Rusku i na západě a ukázat, v čem básníkovy názory přinášely nový pohled na literaturu a v čem byly poplatné své době.

Mickiewicz v duchu tehdejší doby vykládal zjevy literární v souvislosti s kontextem historickým, slovanské literatury nechápal jako několik literatur oddělených, ale jako celek. Přesto, že se však snažil věnovat všem slovanským literaturám stejnou pozornost, do popředí se v jeho výkladech dostávala literatura polská a ruská, které znal nejlépe. Ruská literatura byla v Polsku již od konce XVIII. století poměrně známa. Byly o ní napsány odborné články (S. B. Lindeho, W. Al. Maciejowského), byla přeložena příručka M. Greče (Mikołaj Griecz, Rys historiczny literatury rosyjskiej, s předmluvou S. B. Lindeho, 1823) a ruská literatura byla vykládána na vilenské universitě, všechny zprávy byly však pouze informativní, bez celkového zhodnocení. Znalost ruské literatury na západě, v Německu a ve Francii byla poměrně slabá. I v Rusku měly dlouho literárně historické práce ráz pouze materiálový. Teprve roku 1838 vyšly v Kyjevě souhrnné a na svou dobu vynikající Dějiny starší ruské literatury od M. A. Maksimoviče, které však sahaly jen do konce 13. století. Mickiewicz sice znal mnohé názory děkabristů, s kterými se v Rusku stýkal, a byl obeznámen s některými prameny, neznal

---

[1]) Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego 1956, 1.

však všechny důležité příručky a to se projevilo i v jeho přednáškách. Mickiewiczovy výklady nebyly přísně vědecké, ale měly někde ráz publicistický. V duchu tehdejší doby se básník snažil spojovat minulost se současností a zdůrazňoval jednotu všech slovanských národů. V pojetí historie se shodoval s děkabristy, Puškinem a byl především blízký historiosofii N. A. Polevého.

V době Mickiewiczova pobytu v Rusku vystupoval do popředí zájem o starší literaturu a to se projevilo i v básníkových výkladech. Na rozdíl od běžného způsobu nezabýval se však Mickiewicz téměř vůbec náboženskými památkami, ale zdůrazňoval spojitost staroruské literatury s tehdejším politickým životem. Již zde polský básník uváděl, že se ruská literatura od polské liší svým monarchismem a jasně dával přednost Polsku. Přitom však právě Mickiewicz první na západě ocenil význam Ruska v obraně před mongolským nebezpečím a byl dokonce polskými šovinisty napadán pro své domnělé rusofilství. Staroruská literatura vyrůstala podle Mickiewicze z lidové slovesnosti. Ruský folklor však důkladněji necharakterisoval, což bylo způsobeno do značné míry i improvisátorským rázem jeho výkladu. Na Mickiewiczovo oceňování folkloru měl zřejmě vliv jeho pobyt v Rusku. Existují některé styčné body mezi ním a Bělinským, které nelze považovat za náhodné, ale které svědčí o tom, že díla obou vyrůstala aspoň částečně ze stejné atmosféry. Mickiewicz byl také do určité míry vyznavačem theorie normanské. Domníval se, že stát u východních Slovanů vznikl pod vlivem normanským, uznával však, že jejich hodnoty duchovní byly původní.

Zvláštní pozornost věnoval Mickiewicz dále Nestorovi, kterého nesprávně považoval za prvního slovanského letopisce a v kterém v duchu tehdejšího bádání viděl autora celé kroniky. Cenil sice jeho prostotu, ale nedocenil u něho hodnoty básnické a snažil se proti němu vyzdvihovat Galla Anonima. Za největší dílo staroruské literatury považoval Slovo o pluku Igorově, které také nejlépe znal. Opíral se ve svých výkladech o některé práce ruské i polské a mohl předpokládat určitou znalost i u svých posluchačů na západě, protože zmínky o této památce pronikly poměrně brzy za hranice. Mickiewicz se shodoval především s děkabristickými názory na Slovo, t. j. viděl souvislosti mezi Slovem a poesií lidovou. Určitým neporozuměním bylo srovnání Slova s polskou kronikou Galla Anonima. Násilné hledání analogií bylo vůbec slabou stránkou Mickiewiczových výkladů. Originálním objevem Mickiewiczovým bylo konstatování, že Slovo se odlišuje od řecké epiky i od tehdejší lyriky. (Konfrontace této památky s řeckou epikou byla však podána již v úvodu k Müllerovu vydání německého překladu Slova r. 1811.) Básník si dále všímal i formální stránky díla a snažil se v něm najít souvislost s latinskou prózou církevní, tehdy populární, jejíž ohlas později upadl. U Slova hodnotil vysoko především lidovost, vlastenectví a realismus. Na podkladě této památky charakterisoval dvě podoby staré Rusi, a to vlasteneckou, proti níž vystupovaly prvky cizí, varjažské, knížecí. Tímto svým pojetím předešel demokraty 60. let. Slovem o pluku Igorově skončil básník výklady ze středověké literatury (podle Jakóbce oprávněně na rozdíl od tehdy běžného rozdělení od r. 989 až do svržení tatarského jařma r. 1462).

Mickiewicz často srovnával Polsko a Rusko a zdůrazňoval význam Poláků, neměl však záporný vztah ke slovanskému Rusku, ale k vlivům mongolským, kterých se podle něho i sám ruský národ musí zbavit. Jeho názory na mongolské vlivy však byly značně skreslené. Litoval na př., že se nedochovala finská epika, třebaje již v r. 1835 byla vydána Kalevala, a domníval se, že Mongolové vůbec poesii neměli!

V druhém pololetí byl ráz Mickiewiczových výkladů ještě více improvisátorský a to se projevilo i v jeho charakterisování ruské literatury. Zmínil se ještě o Poučení Vladimíra Monomacha a literatuře dokumentů, ale další vývoj podal již velmi kuse.

Nedocenil vztahy Ruska k západnímu světu v 15. stol. (stejného omylu se ostatně dopouštěl i Bělinskij), pomíjel i tak závažné památky jako Zadonština a Domostroj a jenom jako příklad zrádnosti a vychytralosti uvedl Soud Šemjaky, ve kterém správně viděl lidovou satiru. Všiml si také korespondence Ivana Hrozného s Kurbským a ocenil literární talent Hrozného, jinak však na rozdíl od děkabristů hodnotil cara pouze záporně. V 17. stol. neviděl na Rusi nic pozoruhodného a teprve v pozdějších výkladech se zmínil o církevněslovanské gramatice Smotryckého. Za přelom mezi epochou slovanskou a novodobou nepovažoval jako většina historiků vládu Petra I., ale polovinu 17. stol.

Výklady v druhém kursu, který byl zahájen 14. XII. 1841, byly chaotičtější, neboť se v nich začal projevovat již vliv towianismu. Mickiewicz čím dál tím jasněji hodnotil literaturu pouze měřítky nábožensko-morálními a v jeho názorech byly rozpory, a dokonce i omyly. Petra I. na rozdíl od děkabristů hodnotil pouze záporně, protože podle něho vnášel do Ruska cizí živel a ničil prvky slovanské. V jeho jednotlivých názorech na Petra byly ostatně určité rozpory. K ruské literatuře 18. stol. se stavěl záporně. Materialistický duch 18. stol. byl vůbec podle Mickiewicze příčinou úpadku Slovanů. Nepříznivě zkritisoval i Lomonosova, ne však pro jeho těžkopádné verše, ale pro jeho racionalismus. Z jiných básníků nedocenil Kantemira a nepovšiml si ani Tredjakovského.

Dále věnoval Mickiewicz pozornost zrodu novověké literatury slovanské a správně postřehl vliv Francie, společný pro všechny Slovany. Obrat v literatuře připisoval vlivu náboženství a zdůrazňování citového života. Poměrně dosti místa věnoval Deržavinovi, k němuž se sice stavěl kriticky (dokazoval, že jeho náboženská poesie je vlastně nenáboženská), přesto však vzbudil odpor Poláků, kteří mu vytýkali, že se zabývá básníkem, jenž opěvoval carevnu Kateřinu. Literaturu prvních dvou desetiletí 19. stol. znal Mickiewicz nejlépe, přesto však se o ní ve svých výkladech zmiňoval jen velmi stručně. Na počátku 19. stol. ho zaujala myšlenka jednoty slovanských národů. S nadšením mluvil o Společnosti sjednocených Slovanů, ve které viděl ztělesněny i politické ideály společné Polákům a Rusům (ve skutečnosti šlo spíše o cíle kulturní). Dále se zmiňoval o povstání děkabristů. Nedomníval se jako Puškin, že padlo proto, že bylo odtrženo od mas, ale soudil, že příčinou porážky bylo to, že povstalci neměli vyšší ideu. Zvláštní pozornost věnoval Puškinovi. Puškinovo jméno bylo na západě známo již dříve, všechny zmínky o velkém ruském básníkovi byly však pouze rázu informativního (François Adolphe Loève-Veimars, Journal des Débats 1837; Ch. Baudier, Revue des Deux Mondes 1837; H. König, Literarische Bilder aus Russland 1837; Varnhagen von Ense, Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik 1838 a později v knize Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften V, 1843). Mickiewicz první přistoupil k celkovému hodnocení Puškinova díla. První mluvil otevřeně o Puškinově revolučnosti a zdůraznil nejen jeho novátorství, ale přímo přelomový význam jeho poesie. Podle tehdy běžných názorů považoval Puškina za byronistu, ale uváděl u něho i vlivy W. Scotta. Vysoko cenil Eugena Oněgina, zdá se však, že důkladněji toto dílo neznal (na př. za hlavní hrdinku nepovažoval Taťánu, ale Olgu). Shodně s některými tehdejšími kritiky tvrdil, že Puškinův talent po porážce děkabristického povstání upadal. Puškinem podle Mickiewicze končila ruská literatura. Nezajímal ho už dále ani Lermontov, ani Gogol.

Jakóbiec ve svém obšírném referátě podal souhrn Mickiewiczových názorů na ruskou literaturu a konfrontoval je s názory básníkových současníků i s názory pozdějšími. Ukázal, že Mickiewicz sice stranil Polákům, ale snažil se být spravedlivý i k Rusům, což někdy vyvolávalo dokonce protesty jeho krajanů. Mickiewiczovy přednášky měly ráz improvisací a jejich úroveň byla nestejná. První výklady byly konkretnější a svědomitěji připravené než výklady pozdější. Někde dovedly předstihnout svou dobu, někde

jí byly poplatny nebo zůstávaly dokonce i za ní, ale vždy to byly názory originální, svědčící o Mickiewiczově jednotné a samostatné koncepci slovanských literatur.

Všechny předcházející referáty se zabývaly téměř výhradně myšlenkovou náplní Mickiewiczových děl, eventuálně jejich ohlasem v Polsku i za hranicemi. Jazykové stránky Mickiewiczových básní i prosaických děl si všímá opět referát Zenona Klemensiewicze, *Językoznawstwo polskie wobec naukowych zadań Roku Mickiewiczowskiego* (PAN, kwiecień 1956).[1]) Autor uvádí, že nejvíce odchylek od pravopisné normy lze u Mickiewicze konstatovat ve fonetice, což svědčí o básníkově krajové výslovnosti s běloruským vlivem. Vyskytuje se u něho kolísání mezi o a ó, nahrazování ę hláskou a, tvrdnutí ń v n před afrikáty c, ć, s, výslovnost s' a z' jako ś a ź, oslabení měkkosti u ś, ż, ć, ʒ na s', z', c', ʒ' a ve skupině souhlásek dokonce na s, z, c, ʒ atd. Jiných provincionalismů je v Mickiewiczově jazyce méně. Je to na př. užití mužských tvarů příčeští minulého činného místo tvarů ženských (na př. Telimena o sobě mluví widziałem), akusativ místo genitivu po záporných přechodných slovesech, některé odchylky ve sklońování, způsobené neustáleností tehdejší normy a pod.

Ve sporech klasicistů s romantiky měl Mickiewicz podle Mayenowé stanovisko poměrně blízké názorům Lelewelovým. Doporučoval užití prvků lidového jazyka, a to v básních více než v próze. V jeho jazyce se však ještě dosti silně projevovaly vlivy klasicismu, a to především v prvním období jeho tvorby, kdy usiloval o formální dokonalost do určité míry v duchu pseudoklasicickém. Později podle M. Dłuské tento způsob odmítl a snažil se o přirozený spád jazyka. Na rozdíl od některých romantiků, především od skupiny, kterou Mayenowa nazývá „goticko-romantickou“, užíval Mickiewicz poměrně málo archaismů, a především málo neologismů. Na př. v Panu Tadeáši je novotvarů velmi málo a z toho ještě více než čtvrtina je žertovných. Užití neologismů ve významu žertovném je příznačné pro pseudoklasicismus.

Do politické prózy v duchu tehdejší doby vnášel výrazy biblické a pro pojmy související s novým politickým životem užíval slov cizích nebo kalků, především z francouzštiny. V dalších úpravách svých děl vymycoval provincionalismy ve prospěch normy, zdůrazňoval jednoznačnost a jasnost vyjádření a odstraňoval opakování stejných slov nebo stejných obratů. Pro vývoj spisovného jazyka má podle Klemensiewicze Mickiewicz význam především v tom, že do literatury vnášel jazyk hovorový a lidový.

Další dva referáty jsou věnovány Mickiewiczově politické činnosti, a to především jeho účasti na akcích r. 1848, ale i na událostech, které předcházely. Giovanni Maver si ve svém referátu *Mickiewicz i Mazzini* (PAN, kwiecień 1956) všímá ohlasu Mickiewiczovy činnosti na západě v kruzích kolem Mazziniho.

Mazzini obrátil poměrně brzy pozornost na slovanské literatury, které nejvíce odpovídaly jeho požadavkům na umění. Z překladů znal ruskou literaturu, a když vypuklo v Polsku r. 1830 povstání, se sympatiemi je sledoval. Po svém příchodu do Francie navázal styky s Poláky a seznámil se i s Mickiewiczovými Knihami národa polského a poutnictva polského, které uznal za lepší než Lamennaisovy Paroles d'un croyant. Mickiewicze považoval za největšího současného básníka, tento názor však mohl převzít od Lamennaise. Mazzini se zabýval i blíže Mickiewiczovým básnickým dílem a sám přeložil r. 1836 báseň Do matki Polki, a to ve versi některých opisů, kde původní znění „jak świata nowego żołnierze“ bylo zaktualisováno na „jak potrójnej kokardy żołnierze“ (v Mazziniho překladu „come i guerrieri dei tre colori“). Mazzini měl rovněž záměr

---

[1]) Pamiętnik Literacki 1956, 2.

vydávat ve Švýcarsku Bibliothèque du Proscrit, kde chtěl uveřejňovat nové překlady z Mickiewicze i starší překlad jeho Knih národa a kde měl v úmyslu vůbec propagovat polskou literaturu, na př. Mochnackého a j. Koncem roku 1836 odešel však do Londýna. Živil se tam literární prací a v Anglii se opět snažil navazovat styky s Poláky. R. 1838 vyšel v druhém čísle týdeníku The Polish Monthly Magazine (t. j. v časopise, kterým na sebe chtěli Poláci upozornit západoevropskou veřejnost) anonymní článek o Mickiewiczovi, jehož autorství se připisuje Mazzinimu. Mickiewicz o tomto autorství pochyboval a sám Mazzini mu nepřikládal větší význam. V dopise E. Mandrotové se však o tomto článku zmínil a charakterisoval Mickiewicze ještě výrazněji jako básníka, který mohl být „předchůdcem", ale stal se pouze „básníkem velkých ruin". Těmito ruinami rozuměl italský revolucionář buď Mickiewiczovo katolictví, nebo jeho oslavu minulosti v Panu Tadeáši. Prostřednictvím svých polských přátel sledoval Mazzini i dále Mickiewiczovu veřejnou činnost, osobně se však s básníkem setkal až r. 1848 v Italii. Zřejmě tu došlo k několika setkáním, bližší zprávy však o nich nemáme. Nezmiňoval se o nich Mickiewicz, který byl ostatně v osobních sděleních vždy zdrženlivý, ale nemluvil o nich ani Mazzini, který se obvykle se svými dojmy svěřoval. K bližší spolupráci mezi oběma revolucionáři nedošlo, přesto však jejich vzájemné sympatie neochladly. R. 1850 uveřejnil Mickiewicz v Tribune des Peuples vřelý článek o Mazzinim a italských revolucionářích a stejně i Mazzini se i dále vyslovoval s obdivem o Mickiewiczovi a celé polské literatuře.

Maverův referát ukazuje několik aspektů ve vztahu pokrokové západoevropské veřejnosti k Mickiewiczovu dílu. Polský básník se v mnohých konkretních názorech lišil od revolucionáře typu Mazziniho. Třebaže však jeho koncepce budily někdy nesouhlas, celá pokroková Evropa si vážila jeho mravního pathosu. Mickiewicz nebyl reálně postupujícím politikem, který by významněji zasáhl do vývoje politické situace, ale byl symbolem velkého revolucionáře, který strhoval svým příkladem a morální opravdovostí.

Stefan Kieniewicz ve svém referátě *Mickiewicz w dobie Wiosny Ludów* (PAN, kwiecień 1956) se snaží posoudit Mickiewiczovu činnost v době jara národů a vysvětluje ji v souvislosti celého básníkova uměleckého i ideového vývoje. Mickiewicz cenil veřejnou činnost výše než poesii, a to především po r. 1834, kdy sám básnické tvorby téměř zanechal. Již v letech 1832 až 1834 se věnoval horečně veřejné práci, ne sice na krajní levici, ale blízký jejím názorům. Později se revolučnímu hnutí na emigraci poněkud vzdálil. Z důvodů existenčních byl nucen odejít do Švýcar, potom se cítil částečně zavázán A. Czartoryskému, který podpořil jeho žádost o místo profesora na Collège de France, a přiblížil se poněkud politice hotelu Lambert, a nakonec podlehl vlivu Towiańského, který využil básníkova sklonu k mysticismu a odvedl jej na určitou dobu zcela od jeho revoluční činnosti. Teprve po r. 1846, po událostech krakovských, se básník rozešel s Towiańským a rok 1848 ho zastal již připraveného k nové politické činnosti. V době jara národů byl Mickiewicz především tvůrcem polské legie. Jeho projekt vypadá dnes nereálně a utopicky, v tehdejší době se však zdálo, že může mít význam nejen symbolický, ale i faktický. Svědčí o tom poměrně značné spory, které se kolem legie rozpoutaly. Mickiewicz počítal nejprve s pomocí papeže a skupiny Zmartwychwstańców, ale tam se zklamal naprosto. Vyjednával potom s liberární vládou v Miláně, ale i u ní narážel na značné překážky. Skupina kolem hotelu Lambert se snažila odstranit Mickiewicze z vedení a využít legie pro své cíle. Levice Mickiewiczovi nepomáhala, protože viděla v jeho organisování legie akci Czartoryského a towiańczyků, konservativní křídlo emigrace si však bylo jasně vědomo básníkových skutečných cílů a vystoupilo proti němu. Přesto však dobrovolníci za Mickiewiczem šli. Básník přivedl do polského vojska

v lombardských službách několik set dobrovolníků, kteří se účastnili akcí proti Rakousku, bojů po straně lidu v Janově a Livornu a obrany Říma pod vedením Garibaldiho. Jejich význam však byl spíše symbolický než faktický. Organisování legie bylo básníkovi podnětem k napsání Składu zasad, ve kterém podal klasický příklad revolučně demokratických postulátů. Mickiewicz chtěl přeložit Skład do charvátštiny, kolportovat jej v rakouské armádě a získat tak rakouské Slovany. Když se na podzim piemontská legie rozpadla a toskánská nevznikala, nastalo pro Mickiewicze období kritické. Uvažoval o možnosti přednášet na krakovské universitě, ale když se zvedla nová revoluční vlna, dal opět přednost činnosti politické. Měl nejprve záměr obnovit legii, ale později přijal redaktorství Tribuny národů. Organisování legie souvisí s činností v Tribuně národů, obě akce jsou výrazem stejného básníkova postoje.

Ve svých článcích v Tribune des Peuples se Mickiewicz zabýval situací mezinárodní a problémy celoevropskými, vždy však se v nich jasně projevovalo jeho polské stanovisko. Stejně jako jeho západoevropští přátelé vystupoval proti orleanismu, francouzské reakci, světské vládě papeže, ale dále hájil religiosnost a na rozdíl od Barrota tvrdil, že právo není atheistické, ale že základem socialismu je vlastenectví a křesťanství. Mickiewicz stál v Tribuně národů na levici, přesto však se s názory francouzských pokrokových myslitelů vždy neshodoval. Tyto názorové rozdíly byly do značné míry dány tím, že Mickiewicz posuzoval západoevropské poměry měřítkem polským. Vítal sice pád Ludvíka Filipa, odsuzoval Lamartina za odvržení rudého praporu, nemluvil však v Tribuně o červnovém dělnickém povstání a soukromě se o něm vyjadřoval jako o anarchii. Za prostředek k přeměně světa považoval sice revoluci, třebaže se domníval, že není prostředkem nezbytným, vysmíval se utopickým socialistům, kteří chtěli zrealisovat svůj systém mírovou cestou, nechápal však boj dělnictva s buržoasií a soudil, že k vytvoření nového světa není nutno smést kapitalismus. V těchto názorech vycházel ze situace Polska, kde hospodářské poměry nebyly tak pokročilé jako na západě a kde bylo třeba především smést feudalismus a dát zemi chlopům. K rozporům mezi Mickiewiczem a jeho spolupracovníky došlo také v názoru na Ludvíka Napoleona. Francouzové v jeho volbě viděli ohrožení republiky, pro Mickiewicze byl nový president připomínkou Napoleona Bonaparta, t. j. symbolem revoluce, a proto jeho zvolení přivítal nadšeně. Toto stanovisko bylo dáno tím, že Napoleon měl jiný význam pro západ než pro východní, poměrně zaostalé země, kde otřásl feudalismem. Když se ostatně Mickiewicz přesvědčil, že Ludvík Napoleon jeho představy nesplnil, ostře ho odsoudil. Článků přímo o Polsku uveřejnil Mickiewicz v Tribuně poměrně málo, přesto však celý jeho postoj k světovým událostem byl postojem Poláka a je možno říci, že všechno, co Mickiewicz podnikal, mělo za cíl osvobození Polska.

Ve svém referátě ukázal Kieniewicz souvislost mezi Mickiewiczovou snahou vytvořit polskou legii a jeho činností v Tribuně národů, osvětlil Mickiewiczovo polské stanovisko k tehdejší evropské situaci a především zdůraznil, že básníkova aktivita v letech 1848 a 1849 nebyla episodou odtrženou od jeho ostatní tvorby, ale byla logickým navázáním na celý jeho předcházející vývoj.

Další skupina referátů si všímá Mickiewiczova ohlasu za hranicemi, a to v překladech i v tvorbě původní. Zájem o Mickiewiczovo dílo v ukrajinské literatuře zpracovává referát Maxima Rylského *Mickiewicz a ukraińska literatura* (PAN, kwiecień 1956). Autor se zabývá překlady Mickiewiczova díla do ukrajinštiny, ale i do ruštiny od ukrajinských překladatelů a sleduje ohlas polského básníka na Ukrajině v rámci celého tehdejšího Ruska. Mickiewiczovo dílo proniklo na Ukrajinu poměrně brzy. Již

r. 1827 přeložil, nebo spíše parafrazoval Petro Hulak-Artemovs'kyj Paní Twardowskou, i sám titul balady však změnil na Tvardovskyj. Báseň rozšířil a dal jí žertovný charakter burlesek Kotljarevského.Později překládal Mickiewicze romantik A. Špyhockyj, který uvedl do ukrajinské literatury sonet překladem Stepí akermanských. Dále přeložil do ukrajinštiny některé milostné sonety a do ruštiny Konráda Wallenroda. Autorem nepublikovaných překladů Sonetů krymských, Faryse a některých drobnějších básní nebo výňatků z děl větších byl rovněž romantik L. Borovykovskyj. Po porážce listopadového povstání dala carská vláda Mickiewiczovy spisy na index a z toho důvodu se objevuje také méně překladů. Lze uvést pouze H. Metlynského překlad básně Panicz i dziewczyna a od M. Kostomarova překlad Morlaka. V obou případech však nejde o Mickiewiczovy originální básně v plném slova smyslu. Stejně jako na západě Evropy zapůsobily na Ukrajině Knihy poutnictva polského, jejichž ohlas se projevil v Kostomarovově manifestu cyrilometodějského bratrstva, v Knyhach Bytija ukrajins'koho narodu. Šlo tady však spíše o vlivy vnější než o skutečné navázání na ideový obsah Mickiewiczova díla. Kostomarov se stavěl negativně k polskému národně-osvobozovacímu hnutí a Mickiewiczova revolučnost mu zůstala cizí. Polskou situaci pochopil teprve Taras Ševčenko, který žil nějakou dobu ve Vilně, naučil se polsky a stýkal se i později na petrohradské akademii s Poláky, jejichž prostřednictvím se blíže seznámil i s tvorbou Mickiewiczovou. Snažil se dokonce některé Mickiewiczovy verše překládat, ale své pokusy považoval za nezdařilé a zničil je. Chtěl navázat i osobní styky s polským básníkem a poslal mu do Paříže svou báseň Kavkaz. O vlivech Mickiewicze na Ševčenka existuje dost bohatá literatura (Ivan Franko, Adam Mickiewicz w literaturze ukraińskiej, Kraj, 1885, nr 46; J. Tretiak, O wpływie Mickiewicza na Szewczenka, Kraków 1892; Al. Kołessa, Zapysky naukovoho tovarystva im. Ševčenka, sv. III, 1894 a j.). Autor referátu však soudí, že tyto vlivy byly přeceňovány. Někde je možno najít u obou básníků společnou inspiraci lidovou slovesností a styčné body v politické poesii (na př. stejné oceňování Petra Velikého na rozdíl od názoru Puškinova), ale spíše než závislost je tu ohlas stejné atmosféry.

Dalšími Mickiewiczovými překladateli byli P. Kuliš, který dílo polského básníka upravoval v duchu zámožného statkářstva a zbavoval je revolučnosti. Myšlenkově byl Mickiewiczovi bližší O. Navrockyj, který patřil k levicovému křídlu cyrilometodějského bratrstva a také v díle polského romantika zdůrazňoval prvky revoluční. Přeložil nejen Mickiewiczovy balady, ale i Ódu na mládí, Faryse, Konráda Wallenroda a Improvisaci. Poměrně slabým překladatelem byl M. Staryckyj (1864—1909), jehož volné překlady přísně kritisoval I. Franko. R. 1894 přeložil dramaturg Volodymyr Aleksandrov druhou část Dziadů. Manifestací polsko-ukrajinsko-ruského přátelství se stal mickiewiczovský večer, konaný 3. února 1898 v Kyjevě, na kterém rusky promluvila Olena Pčilka.

Na západní Ukrajině bylo Mickiewiczovo dílo známo v originále, a proto bylo méně překládáno. První knihu z Pana Tadeáše přeložil r. 1874 Kuźma Volyneć, jeho překlad však byl plný provincionalismů a autor v něm nepokračoval. Mickiewiczovým dílem se na západní Ukrajině zabýval především Ivan Franko, který o polském básníkovi napsal řadu studií, z nichž největší rozruch vzbudil článek pod titulem Ein Dichter des Verrates, uveřejněný r. 1897 ve vídeňském časopise Die Zeit. Franko v něm ostře vystoupil proti wallenrodství, jeho útok však byl namířen spíše proti polské šlechtě než proti básníkovi. Později ostatně sám Franko považoval toto své vystoupení za pochybené. Mickiewicze si jako básníka velmi vážil, sám některé jeho drobnější verše překládal a pokoušel se dokonce i o překlad Pana Tadeáše. Ve svých překladech se snažil vystihnout především myšlenkovou stránku originálu, a to někdy i za cenu zanedbání formy. Mickiewiczem se

dále zabýval P. Hrabovskyj a Lesja Ukrajinka, která sama překládala polskou poesii, mezi jiným i výňatek z Konráda Wallenroda a ve své vlastní tvorbě se někdy Mickiewiczovi blížila. Na př. Krymské vzpomínky Lesji Ukrajinky považuje autor referátu do určité míry za analogické k Mickiewiczovým Sonetům krymským. Z Mickiewiczových překladatelů uvádí dále Rylskyj M. Kocjubynského a zmiňuje se i o svém vlastním překladu Pana Tadeáše (1929), který v dalších vydáních na některých místech ještě upravoval.

V jubilejním roce 1955 vyšel v Kyjevě dvousvazkový výbor z Mickiewiczových spisů v překladech Tyčynových, Bažanových, Herasymekových a j. a s úvodem H. Vervese. H. Verves vydal v témže roce rovněž druhé, rozšířené a upravené vydání své monografie Adam Mickiewicz v ukrajinské literatuře a M. Bažan uveřejnil v 11. čísle časopisu Vitčyzna cyklus veršů o Mickiewiczovi v Oděse, kde ukázal na nenávist polského básníka k samoděržaví a jeho sympatie k ruskému lidu.

Referát M. Rylského je především faktografický, uvádí jednotlivé překladatele a vykladače Mickiewiczova díla, ale snaží se ukázat i ideový ohlas Mickiewiczova působení na Ukrajině. Z práce vyplývá, že Mickiewicz byl blízký především největším ukrajinským spisovatelům, Ševčenkovi a Frankovi, třebaže některé projevy polského básníka přijímali kriticky. Po Velké říjnové revoluci zájem o Mickiewicze na Ukrajině stoupá, což se projevuje v překladech, původní tvorbě i odborných studiích.

Ohlasem Mickiewiczova díla v srbocharvátské literatuře se zabývá referát Djordje Živanoviće *Adam Mickiewicz w literaturze serbo-chorwackiej* (PAN, kwiecień 1956). Autor si všímá jednotlivých překladů Mickiewiczových básní a jejich ohlasu v tvorbě původní v rámci celé tehdejší politické a kulturní situace Jihoslovanů, takže práce se na některých místech stává až srovnávací studií poměrů polských a jihoslovanských v období romantismu. Situace v jednotlivých zemích dnešní Jugoslavie nebyla na začátku minulého století stejná, a proto i kulturní život se dosti lišil. Poměrně nejlepší postavení měli Srbové, kteří již od druhé poloviny 18. stol. měli vlastní časopisy a u nichž bylo nejmenší nebezpečí odnárodnění. Po povstáních na začátku 19. stol. dosáhli Srbové koncem 30. let téměř úplné samostatnosti. V čele státu stál kníže Obrenović, usilující za podpory Ruska o absolutní vládu. Proti němu vystupovali představitelé národa s požadavky konstituční vlády. Adam Czartoryski, který se snažil spolupracovat se všemi vládami a politickými skupinami, zaměřenými nepřátelsky proti carské vládě, navázal proto styky i se srbskými zastánci konstituce a do Bělehradu vysílal své zvláštní delegáty (Ludwika Zwierkowského, Michala Czajkowského a Franciszka Zacha). Tak se do centra srbského kulturního života dostávali Poláci, kteří šířili i znalost polské literatury, a do určité míry jejich zásluhou byla i Mickiewiczova popularita v Srbsku v 40. letech. Politické styky přispěly k propagování polské literatury v Srbsku, nebyly však podnětem jediným. V Novém Sadě působil od r. 1819 do r. 1833 Pavel Josef Šafařík, který byl tehdy v srbském kulturním životě postavou velmi populární. Když r. 1826 vydal Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, dostala se tato kniha mezi srbskou inteligenci a v ní našla srbská veřejnost první zmínky o polské literatuře. Šafařík zpracovával polskou literaturu podle F. Bentkowského a ve svém díle spíše informoval, než hodnotil, avšak i tyto informace byly pro srbské publikum důležité. Svědčí o tom i skutečnost, že ještě před vyjitím knihy překládal z ní D. Magarašević výňatky do Letopisu Matice Srpske. První zmínka o Mickiewiczovi se objevuje rovněž v tomto časopise r. 1828, kdy byl uveřejněn pochvalný článek o básníkovi u příležitosti vydání jeho Sonetů v Moskvě (1826). I další redaktoři Letopisu byli propagátory slovanské vzájemnosti a informovali srbskou veřejnost o kulturním životě

ostatních slovanských národů. Brzy se však začaly poněkud střetávat sympatie k Polsku se slovanskou vzájemností tak, jak ji chápal Jan Kollár. Po přechodném zastavení Letopisu založil r. 1835 Teodor Pavlović Srpski Narodni List a hned v témže roce v něm uveřejnil překlad populární Kollárovy rozpravy O literárnej vzájemnosti. Pavlović překládal z rukopisu, a tak se překlad objevil rok před vydáním slovenským a dva roky před vydáním německým. V této rozpravě je rovněž zmínka o Mickiewiczovi, ovšem s jiným zaměřením. Kollár mezi jiným srovnal rovněž srbského básníka Milutinoviće s Mickiewiczem a Puškinem a snad i z toho důvodu se později ve svých přednáškách polský básník šíře zabýval tímto srbským romantikem, kterého však nesprávně charakterisoval především jako dramatika. Teprve r. 1837 se objevuje první překlad z Mickiewicze v obnoveném Letopise. Je to překlad Ódy na mládí od T. Pavloviće. Výběr básně byl zřejmě záměrný, sám překlad je však slabý.

V Charvátsku se zájem o Mickiewicze objevil v letech 30. a 40. V té době stál v čele illyrismu Ludevít Gaj a ten se také stal jedním z propagátorů Mickiewiczova díla. Pozornost soustředil především na básníkovu politickou činnost. R. 1835 přeložil pro Danici výňatky z Knih národa polského a poutnictva polského a k tomuto dílu se vracel i později. Překlady dalších výňatků byly publikovány ještě téhož roku 1835 a roku 1837. Zájem o Mickiewiczovy Knihy byl však širší. Roku 1843 se v Danici objevil ještě jednou překlad stejného výňatku, jaký publikoval Gaj již 1835, technika překladu však svědčí, že šlo o dílo jiného překladatele. Gaj se i dále zabýval Mickiewiczem a polskou literaturou vůbec a informoval o ní charvátskou veřejnost v Danici. Sledoval diskuse kolem založení slavistické katedry na Collège de France a informoval i o Mickiewiczových výkladech (Danica 1841). R. 1843 otiskl v Danici překlad obšírného článku o Mickiewiczovi z italského časopisu La Favilla a v témže roce tam uveřejnil i překlad výňatků z Mickiewiczových výkladů. Mickiewiczovou poesií se zabýval Gaj méně a první překlady básníkových veršů do charvátštiny vznikly vlastně bezděčně. R. 1845 uveřejnil Dimitrij Demeter v Danici překlad Tří Budrysů a Vojevody a jako autora uvedl omylem Puškina. Zřejmě ani překladatel, ani redaktor Gaj nevěděli, že jde o básně Mickiewiczovy. Dimitrij Demeter je pravděpodobně i překladatelem výňatku z Konráda Wallenroda (Danica 1848).

Druhým největším propagátorem Mickiewiczova díla je rovněž horlivý přívrženec illyrismu Stanko Vraz. Také Vraz obrátil pozornost nejprve na Knihy, z nichž úryvek přeložil. Především se však tímto Mickiewiczovým dílem inspiroval ve své tvorbě vlastní, totiž při napsání slovinských „Knih národa". Překládal i Mickiewiczovy verše (neuváděl vždy, že jde o překlad) a navazoval na ně i ve svých originálních básních, na př. v sonetech. Zásluhu o šíření polské literatury má Vraz rovněž jako vydavatel almanachu Kolo (1842—1853), kde uveřejňoval překlady z polštiny, na př. i druhé části Dziadů, a články o polské literatuře. Přehled polské literatury pro Kolo napsal Franciszek Zach a celou jednu kapitolu věnoval A. Mickiewiczovi.

V Srbsku byl ve 40. letech největším popularisátorem Mickiewiczova díla Miloš Popović, redaktor časopisu Novine Srpske a jejich literárního dodatku Podunavka. Popović znal slovanské jazyky, překládal z nich a brzy obrátil pozornost i na Mickiewicze. V 36. čísle Podunavka se zmínil o Mickiewiczových výkladech, r. 1843 a 1844 přeložil jeho přednášku o srbské lidové písni a psal o polském básníkovi i do Novin Srpských. Později informoval o přerušení Mickiewiczových výkladů r. 1844 a r. 1845 vydal Pavlovićův překlad Ódy na mládí a dopustil se dokonce té nepřesnosti, že jej vydal za překlad vlastní. Popović informoval charvátskou veřejnost o polském básníkovi i v dalších letech a r. 1855 napsal jeho nekrolog. Mickiewiczovým dílem se zabývali i jeho nástupci v Novinách Srpských, na př. Jovan Ristić.

Ve 40. letech byl Mickiewicz velmi populární i mezi srbskou a charvátskou mládeží, která studovala převážně na Slovensku a v Uhrách. Patřil vedle Puškina a Kollára k básníkům nejčastěji recitovaným na studentských kroužcích a stával se i inspirací v jejich vlastních literárních pokusech.

Z dalších překladů uvádí Živanović Medo Pucića (1821—1882), dubrovnického šlechtice a Mickiewiczova spolupracovníka, který jeho dílo překládal do italštiny (Improvisace 1843 a j.) i do své mateřštiny (Knihy národa polského a poutnictva polského). Jiným překladatelem v první polovině 19. století byl Lubomir Nenadović (1826—1895) a dále se Mickiewiczem zabýval I. Grubišić, který o něm napsal r. 1845 článek do Zory Dalmatinské. Petar Preradović přeložil projev francouzského ministra Cousina u příležitosti založení slavistické katedry na Collège de France a Mickiewiczovo dílo se mu stávalo někdy inspirací i v jeho tvorbě vlastní. Kromě toho se několik článků o polském básníkovi objevilo i v časopise Neven.

Zájem o Mickiewicze se nejsilněji projevoval v literatuře charvátské, jejíž představitelé žili s Poláky v jednom státě a mohli se s nimi snadněji stýkat. Za svých studií v Praze v letech 1859 až 1865 se s polskou literaturou blíže seznámil August Šenoa a roku 1862 vystoupil v časopise Pozor s článkem Poláci a Rusové proti odpůrcům Polska a dokazoval stejně jako Hercen, že svobodné Rusko může existovat jen vedle svobodného Polska. Šenoa překládal i začátek Konráda Wallenroda, pod Mickiewiczovým vlivem napsal své vlastní balady a z polštiny přeložil článek o Mickiewiczovi u papeže (Vijenac 1878). Dále autor referátu vyjmenovává a charakterisuje jednotlivé překladatele Mickiewiczových děl z druhé poloviny minulého století. Jsou to Adolf Veber-Tkalčević, který přeložil Faryse (1862), Konráda Wallenroda (1866) a úryvek z Pana Tadeáše (1867); Ivan Trnski, který přeložil Romantyczność, Sonety krymské a j.; romantický básník Andrej Palmović; historik a filolog Stojan Novaković, který překládal drobné verše a Gražinu (1876, 1885); Sima Popović; Franjo Marković a Tomislav Maretić, který r. 1893 vydal překlad Pana Tadeáše s vlastní vynikající předmluvou. Tento překlad stanoví podle autora referátu přelomový moment v dějinách překládání z polštiny do charvátštiny. Vedle toho se o Mickiewiczovi zmiňoval také Milivoj Šrepnel ve své knize Pjesnički prvaci u prvoj polovini XIX vijeka (1891).

Z nejnovějších překladatelů uvádí Živanović Iso Velikanoviće, jenž r. 1908 vydal výbor z Mickiewiczových básní, obsahující Sonety, Sonety krymské, Balady a romance, Gražinu a Konráda Wallenroda. Jeho překlady nebyly sice vynikající, měly však svůj význam v popularisaci Mickiewiczova díla. R. 1948 přeložil s velkým básnickým talentem Julius Benešić Dziady a r. 1950 Jastrunovu monografii o Mickiewiczovi. R. 1951 vydal D. Šaula nový překlad Pana Tadeáše. I když je tento překlad v mnohém závislý na překladu starším, hodnotí jej Živanović v podstatě kladně.

Z referátu vyplývá, že ohlas Mickiewiczova díla byl u Srbů a Charvátů těsně spojen s jejich národně osvobozovacím hnutím, a to také bylo důvodem, proč jihoslovanští básníci obraceli nejprve pozornost na Mickiewiczovu politickou činnost, překládali jeho Knihy národa a teprve později se u nich projevil i přímý ohlas Mickiewiczovy poesie. Zájem o Mickiewicze a s ním o celou polskou literaturu je u Jihoslovanů trvalý, jak o tom svědčí nejnovější velké překlady Benešićovy a Šaulovy.

Mickiewiczův ohlas v Bulharsku je obsahem referátu Petra Dinekova *Mickiewicz w Bułgarii* (PAN, kwiecień 1956). Politické podmínky nedovolily, aby se v Bulharsku projevil zájem o Mickiewiczovo dílo již v první polovině 19. století, přesto však lze předpokládat, že už tehdy bylo známo prostřednictvím ruským. Silnějším dojmem zapůsobil zřejmě i básníkův pobyt v Bulharsku ve dnech 8.—18. října 1855, kdy se Mickiewicz

bezpochyby stýkal i s Bulhary. Po jeho smrti se o něm objevil článek v časopise Carigradski Vestnik (24. 12. 1855) a T. T. Jež uvádí, že smutečních slavností v Konstantinopolu se v hojném počtu zúčastnili i Bulhaři.

Skutečné kulturní oživení nastalo v Bulharsku teprve po osvobození r. 1878 a až potom lze mluvit o ohlasu Mickiewiczova díla. R. 1884 se objevil nadšený článek o Mickiewiczovi v Bulharské chrestomatii, pravděpodobně od Veličkova, r. 1885 obšírný Veličkův článek v Zoře, r. 1896 byla věnována polskému básníkovi celá kapitola v Historii literatur slovanských od J. Ivanova, r. 1898 se objevily články B. Coneva v časopise Blъgarski Pregled, r. 1899 byl uveřejněn článek P. Slavejkova v časopise Mysalъ a r. 1901 vyšel v témže časopise od B. Angelova posudek překladu Pana Tadeáše. Ve stejné době se začaly objevovat i překlady z Mickiewicze, většinou však uměleckou stránku originálu nevystihovaly. Překládali buď znalci polštiny bez básnického talentu, nebo básníci, kteří používali překladů ruských, a tak nutně originál ochuzovali. Již r. 1884 vydal v Bulharské chrestomatii Ivan Vazov překlad Alpuhary, výňatků z Pana Tadeáše a několika Sonetů krymských. R. 1889 a 1890 překládal Ch. Kesjakov výňatky z Pana Tadeáše, Konráda Wallenroda, Dziadů a j. a r. 1903 vydal několik překladů ze Sonetů krymských. Roku 1899 uveřejnil v časopise Mysalъ několik překladů Kirylo Christov a r. 1901 vyšel první úplný překlad Pana Tadeáše od Efrema Karanova. Až na Gražinu byla všechna Mickiewiczova hlavní díla přeložena do bulharštiny, a některá dokonce vícekrát, jako na př. Pan Tadeáš, který byl přeložen šestkrát. I. Vazov překládal epilog prostřednictvím ruštiny, přesto však se mu podařilo zachovat jeho básnickou působivost; E. Karanov překládal z polštiny, ale jeho překlad je podle referentova názoru slabý, neboť skresluje význam originálu, přidává verše a deformuje jazyk. Ch. Kesjakov překládal lépe, ale ani jeho překlad nevystihl plně originál; z nových překladatelů pracovala nad Panem Tadeášem Dora Gabe. Její překlad je podle Dinekova dobrý, ale i k němu lze mít výhrady. Překladatelka střídá dvanáctislabičný verš s mužským vyzněním s třináctislabičným veršem s ženským vyzněním a dovoluje si volnost v rýmovém schematu. Dora Gabe nepřeložila báseň celou. Čtrnáctislabičným veršem překládá Pana Tadeáše Blaga Dymitrova. V rukopise zůstává poměrně slabý překlad Sl. Štyplijevé. Poměrně značná pozornost byla věnována i Dziadům. R. 1889 z nich přeložil výňatky Kesjakov a r. 1938 podala překlad celého díla Sl. Štyplijeva. Roku 1884 přeložil výňatek z Konráda Wallenroda I. Vazov a r. 1911 dokončil překlad celého díla Kesjakov. Z lyriky byly nejčastěji překládány Sonety krymské (r. 1955 podala úplný překlad Dora Gabe). U příležitosti stého výročí básníkovy smrti vyšel roku 1955 obsáhlý svazek překladů z Mickiewiczových děl, na kterém pracoval kolektiv překladatelů.

Ohlas Mickiewiczova díla v Bulharsku rozděluje autor referátu na tři etapy. První období začíná r. 1884 a končí překladem Pana Tadeáše. Inteligence v té době spolupracovala s drobnou buržoasií, žádala lidovost, vlastenectví, demokratismus a realismus a tyto prvky zdůrazňovala i v díle Mickiewiczově. Druhá vlna zájmu o dílo polského básníka nastoupila po první světové válce, kdy polskou literaturu propagoval v Bulharsku především profesor slavistiky Bojan Penev. V polském romantismu vyzdvihoval mysticismus a to se projevovalo i ve výběru překládaných děl. V té době nebyl překládán Pan Tadeáš, ale Kasprowiczovy Hymny, Słowackého Anhelli, Krasińského Irydion a z Mickiewicze byly hrány v Sofii v režii Schillerově Dziady. Třetí období Mickiewiczova ohlasu začíná po druhé světové válce. Nový vztah k básníkovi byl charakterisován v Kolarovově projevu v sofijském národním divadle r. 1947. V tomto období se klade důraz především na Mickiewiczovo vlastenectví a revolučnost.

Autor referátu konstatuje dále některé ohlasy Mickiewiczova díla v původní tvorbě bulharských spisovatelů. Určitá, ale vzdálená spojitost existuje mezi Mickiewiczovými

Sonety krymskými a Vazovovými Sonety makedonskými. Významněji působil Pan Tadeáš na Krvavou píseň P. Slavejkova. Mezi oběma díly jsou sice základní rozdíly, bulharský básník se však zcela zřejmě inspiroval Mickiewiczovými verši a přečtení Pana Tadeáše bylo jedním z podnětů, proč přepracoval Mladena Zagorecu na Krvavou píseň.

Závěrem Dinekov konstatuje, že Mickiewiczovo dílo pronikalo do Bulharska sice poměrně pozdě, přesto však našlo trvalý ohlas v bulharské literatuře, a to jak v překladech, tak v tvorbě původní.

Překlady Mickiewiczových děl do němčiny se zabývá referát Wiktora Falkenhahna *Zagadnienia przekładu dzieł A. Mickiewicza na język niemiecki* (PAN, kwiecień 1956). Autor dospívá k názoru, že Mickiewiczovo dílo není v Německu dostatečně známo a po právu oceňováno, protože dosud žádný překlad z jeho básní nevystihl umělecké hodnoty originálu a německá veřejnost poznává polského básníka v takové podobě, že si o jeho skutečném významu nemůže učinit správnou představu. Výjimku činí Panitzův překlad Pana Tadeáše (1955), ale i v něm překladatel dodával představy a nevystihl citové zabarvení originálu.

Falkenhahn konstatuje, že nebásnickost překladů byla způsobena především otrockým napodobováním jazykových hodnot originálu. K vyjádření stejných představ je podle referenta třeba v němčině více slabik než v polštině (přibližně 5:4), což je dáno tím, že němčina flektuje pomocí členů, zatím co polská flexe je koncovková. Jestliže Spazier ve svém překladu Pana Tadeáše (1836) chtěl zachovat rým, rytmus, počet veršů i všechny obrazy originálu, nevyhnul se deformaci němčiny a jeho překlad nemohl mít úroveň uměleckou. Dalším problémem při překladu z polštiny do němčiny je syntax. Polská syntax stejně jako latinská je volnější, v němčině je pořádek slov ustálenější. V otrockém překladu se často pod vlivem originálu porušovala německá syntax (u Spaziera, Lipnera i jiných) a to znehodnocovalo překlad po stránce umělecké. Velmi závažným problémem při překládání z polštiny do němčiny je rým. V polském verši má rým jiné možnosti i jinou funkci než ve verši německém. 1. Polština má méně samohlásek než němčina, a má tedy větší možnosti rýmování. 2. Polský verš, zvláště ve starší literatuře, je převážně sylabický, mohou se v něm tedy střídat různé stopy, a rým je proto potřebnější k signalisování konce verše než v němčině, kde se verš skládá vždy ze stejných stop. 3. V polštině jsou téměř všechny básně, zvláště starší, rýmované a do polštiny byl často i nerýmovaný originál překládán rýmovaným veršem. V němčině naopak díla s vážným obsahem a básně epické byly psány blankversem a verše rýmovaného se užívalo především v poesii satirické. Zachovává-li tedy překladatel v německém překladu přesně rým originálu, vede to často k deformaci syntaktické i lexikální a účin rýmovaných veršů je v němčině jiný než v originále. (Násilné rýmy na př. vadí v Rutrově překladu K. Wallenroda.) Falkenhahn z toho důvodu doporučuje překládat v některých případech rýmovaný verš blankversem. Složitější je situace u Pana Tadeáše, ve kterém jsou některé prvky humorné, pro které by se i v německé literatuře hodil verš rýmovaný. Podle autorova názoru by bylo vhodné užít rýmovaného verše pro partie humorné a zresignovat z rýmu v partiích vážných. Realisování tohoto Falkenhahnova návrhu by však bylo pro překladatele dosti obtížné, protože všechny prvky v Panu Tadeáši tvoří jednotu a formální odlišení partií humorných od vážných v překladu by pravděpodobně poněkud skreslilo charakter díla.

Falkenhahnův referát zdůrazňuje v překladu především jazykovou čistotu a žádá, aby byl zachován celkový účin díla, a to i za cenu pominutí některých formálních prvků.

Ohlas Mickiewiczových politických názorů v Německu zpracovává referát Aloise Hermanna *Recepcja publicystyki A. Mickiewicza w Niemczech* (PAN, kwiecień 1956). Autor nejprve konstatuje, že do r. 1944 bylo i v Polsku poměrně málo prací věnováno

Mickiewiczově publicistice. Na toto zamlčování jedné z nejdůležitějších složek básníkova díla měl zřejmě dosti dlouho vliv Z. Krasiński, který ostře odsoudil Mickiewiczovy články z Tribune des Peuples. Zájem o Mickiewiczovu publicistickou činnost se projevil v Polsku teprve kolem r. 1900, a především po r. 1907, kdy zásluhou básníkova syna byly vydány Mickiewiczovy články z Tribuny národů.

V Německu se ideovou stránkou Mickiewiczových děl zabýval již r. 1874 Theodor v. Kalkstein ve své práci Adam Mickiewicz, eine historisch-sozial-politische Studie, ve které však nepodal vývoj básníkových názorů, ale pouze jejich souhrn. Mickiewiczovým společenským působením se po první světové válce zabýval Maxmilian Landau v monografii Die Staats- und Gesellschaftsanschauungen Adam Mickiewicz (1931). Landau považuje za vrchol Mickiewiczovy filosofie mesianismus, nevykládá jej však z historických podmínek první poloviny minulého století, a i když jeho práce poskytuje cenný materiál a obsahuje někde bystré postřehy, nepodává objektivní a historicky podložený soud o ideovém vývoji velkého básníka.

V letech 1878—1890 vládl fakticky v Německu Bismarck, který měl nepřátelský vztah k Polákům i k polské literatuře a v té době bylo také oficiální kritikou dokazováno, že Poláci nemají významnějších uměleckých děl. R. 1879 tvrdil Hund von Happen, že všechna Mickiewiczova díla lze považovat téměř za překlady z Byrona. Avšak ani tehdy nebylo toto mínění přijato širší veřejností. Gustav Neumann ve svém pojednání Adam Mickiewicz und seine Bedeutung für die polnische Literatur (Einundzwanzigster Bericht der Philomathie in Neisse vom Sept. 1879 bis Okt. 1822) ostře vystoupil proti takovému znevažování polského básníka a snažil se podat objektivní hodnocení jeho významu. Mickiewiczovo dílo hájil i Dr. Marcus Landau (Adam Mickiewicz als Mensch und Dichter, Beilage zur Allgemeinen Zeitung, München 1889). Revoluční význam Mickiewiczova odkazu však plně pochopili až sociální demokraté. R. 1890 u příležitosti převezení Mickiewiczových ostatků do Krakova napsal vůdce sociálně demokratické dělnické strany Německa a Rakouska Viktor Adler do časopisu Arbeiterzeitung článek Zur Mickiewicz-Feier. Vyzdvihl v něm básníkovu revolučnost a vytýkal Polákům, že raději dvakrát jeho tělo pochovávají, než by se dali strhnout jeho revolučním nadšením, a nakonec se obrátil k dělníkům a rolníkům s výzvou, aby básníkův odkaz naplnili.

Zvýšený zájem o Mickiewicze se projevil opět u příležitosti stého výročí jeho narození r. 1898. V časopisech se objevily poměrně četné články o básníkově životě i díle, jejich zaměření však bylo různé. Mickiewiczovou revoluční činností se zabýval Georg Haase (Adam Mickiewicz, Sozialistische Monatshefte 1899), ale Mickiewiczově osobnosti věnoval pozornost i Max Beer (Adam Mickiewicz und seine Weltanschauung, Die Neue Zeit, Stuttgart 1899), který v oslavných superlativech srovnával polského básníka s Friedrichem Nietschem. Důležitý byl v té době příspěvek Rosy Luxemburgové (Adam Mickiewicz, 3. Beilage zu Nr 298 der Leipziger Volkszeitung, 24. Dez. 1898). Autorka v něm poukázala na to, že Mickiewicz nebyl předchůdcem moderní dělnické strany, ale že byl demokratem, a žádala, aby jeho odkaz nebyl falšován ani socialisty, ani pravicovými politiky. Mickiewiczovou publicistickou činností se zabývají i některé práce nejnovější (Hans Meyer, Adam Mickiewicz, Heute und Morgen 1951; Alois Hermann, Adam Mickiewicz als Redakteur der „Tribune des Peuples“, 1955 a j.).

Závěrem autor konstatuje, že Mickiewiczova publicistická činnost byla často falšována, a to tím, že v ní byly příliš zdůrazňovány prvky mystické, ale i tím, že se básníkovi přisuzovaly moderní názory sociálních demokratů, ke kterým ve své době ještě nemohl dospět.

Pronikání Mickiewiczových děl do Maďarska je thematem referátu **Endre Kovácse** *Odgłosy twórczości A. Mickiewicza na Węgrzech* (PAN, kwiecień 1956). Autor ve své studii vychází z politické situace na začátku minulého století a ukazuje, že polské povstání r. 1830 vyvolalo podle slov Sandora Ujfalvyho„ideální revoluci“ maďarskou proti Habsburkům, třebaže v té době vedli Maďaři spíše politiku reforem. Po r. 1830 se v Uhrách objevily nadšené články a básně o Polsku (Bajza, Eötvös a Vörösmarty), do zpěvníku maďarských lidových písní byla zařazena i polská hymna a v souvislosti s touto vlnou sympatií pro Polsko sem pronikly i první zmínky o Mickiewiczovi. R. 1834 uveřejnil Ferenc Toldy v Tudománytáru článek o Mickiewiczovi, který převzal z Almanachu de Carro z roku 1831. Toldy byl také prvním Mickiewiczovým překladatelem do maďarštiny a jako první báseň přeložil francouzským prostřednictvím úryvek z Konráda Wallenroda. O Mickiewiczovi se Toldy zmiňoval i při jiných příležitostech a považoval jej za jednoho z největších evropských básníků. Srovnával jej s Byronem, ale polského básníka stavěl výše, protože podle jeho názoru byla Mickiewiczova poesie obecněji platná než Byronova. Další recense o Mickiewiczovi vyšla r. 1835 v Tudománytáru od Mendelsohna. Od r. 1837 vycházel časopis Athenaeum za redakce Toldyho, Vörösmartyho a Bajzy a v něm byly opět uveřejňovány zmínky o polském básníkovi. Jeho propagátorem se v této době stal Gábor Kazinczy. R. 1839 překládal Lamennaisovy Paroles d'un croyant i Mickiewiczovy Knihy poutnictva a začal psát i historicko-politické dílo o Polácích, které však nikdy nedokončil. Výňatky z Mickiewiczových Knih uveřejnil r. 1839 v Athenaeu. Kazinczy vystupoval v mládí po levici, r. 1848 však usiloval o smír s Vídní a naděje, které do něho byly vkládány, zklamal. Později se opět vrátil ke své původní revolučnosti a trpce si vyčítal chvíli slabosti. Uchýlil se na ves a zde se znova zabýval Mickiewiczovým dílem a hledal analogie mezi svým osudem a Mickiewiczovými výčitkami svědomí pro neúčast na listopadovém povstání. R. 1855 napsal o polském básníkovi studii, Toldy však považoval jeho článek za příliš odvážný. Přesto však jej s určitými úpravami r. 1856 uveřejnil v časopise Uj Magyar Museum. Kazinczy měl rovněž v úmyslu vytisknout v tomto časopise překlad Mickiewiczových Knih poutnictva. Toldy se nejprve k tomuto záměru klonil, později však z něho z důvodů censurních zresignoval. Také Poláci se snažili svou literaturu Maďarům přiblížit a ředitel tiskárny Ossolinea ve Lvově vytiskl Mickiewiczovy Knihy v maďarském jazyce, do Uher se však pravděpodobně toto vydání nedostalo. Mickiewicz v Paříži sledoval maďarský kulturní život a v článcích v Tribuně národů vyslovoval své sympatie s maďarskou revolucí. R. 1853 uveřejnil Károly Kertbeny v časopise Szépirodalmi Lapok informace o svých stycích s Mickiewiczem ve 40. letech. Podle jeho svědectví se Mickiewicz zajímal o maďarskou literaturu, z níž mu byl blízký především Vörösmarty a Petöfi. Kdyby byl mladší, uvažoval prý by dokonce o jejich překladu do polštiny. Tyto překlady později aspoň částečně realisoval E. Chojecki, s kterým Kertbeny také spolupracoval.

Mickiewicz na sebe nestrhl v Maďarsku pozornost široké veřejnosti, přesto však zájem o jeho dílo byl trvalý. V druhé polovině 50. let jej Imre Huszar srovnal s Dantem, nepochopil však jeho činnost politickou (Szépirodalmi Közlöny 1857) a pochvalně se o polském básníkovi zmínil r. 1862 v časopise Kritikai Lapok Szende Riedl. Mickiewiczových oslav v Paříži se r. 1867 účastnili i Maďaři Kossuth, Pulszky a Iranýi, který pronesl projev.

V posledním dvacetiletí minulého století se objevily i první větší překlady Mickiewiczových básnických děl. R. 1880 přeložil Imre Gáspár Sonety krymské a r. 1895 a 1898 vyšlo totéž dílo v překladě Guyly Bériho. Později byly překládány ještě další Mickiewiczovy verše, všechna základní díla však dosud přeložena nebyla nebo jejich překlady neodpo-

vídají požadavkům dnešního čtenáře. Maďarská veřejnost je proto o polském básníkovi informována dosud více z theoretických článků a studií než z jeho vlastních děl.

Referát M a r i n y B e r s a n o B e g e y *Akademia A. Mickiewicza w Bolonii i Teofil Lenartowicz* (PAN, kwiecień 1956) se nezabývá přímo ohlasem Mickiewiczova díla, ale ohlasem celé polské literatury, za jejíhož největšího představitele byl Mickiewicz uznáván.

Léta 50. až 70. minulého století byla dobou agitátorů a emisařů, kteří illegálně propagovali pokrokové myšlenky a často se snažili získat sympatie cizích národů pro národ vlastní. Takoví agitátoři působili i v Italii a mezi nimi čelné místo zaujímali Poláci, kteří tehdy v poměrně značném počtu v Italii žili. Také Italové se o Polsko zajímali. Jedním z italských polonofilů byl i Dominik Santagata, který studoval ve Francii ve škole Lavoisierově, měl možnost stýkat se s Poláky, účastnil se Mickiewiczových výkladů na Collège de France a po návratu do vlasti se snažil šířit sympatie k Polákům mezi svými krajany. R. 1878 po podepsání smlouvy v San Stefanu poslali protestujícím Italům Poláci adresu s přáním spolupráce za nezávislost Polska. Na tento polský projev odpovědělo šedesát studentů z Bologne v čele se Santagatou. Slibili, že založí při boloňském Athenaeu akademii, která bude šířit znalosti o Polsku a polské historii. Ještě před otevřením akademie přijel 3. června 1879 z Florencie do Bologne Teofil Lenartowicz a přednesl inaugurační projev o Mickiewiczovi. V témže roce vyjádřili Italové své sympatie k Polsku i účastí na oslavách J. I. Kraszewského v Krakově. Definitivní podobu dostala akademie teprve koncem roku 1879 a její činnost zahájil Dominik Santagata přednáškou o Polsku. Programem akademie bylo šířit znalosti o slovanských dějinách a literaturách, a to zvláště o Polsku, seznamovat s polskými aktualitami, vydávat pokud možno bulletin a ročenky, pořádat přednášky a publikovat překlady. Zakladatelé se snažili získat spolupráci předních vědců domácích i zahraničních. President měl být volen z profesorů boloňského Athenaea a mezi korespondenty měli patřit Cwikliński, Tarnowski, Władysław Mickiewicz, kníže Czartoryski, hrabě Plater a j. Akademie se snažila navázat styky s představiteli různých slovanských národů (z Čech posílal příspěvky E. Jelínek, ze Záhřebu Doimo Bego), hlavní pozornost však byla věnována otázkám polským. Nejdůležitější z činnosti akademie byl cyklus přednášek o poesii polsko-slovanské, který přednesl T. Lenartowicz v letech 1880 až 1882. O místo přednášejícího na akademii se ucházel rovněž Wołyński a Lenartowicz, který byl v té době nemocen, mu chtěl ustoupit, jeho italští přátelé s tím však nesouhlasili, a tak kolem obsazení této katedry vznikly určité osobní nepříjemnosti. Ještě vážnějším problémem byly potíže finanční. Akademie neměla dostatečné hmotné zabezpečení a z toho důvodu byl podán návrh, aby katedra slovanských literatur byla připojena k universitě. Avšak zde se objevily ještě větší nesnáze při volbě přednášejícího a nakonec i tento projekt padl z důvodů finančních. Finanční podmínky akademie se ještě zhoršily r. 1885 po smrti ing. Zienkowicze, který některé její podniky podporoval. Z důvodů politických padla také myšlenka svolat na r. 1882 do Bologne slovanský kongres. Lenartowicz v té době konstatoval již změnu veřejného mínění v Italii, stejně jako v celé Evropě. Do popředí vystupovaly problémy sociální propagované především ruskými mysliteli a otázky boje za národní osvobození ztratily svou aktuálnost. Nový vztah k politické a sociální situaci se odrazil i ve vztahu k boloňské akademii. Její popularita ustupovala a základní úkol, to je podporovat polský boj za nezávislost, nebyl splněn. Italská vláda tehdy spolupracovala s Německem a Rakouskem a snažila se nedráždit Rusko, a proto činnost akademie omezovala. Santagata marně dokazoval, že jeho politika je politikou vědy, nikoliv války. Za tehdejší situace to mohlo být chápáno pouze jako zastírání pravých záměrů. R. 1883 byl Brohocki, polský emisař, stýkající se s rodinou Begey, ještě vyslán na oslavy Sobieského

do Krakova, ale když byla roku 1887 uzavřena trojdohoda, byla akademie přinucena již zcela zresignovat ze své činnosti. Až do konce života zůstal sekretářem akademie Santagata, po jeho smrti se tohoto odkazu ujala hraběnka Michalina Olszewska, jedna z jeho prvních spolupracovnic, a po její smrti přijal funkci sekretáře její syn Witold Olszewski. Po osvobození Polska po první světové válce uznal roku 1920 W. Olszewski, že cíl akademie přestal existovat, akademie byla zrušena a její archiv byl potom za bombardování 29. ledna 1944 zničen.

Akademie trvala formálně přes čtyřicet let, aktivně však pracovala pouze několik let po svém založení. Autorka ukázala na základě rodinných archivů, jak silný byl v Italii ohlas polského romantismu a jak důležitá byla i činnost polských emigrantů ve Francii a Italii. O vztahu Italů k polské kultuře však nakonec s definitivní platností rozhodla v 80. letech politická situace v Italii, která další činnost akademie znemožnila.

Čtvrtá skupina referátů se zabývá obecnými problémy polského romantismu, eventuálně jeho vztahu k literaturám jiných národů. Jednotlivé přednášky ukazují atmosféru, v jaké Mickiewiczovo dílo vyrůstalo, nebo si všímají literární tradice zemí, do kterých dílo velkého polského romantika pronikalo.

O stavu historie a dějin umění v období romantismu v Polsku pojednává ve své práci K s a w e r y P i w o c k i (*Rozwój badań nad sztuką narodową i zagadnienie starożytnictwa,* przy współpracy zespołu, PAN, listopad 1955). Autor do určité míry spojil zájem o umění a o starožitnosti a srovnává jejich ohlas před romantismem a za romantismu. Konstatuje, že sarmatské Polsko zájem o umění nemělo. Třebaže však láska k minulosti a její kultuře je těsně spojena s romantismem, nejde o přechod náhlý a nepřipravovaný. Již v období klasicistickém se projevoval zvýšený zájem o umění a historii, byl však veden jiným vkusem než za romantismu a omezoval se pouze na některé oblasti. V období romantickém naproti tomu zasáhl historismus všechny projevy kulturního života. Zvláště v Polsku byl zájem o staré památky po trojím dělení velmi populární a stával se často výrazem vlastenectví, ať již skutečného nebo předstíraného. Se snahou zdůraznit slavnou minulost vlastního národa souvisí i některé padělky, v Polsku socha krakovského Światowida.

Zvýšený zájem o národní minulost souvisí s formováním buržoasní společnosti. Historickým památkám byla věnována v té době po prvé státní péče. V Paříži za Velké revoluce na př. člen konventu Lenoir řídil Musée des monuments français, byly organisovány sbírky v Louvru, i v jiných zemích byla zřizována musea a zakládány katedry dějin umění a pod. V péči o staré památky předstihuje Polsko do určité míry západní, hospodářsky vyspělejší země. Již roku 1786 začala inventarisace historických památek (kvestionář vydal Ksawery Zubowski) a roku 1821 byl podán návrh na zřízení katedry dějin umění. Počátky archeologie se datují v Polsku již od osvícenství. Tehdy se však projevily pouze ve Varšavě, zatím co za romantismu tento zájem zasáhl celou zem. Zároveň se zájem o historii a umění rozšířil i na období dříve nepopulární nebo zanedbávaná, na středověk, ale i na pravěk a na umění lidové. Na počátku polských studií historie stojí Stanisław Kostka Potocki, který se zabýval především starověkem a italskou renesancí, ale i renesancí polskou. Již na přelomu 18. a 19. století se v Polsku objevil poměrně značný počet odborníků, zabývajících se historií a dokazujících, že Poláci měli své umění a neustupovali po stránce kulturní jiným národům (W. a S. Sierakowští, Sebastian, Aigner, Bohusz, Szuch a j.). Velký význam pro rozvoj zájmu o dějiny umění měla rozprava W. Surowieckého Uwagi o cechach (čteno roku 1816, vydáno 1820), která byla už do určité míry projevem nového vkusu. Do té doby byl středověk považován za období pověr a zpáteč-

nictví. Nyní Surowiecki právě na středověkých památkách dokazuje vysokou uměleckou úroveň předků a plní tak v Polsku stejnou úlohu jako Goethe ve své rozpravě o štrasburské katedrále. Velmi důležité místo v bádání nad uměním z minulosti polského národa měl Joachim Lelewel (Polska wieków średnich, 1946—1851, Grobowe królów polskich pomniki, 1853 a j.).

Autor referátu dělí dále varšavské historiky umění z počátku minulého století do tří skupin: 1. Badatelé zkoumající varšavské památky. Patří sem Fr. Ks. Kurowski, Al. Wejnert, J. Bartoszewicz a j.; všichni tito pracovníci byli zasloužilými sběrateli bez snahy o hodnocení zkoumaných faktů. 2. Vědci, kteří se zaměřili i na umění lidové, na př. Ł. Golębiowski, K. Wł. Wójcicki a Zorian Chodakowski. Roku 1828 byl vypsán konkurs Towarzystwa Przyjaciół Nauk na rozpravu o zvycích a obyčejích a tento konkurs se stal podnětem k napsání některých cenných prací z tohoto oboru. 3. Badatelé, snažící se vyvodit ze zkoumaných faktů synthesy. Nejznámějším a nejúspěšnějším z nich byl J. I. Kraszewski.

Piwocki sleduje dále rozvoj dějin umění v Malopolsku, Krakově a Lvově. K šíření zájmu o umění přispělo založení Towarzystwa Naukowego v Krakově (1815) a pobyt Thorwaldsenův ve městě roku 1820. Vyvrcholením tohoto zájmu bylo založení musea starožitností, k němuž dal podnět K. Kremer ve své přednášce O ważności zabytków sztuk pięknych na naszej ziemi będących (1850). Vědecké metody a záliby jednotlivých badatelů se ještě dosti lišily. Na př. S. Sierakowski cenil v duchu epochy předcházející pouze umění klasické, A. Grabowski oceňoval všechny epochy a snažil se ukázat, že každá z nich přinášela něco nového, J. Kremer byl typem romantického historika, hledajícího v dějinách umění evoluci „ducha" a J. Łepkowski representoval již do určité míry typ positivistický, zdůrazňující drobnou a pečlivou badatelskou práci.

Ve velkoknížetství poznaňském nejaktivněji pracovali E. Raczyński, T. Działyński a K. Ney, který udržoval styky s Lelewelem. V emigraci připravoval polské dějiny umění A. Oleszczyński a především tam působil J. Lelewel, který dával četné podněty i badatelům, žijícím v Polsku. Zájem o dějiny umění se projevoval u širší veřejnosti, jak o tom svědčí četné články v časopisech, často však, zvláště na počátku, byl projevem aristokracie, která se v dané situaci nemohla jinak uplatnit a v historii hledala odůvodnění své třídní výlučnosti. Z tohoto důvodu také levice někdy starožitnické práce dosti ostře kritisovala, na př. v Przeglądu Naukowym 1842. Články z dějin umění byly uveřejňovány především v Bibliotéce varšavské (Biblioteka Warszawska 1841—1874), v časopise konservativním a napadaném levicí, který však přesto měl pro starožitnická bádání svůj význam. Dějinami umění se dále zabýval Tygodnik Illustrowany, ale i krajně konservativní časopis Pielgrzym Eleonory Ziemięcké (1842 až 1846) a Dziennik Warszawski Rzewuského. Krakovský tisk neměl pro starožitnické bádání většího významu. Důležitější byly časopisy vilenské, lvovské, a velkopolské (v Prusku především Przyjaciel Ludu). Značný význam měly vědecké společnosti, které podporovaly studium dějin umění (Kasyno w Gostyniu 1835 a j.). Pro zachování starých uměleckých památek byla nutná inventarisace. Podnět k ní se objevil již v druhé polovině 18. století, systematicky se však na ní pracovalo až od začátku 19. století. Inventarisace starých památek dostala v té době ráz emocionálně vlastenecký a po r. 1815 se stala přímo projevem snahy zachovat budoucím pokolením všechno, co nebylo zničeno válkou a co mohlo připomínat slavnou minulost. Roku 1820 bylo v Krakově vydáno nařízení, podle kterého měly být popisovány staré památky. Tuto práci měly podle určitého schematu vykonávat farní úřady. Terminologie však nebyla ještě ustálená, a proto cennější než popisy byly kresby. I zde se však vyskytovaly různé potíže, způsobené nedostatkem finančních prostředků (na př. Łepkowski chtěl zpracovat první polskou

archeologickou mapu a nenašel na ni vydavatele), ale i nedostatkem odborníků a nepochopením širších vrstev. Na př. na Poznaňsku primas T. Wolicki vyslal roku 1828 na fary oběžník, jak inventarisovat staré památky, a duchovenstvo odpovědělo pouze výčtem kostelního majetku a popisem liturgických obřadů.

Velmi důležité bylo i konservování uměleckých památek. Tento způsob uchovávání uměleckých děl vyšel z Francie a brzy se rozšířil po celé Evropě. Stejně jako se v období předcházejícím ničily středověké památky jako projev „temna“, tak opět v prvním období romantismu byl zdůrazňován styl románský a gotický a byly odstraňovány všechny „pozdější nánosy“, někdy cenné památky renesanční a klasicistické. V Polsku byly středověké památky konservovány více méně od r. 1827, třebaže i později byly některé staré kostely ještě zbořeny. Snahy konservátorské zesílily po požáru Krakova 1850, kdy se objevila snaha zachovat aspoň to, co se zachránilo.

Značný význam pro šíření zájmu o umělecké památky měly veřejné a soukromé sbírky. Již v 18. století byl sběratelem umělekých památek král Stanislav August, nezaměřil se však na umění národní, ale řídil se t. zv. dobrým vkusem své epochy. Zcela jiný byl typ sbírek Isabelly Czartoryské, která stejně jako později versaillské museum shromažďovala v Pulavách národní památky a někdy dokonce cenné věci zahraniční vyměňovala za méně hodnotné předměty, souvisící s historií národa. Ve Varšavě měla veřejné sbírky universita, která zdůrazňovala spíše styl klasicistický, a Towarzystwo Przyjaciół Nauk, kde byly uloženy památky národní. Ve Lvově bylo ve dvacátých letech otevřeno veřejnosti museum Lubomirských při Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. V Malopolsku byly největší sbírky Jana Gwalberta Pawlikowského.

K referátu Piwockého je připojena studie Władysława Slesińského *Starożytnictwo malopolskie w latach 1800—1863*, ve které si autor všímá speciálních podmínek pro zájem o historické památky v Malopolsku, především v Krakově. Krakov se po četných tragických událostech 18. století (epidemie, požáry, kontribuce) stal téměř provinčním městem, které však mělo slavnou historickou tradici. K určitému zlepšení došlo v letech 1815 až 1846, kdy bylo svobodným městem a kdy se do něho z různých důvodů politických i hospodářských stěhovali obyvatelé z jiných krajů. Město mělo ráz měšťanský, ale zároveň se stalo asylem aristokracie, která žila v té době již jen svou slavnou minulostí. To dalo krakovskému zájmu o historické památky zvláštní ráz, který se projevil i v mecenášství, především duchovenstva a šlechty. Rostoucí zájem o umění a s druhé strany stále tíživější materiální podmínky umělců vedly k projektům mecenášství veřejného. Již r. 1822 vystoupil J. Brodowski s návrhem na založení Towarzystwa Amatorów Sztuk Pięknych, projekt však byl zrealisován teprve r. 1854 založením Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych. Projevem zájmu o umění bylo také r. 1818 založení malířského učiliště (Akademia Sztuk Pięknych przy uniwersytecie Jagiellońskim, později Szkoła Rysunków i Malarstwa przy Instytucie Technicznym). Jinak se v Malopolsku projevoval zájem o historické památky stejným způsobem jako na území ostatního Polska (sběratelství, práce z oboru dějin umění, inventarisace a péče o uchování uměleckých památek).

Obě práce ukazují vývoj vkusu v Polsku od klasicismu přes romanismus až do positivismu. Zájem o umělecké památky se v Polsku projevil již v 18. stol., kdy byl výrazem stejných tendencí jako na západě. V období romantismu k zájmu o umění přistoupily i důvody vlastenecké. Sbírání starých památek mělo dokázat slavnou polskou minulost a posilovat v boji za národní osvobození. Třebaže však bylo někdy levicovým tiskem toto sběratelství napadáno jako projev aristokracie, vědecké bádání v oboru dějin umění mělo svůj velký význam nejen v tom, že zachránilo mnohé historické památky, ale i v tom, že povzbuzovalo polský národ.

Další referáty se zabývají ohlasem polského romantismu v jiných zemích, eventuálně paralelami mezi vývojem literatur jednotlivých národů na začátku minulého století. Julius Dolanský si všímá jednoho projevu polského romantismu, mesianismu, a ukazuje jeho vliv na české myšlení (*Echa mesjanizmu polskiego w literaturze czeskiej*, PAN, kwiecień 1956.) Problematika referátu Dolanského je blízká referátům M. Janion, Z. Stefanowské a K. Krejčího, je však zpracována s jiného hlediska. Do popředí se zde nedostává rozbor Mickiewiczova díla, ale rozbor situace, za které mohl být polský mesianismus jako celek nejsnadněji přijímán. Autor nevyčerpává ve své práci úplný ohlas mesianismu v Čechách, ale všímá si pouze vztahu jednoho představitele českého veřejného života k polské literatuře, totiž vztahu Masarykova. Masaryk stejně jako celá jeho generace vyrůstal pod dojmem povstání z roku 1863 a to bylo jednou z příčin jeho polonofilství. Zájem o Polsko se u Masaryka projevoval velmi brzy. Již v Čejkovicích se setkal s polskými hulány, na gymnasiu se učil polsky, roku 1863 byl straníkem Poláků, později byl korepetitorem studenta, který se narodil v Polsku, atd. Zájem o Polsko souvisel u Masaryka s nechutí k Rusku. V tomto ohledu přijal kosmopolitní názory Vídně, kde delší dobu žil. Polsko považoval za zemi, patřící do západní sféry, a jeho vztah k ostatním Slovanům měl být vzorem i pro Čechy. Sympatie k Polákům si uchoval i dále a časem je ještě prohluboval. S polskými vědci navázal spolupráci při své dvojí cestě do Ruska (1887 a 1888), kdy se zastavil i ve Varšavě. Masarykův vztah k Polákům a Rusům nebyl však jednoznačný. Třebaže mu polská mentalita byla bližší než společenský vývoj v Rusku, zůstával vždy na posicích buržoasie a s politikou polské šlechty nesouhlasil. I když vystupoval proti rusifikaci v Polsku, doporučoval Polákům raději spolupráci s Ruskem než cestu revoluce. Zmínky o polské literatuře se u Masaryka objevují až po jeho dvojí cestě do Ruska. V knize O studiu děl básnických z roku 1884 je jen nepatrná zmínka o Kraszewském. Ve studii O slavjanofilství Ivana V. Kirejevského se snažil najít analogie mezi romantickou filosofií polskou, ruskou a československou a dospěl k názoru, že všechny tyto národní filosofie vyrůstají z různých zdrojů náboženství. Informace o Polsku čerpal od M. Zdziechowského. Paralely mezi třemi typy slovanské mesianistické filosofie propracoval později ve studii o Jana Kollára vzájemnosti slovanské a odtamtud některé závěry doslova převzal do České otázky. V souvislosti s polským mesianismem si Masaryk všiml blíže také polské literatury a díla A. Mickiewicze, u něhož zdůrazňoval katolictví a napoleonství. Masaryk si byl vědom revolučnosti některých Mickiewiczových názorů a brzy k nim našel protiváhu přímo u polských mesianistů. V knize o Karlu Havlíčkovi (1896) zdůrazňoval na př. Havlíčkův vztah k Trentowskému po roce 1848, kdy tento polský filosof místo revoluce doporučoval drobnou práci a sebezdokonalování. K polskému mesianismu se Masaryk vrátil opět roku 1913 v knize Rußland und Europa (svazek II., kapitola 10), kde proti Mickiewiczovu revolučnímu programu doporučoval Krasińského cestu reforem. Odsoudil wallenrodství a vyzdvihl snahu Krasińského překonat revolučnost náboženstvím. Po roce 1918 odmítal Masaryk wallenrodství ještě rozhodněji a v knize Světová revoluce (1925) jej přímo označil jako vyhánění ďábla belzebubem. V této době se již jeho názor na mesianismus podstatně změnil. Vyjadřoval se o něm jako o směru vědecky neudržitelném a tvrdil, že mu sám nikdy nepodléhal. Dolanský sám však dokazuje, že právě Masaryk na počátku své činnosti chtěl stvořit českou historiosofii na podkladě mesianistickém a že polský mesianismus propagoval.

Masaryk přistupoval k polské literatuře s hlediska politického, hledal analogie mezi polským mesianismem a filosofií Českých bratří a zdůrazňoval ideály náboženské jako protiklad k revolučnosti. Z toho důvodu se také přiklonil ke Krasińskému a odsoudil Mickiewiczovo wallenrodství, které plně nepochopil.

Andrej Mráz se ve svém referátu *Podstawowe cechy słowackiej literatury romantycznej* (PAN, kwiecień 1956) zamýšlí nad paralelami polského a slovenského romantismu a nad ohlasem polské romantické literatury na Slovensku. Kulturní vývoj byl na Slovensku dlouho brzděn neutěšenými politickými poměry. První díla, ve kterých se projevilo národní uvědomění, byla psána v duchu klasicistickém (Kollár, Šafařík, Hollý, Tablic) a teprve v první polovině 40. let minulého století osamostatňují štúrovci slovenskou kulturu. Snaží se navázat na pokrokové tradice minulosti, ale přicházejí i s novým programem — s romantismem. Stejně jako jinde objevuje se ve slovenské literatuře té doby historismus, protože však bylo na Slovensku poměrně málo zpracovaných a přístupných historických pramenů, uchylovali se básníci často raději než k historii k lidovým podáním, a tak do slovenské romantické poesie pronikaly motivy lidových balad. Stejně i po stránce formální navazoval štúrovský verš na sylabickou poesii lidovou. Skupina štúrovců hledala oporu pro své literární snahy především ve světě slovanském a často se obracela i k Polsku. Značný význam zde měly i sympatie k Polákům bojujícím proti carské vládě. (Na př. Samo Chalupka šel v letech 1830—1831 jako student na pomoc polským povstalcům.) Od poloviny 30. let uveřejňoval Kuzmány v časopise Hronka zprávy o Polsku a zároveň se začaly objevovat i první překlady z polštiny. Ohlas polské literatury lze pozorovat i u některých významných slovenských děl původních. Na př. zřejmé jsou stopy Pana Tadeáše v Kalinčiakově Reštaurácii (Kalinčiak z polštiny rovněž překládal), polské vlivy lze pozorovat v Sirotách Janka Matúšky a j. Stejně i ve společenském životě se objevovalo dosti analogických zjevů v Polsku i na Slovensku (na př. studentské kroužky a pod.).

Podmínky pro rozvoj literatury byly na začátku minulého století na Slovensku a v Polsku odlišné, a proto nelze konstatovat přímo paralelní vývoj. Přesto však některé styčné body mezi polskou a slovenskou romantickou literaturou existovaly a především na Slovensku bylo možno pozorovat živý zájem o Polsko.

V dalším referátu *Polsko-bułgarskie więzy literackie w epoce Adama Mickiewicza* (PAN, kwiecień 1956) se zabývá Emil Georgiev vztahem mezi polskou a bulharskou literaturou v období romantismu. Autor konstatuje, že na začátku minulého století bylo ve veřejném životě Polska a Bulharska dosti analogií. Oba národy žily v nesvobodě, oba bojovaly za národní osvobození a mnohé ideály měly společné. V Polsku se zájem o Bulhary projevil silněji již ve 20. letech, a zvláště po porážce listopadového povstání, kdy dosti Poláků emigrovalo do Turecka a tím se blíže seznámilo i s prostředím bulharským. Ve vztahu k Turecku a k Rusku byl však mezi Bulhary a Poláky zásadní rozdíl. Bulhaři spoléhali, že je Rusko osvobodí z tureckého jařma, a Poláci naopak doufali v tureckou pomoc proti Rusku. Přesto však nejpokrokovější z Poláků pochopili, že vztah Bulharů k Turecku je analogický ke vztahu Poláků k carskému Rusku, a žádali pro Bulhary autonomní knížetství v rámci Turecka. Většinou však doporučovali Bulharům, aby soustředili všechnu svou pozornost na otázky kulturní a národnostními požadavky neoslabovali Turecko v jeho boji proti Rusku. Zároveň se také Poláci snažili někdy odtrhnout Bulhary od Ruska a získat je pro Polsko propagováním katolicismu, tato metoda však neměla úspěch. Důležité postavení ve vztazích polsko-bulharských měl M. Czajkowski, který ve 40. letech přišel do Turecka a z politických důvodů přijal islám, turecké občanství a jméno Machmed Sadak. V Turecku a Bulharsku organisoval bulharsko-slovanské oddíly, které měly sloužit polským cílům v boji proti carské vládě. Nejprve se chtěl opírat především o kozáky z Dobrudže, kteří byli známi svým nepřátelstvím k carovi. Kozáci však v tomto podniku zklamali, do družiny nevstupovali a Czajkowski se potom obrátil na Bulhary. Někteří z nich hleděli na tuto akci nepřátelsky, jejich vlaste-

nectví jim nedovolovalo vstoupit do organisace podporované Tureckem, přesto však podnik Czajkowského mezi Bulhary určitý ohlas měl. R. 1853 dostal Czajkowski velení nad křesťansko-slovanským pluk.m, který se udržel i po válce krymské až do 70. let.

Bulhaři byli do první čtvrtiny 19. stol. v Evropě vlastně neznámi, a proto také Mickiewicz, který ve svých výkladech vycházel z Šafaříkových Slovanských starožitností, se o nich zmiňoval pouze letmo. Věděl o plánech Czartoryského podporovat v Bulharsku školství (touto akcí byl pověřen člověk neschopný a nakonec celý podnik ztroskotal), všechny Mickiewiczovy informace o Bulharsku byly však kusé a nesystematické. Blíže se s bulharským prostředím seznámil teprve r. 1855, když na podzim přišel do Turecka pod záminkou studovat slovanské literatury na Balkáně, ve skutečnosti však s cílem organisovat legie, které by mohly zasáhnout do krymské války.

Bulharský život poznalo poměrně dosti polských spisovatelů, ať již bezprostředně nebo prostřednictvím tureckým, a to se odrazilo i v jejich tvorbě. Polské romány s bulharskou thematikou informovaly polskou veřejnost o životě Bulharů, ale jejich překlady působily i přímo v Bulharsku a měly vliv na vývoj bulharské literatury. Jedním z prvních spisovatelů, kteří se zabývali bulharskou otázkou, byl M. Czajkowski. Ideový vývoj Czajkowského byl plný zvratů a to se projevilo i v jeho tvorbě s bulharskou thematikou. R. 1839 napsal román Kirdżali, jehož hrdinou je utiskovaný Bulhar. V té době byl Czajkowski ještě pod dojmem listopadového povstání a jeho dílo mělo v podstatě pokrokový charakter. Czajkowski však tehdy ještě neznal důkladněji bulharské prostředí a v jeho románě je mnoho nepravděpodobností. V Bulharsku měl Kirdżali značný úspěch. Byl přeložen bratrem Christo Boteva Stefanem a r. 1899 byl dokonce zdramatisován. Třebaže Kirdżali není pravdivým obrazem revolučního hnutí, ale romantickým portrétem osamělého hrdiny, patří k nejpokrokovějším autorovým dílům. R. 1857 vyšla v Paříži kniha Kozaczyzna w Turcji pod pseudonymem X K. O., pod kterým se s největší pravděpodobností kryje Czajkowski. Autor v ní idealisuje život kozáků a v povídkách v druhé části podává obraz bulharského prostředí, více než skutečných problémů nevolnictví v Bulharsku si však všímá krás přírody a tvoří typy byronských výjimečných hrdinů. Czajkowski revoluční demokratické hnutí nepochopil a postupně se vzdaloval i ideálům polského národně-osvobozeneckého boje. Přešel později na Ukrajinu, přijal pravoslaví a hlásal slavjanofilství v duchu ruských vládnoucích vrstev. V té době, t. j. v letech 1872—1873 psal opět román z bulharského prostředí, Bułgaria Revoluční hnutí v něm falšoval, národně-osvobozenecký boj Bulharů karikoval a i po stránce umělecké byl román již pouze projevem epigonství. I toto dílo však bylo přeloženo do bulharštiny, a třebaže vzbudilo značný nesouhlas, mělo vliv i na domácí tvorbu, především na L. Karavelova, který se do určité míry i pod jeho vlivem odklonil od revolučního hnutí.

Romány s bulharskou thematikou psal dále Karol Brzozowski, který informoval také Mickiewicze o Bulharsku při jeho cestě do Cařihradu. Významnou část své tvorby věnoval Bulharsku T. T. Jeż, který se seznámil téměř s celým slovanským jihem a delší dobu žil i v Bulharsku. V 50. a 60. letech uveřejňoval v polských časopisech články o Bulharsku a napsal několik románů a povídek z bulharského prostředí. Zdůrazňoval jihoslovanský patriotismus a demokratické hnutí, cestu k svobodě neviděl v trpném vyčkávání, ale v boji, hlouběji však bulharskou situaci neprostudoval a někdy se spokojoval pouze s vnějšími dojmy. Znal na př. lépe Bulhary z měst než z vesnic, a proto přecenil význam cizích vlivů v bulharském osvobozovacím boji. Z Ježových děl s jihoslovanskou thematikou jsou nejdůležitější: Asan 1861, Zarnica 1874, W zaraniu 1890, Uskoki 1869, Narzeczona harambaszy 1872, Dachijszczyzna 1873, Herzog Słowiański 1876, Rotułowicze 1878 a j.

Životem Makedonců se ve svém díle zabýval W. Wołodzko, který v románě Krwawy dorobek zobrazil boj Makedonců, Bulharů a Albánců proti Turecku. Více než skutečnými událostmi řídil se však svou fantasií.

Také Bulhaři se zajímali o polské problémy a navazovali styky s Poláky, žijícími v jejich vlasti. Na př. pokrokový bulharský spisovatel J. Sava Rakovski se stýkal s Czajkowským a zvolil si polský pseudonym, později se však s Poláky šlechtického smýšlení rozešel. S Poláky se blíže stýkal také Christo Botev na studiích v Oděse a tyto styky udržoval i později. O Polácích se objevovaly články v bulharských časopisech a do bulharštiny byla překládána polská díla, především s bulharskou thematikou.

Závěrem lze říci, že z polské literatury byly v Bulharsku známy především romantické povídky a romány s jihoslovanskou thematikou, většinou díla druhořadá a dnes již zapomenutá. V některých z nich byly sice hlásány myšlenky revoluční a demokratické, na př. u T. T. Ježe, nejčastěji v nich však byla zobrazena romantická příroda a někdy dokonce do vylíčení bulharského života pronikaly i názory šlechtické a reakční, jako na př. u M. Czajkowského. Autor referátu nesouhlasí s tvrzením, že by Poláci vnesli do Bulharska revolučnost. Konkretní politické zaměření bylo jiné u Bulharů, spoléhajících se na pomoc Ruska, a jiné u Poláků, spolupracujících s Turky. Pouze v nejlepších případech dokázali pochopit problémy druhé země, každý z nich však zůstával na vlastním stanovisku. Poláci tedy nemohli být pro Bulhary učiteli v konkretních činech, ale obecně v revolučnosti a patriotismu.

Analogiemi mezi polským a maďarským romantismem se zabývá István Söter ve svém referátu *Paralele węgierskiego i polskiego romantyzmu* (PAN, kwiecień 1956). Autor konstatuje, že romantismus v rolnických zemích mezi Baltským a Černým mořem má jiný ráz než romantismus západoevropský. Mezi romantickými literaturami jednotlivých zemí východní sféry lze najít určité analogie, většinou však nejde o závislost, ale o stejné reakce na podobné životní skutečnosti.

Mickiewiczův vliv na maďarskou literaturu je nepatrný, i když i zde by bylo možno najít určité sledy. Přímá analogie k Mickiewiczovi v maďarské literatuře neexistuje. Do určité míry by bylo možno říci, že Mickiewiczovu úlohu splnili v maďarské literatuře dva básníci — šlechtický revolucionář Vörösmarty a básník lidového původu Petöfi, některé analogie k Mickiewiczovým dílům by však bylo možno najít i u jiných básníků, nikdy by tu však nešlo o obdobu naprostou. Po stránce politické měl v Maďarsku stejnou úlohu Petöfi, umělecky se však od Mickiewicze lišil. Rozdíly mezi oběma básníky nebyly dány pouze individuální odlišností, ale i různým vývojem polské a maďarské literatury. V obou literaturách se různě projevily ohlasy lidové slovesnosti. Mickiewicz čerpal především z lidové epiky, pověstí a podání a do jeho díla pronikal lidový mysticismus, kterému byl básník v celé své tvorbě nakloněn. Petöfi se naproti tomu inspiroval především lidovou písní, a proto v jeho díle stopy mysticismu nenajdeme. Jestliže Mickiewicz vycházel z lidových podání, tvořil díla národního romantismu. V Maďarsku však podobná podání neexistovala nebo z nich básníci nedovedli čerpat. Jestliže se u některých z nich objevovala stejná themata, na př. u Bajzy, byla přejímána prostřednictvím německým a národní romantismus tak stvořen být nemohl. Balada se stala národním literárním druhem teprve u Vörösmartyho, který uvedl do poesie některé prvky lidové, a to především po stránce jazykové. U Petöfiho se balady téměř nevyskytují a teprve značně později píše své balady Arany. V Polsku mohla existovat lidovost a romantismus současně, jak je toho dokladem dílo Mickiewiczovo. Do Maďarska byly nejprve uvedeny projevy romantismu shodné s romantickým hnutím na západě (Vörösmarty) a teprve v dalším období pronikala do literatury lidovost (Petöfi). Stejně jako polské povstání

r. 1830 bylo připraveno literaturou, tak i maďarskému povstání r. 1848 předcházelo pronikání lidových prvků do literatury.

Autor referátu srovnává dále Konráda Wallenroda s Petöfiho Jánosem vitézem a Aranyho Toldim. Všechna díla připravovala do určité míry povstání, maďarské eposy se však od polské básně liší svým optimismem. Dílo analogické k Dziadům v maďarské literatuře povstat nemohlo. Třetí část Dziadů je výrazem naděje v novou revoluci, po porážce r. 1848 se však v Maďarsku ve smysl nové revoluce nevěřilo, a nemohla tedy vzniknout báseň, která by vyzývala k novému boji. Určitou obdobu lze najít pouze v Petöfiho Apoštolu. (Toto dílo je vůbec zajímavé ve vztahu k Polákům. Objevil se i názor, že v jeho hrdinovi byl zobrazen polský revolucionář Mierosławski.) Také veršovaný román s všedním hrdinou se do maďarské literatury dostává značně později a přímá analogie k Panu Tadeáši neexistuje.

Maďaři měli zájem o polskou situaci, především Petöfi se stýkal s polskými revolucionáři a napsal prý i báseň na Poláky, její text se však nedochoval. Také Arany se zajímal o polskou historii a podobných příkladů by bylo možno uvést více. Ze srovnání polského a maďarského romantismu však vyplývá, že vývoj probíhal v obou zemích dosti odlišně a že na podkladě jiné skutečnosti byly některé literární projevy realisovány v jiné podobě nebo i v jiné době. Nelze říci, že by byl maďarský romantismus za polským opožděn, avšak některé jevy, které se v Polsku vyskytly najednou, probíhaly v Maďarsku postupně, a v době, kdy se v Polsku romantismus udržoval již jen u epigonů, vznikala v Maďarsku ještě významná romantická díla.

Obě mickiewiczovské konference byly do určité míry souhrnem i vyvrcholením dnešního bádání o velkém básníkovi a zároveň ukázaly, jakým směrem se mají brát práce další. Existuje sice dosti monografií o Mickiewiczově díle, ale vzhledem k tomu, že toto dílo je stále aktuální a každá generace v něm nachází nové hodnoty, je třeba počítat i s jeho novým rozborem. Nová interpretace však nutně vyžaduje důkladného studia všech mickiewiczovských materiálů, a tak zároveň vyvstává potřeba shromáždit všechno, co se nějakým způsobem Mickiewiczovy činnosti týkalo. Tímto úkolem je pověřeno Mickiewiczovo museum ve Varšavě, bude však třeba i spolupráce odborníků z jiných zemí. Značně velké úkoly čekají slavisty za zahraničí. Z referátů vyplynulo, že mnohde není Mickiewiczovo dílo dostatečně známo a ceněno, protože neexistují vhodné překlady. Tvorba velkého polského básníka není aktuální pouze v Polsku, ale i v mnohých jiných zemích, tuto aktuálnost si však uvědomují častěji literární historikové než široké vrstvy čtenářů. Pro theoretiky literatury z toho vyplývá úkol vyřešit problémy překladu z polštiny do jiných jazyků, eventuálně otázky transposice romantického stylu do současnosti. Poměrně důkladně byl prostudován ohlas jednotlivých Mickiewiczových děl a politické činnosti v jednotlivých zemích. Některé referáty pronesené na konferencích však ukazují, že je možno vyjít z těchto dílčích pozorování dále a srovnáním rozdílů a analogií v jednotlivých dílech a u jednotlivých básníků určovat základní charakter jednotlivých literatur vůbec a sledovat možnosti, za jakých mohlo a může umělecké dílo působit za hranicemi své vlasti. Mickiewiczovské konference přinesly mnoho nových poznatků o díle největšího polského básníka, ale ukázaly i cestu dalšímu bádání pro polské literární historiky i slavisty ze zahraničí, a tím měly význam pro literární vědu i v širším slova smyslu.

Hana Jechová (Olomouc)

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (vedoucí redaktor), Josef Kurz, František V. Mareš (sekretář redakce), Frank Wollman, Slavomír Wollman (sekretář redakce). — Redakce: Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II. — Snížený poplatek povolen dohlédacím poštovním úřadem Praha 022, 313-394-Be 55. Úč. St. banky čs. 438-214. — Ročník XXVI, rok 1957, sešit 4.
Rukopis tiskárně 27. VI. 1957, imprimatur 7. XII. 1957, vydáno 20. XII. 1957.
Cena tohoto sešitu Kčs 20,—, cena ročníku Kčs 80,—. — A-24261.

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Доланский, Богуслав Гавранек, Карел Горалек, Карел Крейчи (главный редактор), Йосеф Курц, Франтишек В. Мареш (секретарь редакции), Франк Вольман, Славомир Вольман (секретар редакции). — Редакция: Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXVI, год 1957, выпуск 4. Сдано в набор 27. VI. 1957, подписано к печати 7. XII. 1957, издано 20. XII. 1957.
Цена этого выпуска Кчс 20,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque á son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (rédacteur en chef), Josef Kurz, František V. Mareš (secrétaire de rédaction), Frank Wollman, Slavomír Wollman (secrétaire de rédaction). — Rédaction: Valentinská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécoslovaque, Vodičkova 40, Prague II. - Tome XXVI, année 1957, fascicule 4. Manuscrit remis à l'imprimerie 27. VI. 1957, imprimatur 7. XII. 1957, publié 20. XII. 1957.
Prix de ce fascicule Kčs 20,— abonnement annuel Kčs 80,—.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

СООБЩЕНИЯ:

TABLE DES MATIÈRES